

پښتو متون سمېدل غواړي

(لومړۍ ټوک)

ليکنه، څېړنه او ژباړه

د محمد معصوم هوتک

Ketabton.com

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **پښتو متون سمېدل غواړي**
* لیکنه، خپرنه او ژباړه: محمد معصوم هوتک
* مهتمم: مطیع الله روھیال

* خپروونکی: علامه رشاد خپرنډویه ټولنه
* کندهار-افغانستان
* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohial@yahoo.com

* کمپوز او ډیزاین: روھیال کمپیوټر اداره
* لومړی چاپ: ۱۳۹۰ ش - ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ x ۲۱ سانتی متره
* چاپ شمېر: زر ټوکه
* دمخونو شمېر: ۳۴۴
* دخپرونو لړ: ۵۴

اهداء

د حضرت مولانا ابوالوفاء افغاني درانه نامه ته!

م. هوتک

د خپرونکي يادښت

په افغانستان کي د پښتو متونو د چاپ او خپرولو لړۍ د کندهار او علامه حبيبي د نامه سره تړلې ده. لوی استاد علامه حبيبي رحمۃ اللہ علیہ په ۱۳۱۷ش کال له کندهاره څخه د پښتو ژبي د پلار خوشحال خان خټک مرغلري خپرې کړې. په ۱۳۱۸ کي د خوشحال خان د زوی عبدالقادر خان خټک د پوان چاپ او خپور کړ.

دا په افغانستان کي د پښتو متونو د چاپ پيل وو. له پيله تر اوسه په لسونو متون ترتيب سوي، چاپ سوي او خپاره سوي دي. خو له هماغه وخته بيا تر نن ورځي پوري ټول خپاره سوي متون د متن څېړني له اړخه کمي و کاستي لري. دغه ډول ستونزي او مشکلات د نورو ژبو په خپرو سوو متونو کي هم موجود دي خو که د کميت او کيفيت له زاويې ورته وکتله سي نو د پښتو په تناسب ئې ستونزي لږ دي. د يوه متن د تصحيح، نقل او ترتيب په وخت کي که متن څېړونکی له دقت او احتياط څخه کار واخلي، دغه دقت او احتياط کېدای سي د پښتو متونو په باب ټولي هغه ستونزي چي له بې احتياطي او عجلې او شخصي سليقو څخه ورپېښې دي رالږ کړي.

که د يوه زاړه متن د انتقال، ترتيب، تصحيح او مقاييسې پروسه له شخصي سلېقې و نه ژغورله سي کېدای سي زموږ د ژبي متون د ليکدودي، لهجوي او سليقوي گډوډيو ښکار سي. د يوه متن څېړونکي له پاره لازمه او ضروري ده چي د يوې زړې قلمي نسخې د ترتيب او چاپ ته د آماده کولو په وخت کي د هغې د

ليکوال د لهجې او ليکدود پوره درناوی وکړي او متن د يوه امانت په ډول تر خپله
څښتنه ورسوي.

د پښتو ژبې تکړه محقق او ليکوال استاد محمد معصوم هوتک له ډېرې
مودې راهيسې د پښتو پر متونو کار کړی دی. دغه حاضر کتاب د دوی د اوږدو او
مشمرو تحقيقاتو نتيجه ده، چي د متن پوهني او متن څېړني په اړخ کي د پښتو آثارو
پر کوټه ورافاضه کېږي.

د استاد هوتک صاحب دغه اثر په دوو برخو او اوو څپرکو کي ليکل سوی
دی، لومړۍ برخه چي څلور څپرکي لري د متن، متني نقاد، خطي نسخې، متن
څېړني اصولو او روشونو، د ژبپوه ستونزي او د متن پوه مسؤليتونو او بالاخره په
پښتو متونو کي د پرتو ستونزو، لاسوهنو او تېروتنو د تحقيق او پلټني له پاره
ځانگړې سوې ده.

ورپسې دوهمه برخه شرو کېږي. دوهمه برخه درې څپرکي لري. لومړی
څپرکی ئې د هغو متونو د معرفۍ، پېژندنې او کره کتنې له پاره خاص سوی دی چي
د مستشرقينو په لاس تهيه سوي او خپاره سوي دي. په راتلونکو دوو نورو څپرکو
کي هغه متون د کره کتنې له زاويې څخه څېړل سوي دي چي په افغانستان کي تر
۱۳۵۲ش کال مخکي او وروسته چاپ سوي دي. په دواړو څپرکو کي د څلور پښت
متنه نقد سوي او د هر متن بڼگڼي او بدگڼي د متني اصولو او روشونو له مخي
څېړل سوي او سپړل سوي دي.

دغه څېړنه د يوه کتاب په شکل د دغې لويي او اکاډيمیکي علمي پروژې
لومړی ټوک دی، چي دوهم او دريم ټوکونه به ئې انشاء الله وروسته خپاره سي.

دغه اثر د خپلي علمي محتوی له رويه په پښتو ژبه کي لومړی کتاب دی چي
په دې برخه کي ليکل کېږي، تر دې مخکي په دغه شکل او دغه کميت و کيفيت د
متونو په باب څېړنه او تحقيق نه وو سوی، دا پر پښتو ژبه د استاد هوتک صاحب
هغه پېرزوينه ده چي تر اوسه چانه وه پرکړې. که د پښتو ژبې متن څېړونکي او متن
پوهان راتلونکي متون داسي ترتيب او تهيه کړي لکه په دغه اثر کي چي ئې

لارښوونه سوې ده، زه باوري يم چې زموږ د ژبې متون به له ډېرو هغو ستونزو څخه نجات ومومي چې استاد ئې د لارښوونو پېرزوينه راباندي کړې ده. که د دغه اثر په مرسته د پوهنتونونو د محصلينو له پاره د پښتو متونو ليکچرنوټونه تهيه او جوړ سي زه په پوره يقين سره ويلاى سم، چې زموږ راتلونکي متن څېړونکي او متني نقادان به له هماغه پيله د متونو په اړخ کي ستونزو او مشکلاتو ته متوجه سوي وي او هغه لار به ئې پرې ايښې وي چې د مکې پر ترکستان ته ځي*.

استاد هوتک صاحب ته مخکي له مخکي د دغه اثر د چاپ مبارکي وایم او د لويه خدايه دوی ته د اوږده او صحتمند ژوند خواست کوم.

مطیع الله ورهیل

د علامه رشاد څېړندويه ټولني مشر

نوی ښار - کندهار

* د کندهار پوهنتون تکړه استاد څېړندوی شېرشاه رشاد د تعليم او تربیې د پوهنځي د محصلينو له پاره د متونو د ليکچرنوټ په تهيه کولو کي د دغه اثر له موادو څخه استفاده کړې ده، زه د دوی دغه اقدام د افغانستان د پوهنتونو په سطحه د يوه ښه پيل پيلامه بولم او خدای دي وکي چې زموږ د پوهنتونونو محترم استادان د دوی پر پله پل کښېږدي او د ليکچرنوټونو په تهيه کولو کي د داسي موادو څخه کار واخلي چې د محصلينو درد ته د پټۍ کار وکي.

فهرست

۱. پر (پښتو متون سمېدل غواړي) علمي پروژه ۱۴
۲. سرريزه ۲۵

لومړۍ برخه

لومړۍ څپرکي

۳. متون ۳۰
۴. متني نقاد څوک دی؟ ۳۱
۵. خطي نسخې د متونو د اصلي منابعو په توګه ۳۴
۶. خطي نسخه څه ته وايي؟ ۳۴
۷. متون د خپل عصر ژبه تمثیلوي ۳۵
۸. متون د زرو لغاتو ذخیره لري ۳۷
۹. متون د خپل عصر لیکدود رانښيي ۳۷

دوهم څپرکي

۱۰. د متن څېړني اصول او روشونه ۳۹
۱۱. د متونو د تصحيح اصول ۳۹

۱۲. ډاکټر صلاح الدين المنجد څوک وو؟..... ۴۰
۱۳. د نسخو راغونډول او اوډل ۴۳
۱۴. د متن څپرڼه ۴۶
۱۵. د څپرڼې هدف او روشونه ئې ۴۶
۱۶. ليکدود ۵۰
۱۷. د لنډيز نخبني ۵۲
۱۸. د اعراب شکل ۵۴
۱۹. سرليکونه (عنوانونه) ۵۴
۲۰. د متن وپش او نومره ايښوونه ئې ۵۵
۲۱. ټکي، فاصلې او اشارې ۵۵
۲۲. قوسونه، کرښکي او نخبني ۵۶
۲۳. لمن ليکونه (حاشيې) ۵۷
۲۴. اجازات او سماعات ۵۹
۲۵. فهرستونه ۶۰
۲۶. د سريزي کښلو روش ۶۲
۲۷. په سريزه کي بايد درې مطلبه شامل وي ۶۲
۲۸. د نسخې د معرفي له پاره بايد دغه لاندې لارښوونې ۶۳
۲۹. د ماخذو فهرست ۶۵

دریم څپرکی

۳۰. د متونو په مسخه کېدلو کي د پيوريزم اغېزه ۶۶
۳۱. د ژبپوه ستونزي او د متنپوه مسؤليتونه ۱۲۲
۳۲. پر خطي نسخو باندي د اعتبار ستونزه ۱۲۲

څلرم څپرکی

۳۳. په پښتو متونو کې پرته ستونزي ۱۲۹
۳۴. تېروتنې - لاسوهني ۱۲۹
۳۵. تېروتنې ۱۲۹
۳۶. د پښتو الفبې نيمگړتيا ۱۳۰
۳۷. د ليکدود عدم تجانس ۱۳۱
۳۸. الف: ارادي ۱۴۲
۳۹. ب: غير ارادي ۱۴۳
۴۰. لاسوهني ۱۴۴
۴۱. په متن کې لاسوهنه (مداخله) څه ته وايي؟ ۱۴۴
۴۲. لاسوهني د چاله لاسه پېښېږي او ولي پېښېږي؟ ۱۴۶
۴۳. الف: ناسخان، کاتبان او د متن ترتيبوونکي د خپلي ۱۴۷
۴۴. ب: د متن ليکونکي او برابر وونکي د شخصي ۱۴۹
۴۵. ج - د چاپي متونو برابر وونکي ۱۵۰
۴۶. د - د مادي گټې په خاطر د نسخې زړول ۱۵۰
۴۷. ه: د کتابت او تاليف د نېټو سره گډول ۱۵۱
۴۸. ز: د خطي نسخو ناسمه لوستنه ۱۵۲
۴۹. زموږ زياتره متون د سرکاري ۱۵۴
۵۰. ط: تعجيل ۱۵۴
۵۱. ي - او په پای کې بايد ووایم ۱۵۴

دوهمه برخه

لومړی څپرکی

- ۱۵۶ پښتو متون د متن څپرني په روڼا کي .۵۲
۱۵۶ د ختيغ پوهانو په لاس تهيه سوي متون .۵۳
۱۵۶ برنارد دورن او (کريستوماتي) نې .۵۴
۱۶۴ هنري جورج راورتي او (گلشن روه) نې .۵۵
۱۶۶ دارمسستر او (د پښتونخوا د شعرهارو بهار) نې .۵۶
۱۶۸ پادري هيوز او (کلید افغاني) نې .۵۷
۱۷۴ هنري بيليو او (د پوان خوشحال خان) نې .۵۸

دوهم څپرکی

- ۱۷۶ پښتو متون د متن څپرني په روڼا کي .۵۹
۱۷۶ تر ۱۳۵۲ کال وړاندي چاپ سوي متون (افغانستان)۶۰
۱۷۶ د خوشحال خان خټک مرغلري .۶۱
۱۸۰ د عبد القادر خان خټک د پوان .۶۲
۱۸۳ لوی احمد شاه بابا .۶۳
۱۸۶ پټه خزانه .۶۴
۱۸۸ د پير محمد کاکړ د پوان .۶۵
۱۹۷ د رحمان بابا د پوان .۶۶
۲۰۱ د کاظم شيدا د پوان .۶۷

۲۰۹	۶۸. د عبد الحمید دېوان
۲۱۵	۶۹. د شمس الدین کاکړ دېوان
۲۱۶	۷۰. پښتو عروض
۲۱۷	۷۱. دستارنامه
۲۲۱	۷۲. طب نامه
۲۲۶	۷۳. د خوشحال رباعیات
۲۳۰	۷۴. د حنان بارکزي دېوان

دریم څپرکی

۲۳۲	۷۵. تر ۱۳۵۲ش کال وروسته چاپي متون (افغانستان)
۲۳۲	۷۶. د دولت لوانهي دېوان
۲۳۸	۷۷. د میرزا خان انصاري دېوان
۲۴۰	۷۸. معرفة الافغاني
۲۴۴	۷۹. د علم رساله
۲۴۵	۸۰. د رحمان بابا دېوان
۲۴۵	۸۱. د قلندر دېوان
۲۴۹	۸۲. یاقوت السیر
۲۵۴	۸۳. لیلې او مجنون د سکندر خټک
۲۵۶	۸۴. د صدیق دېوان
۲۵۹	۸۵. سواتنامه
۲۶۱	۸۶. د خوشحال کلیات لومړی ټوک
۲۷۳	۸۷. د کامگار خټک دېوان
۲۷۸	۸۸. د رحمت داوي لیلی او مجنون
۲۸۰	۸۹. د حاجي جمعه بارکزي دېوان

۲۸۴	۹۰. د حبيب الله دېوان
۲۹۱	۹۱. تذكرة الاولياء
۲۹۲	۹۲. د عبد الحميد مومند دېوان
۲۹۵	۹۳. د سکندر شمایلنامه او پندنامه
۳۰۵	۹۴. د ملالتار دېوان
۳۱۰	۹۵. د عبد القادر خټک دېوان
۳۱۲	۹۶. د احمد شاه بابا د دېوان غورچاڼي
۳۱۴	۹۷. خلاصة المريدين
۳۱۷	۹۸. خير البيان
۳۱۹	۹۹. اسماء الحسنی
۳۲۱	۱۰۰. فوايد فقير الله
۳۲۳	۱۰۱. فراقنامه
۳۲۵	۱۰۲. د يونس خيبري دېوان
۳۳۳	۱۰۳. اخلاقنامه
۳۳۹	۱۰۴. د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

پر

(پښتو متون سمېدل خواړي)

علمي پروژې باندي يوه لنډه کتنه

پوهنوال دوکتور عبدالخالق رشيد

پيل:

د هندوستان په مغلي دربار کې د فارسي ژبې د مداح شاعر کلیم دغه
فی البدییه رباعي تر ډېرو پورې له شاه تر گدا د ټولو په خولو کې وه، چې:

این مژده فتح از پی هم زیبا بود
این کیف دو بالا چه نشاط افزا بود
از کشتن دریا سر پیرا هم رفت
گویا سراو حباب این دریا بود*

* خان جهان لودي اصلي نوم پیرا و، هغه نومیالی سردار چې جهانگیر او نور جهان او نورو درباریانو به ده ته د تره او کاکا په سترگو کتل، له شاه جهان سره یې ستونزه پیدا شوه او خبره مخامخ جگړې ته ورسېده او د پښتنو یو پراخ مقاومت د ده او دریا خان په مشرۍ پیل شو خو پای د هندوستان په جنوب کې د خان جهان او دریا خان د پوځونو په ماته او د دغو دواړو سردارانو په مړینه شو. کله چې د دوی سرونه دربار ته راوړل پر همدغه مهال درباري مداح شاعر کلیم همدغه رباعي ویلې ده.

کله چې دغه څلوريځه يو څوک لولي کېدای شي ووايي چې په دغه کې نو څه کمال او جمال نغښتی دی، شاعر دی، يو خيال ئې کړی، يو دریا او حباب ئې انځور کړی او يوه شېبه ئې خوشاله پرې تېره کړې ده، خو دا چې مغلو شهزادگانو او نورو چارواکو دا څلوريځه ولي تر ډېرو پورې په خپلو کې سره زمزمه کوله، دوی هغې ته د مغلو په وړاندې د پښتنو د مقاومت د تاريخ د يوې روڼې پاڼې په سترگو کتل او يو څه ئې داسې پکې ليدل چې بايد له يوه نسله ئې بل ته د عبرت په توگه ولېږدوي، ځکه نو دغو څلورونيم بيتيو د يوه منظوم متن په توگه له ځان سره د وخت د تاريخ يوه خورا حساسه او تاريخی واقعه درلوده. د همداسي متني غوټو د پرانيستلو په موخه په کره کتنه کې يوه څانگه کار کوي چې هغه د متني کره کتنې په نامه سره يادېږي او د ادبي کره کتنې په علم کې تر ټولو مهمه پوهه او د ادبي متنونو د سمولو په برخه کې اړينه څانگه منل شوې ده.

څلوريځه خو يوه يادونه وه، خو زه غواړم چې د هغې په بدرگه تاسې په دغه اړه د يوې متني څېړنې، يوه ادبي اثر په لور چې هغه (پښتو متون سمېدل غواړي) لارښوونه کړم او د دغه مهم اثر د اهميت او ضرورت هغه نادره سيپي ستاسي درنو لوستونکو په مخ کې په لنډه توگه پرانيزم چې دغه کتاب پر ليکل شوی او طرحه شوی دی. د نړۍ په ادب او کره کتنه کې نن سبا په دغه برخه (متني تنقيد) کې د بېلابېلو پوهانو او اکاډيمیکو موسسو له خوا ډېر زيات کار شوی او د ادبي ميراثونو د خوندي ساتلو لپاره ئې د څېړنو دغه ډول په تېره بيا د کلاسيکو آثارو او نادرو نسخو د پېژندنې او معرفۍ په برخه کې ډېر مهم منلی او ارزولی دی. ادب پوهان په ادبي نقد يا کره کتنه کې يو نومونه (اصطلاح) کاروي چې هغې ته د کره کتنې يا کره کولو متني ډول يا (Textual Criticism) وايي، متني کره کتنه د کره

کتنې تر ټولو مهمه، د پاملرنې وړ او په ډېرو وختو کې گرانه او سرخوږوونکې برخه ده چې دنده ئې د متونو کره کول او سره کول دي. متني کره کتنه په هندي ادبي بهير کې هم د پاملرنې وړ څپرکي دي. په سانسکریت او هندي ژبه کې ميماسا (mimasa) ورته وايي چې له (nirukta) يا ایتمولوژۍ سره په رابطه کې د سانسکریت ژبي او ادبياتو په څېر نه او شنه کې له پخوا تر ننه د اهميت وړ څپرکي وو، ځکه چې په هندي او سانسکریت کې د کلاسیکو آثارو چې سپړی ئې په شمېر او د نسخو په تنوع کې د خلکو په وینا لېونی کېږي دا یواځنۍ پوهه ده چې هندي پوهانو د هغې په مرسته د کلاسیکو آثارو د زرگونو نسخو له منځه یوه را ایستلې او یو انتقادي متن ئې ترې برابر کړی دی.

په اوسنی عصر کې هم چې د نړۍ په ادبیاتو کې د پرتلیزو ادبیاتو څېر نه او مطالعه د یوه علمي مضمون په توگه د نړۍ په علمي موسسو او پوهنتونونو کې اهميت تر لاسه کړی یو اړخ ئې د متنپوهني او متني کره کتنې تر سیوري او څپرکي لاندې په خورا چټکۍ سره د ودې په لور روان دی. د متني کره کتنې تر ټولو په زړه پورې تعریف په ویکيپیډیا کې داسې کښل شوی دی:

The ultimate objective of the textual critic's work is the production of a "critical edition" containing a text most closely approximating the original.

مانا دا چې د متني کره کتنې مطلق غرض او موخه دا ده چې له بېلابېلو متنونو څخه یو انتقادي متن هغه چې اصلي اثر او یا نسخې ته ډېر نژدې ایجاد شوی او لیکل شوی وي وڅېړي. د همدغې اړتیا او ضرورت له مخې هوتک صاحب هم پښتو ته یو غنیمت اثر ور ډالی کړی چې په لنډه توگه ئې یو لړ بڼگڼې په دغه پیل کې له درنو لوستونکو سره شریکوم:

د دغه اثر په اړه:

(پښتو متون سمېدل غواړي) د هغه درانه اثر نوم دی، چې د پښتو ژبې نوميالی څېړونکی او مسلکي لیکوال ښاغلی محمد معصوم هوتک ئې د خپلو اوږدو څېړنو او اوږدو کالونو زیار په ترڅ کې زموږ په واک کې راکوي چې دا دی لومړی ټوک ئې زموږ مخې ته پروت دی. د اثر موضوع یوه نوې او نوښتي موضوع ده چې د پخوا په نسبت په نوي لید او نوي میتود سره کار او کتنه پرې شوې ده. کتاب په یوه لنډه مقدمه پیل شوی چې لیکوال په هغې کې د خپل کار اهمیت او انگیزه په ډاگه کړې او د دغې اوږدې او گټورې پروژې ادبي رسالت ئې په خپلو جامعو الفاظو کې په ډاگه کړی دی لکه چې لیکي: "موږ باید هڅه وکړو چې د اولنیو ادیبانو میراث د لرغونو تاریخي آثارو په شان وساتو او داسي ونه کړو چې هغه له خپلو سلیقو سره سم وتوږو او بدلون پکښې راولو. که مو دا کار وکړ، گویا اصل اثر مو له منځه یووړ" (د لیکوال مقدمه).

په لومړي څپرکي کې هوتک صاحب د متونو، متن او متني کره کتنې په اړه یوه ژوره علمي څېړنه د لوستونکو په وړاندې ږدي چې هغه د نوې ادیبوونې او کره کتنې په پراخ علمي ډگر کې یو ژوندی او مهم تیوریکي بحث دی. لیکوال په دغه بحث کې پر متني نقد باندې لومړی په نړیوال او بیا په پښتو ادب کې د هغې پر څرک باندې په مفصله توگه غږېدلی دی، په نړیوال ادب کې ئې د متني کره کتنې پر روان بهیر، ارزښت او د دغې پوهني پر اهمیت، له هغې سره اړوند د ادبي - قلمي آثارو په باریکيو او تاریخي لرلید باندې علمي کتنه کړې ده، چې بې شکه له لوستونکي سره د متني کره کتنې د پوهې او لارښوونې په برخه کې ښه مرسته کولای شي، په زړه پورې مشوره او معلومات ئې په دغه برخه کې خپل لوستونکي ته دا دي:

"د متن پر ژبه باندي تسلط درلودل.

د متن د ژبې د تاريخي تحول او تطور په باب معلومات درلودل.

د متن له ژبې سره د نورو تړلو ژبو پوهنه درلودل.

د مؤلف په باب معلومات درلودل.

د مؤلف د عصر د تاريخي وادبي جرياناتو په باب علم درلودل.

د مؤلف د نورو آثارو په باب، که موجود وي مطالعه درلودل".

په دويم څپرکي کې د بحث موضوع په پښتو متونو کې پرتې ستونزي دي، په دغه برخه کې ليکوال په خورا دقت او ځير کې سره پر ادبي او متني تېروتنو، په پښتو ژبې کې د الفبا پرستونزه، د ليک دود لويه گډوډۍ چې په ادبي لحاظ د زياتو توپيرونو او گډوډيو لامل شوی، لاسوهنې او په خپل سر په ادبي په تېره بيا کلاسيکو متونو او يا د هغو په چاپولو کې د بې ځايه لاسوهنو پر ستونزو باندي علمي رڼا اچول شوې ده، په دغه برخه کې ئې په عملي توگه هغه ستونزي په گوته کړې چې پښتانه څېړونکي څه پخوا او څه هم په اوسني وخت کې ورسره مخامخ دي. په دغه ترڅ کې د کاتبانو تېروتنې او يا هم د يو لړ اغراضو له مخې په نسخو کې لاسو وهلوته اشارې شوې دي. هوتک صاحب په دغه برخه کې د کاتبانو د تېروتنو هغه ټولې بيلگې ښودلي، کومې چې زموږ کلاسيک متون په بېلابېلو وختو کې ورسره مخامخ شوي دي. په عين حال کې مو په دغه برخه کې له يو شمېر په زړه پوري لارښودنو سره مخامخ کوي چې هغه د متونو په تېره بيا کلاسيکو متونو په برخه کې د هر ليکوال او محقق لپاره مرستندويې او اړينې دي. هوتک صاحب د بېرې او تعجيل په برخه کې چې دغه څپرکي پای ته پرې رسېدلی ليکي:

"کله کله پر يوه متن باندي دوه تنه په عين وخت کې کار پيل کړي او

هر يو بېرته کوي چې تر هابل چا دمخه متن خپور او وياړ ئې تر لاسه کړي.

د دغې بېرې او تلوار له خاطرې هم په متن کې د لازم دقت اصول تر پېښو لاندې کېږي او ناروا لاسوهنو ته زمينه برابروي او په پای کې بايد ووايم چې د متن څېړنې لازمه پوهه نه لرل هم د ناروا لاسوهني عامل کېدلای سي".

درېم څپر کې چې د متونو په مسخه کېدلو کې د پيوريزم اغېزه ده بل جالب بحث دی چې په هغه کې هم هوتک صاحب د متونو د مسخ کولو او سوچه کولو تر نامه لاندې د متونو پرستونزه باندې غږېدلی دی او په دغه برخه کې ئې دا په ډاگه کړې چې څېړونکی دا حق نه لري چې د خواخوږۍ له مخې يو متن له خپلې خوښې سره سم جوړ او لاس پکې ووهي. په دغه څپر کې کې د هغو ليکوالو او څېړونکو پام د يو لړ عادي لغاتو پر لور چې که څه هم مترادفه بڼه لري لکه (اول) او (لومړی) وراړولی او دا ئې په گوته کړې چې دغه تصرف او لاسوهنه نه يوازې مادي بدرنگي لري بلکې د شاعر او ليکوال د کلام معنوي اړخ او باور ته هم لوی زیان رسوي او دا د يوه ادبي اثر په وړاندې علمي چلند نه دی. ليکوال په دغه څپر کې د سوچه والي په نامه د افراط پر مساله باندې هم غږېدلی او هغو عملي بېلگو ته ئې چې د خوشال، حميد او په لسگونو نورو شاعرانو په آثارو کې ورجوتي شوي انتقادي اشارې هم کړې دي. په عمومي لحاظ که چيرې لږ سړی د دغه څپر کې ادبي ارزونې ته دقيق شي زه فکر کوم دغه فصل د علمي فکتونو له امله يو جالب بحث دی چې په علمي لحاظ د نوې ادبي کره کتنې په روڼا کې د اهميت وړ ټکو ته پکې اشارې شوي دي لکه چې په يوه پراگراف کې ئې ليکلي:

"د پخوانيو متونو ژبنۍ څېړنه د ژبې د متخصصينو کار او مسئوليت دی هغوی ئې په تحول او تطور تر بل هر چا ښه پوهېږي. مگر دا خبره بايد هم په ياد ولرو چې د ژبې ماهران خو هم د چا خبره جادوگران نه دي چې

پټي دي پر معلومي وي. هغوی ځان ته د څېړني ټاکلي اصول لري او له دغو اصولو څخه په کار اخیستلو کې لازمو وسایلو ته اړتیا لري. د ژبپوه له پاره په لازمو وسایلو کې یو هم پخواني متون دي. هر څونه چې دا متون له غل و غشه پاک وي او د لیکوال یا شاعر ژبه تمثیل کړای سي، هغونه (هغومره) د ژبي د متخصص کار اسانه کوي. د متونو مقایسوي څېړنه د ژبي له متخصص سره د لهجو په پېژندنه کې هم مرسته کوي".

د دغه اثر څلورم څپرکی چې د متونو سمولو اصول دي، او د علمي سرچینو په روڼا کې څېړل شوي په دغه څپرکي کې د آثارو د سمولو اصول او تکلوري، د نسخو ډله بندي، د متن څېړنې هدف او موخه، د ماخذونو لیکل، حاشیه لیکنه او نورې لارښوونې لوستلای شو، دغه بحث یو تیوريکي لارښود بحث دی، چې د علمي سرچینو په مرسته او لارښوونه ئې د متونو د سمولو آر اصول په علمی توگه تشریح کړي دي.

د اثر دویمه برخه:

د دغې برخې په لومړي څپرکي کې پښتو متون د متن څېړنې په روڼا کې څېړل شوي او په ځانگړې توگه هغو متونو او لیکنو ته ونډه ورکول شوې چې هغه پر ختیز پوهانو پورې اړه لري، په دغه لړ کې د قدامت په پام کې نیولو سره د هغو پښتو پوهانو هلوځلو او راټول کړه شویو متونو علمي ارزونه شوې چې په دغه برخه کې ئې آثار د پښتو ادب او یو شمېر کلاسیکو شاعرانو د آثارو په اړه نه هېرېدونکي او د پاملرنې وړ دي، په دغه لړ کې لیکوال د دورن خرسوماتي یا منتخبات، د پادری هیوز کلید افغاني، د راوړتي گلشن روه، د فرانسوي دارمستتر هارو بهار او نور د یوې نوې کتنې په ترڅ کې چاڼ کړي دي، سره له دې چې د دغو ختیز پوهانو دغه یاد شوي په زړه پورې آثار زموږ د هیواد نومیالیو پوهانو هم په خپل وخت کې چاڼ

کړي وو، خو د هوتک صاحب په دغه اثر کې د هغوی پر څپر نو برسېره ډېر نور جالب او د پاملرنې وړ ټکي لوستلای شو، په دغه برخه کې تر ټولو جالبه خبره چې هوتک صاحب ورته متوجه شوی دا ده چې د برنارد دورن په وخت کې په لويديز کې يو شمېر پوهان چې د هغو آثار د متني کره کتنې په برخه کې تر هر چا او هر ځایه رسېدلي وو د دورن غوندې پوهانو تر نظر نه دي تېر شوي او يا دا چې ده هغو ته د خپل اثر په برخه کې پام نه دی کړی او د پښتو منتخباتو په برخه کې ئې د هغو پوهانو تيوريکي لارښوونې په پام کې نه دي نيولي، ځکه هوتک صاحب وايي چې دغه پښتو منتخبات ئې د هغو اصولو پر بنياد برابر نه برېښي او دغه علمي کار بيا هم د متن پوهنې پر اصولو برابر انتقادي متن نه دی. همداسې ئې د هيوز، راورټي او دارمستتر د ليکنو په اړه هم خپله ارزونه علماً په ټولو جزئياتو سره په دغه څپر کې کې په هراړخيز علمي ډول کښلې ده.

په دويم څپر کې کې هغه کلاسيک آثار او د هغو ارزونه شوې چې په لمريز حساب تر ۱۳۵۲ کال پورې په افغانستان کې د افغاني پوهانو له خوا برابر شوي او چا پ شوي دي، په دغو آثارو کې د احمدشاه بابا او د عبدالقادر خان پر دېوانونو، پټې خزاني، د رحمان بابا پر دېوان، د کاظم خان شيدا پر دېوان، د حميد ماشوخېل او شمس الدين کاکړ پر دېوانو، د مياشرف پر پښتو عروض، او دستارنامې پر چاپي متنونو باندې روڼا اچول شوې او د هغو پر ښېگڼو او نيمگړتياوو باندې ئې د مستندو بېلگو په وړاندې کولو سره يوه جامع متني کره کتنه چې د پښتو ادب د څپر ونکو لپاره له هر پلوه لارښودې او روزونکې ده زمور په واک کې را کړې ده.

په دريم څپر کې هم له ۱۳۵۲ کال څخه وروسته د چاپي آثارو لړۍ ته دوام ورکړ شوی چې په هغو کې په دغه دوره کې مهم چاپي آثار لکه د علم رساله، د قلندر دېوان، ياقوت السير، د سکندر خان لیلی و مجنون، د

صديق دېوان، سواتنامه، د رحمت داوي لیلی و مجنون، د حاجي جمعه دېوان، د حبيب الله دېوان، د حميد دېوان، د ملالتار دېوان او نور چې شمېر ئې په دويم او دريم څپر کو کې تر (۴۲) پورې رسېدلی او په افغانستان کې چاپ او خپاره شوي دي يو يو په دقيقه توگه مطالعه شوي او ارزول شوي دي او هغه ستونزې چې په دغو آثارو کې ليکوال موندلي او څېړلي يوه يوه په ډاگه کړي دي او د دغې علمي پروژې لومړۍ برخه هم پر همدغه څپر کې باندې پای ته رسېدلې ده.

د دغې علمي پروژې اهميت:

- يو دا چې د هوتک صاحب جوړونکی کار به تر هر څه دمخه د دغو آثارو د بيا چاپ په ترڅ کې لويه مرسته وکړي، ځکه نو دا ويلای شو، چې دغه کار په خپل ذات کې يو نوی علمي کار او علمي ارزونه ده چې د نژدې يوې پېړې په ترڅ کې د پښتو څېړنو او چاپي آثارو په اړه تر سره کېږي او تر ډېره حده پر متني انتقادي کتنه باندې انتقادي کتنه ده چې د يوه اثر د کره کولو او يوه بشپړ انتقادي متن په رامنځته کولو يوه علمي هڅه او پرمخ تللی کام دی.

- دا علمي کار له ډېرو وختو وروسته د يوه داسې باصلاحيته ليکوال له خوا پرمخ بېول کېږي چې د متونو په څېړنه کې اوږده تجربه او پوهه لري او تر هر څه دمخه په پښتو ژبه کې يو مسلکي ليکوال او کره کتونکی دی چې مخامخ له دغه مسلک سره لوی شوی او پښتو ژبه ئې د زده کړې او څېړنو ساحه ده او دغه څانگې ته لکه زمور يو شمېر دوستان له نيمې لارې نه دی ورننوتی. ځکه زه باور لرم چې د دغه اثر علمي اهميت به په مسلکي لحاظ زمور او نورو په علمي ادبي کړيو کې ډېر د باور وړ وي.

- د دغې څېړنې لوی اهميت په دې کې دی چې هوتک صاحب هغه د

هيڅ ډول طمعي او ځان نبودنې او ان چې د يوې فرمايشي پروژې په نامه نه ده پيل كړې، بلكي د هغې خواخوږۍ له مخې ئې تر سره كړې چې هره كرنه او هر لغت ئې د يوې ناپااياه مينې او لېوالتيا څرگندونه كوي داسې چې له پښتو سره د لوړ انساني صميميت علمي بېلگه ورته ويلاى شو. داسې بېلگه چې پر پښتو ژبه باندې پر دغه ناتار او شپاو كې ډېرو لږو څېړونكو په دومره وړيا بيه لورولې ده.

– د يوه حقيقت په توگه بايد دغه ټكى ومنو چې يوه كوټلې څېړنه او تحقيق هغه مهال آسانه كار دى چې منابع او ماخذونه موندل ئې ستونزه نه وي، همدا مهال دا ډول علمي كارونه په نوره نړۍ كې د يوې ډلې له خوا د زياتو مادي آسانتياوو په څرخولو تر سره كېږي، خو پښتانه او پښتو لا تر اوسه د پوهې او شعوري خوځون هغه پړاو ته نه دي رسېدلي چې دا ډول علمي كارونه وهڅوي او د پوهانو قدرداني دې وكړي، خو هوتك صاحب دغه كوټلې څېړنه د مهاجرت په چاپېريال او امكاناتو سره په داسې حال كې چې وړ منابع او آثار ئې هم په واک كې نه ول بيا هم بشپړه كړې چې له هر پلوه د قدرداني او ستاينې وړ ده.

او په پاى كې يو ځل بايد ووايم چې په دغه څېړنيز اثر كې د ليكنې ټول ارزښتونه املايي او انشايي برخې او د تبويب اصول په بشپړه توگه په پام كې نيول شوي دي او د يوه بشپړه ادبي اثر ټول علمي ارزښتونه او وړتياوې له ځان سره لري.

زه دا اثر زموږ په څېړنيز بهير كې يوه اوچته او علمي بريا بولم او هوتك صاحب ته په دغه برخه كې له پاك خدايه د لازياتو بريو هيله كوم. وائي چې نامتو ليكوال فاكتر له امريكا سره ځكه مينه كوله چې دا ئې هيواد و او د ژوند نه هېرېدونكي روياوې او انځورونه ئې له هغه سره تړلې وو. زموږ هوتك صاحب هم له هيواد او پښتو سره همداسې مينه او روياوې لري

۲۴

خُکِه ئې په خپل دغه کار سره يو خُل بيا زموږ د لويو هستيو لکه علامه
رشاد او علامه حبيبي او لسگونو نورو ارواوې خوشاله کړې.
اوږد ژوند او برياوې ئې په برخه!

پوهنوال دوکتور عبدالخالق رشيد

د ۱۳۹۰ کال د جدي ۱۸

ادمنتون - کاناډا

سريزه

زيات و کم پنځه ويشت کاله کېږي چي د پښتو پخوانيو متونو له خپړني او چاپ ته له تيارولو سره مي سروکار دئ. په دې برخه کي مي تر کار پيل کولو وړاندي نه د متن په باب څه مطالعه درلوده او نه مي د متن برابرولو په برخه کي لازمه تجربه. د کار په پيل کي مي هغه چاپ سوي متون د لارښود په توگه ځان ته ايښي ول چي تر ما وړاندي نورو مشرانو او همزولو پوهانو تهيه کړي ول. ما ته د هغوی د کار ميتود ځکه معتبر ايسېدی چي فکر مي کاوه هغوی تر متن برابرولو وړاندي د دغي علمي مشغلي په باب لازمي خپړني کړي وې او بيا ئې نو پر متن باندي کارونه پيل کړي ول. زه چي هر څونه د دغه علمي ډيسيپلين ټل ته ورننوتلم، هغونه د خپل ځان نارسايي او د نورو د کارونو نيمگړ تياوي راته څرگندېدلې او په رشتيا سره بايد اعتراف وکړم چي د خپل کار نيمگړ تياوي مي تر بل هر چا ډېري مخي ته درېدلې. ما به ليدل چي زموږ له پخوانيو متونو سره په څومره بېباکۍ سره چلند کېږي، څونه په بې مسئوليتيو سره لاس پکښې وهل کېږي، څونه په جرئتمندی سره ځان ته دا حق ورکول کېږي چي د يوه کلاسيک شاعر په کلام کي په خپل زعم سره د اصلاح؟ په منظور مداخلې وسي، د پېړيو پېړيو پخوانۍ ژبه په وچه سپين سترگي سره پر اوسنۍ لهجه باندي عيارېږي او تر ټولو ئې بده لا دا چي دغو ټولو بېباکيو او بې مسئوليتيو ته بيا د علم او پوهني او د معاصرو علمي پرنسيپونو او

میتودونو پر توگ وراغوستل کېږي. زړه به مي له شنوخته ډک سو، خو له کاره مي لاس نه کيښ او په دې هيله مي تعقيبواوه چي ننني کار مي گوندي تر پروني او د سبا کار به مي تر ننني يوڅه پر علمي موازينو برابر سي.

په دې لړ کي مي يو وخت د شېراز د حافظ کلام کوت او په هغه کي مي سترگي پر دغه بيت ولگېدې چي ويلي ئې دي:

رشته تسيح اګر بګسست معذورم بدار

دستم اندر ساعد ساقی سيمين ساق بود

(ديوان - ص ۲۸۰ چاپ ۱۳۸۵ش)

راته څرګنده سوه چي د حافظ شېرازي په دغه بيت کي د "ساعد" پر لغت باندي اختلاف سته او په ځينو نسخو کي ئې پر ځای "دامن" راغلی دئ:

"دستم اندر دامن ساقی سيمين ساق بود"

په يو بل ځای کي مي ولوستل چي پر دغه يوه لغت باندي پراخ نظرونه ورکول سوي او اووه حاشيې پر کښل سوي دي.

په يوه حاشيه کي ئې د "دامن" کلمه ځکه مناسبه بللې ده چي په دغه نيم بيتي کي د (سين) توري ډېر راغلی دئ او د "ساعد" کلمې سين چي هم پر سرباری سي، په بيت کي د بېخونده تکرار عمليه پېښېږي او دا کار بيا د شعر کيفيت ته تاوان رسوي.

په بله کي بيا د "ساعد" لغت تر "دامن" ښکلی بلل سوی دئ.

په بله حاشيه کي راغلي دي چي د پخوانيو متونو په تصحيح کي بايد دا خبره په پام کی ونيول سي چي په خپله شاعر کومه کلمه يا کلمات استعمال کړي دي. د لغت ښايست يا بدرنگي د متونو په مصحح پوري اړه نه لري. موږ بايد هڅه وکړو چي د اولنيو ادیبانو ميراث د لرغونو تاريخي آثارو په شان وساتو او داسي و نه کړو چي هغه له خپلو سلیقو سره سم وتوږو او بدلون پکښې راوولو. که مو دا کار وکړ، گویا اصل اثر مو له منځه يووړ.

د حافظ په يوه بيت کي د يوې کلمې په باب دغو څرگندونو زما د دې اوسني کتاب د ليکلو له پاره پلمه جوړه کړه. له ځان سره مي وويل چي وگوره، د حافظ په کلام کي د يوې کلمې يا لغت په برخه کي څومره دقت په کار اچول سوی دئ. له بده مرغه موږ په پښتو متونو کي داسي په پراخ لاس مداخلې کوو چي گويا دا مو خپل شخصي ملکيت دئ، هر راز چي ئې اړوو، را اړوو، خپل حق ئې بولو. په زړه کي راوگرځېدل چي د باميان د مجسمې الوزول او د خوشحال خټک په دېوان کي په بېباکۍ سره لاس وهل دواړه تاريخي گناه ده او د لرغونو آثارو محوه کول دي. دغو اندېښنو مي پر ذهن باندي دونه فشار راووست چي ايستل کېدل ئې په دې برخه کي له څه ليکلو پرته ناممکن ول. د دې اثر په ليکلو سره به مي اوږې لږ څه سپکي سي. زما د دې ليکني معنا دا نه ده چي گويا زه اول سپړی يم چي په دې برخه کي قلم چلوم. نه، تر ما دمخه هم زموږ متنپوهانو دغه نيمگړتيا درک کړې ده او ښاغلي سرمحقق زلمي هيوادمل خو په دې برخه کي د خپلي رسمي پروژې په توگه يو تيزس (د متن څېړني ميتودولوژي) هم کښلی دئ او په هغه کي ئې د يو شمېر هندي علماوو مقالې له اردو څخه په پښتو ژبه راژباړلي او خپلې تجربې ئې هم پر زياتي کړي دي. خو نه پوهېږم چي د هيوادمل صاحب دغه کتاب به کوم چا د ځان د کار له پاره لارښود کړی وي که يا؟ ما ته د دې کتاب د مطالعې موقع هغه وخت ميسره سوه چي د متن څېړني او متن خپروني په کار کي مي ښه ډېر کلونه پر خپل سر مزلونه وهلي ول. د دې کتاب مطالعې راسره ډېره مرسته وکړه او ځان راته پر خپلو اندېښنو باندي حق په جانب ښکاره سو او په دې باب مي د نورو آثارو د ليکلو اړتيا لا زياته محسوس کړه. د ۲۰۱۰ع کال په دوبي کي مي په کار پيل وکړ او د همدې کال د نومبر په سر کي مي له خپل خواخوږي دوست ښاغلي استاد حبيب الله رفيع سره زموږ په کور کي د خپل تر لاس

لاندي کار په باب خبري وکړې او ورته ومي ويل چي د پښتو چاپي متونو ټول بهير ته کره کتنه په پام کي لرم او حتی المقدور به هر متن په ځانگړې توگه تر نقد لاندي ونيسم. هغوی هم د دې کار پر اړتيا د تائيد مهر ولگاوه^(۱).

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته زه خپل مسؤليت گنم چي په دې برخه کي له استاد ډاکټر عبدالخالق رشيد څخه د زړه له کومي مننه وکړم چي د کتاب دغه ټوک ئې کتلی دئ او پر هغه ئې خپله گټوره ليکنه کړې ده او ما ته ئې نوري لازمي مشورې هم راکړي او ما هم عملي کړي دي. له ښاغلي هارون خپل څخه هم منندوی يم چي د ځينو ماخذونو په موندلو کې مرسته راسره کړې ده. د ښاغلي جهاني صاحب هم د منني پوروي يم چي د خپل کتابتون ځيني کتابونه ئې له ويرجينيا څخه تر ما پوري رارسولي دي. گران روحيال خو زما د لاس لکړه ده. که دی نه وي زما لاس گوډ دئ. برکتونه دې مل او هڅانده روحيه دې پياوړې وي. د طلوع افغان ورځپاڼي او د تاند ويبپاڼي چلوونکي دي هم خدای ونازوي چي د دې کتاب د محتوياتو لومړی مسودې ئې خپرې کړي دي. دا دئ خپل کار ستاسي مخ ته ايردم او کره کتنو ته مو په ورين تندي هر کلی وایم.

م. هوتک

(۱) استاد رفيع صاحب په دغه وخت کي کاناډا ته تشریف راوړی وو او په ټورنټو کي زما او نورو دوستانو د ليدو په خاطر له کالگري څخه تر ټورنټو پوري د اوږده سفر مشقت په ناروغ بدن پر ځان منلی وو. پاک خدای دي د دغه شان خواخوږو کمی نه راویني (آمین).
پر دې خبرو باندي اوس (۲۹مه د ډسمبر ۲۰۱۱ع) دا يادابښت زياتوم چي ما په دې برخه کي خپل کار په درو ټوکو کي په پام کي نيولی دئ. په لومړي ټوک کي به په افغانستان کي تهيه سوي متون، په دوهم ټوک کي به پښتونخوا کي برابر سوي متونه او په دريم ټوک کي به د دواړو ټوکو کمبوتی وڅپرل سي.

لومړۍ برخه

- متون
- د متن خپرني اصول او روشونه
- د متونو په مسخه کېدلو کې د پيوريزم اغېزه
- په پښتو متونو کې پر تې ستونزې

لومړی څپرکی

متون

متن د لغت له مخي کلکي او لوړي مځکي ته ويل کېږي. جمع ئې "متون" يا "متان" ده. په مجازي معنا سره د يوه کتاب يا يوې ليکني عبارت ته ويل کېږي. په عبارت کي د کتاب يا ليکني حاشيې او زوايد نه راځي يعني حاشيې او زوايد (تعليقات او نوري برخي) د ليکني د متن جزء نه دي.

د ادبي تيورۍ له مخي، متن د سمبولونو يوه پر له پوري او سره تړلې مجموعه ده چي د يوراز معلوماتي پيغام رسوونکي وي (ويکيپيډيا). زياتره پوهان په دې عقیده دي چي متن بايد تحريري (ليکلی) وي. شفاهي کيسې او اولسي سندري د متن په کټگوري کي نه سي راتلای. متون چي له يوه نقل څخه بل نقل ته رالېږدول کېږي، هر ورو ئې په شکل او مفهوم کي لږ وږېر بدلون راځي. له دغه بدلون څخه هيڅ متن مستثنی کېدلای نه سي. اسماني کتابونه لا، له قرآن کریم پرته نور ټول په خپله اصلي بڼه پاته نه دي. د قرآن کریم د اصلي متن په ساتنه کي د پاک خدای ﷻ پر ارشاد سربېره چي فرمايلي ئې دي: "انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون" (الحجر: ۹ آيت)، د حافظانو رول هم ستر دی. قرآن کریم د

حفاظو په همت او برکت تر نن پوري په پوره امانتدارۍ سره بې له جزئي ترين توپيره خوندي پاته دي. اسلامي پوهان د قرآن په معجزه توب کي يو دليل همدا راوړي چي په متن کي ئې هيڅ تغير نه دي راغلي.

نور اسماني کتابونه لکه تورات، انجيل او زبور هيڅ يو په خپل اصلي شکل پاته نه دي او د نورو اسماني اديانو پيروانو دغه تحريف او تصحيح پټ کړی هم نه دي. دوی دا خبره مني چي د تورات او انجيل اوسني متون لاسوهلي متون دي.

په اراکايکو متونو کي د تحريف او تصحيح د همدغه جريان سته والي د متني نقد اړتيا رامنځته کړې ده او نن ورځ وینو چي متني نقد د يوه علمي ډيسپلين په توگه مطرح دی او ځان ته خپل اصول او روشونه لري.

متني نقاد څوک دی؟

متني نقاد (Textual Critic) هغه چا ته ويل کېږي چي يو متن دوهم ځل داسي ترتيبوي چي تر ممکني اندازې پوري د مؤلف په لاس ليکل سوي بڼې (original) ته نژدې وي. په اروپايي ژبو کي د اوريجنال (اصل) له پاره د (archetype) يا (autograph) لغتونه هم کارېږي له (archetype) څخه مراد د متن هغه نسخه ده چي نوري موجودي نسخې ټولي ورڅخه په مستقيمه يا غيرمستقيمه توگه کاپي سوي وي او (autograph) معمولاً هغې نسخې ته ويل کېږي چي د مؤلف په خپل لاس ليکل سوې وي. په دې ډول نو گویا د متني نقاد کاروبار هم له ليکلو (تحريري) موادو سره دی. هغه څوک چي د خلکو له خولو څخه فولکلوري سندري او کيسې راغونډوي، د متني نقاد په تعريف کي نه ځايېږي. د متني نقاد غايي هدف د يوه داسي انتقادي متن برابرول دي چي اصلي نسخې ته ډېر نژدې وي.

د متني نقد له پاره اوس د (lower criticism) اصطلاح هم کارېږي او له هغې څخه مراد هغه هڅه ده چې نقاد غواړي د متن تېروتنې پيدا کړي او له متن څخه ئې وباسي. د دې په مقابل کې د (higher criticism) اصطلاح هم سته چې هغه بيا د اصلي متن د تاليف، د ليکلو د نېټې او ځای مسایل څېړي. دا دواړي اصطلاحوي په متني نقد کې شاملې برخې دي.

په لوېديځو ادبياتو کې متني نقاد تر زياتي اندازې له لاتيني آثارو، يوناني ادبياتو (ډرامې)، بايبيل او د شکسپير له آثارو سره سروکار لري. د دغو لرغونو او کلاسيکو آثارو په سوو کاپۍ (نقلونه) د زمانې له توپانو څخه ژوندۍ راوتلي دي، خو د هري کاپۍ ارتباط د هغې له اصلي نسخې سره څرگند نه دئ او کله کله خو لا مشکوک هم وي. متنپوهانو له پېړيو پېړيو راهيسې هڅه کړې ده معلومه کړي چې د دغو آثارو کوم نقل يا نقلونه له هماغه اصلي نسخې څخه راوتلي دي. متني نقاد دغه مسایل او له هغو سره نوري اړوندي موضوعگانې تر څېړني لاندې نيسي.

د کلاسيکو اروپايي متونو^(۱) د برابرولو د انتقادي ميتود په برخه کې واردواره درو الماني پوهانو په اساسي توگه کار کړی دئ چې فريدریک وولف، ايمانول بيکر او کارل لشمان نومېدل.

فريدریک وولف (Friedric August Wolf ۱۷۵۹-۱۸۲۴) فيلا لوجيسټ وو. د ده نوم د کلاسيکي فيلولوجۍ په بنسټ ايښوونکو کې راځي.

ايمانول بيکر (Immanuel Bekker ۱۷۸۵-۱۸۷۱) خپل اوږد عمر د يوناني متونو د انتقادي نسخو تهيه کولو ته وقف کړی وو. ده تر څلورو سوو

^(۱) د کلاسيک کلمه زموږ په ادبي حلقو کې يوازې د "پخواني" په معنا زيات رواج لري خو د کلاسيک مفهوم تر دغه حد پراخ دئ او کلاسيک آثار هغو پخوانيو آثارو ته ويل کېږي چې په خپله نوعه کې د نمونې او سرمشق درجه او حيثيت ولري.

زیاتي قلمي نسخې سره مقابله او پر کورنیو باندي ډلبندي کړې. ده د یوناني مؤلفینو شپيته ټوکه آثار چاپ کړل.

کارل لشمان Karl Lachmann (۱۸۵۱-۱۷۹۳) تر بیکر لاهم مخ ته ولاړ او د بېلابېلو نسخو د مقابله له لاري ئې وښودل چي شه راز کولای سو د خپلو ورکو او لرغونو نسخو په باب قیاس وکړو، د هغو اصلي حالت ځانته معلوم کړو او حتي صفحه بندي ئې کړو.

د پښتو آثارو د انتقادي متونو د برابرولو کار نه دومره اوږده سابقه لري او نه هم په دغه برخه کي له نړۍ والو منل سوو اصولو سره سمون. البته هغه کار چي په دې برخه کي تر اوسه پوري سوی دی، غنیمت دی خو بشپړ باید و نه گڼل سي. زموږ محققین د پښتو انتقادي متونو د برابرولو کار د ختیځ پوهانو (برنارد دورن، هنري راوړتي، دارمستتر) په لاس پیل سوی بولي. په رشتیا سره هم د دغو ختیځ پوهانو کار او زیار په دې برخه کي د ستاینې وړ دی خو د دوی کار هم پر هغو اصولو باندي سل په سلو کي ټیک نه خپړي چي د دوی په وخت کي په اروپا کي منل سوي او معمول سوي ول. د دوی د کار په باب به زه د دې کتاب په څلرم خپر کي کي وږغېږم.

په افغانستان کي د پښتو متونو د برابرولو کار د علامه پوهاند عبدالحي حبيبي (۱۹۱۰-۱۹۸۴ع) پر لاس په کندهار کي پیل سوی دی. لوی استاد حبيبي په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال له کندهار څخه د خوشحال خټک (۱۶۱۳-۱۶۸۸ع) کلیات د "خوشحال مرغلي" په نامه خپور کړ او هغه ئې له څلورو خطي او یوې چاپي نسخې له مخي برابر کړی وو. تر دې وروسته د پښتو متونو خپرېدل له کندهار، کابل، پېښور او کوټي څخه د رسمي موسسو او انفرادي اشخاصو له خوا روان دي، کله ئې سرعت زیات او کله کم وي. په دغه اوږده موده، څه دپاسه اويا کاله کي چي کوم پښتو متون خپاره سوي دي، هغو ټولو ته مي لاس نه رسېږي، خو کوم چي راته

میسر دي، دهغو ټولو کره کتنه به د همدې کتاب په نورو راتلونکو څپرکو کې که د خدای رضاوه، وکړم.

خطي نسخې د متونو د اصلي منابعو په توګه:

موږ چې کله په پښتو ادبیاتو کې د متونو د تصحیح په باب برغېرو، مراد مو تر ډېرې اندازې پورې په لاس کېښلي متون (خطي نسخې) وي. خطي نسخې د بشري پوهنو د ټولو څانګو له پاره اصلي منابع دي. د چاپ صنعت تر رواج مخکې د بشري علومو او په هغو کې د لیکل سوو کتابو د تکثیر او خپرښت کار د همدې خطي نسخو او د هغو د کاتبانو پر لاس سر ته رسېدلی دی. د دوی د نه ستړي کېدونکي تلابن نتیجه اوس دومره ستره ده چې د نړۍ زیاتره موزیمونه، کتابتونونه او علمي - تحقیقاتي مرکزونه په دغه راز آثارو ډک دي.

خطي نسخه څه ته وايي؟

په مروجو قاموسو کې نسخه (د لومړي توري په پېښ او د درېیم توري په زور) د لیکني، مکتوب، یاددښت، مسوده، ... په معنا ثبت سوې ده او عربي لغت دی. په دغه ژبه کې ئې نور معادل لغتونه یا شکلونه "نسخت، نخسه" دي. په پخوانیو کتابو او قاموسو کې ئې "نسخه" د مطلق کتاب په معنا کار کړې ده.

ځیني محققین د نسخې د تسمیې په وجه کې لیکي چې دا لغت له "نسخ" (د نون په زور) څخه مشتق سوی دی. "نسخ" زایل کولو، د اعتبار له منځه وړلو او د کوم شي ردولو ته وايي (غیاث اللغات). کله چې یو کاتب کوم کتاب له کوم بل کتاب څخه رانقل کړي، په دې ډول ګویا لومړی (منقول عنه) کتاب د نوي نسخې په منځ ته راتګ سره له اعتباره ولوېد او

رد سو. ځکه نو دې نوي ليکل سوي متن ته "نسخه" وايي.

د "نسخه" کلمې منشاء چي هر څه وي خو مراد ورڅخه هغه مطالب دي چي په بڼکه، نل يا فلزي قلم سره په رنگ يا سپاهي پر يوه پاڼه باندي ليکل سوي يا له کوم بل کتابه رانقل سوي وي او په انگرېزي ژبه کي ورته د (manuscript) لغت کارېږي^(۱).

خطي نسخو ته له دوو زاويو څخه پاملرنه کېږي. د متونو مصحح له يوه نظره ورته گوري او هغه نسخه پوه چي سروکار ئې د نسخې له مادي ارزښت او د انټيک پلورني له مارکيټ يا له موزيمو سره وي، بيا له بل لوري ورته گوري. متن څېړونکي او نسخه پوه دواړو ته د خطي نسخې د کاغذ نوعيت، د ليک (خط) څرنگوالي، د نسخې د پوښ (وقايې)، تذهيب او ميناتور په باب معلومات خورا ډېر اهميت لري خو په دې اهميت کي د دواړو دلچسپي جلا جلا استقامتونه لري. د متن څېړونکي د نسخې د کاغذ، د ليک د رنگ، وقايې او تذهيب څېړلو ته ښايي له دې اسسته مجبور وي چي تر کار لاندي نسخه به ئې د ليکلو يا د تاليف نېټه نه لري. خو نسخه پوه ته بيا دا ټول اړخونه هر يو په خپل ځای کي ځکه ډېر مهم دي چي د هغو له مخي د نسخې مادي ارزښت او بيه ټاکلای سي. د متن څېړونکي او نسخه پوه کار يو د بل بشپړ وونکی دی او يو بل ته گټه رسوي.

د پخوانيو متونو خپرېدل دا لاندي ژبني گټي لري:

– متون د خپل عصر ژبه تمثيالي:

ژبه لکه نوري پديدې د زمانې له بدلونو او تحولاتو سره سم تغير

^(۱) په يوناني طبابت کي ئې "نسخه" د کاغذ هغي ټوټې ته ويل چي طبيب به د دوا (درمل) نوعيت، د استعمال طريقه او د معالجي نوري لارښووني پر کښلي. اوس هم زموږ په معاصر طبابت کي نسخه په همدې معنا کارېږي. د دغي ټوټې کاغذ له پاره په انگرېزي کي (prescription) لغت کارېږي.

مومي او پر خپل حال نه پاتېږي. د زمانې په بدلونو کې ټول هغه ټولنيز، اقتصادي او سياسي تغيرات شامل دي چې يوه ژبه ورسره مخامخ کېږي. پر ديو ملکونو ته مهاجر تونه، له خپل پلرني او اصلي ټاټوبي څخه لېږدېدنې، پر نورو ملکونو باندې يرغلونه او د نورو له خوا پر ځايي خلکو باندې تاډاکونه او فتوحات، د ژبې د ويونکو د اقتصادي حالت لوړتيا او ځورتيا، د سياسي رژيمو او واکمنيو اوښتل رااوښتل او نوري دې ته ورته ژوري پېښې پر ژبه باندې اغېزه کوي. د دې اغيزې په نتيجه کې ژبې ته نوي لغات، نوي وراشې او نوي ژبني عناصر ننوزي او هغه چې د ژبې ويونکو ته د هضمولو او منلو وړ وي، په ژبه کې ئې ساتي. څرنگه چې ټولنيزي، اقتصادي او سياسي پېښې هم تل "پښه پر ځای" نه پاتېږي او بدلون مومي، ځکه نو د هر عصر او هري تاريخي مرحلې ژبه ځانته خپلي ځانگړتياوي لري، ځانته خپلي وراشې او اصطلاحات لري، ځانته خپل مروج لغتونه لري او په جزئياتو کې ځانته خپل گرامري جوړښتونه لري. له يوه تاريخي عصر څخه بل ته د اوښتلو په جريان کې ژبه هغه ځانگړتياوي، وراشې، اصطلاحات او لغتونه له ځان سره ساتي چې د دابل نوي عصر ايجابات ئې د هضمولو توان ولري. د همدې تحليل له مخې د هر عصر متون د هماغه عصر د ژبې د سکښت او جوړښت ښکارندويي کوي. که په پخوانيو متونو کې د اوسنۍ زمانې له غوښتنو سره سم بدلونونه راوستل سي او لاسوهني پکښې وسي، گوياد متن روح او جوهر ته څوک صدمه رسوي. دامسغه سوی متن نور نه د هماغه خپل عصر ژبه تمثیلولای سي او نه هم په خپل اصل ليکونکي، مؤلف يا شاعر پوري اړه درلودلای سي. دغه راز مسغه سوی متن بيا د يوه ژبپوه له پاره هم ستونزې پېښوي ځکه دی به د ژبې تحول او تطور د يوه داسې متن له مخې څېړي چې هغه متن به د خپل عصر د ژبې نمايندگي نه کوي بلکې د يوه بل عصر د کاتب لاسوهني به ئې رنگ و جوله ورايشه کړې وي.

– متون د زړو لغاتو ذخیره لري:

لکه په تېر بحث کي چي مو ولوستل، هر متن د خپل عصر و زمان د مسلطی ژبي نمایندگی کوي. د هر عصر مسلطه ژبه د خپلي زمانې پر مروجو لغاتو باندي ولاړه وي او همدا لغتونه کاروي. د عصر په تېرېدلو سره ځيني لغات مري او ځيني ژوندي پاتېږي او د نوي زمانې په محاروي ژبه کي کارېږي. د لغاتو مړينه دا معنا لري چي له محاورې څخه وزی او خلک ئې نور په خپلو خبرو کي نه کاروي. زاړه متون د هغو لغاتو د خوندي ساتلو ځای وي چي د نوي عصر په محاوره کي د بېلابېلو عواملو له اسیتته له استعماله لوبدلي وي.

که متن له هماغه اصلي (Origin) حالت سره سم یا هغه ته په ورنزدې بڼه وساتل سي، نو دغه لغتونه د بیرته ژوندي کېدلو چانس موندلای سي او بیرته محاورې ته ورننوتلای سي. د متن د لغاتو اړول یا د چا خبره معیاري کول د خیانت تر درجې پوري دروند جرم او گناه گڼل کېدلای سي.

– متون د خپل عصر لیکدود راښيي:

که متن په خپل اصلي حالت باندي وساتل سي نو د هغه له مخي یو محقق د هماغه عصر لیکدود ځان ته معلومولای سي او د لیکدود په مرسته بیا د هماغه عصر د لغاتو تلفظ هم تر یوې اندازې پورې پېژندل کېدلای سي. د شرقي ژبو الفباوي د لغاتو د سم وینگ په بشپړ څرگندولو کي ډېري بریالی نه دي، خو محقق د خپلو تجربو له مخي له لیکنی ژبي څخه د هماغه عصر د لغاتو وینگ تر یوې اندازې پوري ځانته معلومولای سي. د وینگ معلومېدنه بیا د هماغه عصر د هماغی ټاکلي ژبي په لهجه باندي له پوهېدنې سره مرسته کوي. د لهجو پوهېدنه د نوموړي ژبي د معیاریت د ودانی له پاره د خښتو کار ورکوي. د لیکدود ارتقايي او

انحطاطي سير ڇپر نه په ٽيپوهنه کي خورا مهم بحث دئ او تر سر تېرول ئې
د ټيپي په کره کولو کي پوهان بې لاري کوي.

د متونو ناقد يا تصحيح کوونکی د عادي ناسخ يا کاتب حيثيت نه
لري، بلکي د ده مسؤليتونه د يوه امانتدار په توگه خورا ډېر دي. د مصحح
له پاره لازمه ده چي په ځان کي دغه وړتياوي او اړتياوي ولري:

د متن پر ټيپه باندي تسلط درلودل.

د متن د ټيپي د تاريخي تحول او تطور په باب معلومات درلودل.

د متن له ټيپي سره د نورو تېرلو ټيپو پوهنه درلودل.

د مؤلف په باب معلومات درلودل.

د مؤلف د عصر د تاريخي وادبي جرياناتو په باب علم درلودل.

د مؤلف د نورو آثارو په باب، که موجود وي، مطالعه درلودل.

دوهم څپرکی

د متن څپرني اصول او روشونه

د متونو د تصحيح اصول:

اوس چي مو د متن په ارتباط يو لړ عمومي احکام او اصول بيان کړل، زه پر ځان لازمه بولم چي د دې ټول بيان په پای کي د متونو د برابرولو په برخه کي هغه معياري اصول راوړم چي د متنپوهني ټول پوهان ورباندي متفق دي، دا اصول د ډاکټر المنجد له هغي ليکني څخه په پښتو راژباړم چي "قواعد تحقيق المخطوطات" نومېږي.

د ډاکټر صلاح الدين المنجد د دغي عربي مقالې او فارسي ترجمې يادونه د ښاغلي زلمي هيوادمل "د متن څپرني ميتودولوژي" نومي کتاب په (دوولسم مخ) کي سوې ده او له يادوني څخه داسي ښکاري چي ښاغلي هيوادمل دا مقالې کتلي ياليدلي وې. ده دهمدې کتاب له ۸۷ مخ څخه تر ۱۱۷ مخ پوري د ډاکټر المنجد د مقالې اردو ترجمه، چي دکتر فضل الرحمن ندوی کړې ده، په پښتو ژباړلې ده. د پښتو ترجمې عنوان ئې "د مخطوطاتو د تحقيق اصول" دی. ښاغلي هيوادمل تر دغي يادوني لس کاله وړاندي هم په دغه مشخصه برخه کي د ډاکټر منجد د ليکنو حوالې لري^(۱).

(۱) وگ: اسماء الحسنی - د سر خبرې، الف مخ، ۱۳۵۹ ش، کابل پوهنتون.

د ډاکټر المنجد د نوموړي مقالې فارسي ترجمه اوس زما مخ ته پرته ده او عنوان ئې "روش تصحيح نسخه های خطی" دی. دا ترجمه د استاد حسين خديوجم په قلم سر ته رسېدلې ده. ما (هوټک) چې د فارسي ترجمې او د ښاغلي هيوادمل د پښتو ژباړې ځيني برخي سره مقابله کړې، راته معلومه سوه چې په پښتو ژباړه کي له لنډيزه کار اخيستل سوی دی. زه نه پوهېږم چې دا لنډيز به د اردو مترجم کار وو، که د پښتو ژباړونکي. ما (هوټک) د متونو د تصحيح په باب د ډاکټر المنجد تر مقالې بله زياته هراړخيزه څېړنه لوستلې نه ده. په دې برخه کي د همدې مقالې د محتوياتو، چې د متونو د تصحيح خورا عمده ټکي لري، دوهم وار رانقلولو او ژباړلو ته ځکه اړيم چې لومړی پښتو ژباړه ئې د اصلي متن لنډيز راته ايسي. په نننۍ علمي نړۍ کي د علمي مطالبو د بيا بيا ترجمې دود (عنعنه) سته. په عين ژبه کي د مهمو مقالو، رسالو او کتابو بيا بيا ترجمه کول بايد د دغو آثارو د اهميت په معنا وگڼل سي او هره ترجمه له ها بلي سره د مرستندويي ليکني حيثيت لري. زه به تر هر څه دمخه د دغه دانشمند محقق په باب په لنډ ډول وږغېږم.

ډاکټر صلاح الدين المنجد څوک وو؟

د ډاکټر صلاح الدين المنجد د ژوند او علمي کارو په باب زه د سيد علي طباطبائي يزدي له هغي ليکني څخه استفاده کوم چې د دغه ستر عالم د وفات پر وخت ئې د (درگذشت صلاح الدين المنجد) تر سر ليک لاندي کښلې ده.

ډاکټر صلاح الدين المنجد په ۱۹۲۰ع کال په دمشق کي زېږېدلی او په ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر نونسمه په رياض کي وفات سوی دی. پلار ئې شيخ عبدالله منجد نومېدی او په دمشق کي شيخ القراء (د قاريانو مشر) وو.

ډاکټر المنجد په اسلامي زړو متونو او خطي نسخو کې ژورې څېړنې کړې او ارزښتناک آثارې کښلې دي چې شمېرې يې تر يو سلو پنځوسو اوږي. ده د خپل مشر ژوند په اوږدو کې مسکو، کيمبرج، توبينگن، مونيخ، پاریس، تهران، کراچي، دهلي، استانبول، بغداد او د اسلامي هيوادو نورو ښارو ته علمي سفرونه کړي او دنړۍ په مشهورو پوهنتونو کې يې ويناوي او کنفرانسونه ورکړي ول.

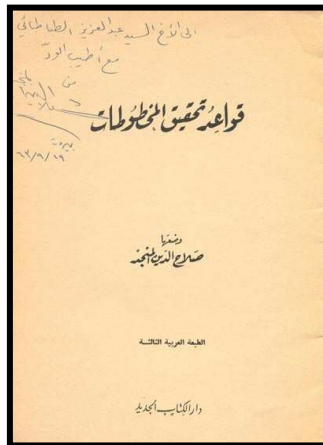
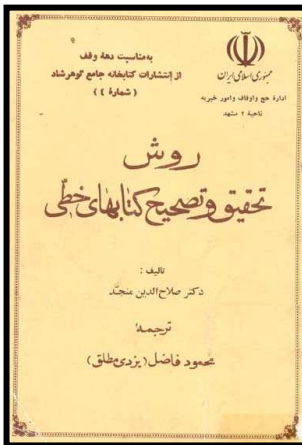
د متونو د تصحيح په باب د ده غوره اثر "قواعد تحقيق المخطوطات" نومېږي چې په عربي ژبه کې کښلی او د ايراني محقق حسين خديوجم په قلم په فارسي ژبه ترجمه سوی دی.

دوکتور صلاح الدين المنجد

د المنجد د رسالې فارسي مترجم استاد سيد حسين خديوجم د مشهد پوهنتون استاد وو. په افغانستان کې يې د ايران د فرهنگي سلاکار په توگه کار کړی وو. ده د متونو په څېړنه، تصحيح او ترجمه کې څه دپاسه دېرش کتابه خپاره کړي دي چې په هغو کې د امام غزالي د کيمياي سعادت او احياء علوم الدين ترجمه او تصحيح يې ما (هوټک) ته معلومه

ده. استاد سيد حسين خديوجم په ۱۳۶۵ هـ ش کال مړ سوی دی. خو ما ته د المنجد دغه کتاب بله فارسي ترجمه هم راملومه ده چي د محمود فاضل (يزدی مطلق) په قلم سر ته رسېدلې ده او (روش تحقيق و تصحيح کتابهای خطی) نومېږي.

زه به په دې برخه کي د ډاکټر صلاح الدين المنجد له خوا د متن برابرولو په برخه کي ټاکل سوي روشونه د ده د خپلي ليکني له فارسي ترجمې څخه په پښتو راواړوم او خپلي تجربې او خبرې به د لمنليکونو په ډول ورسره مل کاند.

ډاکټر صلاح الدين المنجد په خپل دغه اثر کي تر يو لړ مقدماتي خبرو وروسته ليکي:

ترجمه: په دې ځای کي موږ د تالیف د منځته راتگ يا د ليکپوهني او اخځپوهني په باب او يا د کاتبانو د روشونو او د حديث د اصطلاحاتو په باره کي نه ږغېږو. که څه هم دا ټولي خبرې د تحقيق له روش سره مرسته کوي او هر څوک چي د متونو د تصحيح او خپرېدلو کار پيل کوي، بايد تر هغه دمخه ټي په دغو مطالبو سر خلاص وي. له دې امله خپلي خبرې د تحقيق

هغو علمي روشو ته راړوو چي له خپر ونگو سره د متونو د تصحيح او تهيه کولو په کار کي مرسته کوي.

د نسخو راغونډول او اوډل

الف – د نسخو راغونډول:

۱ – که وغواړو چي يو پخوانی متن وڅېړو، نو وار د واره بايد تر ممکني اندازې پوري په هغو بېلابېلو نسخو باندي ځان خبر کړو چي د نړۍ په کتابتونو کي خورې ورې پرتې دي.

۲ – دا کار د بروکلمان کتاب (GAL) او دهغه ضميمو ته د مراجعې له لاري ممکن دی^(۱). که دا کتاب د ستونزي د حل له پاره کافي نه وي، نو بيا دي د هغو کتابتونو د عربي ژبي د خطي نسخو فهرستو ته مراجعه وسي چي بروکلمان په خبر نه وو، يا د بروکلمان د کتاب د ضميمو تر بشپړېدو وروسته برابر سوي دي^(۱).

^(۱) کارل بروکلمان Brockelmann (سپتامبر ۱۸۶۸ – مه ۱۹۵۶) د شلمي پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي له سترو الماني ختيځ پوهانو څخه دی. د نورو مشهورو آثارو په څنگ کي ئې د (عربي تالیفاتو تاريخ) ډېر مينه وال لري. دا کتاب د ۱۸۹۷-۱۹۰۲ع کلونو تر منځ خپور سو او وروسته بيا يو لږ ضمايم هم پرزيات سول او په پنځو ټوکو کي د ۱۹۳۷-۱۹۴۲ع کلو تر منځ نشر سو. د دې کتاب اهميت په دې کي دی چي ټول هغه آثار ئې راغونډ کړي دي چي په عربي ژبه ليکل سوي دي. ختيځ پوهانو او اسلامپوهانو د دغه کتاب خورا تود هرکلی وکړ (هوټک).
^(۱) د پښتو نسخو له پاره دا لاندي کتابو ته مراجعه له تصحيح کوونکي سره مرسته کوي:

– فهرست نسخ پښتو آر شيف ملی افغانستان

– پښتو کتابونه: د راز محمد وېښ ليکنه او ترجمه

– د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې: د زلمي هيواد مل ليکنه

– د پښتو د ادبي تاريخ خطي منابع: د زلمي هيواد مل ليکنه

– (Catalogue of PASHTO MANUSCRIPTS in the libraries of the British Isles)

(هوټک)

۳ - له هغه وروسته چې د نسخو ځای ځایګی مو معلوم کړ، باید د هغو د پېژندنې کار د لومړنیو فهرستو په مرسته پیل کړو او د خپلې اړتیا وړ نسخې پکښې غوره کړو، عکس (کاپی) ئې واخلو او په دې ډول باید د داسې یوه صحیح متن تصویر په واک کې ولرو چې د نورو کسانو له لاسوهنې او تحریف څخه خوندي پاته سوی وي.

۴ - هغه نسخې چې له نافهرست سوو کتابتونو څخه په لاس راځي، اول ئې باید عکس (کاپي) واخیستل سي او بیا څېړنه ورباندې پیل سي.
ب - د نسخو اوډل (ترتیب):

د نسخو اوډل په دې ډول دي:

۱ - تر ټولو ډېره ښه نسخه چې د تصحیح او نشر پر وخت باید د متن په توګه غوره سي، هغه نسخه ده چې په خپله د مؤلف په لاس کښل سوې وي.

۲ - د مؤلف د نسخې تر موندلو وروسته باید دا خبره وڅېړو چې مؤلف خپل دغه کتاب په یوه وار تالیف کړی دی او که ئې په څو پړاوو کې. دا کار په دې خاطر ضروري دی چې موږ ځان ډاډمن کړو چې زموږ په واک کې پرته نسخه د مؤلف د کتاب وروستی شکل دی.

۳ - د مؤلف تر خپلې نسخې وروسته وار هغې نسخې ته رسېږي چې مؤلف د نورو کسانو په لاس تر کتابت وروسته لوستلې یا ورته لوستل سوې وي او مؤلف په خپل لیک اعتراف کړی وي چې نوموړې نسخه ئې لوستلې یا ورته لوستل سوې ده.

۴ - تر دې وروسته نو وار هغې نسخې ته رسېږي چې د مؤلف له نسخې څخه نقل سوې یا ورسره مقایسه او مقابله سوې وي.

۵ - بیا نو هغې نسخې ته وار رسېږي چې د مؤلف په ژوند کې کتابت سوې وي او د پوهانو تعلیقات او لمنلیکونه ورباندې کښل سوي وي.

۶ - ورپسې هغه نسخه راځي چې د مؤلف په زمانه کې کتابت سوې

وي خو تعليقات ورباندي کښل سوي نه وي.

۷ - نوري نسخې چي د مؤلف تر مړيني وروسته کتابت سوي وي، پر دوه ډوله دي، پخوانۍ او اوسنۍ. پخوانۍ تر اوسنۍ غوره دي او په هغو کي بيا هغه نسخه غوره ده چي د يوه پوه په لاس استنساخ سوې وي، يا کوم پوه ته لوستل سوې او دهغه د تاييد وړ گرځېدلې وي.

کله کله داسي هم پېښېږي چي پر يوه نوې، صحيح او ډېره دقيقه نسخه باندي پېښ سو چي تر هغي زړې نسخې به غوره وي چي لاسوهنه او تحريف پکښې سوي وي. کله به بيا يوه داسي نوې نسخه په لاس راسي چي د مؤلف له کومي معاصري نسخې څخه سيده او په ښه توگه رانقل سوې وي.

که مو د مؤلف نسخه ونه موندله، نو د تحقيق هدف مو بايد د متن يوه داسي شکل ته رسېدل وي چي د مؤلف و تاليف ته ډېر نږدې وي او له تحريف او لاسوهني څخه پاک وي، ځکه په عمومي توگه هر څونه چي د خطي نسخې د کتابت نېټه د مؤلف له زماني څخه ليري کېږي، په هغي کي د کتابانو لاسوهني زياتېږي.

۸ - که د يوه کتاب له پاره نوري پېژندل سوي نسخې موجودي وي، د يوې نسخې له مخي دهغه تصحيح او خپرېدل روانه دي او دا په دې خاطر جائز نه دي چي د کتاب تر خپرېدلو وروسته بيا څېړني او اعراب ايښوولو ته اړتيا پيدانه سي.

ج - ډلبندي:

ځيني کتابونه د وخت په تېرېدلو سره عام مقبوليت پيدا کوي او په

نتیجه کي ئې خطي نسخې زیاتېږي^(۱). په دغو نسخو کي بیا دوې درې یا زیات و کم نوري نسخې داسي وي چي د تېروتنو، یا لمنلیکونو او یا د متن د زیاتوالي او کمښت له مخي ډېري سره ورته وي او داسي ښکاري چي گویا له یوې واحدي نسخې څخه دي رانقل سوي وي^(۲). په داسي حالاتو کي باید سره ورته (مشابه) نسخې ډلبندي سي او د هر گروپ (برخي) له پاره د لنډیز په توگه یو توری باید وټاکل سي لکه (الف گروپ، ب گروپ، ج گروپ) او له هر گروپ څخه باید یوه نسخه غوره سي چي د نسخو د ثبت په وخت کي ئې د اختلافو له پاره استناد په وسي.

د متن څېړنه

د څېړني هدف او روشونه ئې:

له څېړني څخه مراد دا دی چي بي له شرحو څخه یو صحیح متن رامنځته سي او هغه راز متن وي چي مؤلف ترتیب کړی او کښلی وي. زیاتره محققین دغه ټکي ته متوجه نه دي او په نتیجه کي لمنلیکونه له بي ځایه شرحو او زوائدو څخه ډکوي^(۱). د مثال په توگه د لغاتو شرحي، د نومو شرحي او له چاپي کتابو څخه د داسي مطالبو نقلونه چي په متن کي هغو ته

^(۱) په پښتو ژبه کي د اخوند دروېزه دمخزن الاسلام او د رحمان بابا د دېوان خورا زیاتي نسخې کاتبانو کښلي دي او هر ځای موندلي کېږي (هوټک).

^(۲) په پښتو کي زما د معلوماتو له مخي، د احمدشاه بابا دېوان همداسي ځانگړتیاوي لري او خطي نسخې ئې ډېري سره ورته دي (هوټک).

^(۱) په پښتو متونو کي د دغه زوائدو او اوږدو شرحو په مثال کي د تاریخ مرصع متن راوړلای سو چي اصلي متن د ۲۰۰۶ع کال چاپ له مخي (۵۷۲ مخه) او مقدمه و تعلیقات ئې (۷۰۴ مخه) دي. زه (هوټک) هم د اوږدو شرحو په تکلیف باندي مبتلا یم او ځان نه سم ځني خلاصولای (هوټک).

اشاره نه وي سوې او دغه راز د مؤلف پر خبرو باندې تعليقات. دغه راز اوږدې اوږدې او ستومانوونکي شرحي کله کله لوستونکي د متن له مطالعې څخه خواتوری کړي.

د متونو څېړنه بايد په لاندي ډول سر ته ورسېږي:

۱- د کتاب، دهغه د نامه او مؤلف ته دهغه د انتساب د سموالي څېړنه.
۲- که نسخه په خپله د مؤلف په ليک کښل سوې وي، ليکدود ئې بايد په هماغه شکل وساتل سي^(۱).

۳- که مؤلف له نورو کتابو څخه نقل قولونه را اخیستي وي او مآخذ ئې ښوولی وي، بايد هغه کټ مټ ثبت سي. کمي او زياتي، سموالي او ناسم والي ته ئې بايد په لنډ ډول په لمنليکونو کي اشاره وسي. د مثال په توگه بايد وويل سي: دا متن په پلاني کتاب کي د الفاظو په توپير يا زياتوالي او کموالي سره راغلی دی.

۴- کله کله مؤلف خپل مآخذ نه وي ښوولی. په دې صورت کي که محقق ته مآخذ ورمعلوم وي، ښه او ډاډمن کار به دا وي چي هر مطلب خپل مآخذ ته حواله سي.

له پورتنیو دوو ټکو (۳ - ۴) څخه يوازې د متن د مطمئن توب او سموالي له پاره استفاده کېږي.

۵- کله کله قلم د مؤلف له واکه ووزي، يا حافظه ورسره مرسته ونه کړي او په نتيجه کي کوم لغت يا نوم په ناسمه توگه ثبت سي. محقق کولای سي دغه تېروتنه په لمنليک کي سمه کړي او متن په هماغه ډول چي دی، وساتي. ځکه متن چي مؤلف په خپل خط کښلی وي، د ده د

(۱) ما د حنان بارکزي دېوان د ده په خپل لاس کښلو نسخو له مخي ترتيب کړي دی خو په افغانستان کي د مروج تعامل له مخي مي (کښي) په (کي) اړولي دی چي بايد نه مي وای ايش کړي (هوټک).

افکارو، پوهي او علمي شخصیت نمایندگي کوي.

۶ - که نسخې بېلابېلي وي، يوه نسخه باید د کار د تاداو (اساس) په توگه غوره سي چي په دې ډول اصلي متن خوندي سي.

۷ - په لمنليکونو کي د نسخو توپيرونو ته يعني د روايتو اختلافو ته اشاره کېږي.

۸ - د روايت د اختلاف په صورت کي باید مصحح د هر روايت په باب تر تحقيق وروسته، په متن کي هغه څه ثبت کړي چي د سموالي له مخي تر نورو غوره وي. د لاسوهلي او تحريف سوي روايت يا بل اشتباهي مطلب يادونه په لمنليکو کي کېږي.

۹ - که په يوه نسخه کي کوم مطلب وليدل سي چي په اصل نسخه کي راغلي نه وي، دغه مطلب باید پر اصل نسخه باندي ور زيات سي او په لمنليک کي ورته اشاره وسي. البته دا کار هغه وخت صحيح دئ چي محقق ته ثابته سي چي نوموړی مطلب د کتاب په اصلي متن پوري اړه لري او ناسخ يا کاتب له خوا پر زيات سوی نه دئ. که ورته ثابته نه وي، نوموړی مطلب باید په لمنليک کي راوړل سي، يا هغه ته اشاره وسي.

۱۰ - که کوم توری يا کومه کلمه له متن څخه لوېدلې وي، محقق ته اجازه سته چي لوېدلې برخه پر متن باندي ورزياته کړي. په دې شرط چي زياته سوې کلمه باید په پتريو (لويو قوسو) کي کېنېږدي. قداموو (اولنيو) هم د حديثو په کتابو کي د هغه څه زياتونه مجاز بللې ده چي د حديث له متن يا سند څخه به لوېدلې وه^(۱).

۱۱ - که په نسخه کي کوم ځای سوري يا څيري سوی وي او د متن

(۱) بناغلي هارون په دې باب له ابن کثير څخه يو مهم متن په خپل کتاب کي راوړی دئ. وگورئ: تحقيق النصوص - قاهره، ۱۹۵۴.

یوه برخه له منځه تللې وي او دغه له منځه تللې برخه په کومه بله خطي يا چاپي نسخه کي موجوده وي او دغه متن له لومړۍ نسخې څخه نقل سوی وي، مصحح کولای سي دغه کمبوت د هغه له مخي پوره کړي او په لمنلیک کي ئې یادونه وکړي. زیاته سوې برخه باید په پتريو (قوسو) کي ونيول سي. خو که محقق کمبوت ځای یا نالیکلې برخه په بل مأخذ کي پیدا نه کړي، باید متن هماغسي ناقص پرېږدي او په لمنلیک کي دي لوېدلې یا نالیکلې برخي ته اشاره وسي.

۱۲ - ځیني مصححان د زیاتو نسخو د سته والي په صورت کي، د یوې باوري نسخې له غوره کولو څخه ډډه کوي، یعنی په یوه وخت کي پر څو نسخو باندي تکیه کوي. دا کار که څه هم مصحح ته نامحدوده آزادي ورکوي خو له دې آزادی سره سره بیا هم څوک د تېروتنې له بابتته مطمئن کېدلای نه سي. دا کار هغه مصحح په ښه توګه کولای سي چي د کتاب د مؤلف او د هغه د سبک او ژبي په باب ښه پوره معلومات ولري. سره له دې هم ښه دا ده چي پر یوه نسخه باندي اعتماد وسي او هغه بیا له نورو نسخو سره مقابله سي او غوره او سم ثبت ئې انتخاب کړه سي.

۱۳ - اولنیو محققینو که به د کوم کتاب دوې نسخې وموندلې، یوه به ئې له بلې سره مقابله کوله او اختلافونه به ئې د یوې نسخې په لمن کي نقل کول او ورته لیکل به ئې "فی نسخه کذا". په دغه راز مواردو کي به هغه څه چي په لمنلیک کي نقل سوي ول، ډېر اعتبار درلود. مصحح کولای سي د لمنلیک او حاشیې په منځ کي یوه خوا غوره کړي او په حاشیه کي هغه ته اشاره وکړي.

۱۴ - کله کله یو عالم سړی کوم کتاب مطالعه کړي او ځیني عبارتونه ئې ورسم (اصلاح) کړي. دغه سم سوي عبارتونه د نسخې ارزښت ورزیاتوي. که مصحح له دغو سم سوو عبارتو سره موافق وي، کولای سي

چي په متن کي ئې راوړي او په لمنليک کي هغه ته اشاره وکړي.
 په کلي ډول بايد په لمنليکونو کي د نسخې ټولو تعليقاتو او حاشيو ته
 اشاره وسي.

ليکدود:

که نسخه د مؤلف په خپل خط وي، حق دا دئ چي مصحح متن هغه
 راز نقل کړي لکه مؤلف چي تدوين کړی دئ. مگر د عربي ليک خو د
 زمانې په تېرېدلو سره بدلون موندلی دئ نو بڼه دا ده چي متن د نن ورځي
 په ليکدود خپور سي^(۱). اولنيو دا کار روا بللی دئ^(۲).

کله کله له داسي پخوانيو کتابو سره مخامخ کېږو چي کلمات ئې
 ټکي نه لري او نن ورځ بهي له ټکو څخه د هغو خپرول ممکن نه دي. کله بيا

(۱) په پښتو کي هم د ننني ليکدود مراعاتول مناسب کار دئ ځکه که روښاني کتابونه په
 روښاني الفبې او د خوشحال خان او کورنۍ آثار ئې په ځنځيري الفبې خپاره سي،
 لوستونکي به ستونزي ورسره ولري. ډاکټر صلاح الدين المنجد په دې برخه کي زياتره هغه
 مسايل بيان کړي دي چي د عربي ژبي د متونو په برابرولو کي ډېر په درد خوري. خو څرنگه
 چي په پښتو آثارو کي هم عربي عبارتونه، آیات، احاديث او عربي مقولې او لغات زيات
 ليدل کېږي، ځکه ئې زه دلته په بشپړه توگه راژباړم چي له يوې خوا به د لوستونکو په درد
 وخوري او له بلې خوا به د المنجد دغه ارزښتناکه ليکنه هم نيمگړې سوې نه وي. د ښاغلي
 هيوادمل صاحب په ژباړه کي ما ته دغه برخه مختصره ښکاره سوه. ښايي اردو ژباړونکي له
 اختصاره کار اخيستی وي (هوټک).

(۲) وگ: الصلاح الصفدي، الوافي بالوفيات، ج اول، مقدمه (تحقيق هريتر) استانبول
 ۱۹۳۴.

د هيوادمل صاحب په ژباړه کي دغه اثر "مقدمه الوافي بالوفيات" د صلاح الدين صفدری
 ليکنه بلل سوې ده. زما د څېړني له مخي د دغه اثر مؤلف "صلاح الدين خليل بن ابيک
 صفدی" نومېږي. صفد (د دوهم توري په زېر) د فلسطين يو پخوانی ښار وو چي د اسرائيلو
 د اوسني هيواد په شمال کي پروت دئ. يهوديان ئې د اسرائيلو څلرم مقدس ښار بولي. نور
 درې ئې يوروشليم، حبرون او طبريه دي (هوټک).

پر داسي متونو پېښېږو چي اعراب پکښې مراعات سوې نه وي يعني همزه، پېښ، زور، زېر، تشديد او جزم نه لري او که دغه متون پر هماغه لومړني شکل باندي پرېښوول سي، اشتباهات منځ ته راوړي نو بهتره دا ده چي په دې صورت کي دغه لاندي لارښووني مراعات سي:

۱- د کلمې د سر همزه (د ابتدا همزه) که ئې معنا اړوله، بايد هر وخت پر خپل ځای پاته وي. لکه اعلام او اعلام.

۲- د "الف مقصوره" او "ی" تر منځ د اشتباه ليري کولو په نيامت دي تر "ی" لاندي دوه ټکي کښېښوول سي لکه: أبی، أبي.

له بده مرغه په مصر کي د "ی" چاپي توري دغه دوه ټکي نه لري^(۱).

۳- تشديد بايد هر وخت پر تورو باندي کښېږدو.

۴- د علم نومونو ليکنه هغه شان ضروري ده لکه نن ورځ چي رواج لري^(۲). د مثال په توگه د "سليمن" پر ځای دي "سليمان"، د "حرث" پر ځای دي "حارث"، د "خلد" پر ځای دي "خالد"، د "معويه" پر ځای دي "معاويه"، د "مرون" پر ځای دي "مروان" وليکل سي.

په دې ځای کي د دغه ټکي يادونه بې مناسبته نه ده چي عربي علمي ټولني د (تاريخ دمشق) د خپرولو پر وخت نظر درلود چي هغه نومونه چي په قرآن کي راغلي دي، بايد په پخواني ليکدود سره وليکل سي لکه: اسحق، ابراهيم، اسمعيل. خو زما په عقیده بڼه دا ده چي د ځينو هغو کلمو الفونه ور کول سي چي پخوا حذف سوي ول لکه: د "لکن" پر ځای "لاکن"، د "هؤلاء" پر ځای "هاؤلاء"، د "هذا" پر ځای "هاذا" او نور. بايد وويل سي چي نن ورځ په مراکش کي دغه الف ټولو نوموړو کلموته ور کول کېږي.

^(۱) مور په پښتو تورو کي دغه ستونزه نه لرو (هوټک).

^(۲) له علم نومونو (اسماء علم) څخه مراد مشهور نومونه دي. علم د اول او دوهم توري په زور (فتحه) سره (بييرغ) ته وايي او مجازي معنائې (مشهور) هم بلل سوې ده (هوټک).

۵ - عددونه باید بېل سره وليکل سي لکه: د "سبعمئة" يا "سبعماية" پر ځای دي "سبع مئة"، د "ثلثمئة" يا "ثلاثماية" پر ځای دي "ثلاث مئة" وليکل سي.

د دې خبري يادوني ته به اړتيا نه وي چي محقق بايد د کتاب په سريزه کي د نسخې د معرفي پر وخت د کتاب د اصلي ليکدود په باب وړغږي او د هغه ځيني نمونې (بولگې، بېلگې) راوړي او دغه راز د هغي طريقې يادونه هم بايد وکړي چي مصحح د دغه ليکدود د اړولو له اسسته غوره کړې ده.

د لنډيز نخبني:

کله کله په متونو کي پر داسي کلمو او جملو پېښېږو چي ډېري تکرار سوي وي لکه پر پيغمبر باندي صلوات (درودونه)، د متوفی کسانو له نامه سره رحمة الله، له صحابه وو سره رضی الله عنه او د حديثو په کتابو کي د (حدثنا، أخبرنا، أنبأنا) کلمات او نور. اولنيو (قدموو) ځينو دغو کلماتو ته د لنډيز نخبني ټاکلي او د ځينو کتابو نومونه ئې هم مختصر کړي دي يا ئې په يوه يا دوو تورو اشاره ورته کړې ده.

د لنډيز ځيني دغه نخبني داسي دي:

رحمة الله - رحمه، رح

تعالی - تع

رضی الله عنه - رضه، رض

الی آخره - الخ

انتهی - اه

حدثنا - ثنا

أخبرنا - انا

أنبأنا - انبا

کله کله د حدثنا، أخبرنا، أنبأنا کلماتو لنډیز نخښي نه یوازې راویانو ته د حدیث د استناد په برخه کې کاروي، بلکې په خپله په متن کې ئې هم راوړي^(۱). د حدیثو په کتابو کې د صحاح ستّه او نورو له پاره لنډیز نخښي اېږدي لکه:

بخاري (خ)، مسلم (م)، ترمذي (ت)، ابی داود (د)، نسائي (ن)، قزويني (ق)^(۲).

ځینې ختیځ پوهان د هغو کلماتو په برخه کې چې زیاتي تکرارېږي، د لنډیز د دغې طریقي پالل مجاز بولي او کېدلای سي چې څوک ئې په لمنلیکونو کې د هغه مأخذ له پاره هم کار کړي، چې ډېر تکرارېږي. (۱۴ ب) (۱۴ ب) د لنډیز نوري نخښي چې ما (هو تک) ته په نورو منابعو کې په مخه راغلي دي، دا دي:

خ: د بلي نسخې (نسخه بدل) ثبت

خ ل: د بلي نسخې (نسخه بدل) ثبت

خ / م: مؤخر / مقدم

ح: د شک او احتمال وړ

(۱) وگ: د حسيني نسخه "ذيل على البحر" (د عارف حکمت مخطوطه، مدينه). د هیوادمل په ترجمه کې دغه نوم "الزبل على الصبر" دئ (هو تک).

(۲) وگ: ابن عساکر، معجم الشيوخ النبلاء (نسخې په دمشق او د بیت المقدس په خالديه کې). په سريزه کې وايي: "د دې هر گروپ له پاره مي يو توری ټاکلی دئ چې له تلواري (کم فرصت) لیکوال سره مرسته وکندم، ځکه جزء د کل استازی دئ".

د مقالې په فارسي ترجمه کې د ابن عساکر د دغه اثر نوم "معجم الشيوخ النبل" ثبت دئ. خو ما (هو تک) چې د ابن عساکر د آثارو لیست وکوت، هورې ئې نوم "معجم الشيوخ النبلاء" وو او ما همداسي وکېښ. د هیوادمل صاحب په ژباړل سوي متن کې یوازې "معجم الشيوخ" لیکل سوی دئ او د "النبلاء" قید نه لري. نبل، نبلاء د سوريې د یوه ښار نوم دئ چې حلب ته نژدې پروت دئ.

صح: تصحيح سوي شکل

لا: زائد لفظ

ز: زائد

اونور (وگ: رهنمای تصحيح متون، د جويا جهانبخش ليکنه)

د اعراب شکل:

په متن کي د اعراب^(۱) له پاره بايد له دې لاندې طريقي څخه کار واخيستل سي:

۱ - که ټول متن او يا ټي يوه برخه معربه وي، بايد ټول متن ته اعراب ورکول سي.

۲ - قرآني آياتو او احاديثو ته اعراب ورکول واجب (حتمي) دي.

۳ - هغو شعرونو ته بايد اعراب ورکړه سي، چي لوستنه ټي سخته وي.

۴ - هغو کلماتو ته بايد اعراب ورکول سي چي بې له اعرابه ټي په معنا کي څوک تېروزي لکه معلوم او مجهول ماضي فعل (ضرب د ضاد په زور - ضرب د ضاد په پېښ).

۵ - علم عجمي نومونه چي معرب يا مرکب سوي دي د رجالو له کتابو يا تذکرو څخه په استفادې سره بايد معرب سي.

۶ - که متن له لويه سره معرب وي يا وروسته بل چا معرب کړی وي، په سريزه کي ټي بايد يادونه وسي.

سرليکونه (عنوانونه):

د بابونو او فصلونو سرليکونه بايد د متن تر حروفو غورس ثبت سي.

^(۱) اعراب د يوې کلمې پر تورو باندې د حرکاتو (فتحه، کسره، ضمه) ايښوولو ته ويل کېږي (هوټک).

د متن وېش او نومره ایښوونه ئې:

- ۱ - د مؤلف وېش، ترتیب او فصل بندي باید په چاپ کي مراعات سي.
- ۲ - هغه متنونه چي په اساس کي پر فصلو باندي وېشل سوي نه وي، که لازمه وبلل سي، کېدلای سي چي په داسي ډول پر فصلو باندي ووېشل سي چي متن پکښې تاواني نه سي. د هر فصل له پاره باید یو سرلیک (عنوان) وټاکل سي او په پتريو کي وليکل سي.
- ۳ - که متن پر باب او فصل باندي وېشل سوی وي، بابونو ته ئې نومرې باید ورکول سي.
- ۴ - که تر تصحيح لاندي متن ژباړل سوی وي، د ژباړونکي نوم باید د متن تر حروفو په کوچنيو تورو سره د صفحې پر يوه لوره څنډه يا د صفحې په منځ کي وليکل سي.
- ۵ - د حدیثو په کتابو کي باید احادیثو ته نومرې ورکول سي.
- ۶ - شعري دېوانونه یا باید پر هغه شکل پرېښوول سي چي فصل بندي سوي وي، یا باید قافيې د الفبا په ترتیب ورته واوډل سي او قصیدې او قطعې باید نومرې ولري.
- ۷ - ښه به دا وي چي د منظمو او منظورو متنونو لیکو ته نومرې ورکول سي يعني د لیکو (کړښو) پر هرو درو، درو یا هرو پنځو، پنځو باندي نمره کېښېښووله سي.

ټکي، فاصلې او اشارې:

- ۱ - ټکی (نقطه) باید دهغو جملو په پای کي راسي چي معنائې پای ته رسېدلې وي.

- ۲ - فاصله (ویر گول، کامه) باید داسي (،) کښېښوول سي. دغه راز فاصله باید له ټکي سره یو ځای يعني (؛) ونه لیکل سي.
- ۳ - د پوښتني او حیرانتیا (تعجب) نڅښي (؟ - !) باید په خپلو مناسبو ځایو کي کښېښوول سي.
- ۴ - د "قول" کلمي تر مشتقاتو (قال، قیل) وروسته دي دوه ټکي سر پر سر کښېښوول سي لکه قال محمد:
- ۵ - په مسجعو متونو کي دي سجعي یوه له بلي څخه د ویر گول (،) په واسطه جلا سي.

۶ - که په متن کي ځيني ځایونه کنډو وي، پر ځای دې ټکي کښېښوول سي، يعني په هر کنډو ځای کي دي درې ټکي (...) ولیکل سي.

قوسونه، کرښکي او نڅښي:

- د قرآن آیتونه دي په دا ډول قوسو () کي ثبت سي.
- که د کوم کتاب نوم په متن کي راغلی وي، په مزدوجه فاصله یا گيومه " " کي دي ونيول سي.
- دوه لنډي خطونه (- -) : معترضه جمله دي د دغو خطو په منځ کي راوړل سي.
- دوه عمودي (| |) : د دوهمي نسخې هغه جملې دي ،چي په متن کي نه وي راغلي، د دغو دوو خطو په منځ کي راوړل سي.
- مات قوسونه: په دغو قوسو کي دي مصحح هغه بیان راوړي چي دی ئې له خپله ځانه پر متن باندي ور زیاتوي لکه هغه توري او کلمې چي د جملې له سیاقه سره مناسبې وي، باید په دغو قوسو کي ثبت سي.
- مربع ډوله قوسونه یا پتريان [] : هغه مطالب چي له دوهمي نسخې

څخه پر اصلي نسخه باندي ورزياتېږي، يا په هغو باندي استشهدا کيږي او يا نوي عنوانونه اصلي متن ته ورکول کېږي. بايد په دغو پتريانو کي وي.

- عادي قوسونه (): د متن د مخونو شمېر دي په دغو قوسو کي وليکل سي. که مخونه پر الف او (ب) باندي سره پېل سوي وي نو دي د مثال په ډول داسي (۲۵ الف) او (۱۶ ب) وليکل سي.

- ((- دغه راز قوسونه له "کذا" سره مترادف دي او په هغو ځايو کي کارېږي چي د متن لوستنه د څېړونکي له پاره سخته وي. تر مشکوک عبارت وروسته دغه نڅېنه ايښوول کېږي.

د خطي نسخو هره نسخه بايد په داسي توري سره وښوول سي چي د مؤلف له نامه څخه، يا د هغي کتابخانې له نامه څخه چي نسخه پکښې خوندي وي، يا هم د هغه ښار له نامه څخه چي دغه کتابتون پکښې واقع وي، اخیستل سوی وي.

د بېلابېلو خطي نسخو مجموعې ته دي په ابجد تورو سره اشاره وسي. لکه "ب" گروپ، "ج" گروپ.

لمنليکونه (حاشيې):

تر اوسه پوري چي مو کوم مطالب بيان کړل، هغه د متن په خارجي شکل او بڼه پوري اړه لري، مگر د مصحح علمي او انتقادي کار د هغه له لمنليکونو (حاشيو) څخه څرگندېږي. ختيځ پوهان دغو لمنليکونو ته د يوه خاص هنر په سترگه گوري، داسي هنر چي پوهي او مهارت ته اړتيا لري.

عربو محققينو د لمنليکونو له پاره ډول ډول لاري پاللي دي. ځيني ئې د نسخو اختلافونه په لمنليکونو کي راوړي او تعليقات و ملحقات په جلا

توگه د کتاب په پای کې پر زیاتوي. دا روش په خاص ډول سره د زیاترو فرانسوي ختیځ پوهانو له خوا پالل کېږي.

دوهمه ډله د نسخو اختلافونه او تعلیقات سره یو ځای کوي او وروسته ئې په لمنلیکونو کې راوړي او دا دواړه بیا د یوې کرښې په واسطه سره جلا کوي. دا روش د ځینو الماني ختیځ پوهانو له خوا پالل کېږي. دریمه ډله بیا دا دواړه روشونه سره یو ځای کوي.

څلرمه ډله د کتاب په مخونو کې له متن پرته بل څه نه کارېي یعنې د روایتو اختلافونه او تعلیقات د کتاب په پای کې راوړي.

زموږ د ځینو څېړونکو روش بیا داسې دی چې یوه ډله په تشریحاتو، تعلیقاتو او د لغتو په تفسیر کې افراط کوي او بله ډله بیا په کلي توگه ډډه ورڅخه کوي.

که د متونو له تصحیح او څېړني څخه مراد د صحیح متن، دهغه شان متن منځ ته راوړل وي چې په خپله مؤلف تدوین کړی وي، نو دې هدف ته د رسېدو له پاره د لومړۍ ډلې روش سم ښکاري؛ ځکه د نسخو اختلافونه موږ ته هغه صحیح عبارت رانښيي چې په متن کې باید راوړل سي. له دې امله نو په لمنلیکونو کې باید یوازې د نسخو اختلاف راوړل سي او په دوهم گام کې باید له لمنلیکونو څخه د هغو مأخذو د ښوولو له پاره کار واخیستل سي چې په متن کې د هغو یادونه سوې او د محققینو د خبرولو له پاره گټور وي.

د هغو مأخذو د تشریح او معرفۍ له پاره، چې په متن کې ئې یادونه سوې وي، باید د الاندي ټکي په پام کې ونیول سي:

۱ - په متن کې د رانقل سوو مطالبو مأخذونه دي په لمنلیکونو کې وښوول سي. لکه: ابن سعید ویلي دي ... په لمنلیک کې دي ورته وکښل سي "په طبقات پلاني ټوک پیستانی مخ کې".

۲ - د قرآني آيتونو په برخه کي دي د آيت شمارې او د سورة شمارې ته اشاره وسي.

۳ - د احاديثو له پاره دي د حديث مأخذ ته اشاره وسي. لکه "احمد په خپل مسند کي ويلي دي " دلته دي د مسند ټوک او د حديث شمارې ته اشاره وسي. البته په دې شرط چي احاديثو ته شمارې ورکول سوي وي.

۴ - شعرونه او شواهد: که ممکنه وي اړوندو دېوانو او د ادبياتو په کتابو کي د موجودو روايتو اختلاف ته دي اشاره وسي. خو که د شعر ويونکی معلوم نه وي، محقق بايد تر خپله وسه پوري هڅه وکړي چي ويونکی ئې معلوم کاندې. له دې بحث څخه په متن کي راغلي علم نومونه او د ځايو نومونه او مشکل لغتونه پاتېږي. که په متن کي د کوم علم نوم او د ځای نوم يا کوم لغت تصحيح ته اړ وي، بايد سمون ئې په لمنليک کي ياد سي. خو که غواړئ چي د کوم علم نوم شرحه بيان کړي يا د کوم ځای جغرافيايي موقعيت څرگند کړي يا د کوم لغت شرح وکارې، ښه دا ده چي دا خبري د کتاب د پای په ملحقاتو کي راوړل سي ځکه په دې ډول به متن په ډېرو لمنليکونو باندې دروند سوی نه وي. که د ملحقاتو په راوړلو سره هم د کتاب متن درنېدی او ستونزي ئې منځ ته راوړلې، بيا دي د اشخاصو د نومو په برخه کي يوازي د مړيني کال ته، بې له مأخذ اشاره وسي او د ځايو د نومونو له پاره دي دهغه موقعيت او مأخذ په لنډ ډول بيان سي. خو د لغاتو په برخه کي دي، په تېره بيا هغه لغات چي په قاموسو کي نه وي ثبت سوي يا په پخوانيو تمدنو پوري اړه ولري، ښه دا ده چي دهغو د تشریح او تفسير له پاره د کتاب په پای کي يوه فهرست راوړل سي.

اجازات او سماعات:

۱ - څرنگه چي اجازات (د حديث لاس پر لاس کېدل يا له کوم چا

څخه اورېدل يا پر كوم چا باندي د حديث لوستل) د حديثو د كسانو د احوال په څېړنه او دهغوى د عصر په پېژندنه كې اهميت لري، نو د حديثو د كتاب خپرولو پر وخت دي هغه اجازات په چاپي متن كې راوړل سي چي په خطي نسخو كې ثبت سوي وي.

٢ - هره ليكه (كربنه) دي، چي په هغې كې اجازه يا سماع وي، جلا نقل سي.

٣ - دغو ليكو ته دي نمرې وركړه سي او هره نمره دي په قوسينو كې ونيول سي.

٤ - سماعاتو ته دي د لنډيز نڅښي وركړه سي او د دغو نڅښو توري بايد د متن تر تورو نري (نازك) وي.

٥ - سماعات دي د متن تر تورو په كوچنيو تورو ثبت سي. د سماع تر نقلولو وروسته دي د سماع د اورېدونكي او ويونكي او ليكونكي نوم، د اورېدونكو شمېر او د سماع ځاى او نېټه راوړه سي.

فهرستونه:

له فهرست ليكني څخه مراد د خپاره سوي كتاب له مطالبو څخه د استفادې اسانه كول دي، داسي چي هر محقق ته د كتاب د مطالبو موندل ممكن سي. له همدې اسسته دى چي د ختيځپوهانو له هغو كتابو څخه زياته استفاده سوې ده چي گټور فهرستونه ورته برابر سوي دي.

فهرستونه د كتاب د موضوع له مخي ډول ډول وي. د هر كتاب د ټولو گټورو مطالبو له پاره داسي فهرستونه ترتيب كېدلاى سي چي په نورو كتابو كې په ندرت سره تنظيم كېږي. خو بايد پام مو وي چي دا راز فهرست ته نوښت (ابتكار) نه ويل كېږي. ځيني محققين د مطالبو د فهرست په تنظيمولو كې بې فايدې افراط كوي.

ځيني کسان د هغو لغاتو له پاره فهرست جوړوي چي په قاموسو کي راغلي وي. دا کار د اريانتيا وړ دئ ځکه چي قاموسونه په خپله تنظيم سوي فهرستونه دي. هغه تقليدي فهرستونه چي نن ورځ تنظيمېږي، عبارت دي له:

۱- د نارينه وو، بسځو، قبایلو او کورنيو... د نومونو فهرست.

۲- د ځايو او هيوادو فهرست.

۳- د هغو کتابو فهرست چي په متن کي راغلي وي. دا فهرست د مؤلف د مآخذو د پېژندنې له پاره، چي کله کله ډېر زيات وي، گټور وي. هر کتاب ته دي د موضوع په تناسب فهرست جوړ سي. د شعر د ډېوان يا د ادبياتو د کتاب له پاره دي د شعرو د قافيو فهرست اوډل سي. د حديثو د کتابو له پاره دي د احاديثو فهرست جوړ سي او د هغو لومړي توري دي د الفبې په ترتيب اوډل سي. د جغرافيايي کتابو له پاره دي د تاريخي ځايو فهرست او نخشې تنظيم سي. د تذکرو په کتابو کي دي د نومونو له يادوني څخه ډډه وسي او يوازي دي د ليکوال يا شاعر د ژوندليک فهرست تنظيم سي. د تاريخ کتابو ته دي د هغو مهمو پېښو فهرست جوړ سي چي په کتاب کي راغلي دي او دې ته ورته نور فهرستونه.

دغه راز د هغو لغاتو له پاره فهرست ته اړتيا سته چي د پخوانيو مدنيتو نخښه وي يا په فرهنگو کي ثبت سوي نه وي او د تصادف له مخي په کتاب کي راغلي وي. د دغو فهرستو د جوړولو اړتيا ځکه سته چي امکان لري په راتلونکي کي د لغاتو د دغه راز فهرستو څخه يو قاموس تاليف سي چي له اوسنيو قاموسو سره به توپير ولري. اوسني قاموسونه د لغاتو له بدلون او پراختيا سره گام پر گام روان نه دي.

فهرستونه دوه ډوله دي:

۱ - ساده او معمولي فهرستونه چي په هغو کي علم نومونه راغلي وي. په دغو فهرستو کي دي د هغو مخونو شمارې ته اشاره وسي چي دغه علم نومونه پکښې درج وي.

۲ - مفصل فهرستونه چي په هغو کي علم نومونه راوړل کېږي او وروسته ئې د يوې داسي کوچنۍ نخښې په واسطه سره يادونه کېږي چي د کتاب په هر مخ کي په هغې سره علم سوي وي. له دغو فهرستو سره دي موضوعي فهرستونه، چي په دې وروستيو وختو کي ئې محققين ترتيبوي، مل سي. د موضوعي فهرستو اوډل که ډېر زيار او کونښن ته اړتيا لري خو هغومره گټه بيا هم لري.

په هر حال هغه کسان چي د فهرستو په تنظيمولو گوتي پوري کوي، بايد د څېړني او تحقيق له روشو سره اشنا هم وي. (د فهرستو بحث د هيوادمل صاحب په ترجمه کي ډېر لنډ سوي دئ. زما په ماخذ کي ئې تفصيل څه زيات دئ، هوتک).

د سريزي کښلوروش:

مصحح چي د متن د چاپ له کاره وزگار سو، بيا نو بايد د سريزي ليکل پيل کړي. دا کار د دې له پاره دئ چي کله کله مصحح مجبورېږي په سريزه کي د کتاب مخونو ته اشاره وکړي خو دا کار تر هغو پوري ممکن نه دئ خو د کتاب د ټول متن چاپېدل بشپړ سوي نه وي.

په سريزه کي بايد دري مطلبه شامل وي:

۱ - د کتاب د موضوع معرفي کول او د هغو ټکو بيانول چي د کتاب تر تاليف دمخه څرگند سوي وي.

۲ - په خپله د کتاب معرفي کول او د هغو کتابو په منځ کي ئې د مقام

روښانه کول چي پر همدې موضوع باندې تالیف سوي دي. دغه راز د هغو نوو مطالبو معرفي کول چي دغه کتاب ئې لوستونکو ته وړاندې کوي. د نوموړي اثر ارزښت او د مؤلف مقام او ژوندلیک ئې له مآخذ سره یو ځای بیانول.

۳- د هغې نسخې معرفي کول چي د تصحیح له پاره غوره سوي ده او متن ځنی جوړ سوی دی.

د نسخې د معرفي له پاره باید دغه لاندې لارښوونې مراعات سي:

- ۱- د هغه څه معرفي کول چي د کتاب پر لومړي مخ باندې ثبت سوي وي لکه: د کتاب نوم، د مؤلف نوم. دغه راز د کتاب د نامه او مؤلف ته د هغه د انتسابولو د مسئلې د سموالي (رشتياتوب) خپرل^(۱).
- ۲- د نسخو د لیکلو نېټه او د نسخې د کاتب یادونه. د هغو کسانو نومونه دي هم تر ممکنې اندازې پوري راوړل سي چي د دغه اثر نوم ئې په خپلو تالیفاتو کي راوړی وي.
- ۳- که په کتاب کي د مؤلف نوم راغلی نه وي، مصحح باید د مؤلف د پېژندلو له پاره کوښښ وکړي يعني د کتاب د موضوع او سبک، د متن د نومونو او د هغو مؤلفینو له ویناوو څخه دي د ده د پېژندنې په برخه کي استفاده وکړي چي په خپلو آثارو کي ئې له دغه نوموړي مؤلف سره د لیدني کتني یادونه کړې وي.
- که کتاب د لیکنې نېټه ونه لري، د نسخې عمر دي د لیک او کاغذ له مخي وټاکي.

^(۱) په زیاترو پښتو او فارسي نسخو کي د کتاب او د مؤلف نوم ئې پر لومړي مخ باندې لیکل سوي نه وي. د کتاب او د هغه د مؤلف نوم زیاتره د حمد و صلوات او مقدماتي خبرو په پای کي معمولاً د "امابعد" تر کلماتو وروسته راځي. په زیاتره خطي نسخو کي د "امابعد" کلمات یا په بېل رنگ لیکل سوي وي یا ئې توري د متن تر تورو غورس وي (هوټک).

۴ - د نسخې د مخونو د شمېر، د هغو د اوږدوالي (طول) او پسرور (عرض) اندازه، په هر مخ کي د لیکو (کرنبو) شمېر او د هرې لیکي د اوږدوالي ټاکنه او د لمنلیکونو او د هغو د اوږدوالي ټاکنه ضروري ده.

۵ - د لیک (خط) د ډول ټاکل او دا چي نسخه ټوله په یو ډول خط لیکل سوې که په دوو بېلابېلو خطونو.

۶ - د هغه لیکدود معرفي کول چي د نسخې کاتب پاللی دی او د هغو لغاتو د بېلگو لیکنه چي مصحح د هغو لیکدود په چاپ کي وراړولی دی.

۷ - د لیک د رنگ او د رنگ د توپیر ښوول. کله کله متن په تور رنگ لیکل سوی وي او سرلیکونه ئې په سره رنگ وي، کله ئې فاصلې په سره او شین (آبي) رنگ کښلي وي. دې ټولو ته باید اشاره وسي.

۸ - د کاغذ او د هغه د ډول پېژندنه.

۹ - زیاتوني.

۱۰ - په لمنلیکونو کي تعلیقات.

۱۱ - اجازات (مناوله^(۱))، د قرائت اجازه، د سماع اجازه): په سریزه کي

دي دې ټولو ته اشاره وسي او اصل دي ئې د کتاب په پای کي ور زیات سي.

۱۲ - تملیکات، (د هغو کسانو معرفي چي د هغوی مالکیت د کتاب

پر مخونو باندي لیکل سوی وي^(۲)).

۱۳ - د نسخې د سر او پای د مخونو عکس یا د کتاب له متن څخه د

کوم بل په زړه پوري مخ عکس. تر عکسو لاندي باید په متن کي د دغه عکس د اړوند مخ نومرې ته اشاره وسي.

^(۱) مناو له هغې اجازې ته ویله کېږي چې شیخ، خپل کوم د سماع وړ کتاب و خپل مرید ته ورکړي او ورته ووايي چې ته د دغه کتاب له مندرجاتو څخه روایت کولای سي (هوټک).

^(۲) د کتابو څښتنان زیاتره خپل مهرونه پر کتاب باندي لگوي یا کله کله خپل نوم لیکي. د مهرونو لوستنه تجربه او مهارت دواړه غواړي (هوټک).

که د مؤلف د ليک نمونه پيدا سي، ښه دا ده چې عکس (کاپي) ئې پر چاپي کتاب باندي ورزيات سي.

۱۴ - که د باوري نسخو شمېر زيات وي، بايد ټولي معرفي سي.

۱۵ - د خطي نسخې تر پېژندنې وروسته د لنډ نخښو او رمزونو جدول راځي لکه: د نسخو نخښې او د قوسونو نخښې او ...

د مأخذو فهرست:

محقق د هر متن د څېړني او تصحيح له پاره زياتو مأخذو ته رجوع کوي چې په سريزه يا لمنليکونو کي دهغو يادونه هم کوي. د دغو مأخذو له پاره بايد د کتاب په پای کي يو فهرست جوړ سي او د کتاب او مؤلف نوم او د چاپ نېټه او د هغه د مصحح نوم بايد په دغه فهرست کي راوړل سي. د چاپي کتابو په برخه کي دي د کتاب د مؤلف تر نامه وروسته د هغه د مصحح نوم هم ياد سي. د مثال په توگه:

معجم البلدان، د ياقوت حموي ليکنه، د وستيفيلډ تصحيح، د لايپزيک چاپ ۱۸۷۰.

که په لمنليک کي مأخذ د لنډيز په شکل ليکل سوی وي بايد دغه لنډيز نخښه دهغه له بشپړ نوم سره يو ځای په جدول کي ذکر سي. لکه:

وفيات = وفيات الأعيان، د ابن خلکان ليکنه، قاهره، پلانی کال.

دا ول هغه عمومي روشونه چې د متونو په تصحيح کي بايد له هغو څخه کار واخيستل سي. د دغي مجموعي په تنظيمولو کي مو داسي صحيح روش غوره کړی دی چې نه د ختيځ پوهانو د پټو سترگو پېښې پکښې سوي دي او نه هم هغه گډوډۍ او بې هدفۍ پکښې سته چې د ځينو عربو تصحيح کوونکو په کار کي ليدل کېږي.

دریم خپر کی

د متونو په مسخه کېدلو کې د پیوریزم اغېزه:

له سوچه توب سره مینه د پښتنو د ژوندانه هرې برخې ته لار موندلې ده او په دې لړ کې ئې د ژبې د سوچه کولو اشتها خورا زیاته ده. دا اشتها په اولنیو لیکوالو کې هم وه او په اوسنیو کې هم. د ژبې د سوچه توب پر کم و کیف باندې زه په خپل بل کتاب (پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه خپر نه) کې ښه په پراخه توګه ږغېدلې یم، خو په متونو کې دلغاتو د پښتو کولو پر هڅه باندې دلته په همدې کتاب کې خپر نه کوم. دلته زه په دې باب نه ږغېږم چې دا کار ښه دی که بد؟ دلته مې مراد دا دی چې موږ د اولس له ژبې سره څومره بې باکه یو او ځانته مو څومره د مداخلې حق ورکړی دی.

په دې بحث کې به خبره د خوشحال خان له کلامه راوښلوم او هغه لغتونه به د الفبې په ترتیب راوړم چې خوشحال خان یو راز کښلې خو ناسخینو او کاتبانو یا کوم بل چاپښتو کړي دي.

د خوشحال خان په کلام کې:

اول - لومړی:

د خوشحال خان د کلام په خطي نسخو کې د (لومړي) لغت د (اول) له پاره نه په سترګه کېږي. دی هر وخت (اول) کلمه کاروي. که په کم

ځای کي (لومړی) کلمه راغلي هم وي، په هغه کي به غالباً د کاتبانو او ناسخانو سلیقه او انتخاب شامل وي. د کندهار په لهجه کي هم (لومړی) کلمه وارده سوې کلمه ده. اولس د (اول) کلمه وایي.

زه لومړی په اشناییه نازېدل

واړه غم و، چي پرې ښه وپوهېدل

(۱۳۳-مخ)

"لومړي" ته ئې په حاشیه کي کښلي دي "په لومړی، دریمه او څلورمه کي: اول". د لغت د چاپي نسخو تر تیبوونکو وراچولی دی.

د همدې غزل په څلرم بیت کي بیا په خپل اصلي شکل ځني پاته

سوی دی.

سر اول د یار د یاد په بالین کښېږدم

له غه پسه په پالنگ باندې څملم

(۱۳۳-مخ)

د خوشحال خان په بل اثر (فراقنامه) کي هم د (اول) کلمه زیاته

راغلي ده.

اول هی توبه له خپله

ورپسې توبه له بله

(۵۸-مخ)

که د خوشحال په لهجه کي (لومړی) تر (اول) زیات مروج وای، په پورتنی بیت کي ئې د (اول) پر ځای کارولو هیڅ راز مشکل نه پېښاوه.

د خوشحال خان په عصر کي د (اول) کلمه د ده تر لهجوي اورشو

دباندي هم داستعمال پراخ رواج درلود. رحمان بابا وایي:

که د ستا د ښکلي مخ عاشقان ډیر دي

زه پسه واړو کښي اول یم دویم نه یم

(۷۵-مخ)

دلته هم رحمان بابا د (اول) پر ځای (لومړی) راوړلای سواى خو
داسي ښکارېږي چي د اول رواج تر لومړي ډېر مسلط وو.
د پښتو په ځينو لهجو کي د (اول = لومړی) له پاره د (پرومبى) کلمه
هم رواج لري. حميد مومند وايي:

چي نې زه په پرومبي پند پورې خدا کړم
ناصران په نصيحت کا ريشخندي بيا
(کليات: ١٠ مخ)

خو د اشرف خان هجري په دېوان کي د (اول) له پاره (اوبنړی) کلمه
راغلي ده.

چي هلک له نسه پرېوځي بې خبره
په اوبنړی قدم نې تل ځکه ژړا ده
(١٢٤-مخ)

د (اوبنړی) کلمه که په ننني ليکدود باندي وکښل سي، (اوبنړی) ځني
جوړېږي. دالغت که د ناسخانوله خوا سم ثبت سوي وي، په شنلو ارزوي.
عبدالقادر خان خټک هم د خپل پلار په شان د (اول) کلمه په پراخه
توگه راوړې ده چي يو دوه مثالې داسي دي:

اول علم بيا عمل دريم اخلاص دی
دا درې خويه مرد عالم رباني کا
(٢٨-مخ)

يا:

د اتمام سعی کوه چي کار شروع کړې
يا هرگز اول د چاري آغازمه کړه
(٢٠٣-مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

روح چي ورغی تر تخته
د زړه تخت اول اول و
(٣٥-مخ)

مولوي بريالی وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي په اول منزله بيهان
(اهاړ - ٩٠ مخ)

د (اول) کلمه به له (فارسي) سره مشترکه وي خو په پښتو کي دونه
اخښل سوې ده چي نور مشتقات ئې هم زېږولي دي. "اولني"، "اول واريز
اولاد"، ... په ورغنی محاوره کي معمول او مروج کلمات دي.

بازی - لوبي:

بازي د (لوبي) په معنا سره د خوشحال خان په وينا کي ډېره ليدله
کېږي. ما ته داسي څرگنده سوې ده چي د خوشحال په کلام کي "لوبي" د
مطلق "بازی" په معناه دي کار سوي بلکي مراد ورڅخه "ټوکي، تمسخر،
ساتېری، تفریح... هم دي. د پښتو په لوېديځه لهجه کي تر (لوبي) د
(بازی) لغت زیات رواج لري. په کندهار کي د "بازی، تفریح" له پاره د
"سات" کلمه هم کارېږي.

د خوشحال په کلام کي د (بازی) کلمه په دې څو مثالو کي لولو:

مخ ئې لکه اور دی، پرې پرتې دي تورې زلفې
څه رنگه بازی کا په سره اور کي تورارقم
(١٢٤-مخ)

یا:

۷۰

دا هم ځای د تعجب دی که ئې وینې
چي مغول کاندې باز ئې په افغان
(۱۶۱-مخ)

کم ځای چي (لوبې) راوړي دي، هورې چا ته داسي شک ورلوېدلای
سي چي دا به د خوشحال خان خپل انتخاب نه وو.

عاقلان له دې دنيا سره کالوبې
لکه پېغله جن بازي کا په لوڅکو
(۱۷۸-مخ)

په حاشیه کې دا یادونه پر زیاته کړې ده چي په لومړۍ خطي نسخه
کي د (لوبې) پر ځای (بازي کا) راغلی دی.
لوستونکو ته دي معلومه وي چي "لومړۍ نسخه" هغه خطي نسخه ده
چي که ټوله د خوشحال خان خټک په خپل خط کښل سوې نه وي، یوه
برخه خو ئې هر ورو د ده په لاس کښل سوې ده او که دا امکان هم بيخي
مردود وگڼل سي، دونه خو سپری په يقين سره ویلای سي، چي د ده له خوا
کتل سوې او تحشیه سوې ده. یا:

په بازي. بازي. وژلي گڼل نه شي
په خندا خندا خونونه کا خونريزه
(۲۱۹-مخ)

یا:

پاسې يا کوزې دا کار سازی
په څو څو رنگه دلنوازی
اسمان ته گوره مټکي ته گوره
دا چارې نه دی لوبې بازي
(رباعیات: ۲۸۱مخ)

په دې څلوريځه کي د "لوبې" مفهوم تر "بازی" پراخ دئ.
عبدالقادري خان خټک د "بازی" کلمه داسي راوړې ده.

په جهان کي نوي نوي بازی کيږي
لايوه تمامه نه، بله بريای کا
(۲۶-مخ)

که زما اټکل سم وي، نو په پښتو کي "بازی" د انگرېزي ژبي د (Play)
او "لوبه" د (Game) کلمې معادله راتلای سي.

بازی د رقص کولو په معنا هم کارېږي. د "بازيگر" او "بازينگر"
نومونه د "لولی، رقاصې" له پاره هم کار سوي دي او په کلاسيک ادب کي
ئې مثالونه سته. ميرزاخان انصاري وايي:

د کثرت بازار ئې جوړ کړ لولون
په هرڅه کي تماشا د بازيگري
(۲۴۴-مخ)

په کندهار کي د لوپن (ملاقي) کوټرو له پاره د (بازی) کلمه هغه
وخت کارېږي چي کومه کوټره په هوا کي پرله اوږي او راوږي.
"لوبې کول" په متعدي صورت کي له يو چا څخه په خپله گټه کار
اخيستلو ته وايي. د مثال په توگه د افغانستان جمهور رئيس د شمالي
اتحاد په گټه لوبول کېږي. دلته له لوبولو څخه مراد (بازی) نه دي.
له پښتو څخه اوس د "بازی" کلمه په قصدي توگه ايستل کېږي او
ځای ئې "لوبه" نيسي. دا کار زما په خيال له ژبي سره خوشي لوبې کول
دي.

بېلتون، هجران:

عبدالقادري خان خټک د "معظم" په مرثيه کي وايي:

په ژړا پسه واويلا له موربه بيل شو
هجران هيڅ دلسوزي نه وکړه قصاب شو
(۴۳۶-مخ)

د "هجران" کلمه د عبدالقادر خان خټک د دېوان په کندهار چاپ کي (بېلتون) سوې ده. دا تصرف او په نوموړي دېوان کي نور تصرفات زه غالباً د هغې نسخې د کاتب له خوا گڼم چي د کندهار چاپ ورڅخه تهيه سوې دئ. د پښتو کولو دغه راز هڅي که په ښه نيت هم سوي وي، د ژبي په گټه کار نه دئ. ځکه د همدغه مسخه سوي متن له مخي بيا سبا يا بل وخت ژبپوهان د عبدالقادر خان د ژبي پر سکښت او جوړښت باندي قضاوت کوي او څرگنده خبره ده چي په قضاوت کي به ئې غبرگ غاښونه وتلي وي.

پاشيده، دوړولی:

خوشحال خان وايي:

پرهرونه مې په زړه تازه، تازه شي
دوړولی پر پرهار باندي نمک دی
(۳۲۳-مخ)

د کلیات مرتب په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي (پاشيده) د (دوړولی) پر ځای باندي راغلی دئ. دا غزل ما په کندهار چاپ کي پيدانه کړه، ښايي تر تېر سوي به يم؟ د (دوړولی) بدلون زما په خيال د ارمغان د مرتب کار دئ. ما ته د حيرانتيا ځای دا دئ چي په ټولو قلمي نسخو کي له دغه راز عموميت سره نو په متن کي د "دوړولی" کلمه په کم منطق ځای سوې ده؟

خوش چشمه، خوښ سترگي، خوږ سترگي:

خوشحال خان يو ځای د خپل ټاټوبي (سرای) په باب وايي:

خوانان ئې چاق تندرست، چست و چالاک دي په هر کار کي
خوبن سترگې، سپين او سره، بلندبالا دي په نماي
(۳۳۱-مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کنبلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي د
(خوبن سترگې) پر خای (خوش چشمه) دئ او په ارمان کي ئې (خور)
سترگې) کړی دئ. د چاپي دېوانو د ترتيبوونکو دې خبري ته پام سوی نه
دئ چي دلته د (خوش) صفت نه د (خوبن، خوشاله) په معنا راغلی دئ، نه
د (خور، شپړين) په معنا. دلته له (خوش چشمه) څخه مراد (بنايسته
سترگې) ده.

هی! توبه د لاسوهونکي له بې رحميه!

د رستم لينده، کمان رستم:

دهجری په دېوان کي يو بيت داسي دئ:

د رستم لينده گردون په اوږه کيدي
غوټيالی چي ترې بيسره تر نقاب شي
(۵۲۴-مخ)

ما چي تر کمه خايه پوري د اشرف خان هجري دېوان مطالعه کړی
دئ، راته څرگنده سوې ده چي اشرف خان د فارسي ترکیبو له استعمال
سره زیاته مينه لري. دا خومي کرسره زړه ته نه لوېږي چي ده دي د فارسي
لغتو د پښتو کولو هڅه کړې وي. که ئې فرضاً زړه غوښتلي وای چي د
(کمان رستم) پر خای پښتو معادل راوړي خو (سره و زرغونه، د بوډی
ټال) به ئې راوړی وای. زه يقين ته په نزدې گومان سره ویلای سم چي د
کاتبانو د پښتو کولو هوس د اشرف خان هجري خپله سلیقه وراړولې ده.
زه د خپل گومان له پاره دهجري همدغه غزل د استشهاد په توگه راوړلای

سم چي په هغې کي ئې د عادي پښتو لغاتو پر ځای لا هم فارسي معادل لغات راوړي دي. د دې غزلي څو نور بیتونه داسي دي:

همیشه فلک لیده لکه دریا ب شي
شبانہ قمر نما لکه آفتاب شي
هر صورت چي مخامخ شي و او بو ته
آئینه ئې د شبیه قعر د آب شي
نه به نوم د مهر و نه د مهتابي
د مخ شکل دي سورج کله مهتاب شي
په سبزه دریا ب دي مخ هسې جلوه کا
لکه مهر مه ئما په شنه تالاب شي
(الخ)

درياب، سيند:

خوشحال خان د (درياب) او (سيند) کلمې دواړه راوړي خو هره يوه په خپله خاصه معنا سره کاروي. (سيند) زياتره د (رود = river) په معنا او (درياب) د (بحر = ocean) په مفهوم استعمالوي. په ترکيبي صورت کي هم (سيند) کاروي. د اوبنکو سيند... د کندهار په لهجه کي هم دغه شان قاعده عامه ده. کندهاريان وايي:

"د ارغنداو رود ته مو مېله وايستله". يا "په کراچي کي د درياب غاړي ته ووتلو". دلته له رود څخه مطلب سيند او له درياب څخه مطلب بحر دی.

په دې لاندې متلو کی هم د درياب کلمه له هغه "سمندر" سره سر نه خوري چي په پښتو کلاسيک ادب کي زيات راغلی دی.
"د سپي په خوله درياب نه مردار پري".

"بنه وکه (وکره) په دریاب کې واچوه".

"دریاب که لوی دئ چمچه دي خپله".

د "رود" لغت د ملکيار په سندره کې د "سیند" له پاره راغلی دئ:

که روده روده

د ترنک روده

خاوند دي وچ کا

چي زرگی مومي

زما خپله سوده

د لغمان ولایت د "سرخرود" سیمي په نامه کې هم رود د سیند له پاره

کار سوی دئ. د سرخرود سیمي ته اوس د "سره رود" سیمه وایي خو

محلي خلک ئې لاتر اوسه هم "سرخرود" بولي.

خو د خوشحال خان په چاپي کلیات کې داسي ځایونه د چا مخ ته

راځي چي د کلیات مرتب د (سیند) کلمه د خطي نسخو د ثبت پر خلاف

راوړې ده. یو ځای داسي لولو:

له دوو سترگو مې روان د اوبنکو سیند شو

د دې سیند د پاسه زه لکه حباب ځم

(۱۳۴-مخ)

په حاشیه کې ورته راغلي دي چي په خطي نسخه کې دواړه ځایه

(دریاب) دئ. بنه! چی داسي ده نو دا "سیند" بیا په کوم مجوز ورواچول

سو؟ بنایي جواب به داسي وي چي د "دریاب" په راوړلو سره د شعر وزن

ورانپري او رشتیا هم ورانپري، خو زه دا احتمال هم ليري نه بولم چي د

خوشحال خپل بیت به داسي وو:

له دوو سترگو مې روان دریاب د اوبنکو

د دریاب د پاسه زه لکه حباب ځم

(والله اعلم بالصواب)

حمیدوایی:

لامی زیات په ژړا سوز د سوي زړه شي
په دریاب کي اور رالگي مقرر
(کلیات ۷۰-مخ)

(په پورته بیت کي باید "مقرر" تحقیق سي. ما ته "مکرر" ښه ایسي)
میرزاخان انصاري ویلي دي:

خدای بی مثله پاک دریاب دی
که د زړه په دید عزلت کا
(دېوان - ۲۲مخ)

د دریاب له پاره د "سمندر" کلمه د اردو ژبي "خیرباقي!" دئ چي
پښتو ته رانوتلی دئ او له بده مرغه د دغه نوي مهاجر په منلو سره مو د
پښتو ژبي دوه لرغوني لغتونه د لحد مېلمانه کړي دي.
"سمندر" په پښتو او فارسي ادب کي جلا معنلري.
خوشحال خان وایی:

جهان که واره سره سور اور شي
گومان ومه کړه چي عارف نور شي

که سمندر غوندي په اور کښي کار نه کا
عارف ئي مه گڼه مخ دي ئي تور شي
(د خوشحال رباعیات - ۱۶۵مخ)

رحمان بابا ویلي دي:

کښت د عشق په توده زمکه آسان نه دی
سمندر بویه په دي صحرا کما
(۱۸-مخ)

يا:

ږدي په خوله د سمندر مهر د مومو
چي څوک ما منع کوي د عشق له شوره
(۳۸-مخ)

يا بل ځای وايي:

د بلبلو و چمن و ته پرواز وي
سمندر کا مدام اور و ته آهنگ
(۷۱-مخ)

حميد وايي:

الهي د محبت سوز و گداز را
په دا اور کي د سهي سمندر ساز را
د حميد مومند په پورتنی رانقل سوي بيت کي چي څوک د "سوز و
گداز" قرینې ته وگوري نو د "سهي" پر ځای "ستي" ډېر ورسره وايي.
حميد د "رود" ويی هم راوړی دی:

په ژړا کي دې دوي سترگې
دوه رودونه کا ذاهب
(۳۹-مخ)

حميد بل ځای وايي:

هسې يم په درد و غم کي د دلبر خوښ
لکه اوسي په سره اور کي سمندر خوښ
(کليات - ۹۶مخ)

دلته د "سمندر" لغت د "بحر" په معنا نه دی بلکي مراد ئې د غټ
مورک په اندازه يو افسانوي حيوان دی چي وايي په اور کي اوسي او کله
چي له اوره راووزي، مري. د سمندر نوم له يوناني سالامندرا

(salamandra) شخه اخیستل سوی او فرانسوی شکل ئې
(salamandre) دئ (د تفصیل له پاره وگورئ: افغان قاموس، غیاث
اللغات، لغتنامه دهخدا).

په عربي ژبه کې "السمندر، السمندل" کلمات سته او عربي قاموسو په
هغه معنا سره ثبت کړي دي چې په پښتو کلاسیک ادب کې ئې مثالونه
موږ ولوستل. په "المورد" انگرېزي - عربي قاموس (د بیروت چاپ
۱۹۷۲ع) کې ئې ورته کښلي دي: "غطایة خرافیه زُعم أنها قادرة علی
العیش فی النار".

ترجمه: (دغه حیوان - ه) د خرافاتي کیسو له مخې په اور کې د ژوند
کولو توان لري.

دوهمه معنا ئې په "حیوان من الضفدعیات" کړې ده چې پښتو ژباړه
ئې "د اوبو حیوان؟" کېږي.
د سمندر کلمه د کندهاري شاعرانو په کلام کې هم سته. مولوي
بریالی (شهید) وايي:

په لقب د سمند آتش مزاجه
تن پخته سر په تنور سو بریالی
(اهار - ۲۸ مخ)

د "رود" کلمه نور مشتقات هم لري چې یو ئې "رودبار" دئ. رودبار د
(رود غاړو) ته وایي (وگ: د همدې کتاب ۴مه برخه) دا کلمه د کندهار
ښکاریان هم ډېره استعمالوي. د دوی په نظر د رودبار د هېلیو غوښه د
چمنانو او تالوونو د هېلیو تر غوښې خوندوره وي. د تالوونو د هېلیو غوښه
یو راز سوږ بوی (وږم) کوي.

دستار، بگړی:

د (بگړی) له پاره د (دستار) کلمه د خوشحال خان خپل شعوري انتخاب دی او ستر ارزښت ورته لري. دا چې د خپل یوه اثر له پاره چې ئې (دستار نامه) نوم ټاکلی دی، دا هسي ناخپي ټاکنه نه ده. د ده د اشعارو په چاپي دېوانو کې له یو دوو ځایو پرته، چې د (بگړی؟) کلمه ئې راوړې ده، نور هر ځای د (دستار) لغت راوړي. هغه ځایونه چې (دستار) پکښې (بگړی) سوی دی، دادی:

ملامت ئې د عاشق د سرپگړۍ ده
 دا پگړۍ له سره چیرته اچوم
 (۱۲۹-مخ)

دې بیت ته په حاشیه کې لیکل سوي دي "په لومړۍ، دریمه او څلورمه کې په دواړو مسریو کې د (بگړی) په ځای (دستار) دی" دا تصرف د چاپي دېوانو د ترتیبونکو له لاسه پېښ دی. اوس د دې کلمې تړل په خوشحال خان پوري، هغه هم د (پ) په توري، نوې خبره ده. میرزاخان انصاري د احداث د زوی عبدالقادر پر مرگ باندي داسي وايي:

د روښان د کور سرور وې
 د افغان د سردستاره
 (۱۲۹-مخ)

کامگار خټک وايي:

و لحد ته به ئې کوز کاندې سرتوری^(۱)
 دا چې اوس په سردستار په خیال روان ځي
 (۱۲۵-مخ)

(۱) د دې بیت دوهم نیم بیټی په چاپ کې وړان سوی او ما دلته سم کړی دی. چاپي ثبت ئې داسي دی:
 "دا چې اوس په سردستار له خیاله وړان ځي"

د کندهاري شاعرانو په کلام کي هم (دستار) کلمه په مخه راځي:
مولوي بريالي ويلي دي:

ايرېدي که کج دستار پر کج کاکل ورسره بنايي
دا کج خاصيت د پاچ دئ گل نه دئ ملامت
(هار - ۱۴مخ)

بگړۍ که پگړۍ؟

هجري وايي:

اکورۍ چي د اندوه لښکرو وه نيو
مگروران شول د برک د پگړۍ ولونه
(۱۷۲-مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

شو شکر خورۍ خاورې خورې شولې
ډيري بگړۍ د خيال خورې شولې
چي تل سورلي ئې په عراقـيانو وه
اوس تورې خاورې پرې پاس سورې شولې
(۴۱۲-مخ)

د کندهار په لهجه کي د ستار ته (بگړۍ) وايي. مولوي صالح محمد

هوټک ويلي دي:

کوټی ډک د عقله ښه دئ او له فکره
په کار نه ده پروچ سرد بگړۍ پلنډه
(پاشلي ويناوي - ۹۱مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:

په سپرو سې نن گرزو له اړۍ
کي کالي وي د خمتا او د وړۍ

سر په کار لرو چي ډک وي د مغزو
 نه ترلې پر کوم تش کله و بگړی
 (کلیات: ۲۰۹-مخ)

په لس زره پښتو لغتونه (د پښتو ټولني چاپ ۱۳۲۰ش) کي (بگړی)،
 په پښتو سيند کي (پگړی)، په ظفر اللغات کي هم (پگړی) ثبت دی.
 ځيني څېړونکي فکر کوي چي د (بگړی) په کلمه کي د (بگ) ريښه
 سته. (بگ) غټ ته وايي. (بگ سړی، بگه ښځه). خو ځيني کسان (جهاني
 صاحب) بيا (بگړی) پښتو ته له هندي څخه راغلي کلمه بولي. که داسي
 وي نو بيا د کلمې د اصل (ب) د پښتو له قاعدې سره سمه په (پ) باندي
 اوښتي ده او د کندهار لهجې ئې د اصل (ب) ساتلې ده. د (ب) او (پ)
 ابدال خو په پښتو و فارسي کي ډېر سته:

اوربوز، پزه، پوزه - بينی
 پرې کول، بریدن
 بيگاه - پگاه
 بزه، پسه
 پردی، بيگانه
 بالا، بلند، پورته
 باستاني، پخوانی
 بادشاه، پاچا
 برگ، پاڼه ...

په (پ) باندي د (ب) د اړولو بل مثال هم ما ته د خوشحال خټک
 کلیات په لومړي ټوک، ۲۰۵مخ کي په مخه راغی هورې ئې (بهي - مپوه)
 د (پهي) په شکل کښلې ده. خو دا بدلون طباعتي تېروتنه نه
 معلومېږي.

په بیمار و سترگو تل پهې کینبوی شي
د خوشحال په لېمو پښه کښېرېده گستاخه
(۲۰۵-مخ)

په متن کي (کیرېده) دی.

یا:

خو رنگه مخونه په دا خاورو کي بدرنگ شول
خو د خیال کړې پگړې یاد لري جهان
(۱۶۰-مخ)

یا:

که هر خو باز لری غوټه مهینه
په همت لږدی بیا تر شاهینه
کږه پگړی، دې په سر هغه کښېرېدی
چه برابري نېزې وهینه
(رباعیات - ۲۹۰ مخ)

د حمیدله یوه بیته داسي ښکاري چي (پگړی) د مغولو جامه وه. دی

وايي:

گاه جو گیان گاه سنداسیان گهې سکان شي
گه مغل غوندي پگړی، گاه افغانان شي
(کلیات: ۳۵۰-مخ)

یا:

د ساقی د میو هسې شان اثر دی
په خمار کي مې دستار له سره خور شو
(۱۸۵-مخ)

خوشحال خان خټک د (مندیل) لغت هم د دستار؟ په ځای کي

راوڙي دئ.

سـر تر پايه منافق واره بد بوي دي
که په سر ئي سپين منديل دي لکه اوري
(۳۴۴-مخ)

يا بل خاي وايي:

خيال خيال ئي ترپوه، بدري، ومه خوره
د منديل شملې پرې ايښې سورد خنگې
(۴۵۷-مخ)

منديل عربي ويی دئ چي قاموسونو د بگړی په معنا هم راوږي دئ خو
زياتره ئي په دسمال يا هغه ټوکر معنا کړي دئ چي د مخ خولې (عرق) په
پاکوي (دهخدا). د منديل جمع (مناديل) ده. په ظفر اللغات کي ئي عربي
لغت بللی دئ او معنا ئي "پگهړی، لنگی، ...، دستار" ورته کښلې ده. د
منديل په شکل ليکنه ئي نوې پدیده ده.

يا:

په خيال خيال ئي ترپوي، بدري، ومه خوره
د منديل شملې پرې ايښې سورد خنگې
(۴۵۷-مخ)

خنگې = خنگ ئي. خنگ آس ته وايي (د شمس الدين کاکړ د ډېوان
لغتنامه).

په دستارنامه (۱۲مخ) کي راغلي دي: "... دا هسې دستار، دستار
باله نه شي - څه شوکه زر زري منديل په سر کا...". رحمان بابا وايي:

په دستار کښي ئي مسواک وي
تـر بـغل لاندې خـنـجـر
(۴۳-مخ)

یا:

د ریا خرقه ئې خدای مه کړه په غاړه
رحمان کور دستار ترلی قلندر دی
(۹۴-مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نن ئې بیا کښینو په سر باندي دستار کج
لکه مست هاتي په لار کوي رفتار کج
(۴۸-مخ)

حمید موندوايي:

دا شپوې له فقیر بنایي چي بي غم وي
بپهوده په سردستار تري امير کج
(۵۴-مخ)

د (دستار) کلمې د دومره پراخ استعمال له مخي د (پگړۍ) کلمې پر
راوړلو باندي شک کول بي بنياده خبره مه بولئ.

دښنه، درونه:

خوشحال خان وایي:

خپل ژوندون د دوی د مخ دپاره غواړم
له دښنه مې خبر دي بنایسته
(۳۰۰-مخ)

مرتب ليکي چي په ټولو قلمي نسخو کي د " له دښنه " پر ځای " له
درونه " کښل سوی دئ.

ڊڪ، پُر (پور):

نورو حريفانو وارو ڊڪي پيالڻي نوش ڪرڻي
بنه چي د خوشحال پيالنه ٿي ڊڪه په بڪس ڪڙه
(۲۶۸-مخ)

په قلمي نسخو (دريمه، ثلورمه) ڪي د دوهمي مسري (ڊڪه) د (پور)
په شڪل ثبت ده.
يا:

لڪه ڊڪ په بنو گلونو په هر ڪال و
د ڊي باغ هغه گلونه سر ڪال نشته
(۲۸۴-مخ)

ڊي بيت ته هم په حاشيه ڪي زياته سوڀ ده چي په قلمي نسخو ڪي
(پور) د (ڊڪ) پر حاي راغلي دي.

ڊول ڊول، لون لون:

د خوشحال خان د دپوان چاپوونڪو د (لون لون = رنگارنگ) ڪلمه په
(ڊول ڊول) اڀولڻي ده.

چي په بناخ ٿي ڊول ڊول ميوڀي زانگي
لا به ڪله د وصال د ونڀي بر خورم
(۱۴۰-مخ)

په حاشيه ڪي ورته ڪنبلي دي "په قلمي نسخو ڪي د (ڊول ڊول) په
حاي (لون لون) دي".

عبدالقادر خان ويلي دي:

په بياض ڪي مڀي د شعر لون لون
شگفته دي تر دابه هزار هزار گل
(۴۲۶-مخ)

په حاشیه کي ئې ورته کنبلي دي چي په (ک) نسخه کي د "لون لون"
پر ځای "ډول ډول" ثبت دي.

زړه ازاره، دل آزاره:

خوشحال خان وایي:

په زړه سنگه، شوخه سنگه

جفاخویه، زړه ازاره

(۲۱۱-مخ)

په حاشیه کي ورته کنبلي دي چي په لومړۍ، دوهمه، دریمه او
څلورمه خطي نسخه کي " ... دل ازاره" ده. (زړه ازاره) ترکیب د چاپي
دېوان د ترتیبونکو لاسوهنه ده.

زړه سنگو، سنگدل:

خوشحال خان ویلي دي:

چي ئې مینه د زړه سنگو روزي نه شوه

په قیامت به د هغو تله وي سپکه

(۲۲۹-مخ)

دا کلمه هم ما ته د (سنگدل) ترجمه ایسي او د خان خپل ایجاد ئې نه
بولم. خوشحال خان د (سنگ دل) کلمه په خپله اصلي بڼه بل ځای راوړې
ده.

بل ځای:

ستا د زړه سختي مې سر تر پایه ولیدله

سنگ به سینه ووړ کړي ستا له هسي سنگه دله

(۲۳۵-مخ)

ځای ځای ئې د "دل سنگ" په شکل هم کار کړی دی:

په محشر به مینه وړمه د دل سنگو
که په دا درنیري تله د اعمال
(ارمغان: ۱۰ مخ)

سنگدل صفت دهغه وخت په ادب کي مروه اصطلاح وه. رحمان
بابا ویلي دي:

ډېر عزیز دي موم دلان تر سنگدلانو
ته یو خاڅکی شه د اوښو گوهر مه شه
(۱۵۹-مخ)

عبدالقادر خان وايي:

په خواری، مونده شي کام له سنگدلانو
په محنت سره سره زر خیري له گاره
(۱۹۴-مخ)

کامگار خټک وايي:

ولې سنگدلي کړې مانوي مې زړه دلبره
زړه زما هر گوره ډیر نازک دی تر زجاج
(۳۰-مخ)

ږمنځ، شانه:

عبدالقادر خان وايي:

عمر مې په کم شي که یو تار د زلفو کم شي
فهم کړه اې ډمې! ږمنځ پرې ورو ورو چلوه
(۲۴۲-مخ)

په حاشیه کي لیکلي دي چي په الف نسخه کي د "ږمنځ" پر ځای
"شانه" راغلې ده. ماته د الف ثبت د قادر خان خپل اصل ثبت ښکاري.

سینه، پتیر:

خوشحال خان وایي:

وچ ککر پتیر داغ داغ په منع کي هیڅ نه
چي نارې د جداییه وهي نای دی
(۳۱۲-مخ)

په ټولو قلمي نسخو کي د "پتیر" پر ځای "سینه" ثبت ده.

صاحب، څښتن:

خوشحال وایي:

لکه سپی د خپل څښتن جوړو جفا وړي
خوار عاشق تر معشوقې پورې بې ننگ دی
(۳۱۱-مخ)

په لومړۍ خطي نسخه کي د (څښتن) پر ځای (صاحب) ثبت دی.
یا:

که مې یاد، که مې نیاد کاندې مخدوم دی
د چاکر مې له څښتنه حجت کوم دی
(۳۳۷-مخ)

د دې مخ په دوهمه حاشیه کي لیکل سوي دي چي په ټولو قلمي
نسخو کي د (څښتن) پر ځای (صاحب) ثبت دی.

کر او کوره:

کون او کوره:

د دنیا د سود دپاره کون او کوره
څه خوشرم مروت و ته وگوره
(۲۸۳-مخ)

د کلیات ترتیبونکي ورته کښلي دي چي دا کلمات په "لومړۍ"،
دریمه، څلورمه "خطي نسخه کي" کرو کوره" دي.

لیدن ، دیدن:

خوشحال وایي:

عاشقانو دي ارزو وکړه لیدن ته

چي د کښلي مخ صفت دې شنفته شو

(۱۸۰-مخ)

د دغه مخ نهمه حاشیه وایي چي په ټولو قلمي نسخو کي د (لیدن) پر

ځای (دیدن) راغلی دی. یا:

زه ئې قتل په لیدل یم

دارانه ده پروا داره

(۲۱۱-مخ)

دلته ئې هم په حاشیه کي کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي د

(لیدل) پر ځای (دیدن) لیکل سوی دی. یا:

تر لیدلو نه ئې نه لیدل بهتر دي

چي و مخ ته ئې نظر کیږي په کرکه

(۲۲۹-مخ)

د دغه مخ په دریمه حاشیه کي لومړۍ مسرۍ په خطي نسخو کي

داسي ښوول سوی ده: "تر دیدنه نه ئې نه دیدن بهتر دی".

قادر خان خټک ویلي دي:

یو دیدن د ښکلېو کړم ښه آواز اورم

خدای مې وبخښه اقرار په خپل تفصیر یم

(۱۱۷-مخ)

د دغه بیت "دیدن" په (ک) کي په "لیدل" اوښتی دی.

۹۰

د دیدن کلمه په کلاسیک ادب کي په پراخه توگه کار سوې ده.
کامگار خټک وايي:

چي ئې منع کړ کامگار ستا له دیدنه
په تیره توره دې سرشي د دربان غوڅ
(۳۲-مخ)

مچه، بوسه:

که دې زړه وي چي دا خوږ خاطر مې روغ کړې
دلبانو مچه راکړه موميایي ده
(۲۹۱-مخ)

محشي وايي چي په "دوهمه، دریمه" نسخه کي "بوسه" ده.

ميان، منځه:

عبدالقادر خان وايي:

د عشق په کار کي چي څوک صادق شي
ديارد مهر هاله لایتق شي
دويي د دواړو ترميان ووزي
عاشق معشوق شي معشوق عاشق شي
(۴۰۲-مخ)

د دې څلوريځي د دریم نیم بيتي د "ميان" کلمه په (ک) نسخه کي
"منځه" سوې او په (ه) نسخه کي "مينځه" سوې ده. له دې څخه
معلومېږي چي د هري نسخې کاتب د خپلي دلچسپي له مخي په متن کي
لاس وهلی دی.

میلستیا، مهمانی:

میلمه، مهمان:

مېلمستيا مې د زړه وينې ورته كېنېښوې
چي مېلمه مې شو د يار خيال په سترگو
(۱۷۸-مخ)

خيال بايد دوې خپې ولوستل سي.

دا دواړه كلمې د محشي په حواله، په خطی نسخو کي د (مهمانی) او
(مهمان) په شکل ثبت دي خو د چاپي دېوان تر تیبوونکو هغه پښتو کړي
دي. دا کار خو په ښه نیت سوی دی خو پر هغه باندي د خوشحال د شعر
نوم ایښوول د زړه ورو کار دی؟

ناپوه، نادان:

پوه، دانا:

دا لغتونه هم خوشحال خان زیاتره د (نادان) او (دانا) په شکلو کي
لیکلي دي خو په چاپي دېوانو کي (ناپوه) او (پوه) سوي دي:
د خوشحال ویل که دُر قیمت بها دي
و ناپوهو ته بتر دي تر کونجکو
(۱۷۸-مخ)

په لمنلیک کي ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي "و نادان و ته
بتر دي تر کونجکو".

ور، در (دروازه):

د خاطر ور مي تړلی دی په غیرو
له عالمه سره ناست په فکر ستایم
(۱۳۹-مخ)

(ور) ته ئې په حاشيه کي کښلي دي "قلمي (نسخې) او ارمغان: در".
 دا تصرف هم د چاپي متن پر ترتيبوونکو تاوان دئ.
 په قلمي نسخو کي د (ور = دروازه) له پاره هر وخت (در) راغلی دئ.
 دا کلمه په پښتو کي نور مشتقات هم لري لکه (دربدره)، (درگاه)،
 (دروېزه)، ... د کندهار په لهجه کي (در) او (دروازه) عام استعمال لري. د
 خوشحال خان د دېوان په ځينو چاپي نسخو کي (در) په (ور) اوښتی دئ.
 يا:

ستا په ورد سرفرازو
 تل سجدو دی د بې نیازو
 (۱۷۳-مخ)

په لومړۍ خطي نسخه کي د (ور) پر ځای (در) دئ او دې خبري ته
 په حاشيه کي اشاره سوې ده.
 يا:

زه چي ستا له غمه زار کړم ستا په در کي
 که دې غوږ زما په زار وای څه به ښه و
 (۱۷۵-مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چي "د کامل په دواړو چاپونو او
 کندهار چاپ" کي (در) په (ور) اوښتی دئ. دا کار دونه زیات تکرار سوی
 چي د کلیات ترتیبوونکی اړ سوی دئ د ۲۶۱ مخ په لومړۍ حاشيه کي
 داسي وکارې: "یادونه: په قلمي نسخو کي د (ور) په ځای هر چیرې (در)
 راغلی دی نو دې یادونې ته بیا ضرورت نشته".

وژو، کشتن:

د خوشحال خټک په کلیاتو کي لولو:

په وژو د عاشقانو هسې غغلي
نیم بسمل ئې په خای پرېښوم له تلواره
(۲۱۵-مخ)

په قلمي نسخو کي د (وژو) پر خای (کشتن) ثبت دئ. یا:

لیچي څه لره غړي توره وکاري
که د خوارو د وژو په آهنگ نه ده
(۲۷۶-مخ)

دلته ئې هم په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي
(کشتن) دئ.

هدیره، گورستان:

د خوشحال خان په دې لاندي بیت کي د دېوان د حاشیه لیکونکي په
استناد د قلمي نسخو (گورستان) په (هدیره) الیش کړی دئ:

هدیره ئې د شهید په څنگ کي بویه
هرسړی چي مړ په توره د بیلتون شو
(۱۸۶-مخ)

یکدل او یکزبان:

یوزره او یوزبان:

خوشحال ویلي دي:

چي په مینه کي یوزره او یوزبان وي
تر هر چا د هغو چار په برکت ده
(۲۷۷-مخ)

په قلمي نسخو کي (یکدل و یکزبان) دئ او دا خبره د همدې مخ په
دوهمه حاشیه کي سوې ده.

دلوی احمدشاه بابا په کلام کي^(۱):

د لوی احمدشاه بابا په کلام کي دغه راز ژباړل سوي کلمې بېخي
ډېرې دي. چا راته وويل چي دا خو ښه کار سوی دی، ما په جواب کي
ورغبرگه کړه چي په ښه و بد کي ئې زه څه نه وایم خو دونه خبره ده چي د
کوم شاعر په کلام کي دا راز لاسوهنی وسي، دا کلام نو بیا د شاعر خپل
کلام نه دی او په لاسوهونکي پوري تړل کېږي.

آفتاب:

لمر:

احمدشاه بابا وایي:

د سهار آفتاب راو خوت

پرې چمن کوي زېبونه

(۱۲۷-مخ)

د لوی احمدشاه بابا دېوان په لومړي چاپ (۱۳۱۹ش = ۱۹۴۰ع،
پښتو ټولنه) کي اول نیم بیټی "د سهار لمر چي راوخت" سره اوښتی دی او
دا اړونه بیا په هغه چاپ کي هم اخیستل سوې ده چي د مومن موحد په
زیار په (۱۳۷۸ش = ۱۹۹۹ع کي د کندهار او پېښور چاپونو له گډولو څخه
برابر سوی دی. تر دې وروسته به زه لومړی چاپ په (ل) او د مومن
موحد چاپ په (م) سره ښییم.

آهوچشمه:

هوسی سترگې:

احمدشاه بابا ویلي دي:

^(۱) یادونه: په دغه بحث کي هر بیټ ته د مخو شمېر د (لوی احمدشاه بابا دېوان مشهور په
دېوان هرا) دی.

هم په حسن نبایسته ده
آهوچشمه خوش رفتار ه
(۹۶-مخ)

په (ل) کي دوهمه مصرع "هوسی سترگي زړه آزاره" ده او په (م) کي
بیا "آهوسترگي زړه آزاره" ځني جوړه سوې ده.

دهمدي مخ په یوه بله غزل کي بیا له "آهوچشمه گل اندامه" څخه په
(ل) کي "هوسی سترگه گل اندامه" جوړه سوې ده او په (م) کي بیا څه
گوتی په وهلي دي او "هوسی سترگي گل اندامه" کړې ئې ده. بل ځای:

آهوچشمه گل بدنه
تل په زړونو تاخت کوينه
(۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "هوسی سترگي گل بدنه" دئ.

اشنا:

ميين:

احمدشاه بابا وايي:

د اشنا لوری دي کوم دئ
چي دا هسي تېز رفتار ځي
(۱۴۱-مخ)

په (ل) او (م) کي "د مین لوری دي کوم دی" ثبت دئ.
دهمدي غزل په څلرم بیت کي بیا (یار) لغت په پېښور چاپ کي په
(اشنا) سره اړول سوی دئ.

بسته:

تاره:

احمدشاه بابا وايي:

د خزان باد دي بسته سي
چي بلبل به سي پرې خوار
(۳۸-مخ)

په (ل) او (م) کي د اولي مصرع پر ځای "د خزان باد دي تاره سي"
راغلی دی. د کاتب دې ته نه دی پام سوی چي (تړل) فعل د (باد) له پاره
نه کارېږي، بلکي د باد له پاره (بندول) فعل سم ایسي.
بلندی:
هسکواله:

لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

معشوقه په بلندی لکه اسمان سوه
و اسمان و ته لاس نه رسي د چا
(۲۵-مخ)

د لوی احمدشاه بابا دپوان په لومړي چاپ (ل) کي "بلندی" په
"هسکواله" باندې اړول سوې ده او دا اړونه بیا (م) هم اخیستې ده.
بهار:
پسرلی

احمدشاه بابا وايي:

د بهار وریخ ورېږي
مین بلبل په هو سپړي
(۱۶۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "د پسرلي وریخ ورېږي" دی.
دغه راز د همدې غزل شپږم بیت:

دیدن گل د نوبهار دی
د بلبل زړه پرنازېږي

په (ل) او (م) کي (د نوبهار) په (د پسرلي) سره اوښتی دی.
په پېښور چاپ کي (پر) هر ځای په (په) اوښتی دی.
لوی احمدشاه بابا وايي:

گوره پر مخ شنه خالونه
زېب که شنه گلان زما
(۳۱-مخ)

په پېښور چاپ کي "گوره په مخ شنه خالونه" سوی دی او (م) هم
اخيستی دی.
بل ځای:

پريوه سکونت نه که
د هر گل دی یار اغيار
(۳۹-مخ)

په پېښور چاپ کي "په يوه سکونت نه که" سوی دی.
بل ځای:

عاشقي ده لکه غرونه پر ما باندي
د دې غرونو څه طاقت دی د بشر
(۴۰-مخ)

په پېښور چاپ کي "عاشقي ده لکه غرونه په ما باندي" سوې ده.
بل ځای:
احمدشاه بابا وايي:

پر سينه پرتهې قراري
د عاشق د زړه خونخواري، ريحان زلفي سنبل
(۵۲-مخ)

په پېښور چاپ کي "په سينه پرتهې قراري" ځني جوړ سوی دی او (م)

هم اخیستی دئ.

بل ځای:

احمدشاه بابا ویلي دي:

چي عاشق په روڼا درومي

پر غافل تياره بلا ده

(۸۸-مخ)

په پېښور چاپ کي "په غافل تياره بلا ده" ثبت دئ يعني (پر) ئې په

(په) اړولی دئ.

بل ځای احمدشاه بابا ویلي دي:

د اشناى دیدن باران دئ

لکه زمکه په اوږپړه

(۱۰۰-مخ)

په پېښور چاپ کي دوهمه مصرع "لکه زمکه پرې اوږپړه" سوې ده.

دهمدي غزل په مقطع کي لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

"احمد" نفس سره دعوه ده

ربه ته پرو درپړه

(درېدل) دلته د (پلوي، ملګريت) په معنا راغلی دئ. د پېښور چاپ

تر تیبوونکي ته دا لغت ناشنا ښکاره سوی دئ يا به دهغي نسخې کاتب ته

ناشنا ښکاره سوی وو، چي د پېښور چاپ تر تیبوونکي استفاده ځني کړې

ده، ځکه ئې د مقطع دوهم نیم بيتی ټول اړولی او "ربه ته پرې ورحمېږه"

کړی ئې دئ. بل ځای:

ولي زړه په خبر نه دئ له رفتنه

چي دا هسي ژر تېرېږي درېغه درېغه

(۱۰۴-مخ)

په پېښور چاپ کي "ولې زړه پرې خبر نه دی له رفتنه" ثبت دی.
بل ځای:

برابر مین پسه ولي
سړی وباسي له ژواکه
(۱۰۶-مخ)

په پېښور چاپ کي له "... په ولي" "خنه" پر ولي "جوړ سوی دی".
بل ځای:

پر بارخو مي سپيني ويني د هجران له اوره ولاړې
چي د دې نیازمنو کډي په ارمان له کوره ولاړې
(۱۴۶-مخ)

په (م) کي "په بارخو مي سپيني ويني د هجران له اوره ولاړې" ثبت
دی.

پرېرويه:

پرې منځه:

احمدشاه بابا ويلې دي:

پرې روپه ماه پيکره
د آفتاب په څير عليا ده
(۸۸-مخ)

په (ل) کي اول نيم بيتی "پرې منځه سپورمې ډوله" سوی دی او (م)
هم کټ مټ اخیستی دی.

بل ځای:

نرگس چشمه پرېرويه
عاشقان باسې له ژونده
(۹۰-مخ)

۱۰۰

په (ل) کي اوله مصرع داسي ده: "نرگس سترگي پري مخي". (م)
هم کټ مټ اخیستې ده.
بل ځای:

خوش آهنگه پریرویه
گوره زړه اخلي مینه
(۱۳۶-مخ)
په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "خوش آهنگه پري مخه" دی.

پري چهره:

پري مخه:

احمدشاه باباويلي دي :

نازینه پري چهره
ده راغلي له گلزاره
(۹۵-مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "نازینه پري مخه" سوی دی؟

جدایي:

بېلتون:

احمدشاه بابا وایي:

په شمال د جدایي ئې راضي نه سم
په دې خوښ یم که وصال وي په اورو کښي
(۱۵۲-مخ)

په (ل) او (م) کي "په شمال د بېلتانه به راضي نه سم" دی.

چاه:

کوهی:

چي په چاه دي د زرخ آب حیات دئ
عاشقانو زندگي په زرخدان ستا
(۲۷-مخ)

په (ل) چاپ کي ئې لومړی مصرع "چي په کوهي دي د زرخ آب
حیات دی" کړی دئ او (م) هم همداسي اخیستی دی. په نورو ټولو نسخو
کي د (کوهي) پر ځای (چاه) راغلی دئ او دا تصرف د ژبي د سوچه کېدلو
تر افسون لاندې سوی دئ.

دهمدې غزل د پای له خوا د اول بیت لومړی نیم بيتی ئې سر تر نوکه
ټول اړولی دئ. لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

د عشق طوق ئې پر گردن درته ولاړ دئ
همپشه دهو نارې کړي قمريان ستا

په (ل) کي لولو:

"غړوندی د عشق په غاړه تل ولاړ دی"

(م) هم دغه ژباړل سوې مصرع کټ مټ اخیستی ده. باید وویل سي
چي د پښتو په ځینو لهجو کي (غړوندی) د څارویو له پاره کارېږي (د رفیع
صاحب له خولې - اکتوبر ۲۰۱۰ع).

خدنگ:

غشی:

احمدشاه بابا وايي:

په تېره خدنگ دا ولي
د عاشق کومه سزا ده
(۸۸ - مخ)

۱۰۲

په (ل) کي (خدنګ) په (غشي) سره ايش سوی دی او (م) هم
اخيستی دی.

خزان:

منی:

احمدشاه بابا ویلي دي:

د گلزار به هوس وکه

چي تمام د خزان شپې سوې

(۱۵۴-مخ)

په (ل) او (م) کي "چي تمام د مني شپې سوې" دی.

دامه:

لومه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

دی له دامه نه خلاصیږي

که ځان سل گری تالاکه

(۱۰۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "له دې لومي نه خلاصیږي" ثبت دی. په پېښور

چاپ کي ئې د دوهمي مصرع "سل گری" په "سل ځلي" اوښتی دی.

درد:

ویر:

احمدشاه بابا ویلي دي:

بیا هاله به ته د غم له درده خلاص سې

چي د زړه ترکه هوا کړې زما دله

(۱۱۹-مخ)

۱۰۳

په (ل) او (م) کي له اول نیم بیټي څخه "بیا هاله به ته د غم له ویره
خلاص سې" جوړ سوی دی. (ویر) خوهم (غم) ته وایي او دلته د غم تکرار
شعر عیبجن کړی دی. (د غم درد) دلته مناسب ترکیب دی چي د ناسخ
په قلم مسخه سوی دی.

درونه:

مرغلري:

احمدشاه بابا وایي:

سپین ئې غاښ لکه درونه

بې بها قیمت لیرینه

(۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "سپین ئې غاښ دي مرغلري" دی.

دل آزاره:

زړه آزاره:

احمدشاه بابا وایي:

دل آزاره شوخ و شنگه

تل په ورو ورو جنګ کوینه

(۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "زړه آزاره شوخ و شنگه" دی.

دلخراب:

زړه خراب

یار خلوت کښي وو له ما سره جوړ سوی

زړه مي رپړدي له رقیبه دلخراب

(۳۲-مخ)

۱۰۴

په (ل) کي دوهمه مصرع "زړه مي رپردي له رقيبې زړه خراب" او (م) هم همدا شان نقل کړی دی. د لاسوهونکي په دغه مصرع کي د "زړه" ويي د تکرار عیب ته هيڅ پام سوی نه دی. بل ځای:

راسه نن سينه کباب يم

ومي گوره دل خراب يم

(۶۲-مخ)

په (ل) او (م) کي دوهم نیم بيتی "ومي گوره زړه خراب يم" سوی دی.

دلفريبه:

زړه فريبه:

احمدشاه بابا وايي:

دا خوشبويه عطرناکه

دلفريبه دلرباده

(۸۸-مخ)

په (ل) او (م) دوهم نیم بيتی "زړه فريبه دلرباده" ثبت دی.

دل آرامه:

زړه آرامه:

احمدشاه بابا ويلې دي:

آهوچشمه گل اندامه

دل آرامه مه پيکره

(۹۶-مخ)

د دوهمي مصرع (دل آرامه) په (ل) او (ک) دواړو کي "زړه آرامه"

سوی دی.

ديدن:

ليده:

احمدشاه بابا وييلي دي:

د اشنای ديدن باران دئ

لکه زمکه په او بېره

(۱۰۰ - مخ)

په (ل) او (م) کي اول نيم بيتی داسي دئ: "د اشنای لیده باران دی".
باید وویل سي چي دلته "زمکه" هم د لهجوي دلچسپيو تر اغېزې لاندې د
شاعر د خپل وينگ پر خلاف، چي "مخکه" ده، اړول سوې ده.

بل ځای:

که دي بناد په ديدن نه کړم

دی به ومري ستا له غمه

(۱۲۲ - مخ)

په (ل) او (م) کي "که دي بناد په لیدونه کړ" دئ.

دهمدي غزل په څلرم بيت کي وايي:

زړه چي ستا په ديدن بناد وي

هغه زړه تل وي بې غمه

په (ل) او (م) کي دلته هم (ديدن) په (ليدو) او بنتی دئ.

بل ځای:

"احمد" تل کوي شکرونه

په ديدن ئې تسلي سوې

(۱۵۴ - مخ)

په (ل) او (م) کي "په لیدو ئې تسلي سوې" ثبت دئ.

بل ځای:

۱۰۶

د اشنای دید ئې مرهم دئ

بې دې کوم پرهار رغبړي

(۱۶۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "د اشنای لید ئې مرهم دی" ثبت دئ.

دیده:

سترگه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

مخامخ راته ولاړه

نه سوه وړې دیده سپر

(۴۲-مخ)

په (ل) او (م) کي "نه سوه وړې سترگه سپر". باید وویل سي چي د

بابا په کلام کي "دیده" جمع نوم دئ او باید په "سترگي" اړول سوی وای.

راسه:

راشه:

لوی احمدشاه بابا وایي:

و عاشق ته جواب ورکړې

بیا نارې وهې چي راسه

(۱۰۰-مخ)

د دې غزلي نوري قافيې (بې هراسه، لاسه، تاسه، اساسه، کم وکاسه،

له آسه) دي خو د پېښور چاپ ترتیبوونکي د شینیت تر اغېزې لاندې د

شاعر په کلام کي لاس وهلی، "راسه" ئې "راشه" کړی او شعر ئې عیبجن

کړی دئ.

بل ځای لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

د لویو لویي څه کمه نه سي
که هلک ته چیري ووائې "چي" راسه
(۱۰۰-مخ)

د دې غزل نوري قافيې (باسه، وسواسه، دپاسه، مواسه، جارباسه،
تاسه، له آسه) دي. دلته بیا د پېښور چاپ ترتیوونکی د شعر قافیو ته
متوجه دئ خو د (راسه) منلو ته د شینیت په حکم تیار نه دئ، ځکه ئې نو
بیا په شعر کي لاس وهلی دئ او دوهم نیم بیتي ئې "که و هلک ته چیرې
وائې دلي پاسه" کړی دئ. د (م) چاپ هم دغه لاسوهنه نقل کړې ده او ده
بیا له "وائې" څخه "ووائې" جوړ کړی دئ. دا نو بیا په لاسوهنه کي بله
مداخله ده او شعر گویا مسخ المسخ سوی دئ.

زلفي:

څڼي:

احمدشاه بابا وایي:

زړه دغې ناداني وړی
پر گردن زلفي چاپېر
(۴۲-مخ)

په (ل) کي "پر گردن څڼي چاپېر" سوی دئ او (م) هم دغه شکل
اخیستی دئ.

سخره:

بناخونه؟

احمدشاه بابا ویلي دي:

د قدرت اوبه ئې ورکړې
له وچ سخره کا اشجار

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع داسي اليشه سوې ده:

"وچ بناخونه کا اشجار"

دهمدې غزل "مقطع" شاعر داسي ويلې ده:

"احمدشاه" شپه ورځ ثناکه

عقل د چارسي په دا کار

دلته (رسي = رسپري) دئ يعني په دې کار باندي د چا عقل رسپري.

په پېښور چاپ کي د شينيت تر اغېزې لاندي "عقل د چار شي په دا کار"

کړی دئ.

سخي:

بنکلي؟

احمدشاه بابا وايي:

د بنايست مخي ئې نسته

هم سخي ده بې ادراکه

(۱۰۷-مخ)

په (ل) کي دوهمه مصرع "هم ده بنکلي بې ادراکه" ده او (م) هم

اخيستي ده. دلته ئې په دغي لاسوهني سره شعر ډېر عيبجن کړی دئ

حکه د اول او دوهم نيم بيتي توپير د معنا له مخي هيڅ نسته دواړه يو

مطلب دئ!

سروه:

سبر:

احمدشاه بابا ويلي دي:

۱۰۹

عاشقان ئې زخمي کړي

جوړه سروه د جويباره

(۹۵-مخ)

په (ل) کي دوهم نيم بيتي داسي دئ: "په قد سبر د جويباره" او (م)
هم کت مت اخيستی دئ.

بل ځای:

نازنينه دل آزاره

جوړه سروه صنوبره

(۹۶-مخ)

په (ل) او (م) کي له دوهم نيم بيتي څخه "جوړه سبر، صنبره" جوړ
سوی دئ.

بل ځای:

په قد سروه صنوبره

زړونه ځکه گرېوان چاکه

(۱۰۷-مخ)

په (ل) او (م) کي "په سبر صنوبره" دئ.

بل ځای:

په قد سروه صنوبره

سپين چورائي مړوندونه

(۱۲۵-مخ)

دغه (سروه) هم په (ل) او (م) کي "سبر" سوې ده. بل ځای:

سروه قده گل عذاره

خوښ رفتار ه ځي مهينه

(۱۳۶-مخ)

۱۱۰

په (ل) او (م) کي دغه ځای (سبرقده) سوی دی.

سوختنه:

سوځلو:

لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

بې سوختنه آرام نه که

بېگانه له پلار و موره

(۹۷- مخ)

په (ل) کي له لومړی مصرع څخه "بې سوځلو آرام نه که" جوړ سوی

دی او (م) هم اخیستی دی.

سینه:

پټر:

احمدشاه بابا وايي:

راسه نن سینه کباب یم

ومي گوره دل خراب یم

(۶۲- مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "راسه نن پټر کباب یم" ځني جوړ

سوی دی. د لوی احمدشاه بابا په لهجه کي (پټر) دومره زیات استعمال نه

درلود.

بل ځای:

دم په دم ئې یار یاد یرې

سینه سوې لکه سکوره

(۹۷- مخ)

په (ل) او (م) کي "پټر سوی لکه سکوره" ثبت دی.

بل ځای بیا د (سینه) پر ځای (زړگی) راوړل سوی دی:
احمدشاه بابا ویلي دي:

د بنایست هوسناک ډپر دي
د چا، چا سینه سپنده
(۹۰- مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع "د چا چا زړگی سپنده" ثبت سوې
ده.

سیمین تنه:

سپین تنه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

سیمین تنه گل بدنه
جهانگیره سراسره
(۹۶- مخ)

په (ل) او (م) کي له اول نیم بیټي څخه "هم سپین تنه گل بدنه" جوړ
سوی دی.

سیه چشمه:

توري سترگي:

احمدشاه بابا وايي:

سیه چشمه دلربایه
شکر لبه قد عرعره
(۹۶- مخ)

په (ل) او (م) کي اوله مصرع "توري سترگي دلربایه" کړې ده.

سيه:

تور:

احمدشاه بابا وايي:

هم خوشخويه عنبريويه

توري زلفي سيه مارونه

(۱۲۵- مخ)

په (ل) او (م) کي له دوهمي مصرع څخه "توري زلفي تور مارونه"

جوړ سوي دي.

شکرلبه:

خوږه شونډې:

احمدشاه بابا وايي:

شکرلبه سيم غبغه

موکمره يک تنها ده

(۸۸- مخ)

په (ل) نسخه کي اول نيم بيتی "خوږه شونډې سيم غبغه" دئ او (م)

هم نقل کړی دئ.

بل ځای:

احمدشاه بابا وايي:

سيه چشمه دلربايه

شکرلبه قد عرعره

(۹۶- مخ)

دوهمه مصرع په (ل) او (م) کي "خوږه شونډه قدعرعه" سوې ده.

بل ځای:

۱۱۳

شکر لبه سیم غبغه

زما خونه به تالاکه

(۱۰۸ - مخ)

په (ل) او (م) کي "خوږه شونډه سپين غبغه" دئ.

شپږين عمر:

خوږه عمر:

احمدشاه بابا ویلي دي:

لکه اورته ناقراره ځي ستیه

شیرین عمر و ته شا کړې زما دله

(۱۱۹ - مخ)

په (ل) او (م) کي "خوږه عمر و ته شا کړې زما دله" دئ.

شپږين اشنای:

خوږ مين:

احمدشاه بابا ویلي دي:

نه ئې لاس وي نه ئې پنبې وي

شپږين اشنای روانیږی

(۱۶۵ - مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه نیم بیټی "خوږ مين ئې روانیږي" ثبت سوی

دئ.

ښورانبور:

شوروشر:

احمدشاه بابا وایي:

په دا ډېر ډېر بنورا بنور دي نه پوهېږم
هسي نرم زرگي چا کړې زما دله
(۱۱۹-مخ)

د پېښور چاپ ترتيبوونکي لکه چي د "بنورا بنور" په پوهېدلو کي
ستونزه درلوده ځکه ئې له هغه څخه "په دا ډېر ډېر شور و شر دي نه
پوهېږم" جوړ کړی دئ. له (زړه) سره (شر و شور) نه لگېږي. (شروشور)
عموماً په سر کي وي نه په زړه کي.

عاشقان:

میان:

احمدشاه بابا وايي:

عاشقان ئې په اور وسوه
سور پېزوان لکه اخگر
(۴۱-مخ)

په (ل) او (م) کي "میان ئې په اور سوي" ځني جوړ سوی دئ او نوري
ټولي خطي او چاپي نسخې چي ما ليدلي دي، "عاشقان" راوړي دي.
بل ځای:

د معشوق تعريف مي وکړ
عاشقان به ئې لولینه
(۱۳۷-مخ)

په (ل) او (م) کي "میان به ئې لولینه" دئ.

عشق:

مینه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

۱۱۵

ته مي غوټه د گړپوان ئې
تل د عشق غوټه په غاړه
(۹۹- مخ)

دلته بيا خبره بالعكس ده. په خطي نسخو كې د عشق پر ځاى مينه
راغلي ده.

فراق:

بېلتون:

لوى احمدشاه بابا وايي:

زړه بې څرنګ غوښي وينې ژړانه که
د فراق اوښي په سترگو تړي ډنډه
(۹۲- مخ)

په (ل) او (م) كې دوهمه مصرع داسې ژباړل سوې ده: "د بېلتون
اوښي په سترگو تړي ډنډه".

كج رفتارې:

كوږ رفتارې:

احمدشاه بابا وايي:

سنبل مويه كج رفتارې
تل د زړونوسرو هينه
(۱۳۶- مخ)

په (ل) او (م) كې "سنبل مويه كوږ رفتارې" دى. بل ځاى:

ته وچا و ته هم گورې
که تل هسي كج رفتار ځې
(۱۴۱- مخ)

په (ل) او (م) کي "که تل هسې کور. رفتارځي" دئ.

کښېښو:

کښېښود:

چي ئې سر په مينه کښېښو

هغه يو وره محبوبا

(۲۶ - مخ)

په (ل) او پېښور چاپ کي "... کښېښود" سوی دئ.

بل ځای:

سرو مال دي يار ته کښېښو دي

په دنيا کوي ناچار

(۴۰ - مخ)

په پېښور چاپ کي "سرو مال دي يار ته کښېښو دي" سوی دئ او (م) هم

اخيستی دئ. يا بل ځای:

که دي يار په عشق سر کښېښو دي

"احمد" هاله کا اختر

(۴۱ - مخ)

په پېښور چاپ کي (کښېښو دي) سوی دئ.

کښېښووت:

کښېښووت:

چي د زلفو په دام کښېښووت

دا عاشق ووې بلا

(۲۶ - مخ)

په پېښور چاپ او (م) کي "... په دام کښېښووت" سوی دئ.

لبان:

شونڊان:

احمدشاه بابا وايي:

سره لبان ئي ڏنگه خاندي

دا سپين غاڻن ئي مرغلري

(۱۴۴ - مخ)

په (ل) او (م) چاپ کي "سره شونڊان ئي ڏنگه خاندي" سوي دي او

داسي معلوم ٿي چي داسو هونکي دلويدي ئي لهجې ويونکي وو.

له دسته ... له پا:

له لاسه ... له پڻو:

لوي احمدشاه بابا ويلي دي:

چي له دسته نا اميده هم له پا سي

بل اميد ئي پاته نه سي بي له خدا

(۲۵ - مخ)

په (ل) کي لومري نيم بيتي داسي اڀول سوي دي:

"چي له لاسه نا اميده هم له پڻو سي"

په (م) کي هم دغه ترجمه سوي کلمات اخیستل سوي دي.

لوي احمدشاه بابا هر ځاي "تل تتله" کار کړي دي، خو په (ل) کي

"تل تر تله" سوي دي او (م) هم په پتو سترگو اخیستي دي.

دغه عشق به له تانه ځي تل تتله

له سوا او په سوا کړي ته سوا

(۲۵ - مخ)

ماه پيكره:

سيپورمي منخه:

احمدشاه بابا وييلي دي:

پري رويه ماه پيكره

د آفتاب په خير عليا ده

(۸۸ - منخ)

په (ل) کي اول نيم بيتی "پري منخه سيپورمي ډوله" سوی دی او (م) هم کتې مټ اخیستی دی. د "سيپورمي ډوله" ناوړه ترکیب په ټول پښتو ادب کي نه دی په سترگه سوی.

موی کمره:

ملاوېښته:

احمدشاه بابا وايي:

له دې حُسنه ئې څه وایم

موی کمره قد بلنده

(۹۰ - منخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع په "ملاوېښته ده قدبلنده" سره الیشه سوی ده.

ميان:

منخ:

احمدشاه بابا وايي:

نفس په میان زموږ رقيب دی

نصيحت نه سي له نصوح

(۳۶ - منخ)

په (ل) او (م) کي اول نيم بيتي "نفس په منځ زموږ رقيب دئ" سوي دئ.

نادان:

ناپوه:

احمدشاه بابا وييلي دي:

دی نادان دئ هو بنیيار نه دئ

خپل نصیب ئې مبتلا که

(۱۰۶- مخ)

په (ل) او (م) کي اوله مصرع "دی ناپوهه نه هو بنیيار دی" سوې ده

ناداني:

بنکلي:

احمدشاه بابا وييلي دي:

زړه دغې ناداني وړی

چي ځلېږي لکه لمر

(۴۱- مخ)

په (ل) او (م) کي "زړه مي دغې بنکلي وړئ" سوي دئ.

بل ځای ئې د (ناداني) پر ځای (شها) راوړی دئ:

د بابا خپل کلام داسي دئ:

زړه دغې ناداني وړی

پر گردن زلفي چاپېر

(۴۲- مخ)

خو په (ل) او (م) کي داسي اړول سوي دئ:

زړه مي دغې شها وړی

پر گردن خونې چاپېر

۱۲۰

په پښتو کي "خوڼي" د نارينه وو اوږدو وړبښتانو ته ويل کيږي او د
"زلفو" له پاره که د پښتو معادل لغت مراد سي، نو بيا "کوڅی" ئې مناسب
معادل دی، نه "خوڼي".

نرگس چشمه:

نرگس سترگي:

احمدشاه بابا وايي:

نرگس چشمه پريرويه

عاشقان باسي له ژونده

(۹۰- مخ)

په (ل) کي او له مصرع داسي ده: "نرگس سترگي پري مخي". (م)
هم کټ مټ اخیستي ده.

هجران:

بېلتون:

لوی احمدشاه بابا وييلي دي:

هجران وصل گڼه يو دی

زړه خلاص نه د غم له شوره

(۹۷- مخ)

لومړی مصرع په (ل) او (م) کي "بېلتون وصل گڼه يو دی" ثبت دی.
بل ځای:

د هجران نوم چيري مه اخله "احمه"

له هجرانه رېزمرېزيم په هلو کښي

(۱۵۲- مخ)

په (ل) او (م) دواړو کي دواړه (هجرانه) په (بېلتون) سره اوښتي دي.

بل ڄای:

د هجران په اوردی سوي

په وصال ئې زرغونې سوي

(۱۵۴-مخ)

لومړی نیم بیټی که څه هم په (ل) او (م) کي یو څه توپیر لري، خو په

دواړو کي (هجران) په (بېلتون) سره اوبنتی دی.

د ژبپوه ستونزي او د متنپوه مسؤلپتونه

پر خطي نسخو باندي د اعتبار ستونزه:

له موجودو پښتو متونو څخه د ژبي اساسي څپر نه که ناممکنه نه ده، نو گرانه خو هر و مرو ده. له يوې خوا د متن د ليکوال يا شاعر په لهجه باندي پوهېده غواړي او له بلې خوا د متن په لوستلو کي دقت او احتياط. پر پښتو متونو باندي بشپړ اعتماد په څو دليله گران دى.

يو دا چي لکه وړاندي چي مو ويلي دي، د پښتو الفبي د ايجاد له زمانې څخه بيا تر ننه پوري د ټولو آوازو او حرکاتو د افادې او ښوولو له پاره کافي نه ده.

په زړه پوري خبره دا ده چي د دغي علمي نيمگړتيا ماهيت ته د خوشحال دانشمند زوى عبدالقادر خان خټک هم متوجه سوى دى. دى وايي:

د حرفونو لوبښى تنگ معنى وي ډېره

په بيان نه ادا کيږي صفت ستاسې

(۳۳۸ - مخ)

دى د حرفو لوبښى تنگ گڼي او گويا د ده په نظر د الفبي حروف د لغت يا معنا د افادې او بيان تر عهدې سم نه سي وتلاى.

پښتو ليکدود د واولونو (vowels) په افاده کولو کي خو بيا پښي زياتي ستونزي لري. په پخوانيو خطي نسخو کي د واولونو د افادې له پاره له عربي حرکاتو (فتحه، کسره، ضمه) څخه کار اخيست سوى دى.

علامه رشاد د خپل ناچاپ اثر "ادبي قاموس" د دريم ټوک پر اوله پاڼه باندي د يوه يادانبت په ترڅ کي کښلي دي:
"د متنونو په لوستلو کي سختی:

۱- په پخوانيو متنونو کي د څ اوځ توپير نسته، ځکه نو اوس د څ اوځ په ښوونو (تورو) کي چي له محاورو څخه لغت نه وي اخیستل سوی او له زړو متنونو څخه اخیستل سوي وي، گډون راځي.
۲- د حر کتونو مسأله:

په پخوانيو متنونو کي ځيني حر کتونه چي اوس په تورو ښوول کېږي، نه ښوول کېده.

اوس مشکله ده د هغو تورو صحیحه ادا پیدا کړو. په تېره بیا چي هغه لغت له محاورې لوېدلی وي".

له بده مرغه د پښتو آثارو قلمي نسخې د شاعر يا مؤلف په خپل قلم ډېرې نادري او د نشت په شمار دي. د حنان بارکزي دېوان له دې لږ څخه مستثنی دی. د ده دېوان ټولي خطی نسخې چي زما تر نظر تېري سوي دي، ټولي د ده په خپل قلم خطاطي سوي دي.

هغه نسخې چي بیا د کاتبانو په لاس کښل سوي دي، نوري دنکلې لري. د هجري په دېوان کي هغه کلمات چي په شين بايد وليکل سي، په ښين ئې ليکي او برعکس ئې لاهم. دوی ته هره (ژ) ږي (ږ) ايسېدلې ده او برعکس ئې هم. دا عملیه په نورو دېوانو کي هم ليدل کېږي.

د عبدالقادر خان په دېوان کي لولو:

د سرونو نردبان ساز کړه باندي خيږه

مرتبې ته ځتل نه په اساني دي

(۴۴۸- مخ)

دلته د شاعر په خپل کلام کي بايد "خيژه" وي خو په "خيږه" راغلی

دئ. "خير" د دانې يا زخم وچ پوستکي ته وايي.

(د کښينې، کښينې،...) مثالونه تاسي وړاندي ولوستل.

د هجري په دېوان کي حتي د يوه بيت په دوو نيم بيتيو کي د "اوري"

او "اروي" دوه رازه املاوي راغلي دي:

هجري غا و کله خو ک اوري د بتانو

چي به اروي اوس وگرې ستا غياث

(۲/۳۰۹مخ)

پر دغسي نامتجانسه املاء به خو ک څرنکه د هغه وخت ژبه تحليل

کړای سي.

په دې څېړنه کي ما د رحمان بابا د دېوان له هغه چاپ څخه استفاده

کړې ده چي د ارواښاد سيد رسول رسا په تصحيح او مقدمه چاپ سوی

دئ. دا چاپ د پادري هيوز د هغي نسخې افسيت دئ چي نوموړي

مستشرق خپور کړی او د اشغرد تنگي اوسېدونکي مولوي احمد ئې

تصحيح کړې وه^(۱). دې چاپ ته ارواښاد سيد رسول رسا يوه جامعه او

مغتنمه سريزه کښلې ده او په هغي کي ئې د رحمان بابا پر ژوند او شعر ښه

خوندور تحقيق کړی دئ. په دې څېړنه کي ئې د رحمان بابا هغه مشهور

بيت دوه واره راوړی دئ، چي لومړی نيم بيتی ئې "چي منکر پرې اعتراض

کولای نه شي" دئ. خو دواړه واره رانقل سوی بيت نه دا چي يو له بله سره

فرق لري، بلکي د ده په لاس له خپور سوي متن سره هم توپير لري. دا بيت

د سريزي په (۳مخ) کي داسي دئ:

چه منکر پر اعتراض کولی نه شی

اې رحمانه! دا د شعر دی که اعجاز؟

(۱) وگ: د دغه چاپي دېوان د سريزي ۱۷مخ.

په (۱۹مخ) کي بيا داسي دئ:

چه منکر پر اعتراض کولی نه شی
دا د شعر دی ای رحمانه! که اعجاز؟

د متن په (۵۴مخ) کي داسي دئ:

چه منکر پر اعتراض کولی نه شي
دا د شعر دي رحمان که اعجاز

سید رسول رسا د پښتو ژبي نقاد محقق وو. د فارسي ادب پراخه مطالعه ئې درلوده او د انگرېزي ژبي د زده کړي له برکته ئې له لوېديځو ادبياتو سره هم بلدتيا درلوده. د ژبي او متونو په باب ئې ليکني تر زياتي اندازې دقيقې او پخې دي. د داسي چا په څېړنه کي چي متون دونه (دومره) بدل سوي وي، له نورو به څوک څه گيله وکړي.

د همدې چاپ په ۱۳۴مخ کي (خوبښ خورم، خوش خورم) په يوه بيت کي راغلی دئ.

مه کړه خدای چه څوک بي يار خوبښ خورم وي
زه به اوسم بي تا خوش خورم په څه

د متونو د مسخه کېدو په جريان کي ناقلينو خپله شخصي سليقه هم پر شاعر باندي تپلې ده. احمدشاه بابا ته يو ځای د خپلي سليقې له مخي د "شها" پر ژيره غاړه باندي تار تار زلفي ښکلې ښکاره سوي دي او ويلې ئې دي:

همېشه پـر ژيره غاړه
دوی خفته لکه ښامار دي
(مخ - ۱۵۹)

خو د (ل) کاتب يا مرتب د خپل ذوق پر اساس له هغه څخه "همېشه پر سپينه غاړه" جوړ کړی دئ او (م) هم کت مت اخیستی دئ.

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د پښتانه مصنفین په لومړي ټوک ۵۸ مخ (ناچاپ) کي د شېرخان سوري له خولې ليکي چي نوموړي په متونو کي لاسوهنه "خيانت" بللی دئ. د شېرخان سوري خپل بيان داسي دئ:

"التماس از درگاه واهب العطايات چنان است که اين مخدره؟ جلباب افکار را در نظر فاضلان سخنور و سخنوران فضيلت گستر بطرزی جلوه دهد که در عصمت خانه او هيچ خاينی دست نيابد چرا که چون اکثريت کتب متقدمين و متاخرين بنظر اين داعی درآمده منحرف شده و اصلا بر هيئت اصلی خودنمانده.

اين گلدسته هر چند که دستمال هر ناکس نگردد باطراوتست، و گوهر هر چند که از لوټ دست اندازی هر خسيس مصئون ماند بالطفات^(۱)".

ما ته يو وخت داسي په زړه کي راگرزېده چي د پښتو متونو پر هغه ثبت باندي ډېر حساب کېدلای سي چي مستشرقينو راوړي دي ځکه مستشرقين د متن بدلولو له پاره هيڅ راز انگېزه نه لري. که د هغوی په متن کي تېروېپر راغلی وي، ملامتيا ئې د خطي نسخې کاتب ته وراوړي. خو بيا هم د مستشرقينو په انتخاب کي بيا نور عوامل هم شامل کېدلای سي. دا چي نوموړي د پښتونخوا په کومه سيمه کي، د کومي لهجې له ويونکي يا ويونکو سره ډېر وخت اوسېدلی دئ. د پښتو د زده کړي معلم يا استاد ئې په کومه لهجه رڼېدی، ... دا ټولي خبري د مستشرق پر قضاوت باندي اغېزه کوي.

د پخوانيو متونو ژبنی څېړنه د ژبي د متخصصينو کار او مسؤليت دئ هغوی ئې په تحول او تطور تر بل هر چا ښه پوهېږي. مگر دا خبره بايد هم

^(۱) کابل مجله: ۲۰ کال، ۳ گڼه.

په یاد ولرو چې د ژبې ماهران خو هم د چا خبره جادوگران نه دي چې پتې دي پر معلومي وي. هغوی ځان ته د څېړني ټاکلي اصول لري او له دغو اصولو څخه په کار اخیستلو کې لازمو وسایلو ته اړتیا لري. د ژبپوه له پاره په لازمو وسایلو کې یو هم پخواني متون دي. هر څونه چې دا متون له غل وغشه پاک وي او د لیکوال یا شاعر ژبه تمثیل کړای سي، هغونه (هغومره) د ژبې د متخصص کار اسانه کوي. د متونو مقایسوي څېړنه د ژبې له متخصص سره د لهجو په پېژندنه کې هم مرسته کوي. متون د ژبني ماهر له پاره د اومو موادو یا په بل عبارت د لابراتواري معایناتو کار ورکوي. لکه یو طبیب چې د دقیقو او باوري معایناتو له مخې د رنځ په تشخیص کې نه خطا وزي دغه راز ژبپوه ته هم که دقیق متون برابر سي، دی ئې په ژبني تحلیل کې پر کبه نه ځي.

د متونو په ناسم تفسیر کې د ملامتیا گوته ژبپوه ته دونه نه نیوله کېږي لکه متنپوه ته چې نیوله کېږي. پر ناسم متن چې ژبپوه د خپل استدلال ماڼۍ ودروي، معنا به ئې دا وي چې پر لوټه ئې تاداوا ایښی دی.

د متونو څېړنه که د داسې چا له خوا سوې وي چې د متن د لیکوال یا شاعر د ژوند زمانې ته ئې نزدې ژوند کړی وي دا خو به تر ښو لاهم ښه وي ځکه د متن څېړونکي او متن لیکونکي تر منځ ژبني واټن پراخ سوی نه وي. هر څونه چې دا واټن پراخېږي، هغونه ئې د ژبنيو تحولاتو د بدلون امکان ډېرېږي. له بده مرغه زموږ کلاسیک متون د شاعر تر زمانې درې څلور پېړۍ وروسته په انتقادي توگه برابرېږي. کاشکې داسې وای چې د شاعر یا لیکوال په خپل لاس کښلي متون موږ ته د زمانې له آفاتو څخه خوندي پاته سوي وای. دا کار خو په پښتو متونو کې، لکه مخکې چې مي هم اشاره ورته کړې ده، د "کرک اگی" ده چې موندل ئې د ناممکناتو تر سرحده ناشونی کار ایسي. ځکه نو ژبپوه ته په کار ده چې د متن په تحلیل کې

هري راغلي کلمي، لغت او قاعدې ته سم د لاسه تسليم نه سي. د دغه حقيقت په پام کي نيولو سره ژبپوه ته په کار ده چي د متن د کره شکل موندلو پېتېي ته هم اوږه ورکړي. که دا کار و نه کړي او په خپل تحليل کي پر يوه ځانگړي متن باندي تکيه وکړي، نو تر څو چي حقيقت معلومېږي، اوز کلي به وران سوي وي.

د متونو د مسخه کېدو په باب به د دې اوږده بحث له پای سره د ښاغلي غضنفر له يوې مقالې څخه يو پاراگراف وښلوم، چي ما د ۲۰۱۰ع کال د می میاشتي پر ۱۶مه په تاند ويبپاڼه کي ولووست او ښه خوند ئې راکړ. ده کښلي دي:

"موږ له شلمې پېړۍ راهيسې معمولا په دريو دليلونو د پخواني شعر په معنا کې تصرف کړی دی: يا مو د خپلې زمانې او تېر وخت د ژبې، سبک او فکر تر منځ فرق هېر کړی دی، يا مو د خپلو اوسنو نظريو د تايد لپاره د پخوانو د نظرونو په معنا کې گوتې وهلي دي او يا مو گومان کړی دی چي که د خپلو پخوانو مشرانو نظرونه د اوسني وخت له منل شويو نظرونو سره ورته وبولو، دا به مو د مشرانو حق په ځای کړی او دوی به مو په اوسنيو خلکو منلي وي".

څلرم څپرکی

په پښتو متونو کې پر تې ستونزې

تېروتنې - لاسوهنې:

د تېروتنو او لاسوهنو مشکل یو په بل کې دونه تداخل لري او دونه سره اخیښلی و بخیښلی دی چې سره بېلول ئې یو څه سخت کار دی. د متن یوه برخه به ښايي زما په نظر لاسوهنه وي خو په حقیقت کې به هغه د تېروتنې ښکار گرځېدلې وي او برعکس ئې لا هم ممکنه ده. دا چې د مشکل کومه برخه باید تېروتنه وبلل سي او کومه ئې لاسوهنه، تر یوې اندازې پورې د څېړونکي یا لوستونکي په خپل برداشت او قضاوت اړه لري. خو ځله بېلول ئې هم باید ناشونې خبره ونه گڼله سي. زه به تر خپله وسه پورې هڅه وکړم چې تېروتنې او لاسوهنې سره بېلې کړم خو که ځای ځای راڅخه گډې سوي وي، د محترم لوستونکو لارښوونې ته تیار آماده ناست يم.

۱- تېروتنې:

د پښتو په خطي او چاپي نسخو کې به داسې یوه نسخه څوک پیدا نه کړي چې له تېروتنو دي خالي وي. د ځینو چاپي نسخو د تېروتنو لیست ته چې څوک وگوري، حیران پاته سي. تېروتنه یوه داسې پېښه ده چې خورا زیات عوامل لري. د کاتب بېسوادي، بې پروايي، ستړیا، د فکر غیر

حاضري، تلوار، د کتاب له ژبې سره نابلدتيا او نور عوامل ئې په مثال کي راوړلای سو. ما ته داسي شواهد رامعلوم دي چي د کتابو سوداگرو به پښتو کتابونه په داسي کسانو خطاطي کول او خپرول، چي د پښتو ژبې په تور و سپين به نه پوهېدل او متن به ئې گویا رسامي کاوه. په دغه شان حالاتو کي تېروتنه يوه حتمي خبره ده^(۱).

زموږ کلاسيک متون هم لا تر اوسه پوري په هغه راز تهيه سوي نه دي چي د هغو د (original) اصلي نسخو بشپړه نمايندگي دي وکولای سي. ځيني چي ئې په انتقادي توگه د څو خطي او چاپي نسخو له مخي برابر سوي دي، هغه هم د "خو" له اعتراضه يا په بل عبارت له تېروتنو څخه په بشپړه توگه نه دي خلاص او بشپړ اعتماد پر کول گران دي. د دې اعتراض عوامل به ډېر وي، خو زه به ئې يو څو لږ څه په تفصيل سره وڅېرم.

د پښتو الفبې نيمگړتيا:

د پښتو الفبې د ايجاد له زماني څخه بيا تر اوسه پوري دې حد ته نه ده لوړه سوې چي د ټولو آوازو او حرکاتو د افادې او ښوولو وظيفه دي په بشپړه توگه سرته ورسوي، په تېره بيا د واولو (vowels) په افاده کولو کي خو ئې پښتو ملا ماته ده. په پخوانيو خطي نسخو کي د واولو د افادې له پاره د عربي ليکدود له حرکاتو (زور، زېر، پېښ) څخه کار اخيست کېدی. د ئې گانو له پاره له زېره، د واولو له پاره ئې له پېښه او د الفونو او (ه) له پاره ئې له زوره (فتحي) څخه استفاده کوله. دا حرکتونه د پښتو واولو له پاره ځکه کافي نه ول چي پښتو پنځه ئې گاني، دوه واوه او يو زوه ره کي درلود او عربي حرکتونه درې دانې ول. له دې اسپته نو د متن په لوستنه کي

^(۱) ارواښاد دوست محمد خان کامل صاحب ليکي چي د تاريخ مرصع د چاپ پر وخت د مطبعې "سنگساز ... د پښتو په يوه توري هم نه پوهېږي کمال محنت ئې د ستايني دی" (وگ: تاريخ مرصع - مقدمه، ۵۲ مخ، د ۲۰۰۶ چاپ).

لوستونکي له حدس و گومان څخه کار اخیست او هغه راز به ئې لووست لکه د ده په خپله مورنۍ لهجه کي چي ئې زده کړي ول.
- د لیکدود عدم تجانس :

د اعتراض بل عامل دا دی چي د متن لیکدود یو راز نه وي او د نسخې تر پایه پوري په متجانس ډول تعقیب سوی نه وي. د مثال په توگه په عین متن کي "استورنه، استوگنه، استوگه" مخي ته راځي او لوستونکی نه پوهېږي چي د مؤلف یا شاعر خپله لیکنه او وینگ به څه راز وو؟
 د لیکدود د دغه رنگارنگۍ د ښوولو له پاره به لوستونکو ته زه یو لړ مثالونه له مختلفو چاپي نسخو څخه رانقل کړم. له "ارمغان خوشحال" څخه به ئې راپیل کړو.
 (ژغ)، (غر) دواړه راوړي:

د سپوږمۍ په شغله یون کا
 ژغ کا زانې په اسمان
 (۷۳-مخ)

دغه راز په (۹، ۱۷، ... مخو) کي هم (ژغ) راغلی دی.
 خوشحال خان د خپل زوی اشرف خان په باب وایي:

چه زما د لښکر غږ شي
 اوبه کیږي د ده ځان
 (۳۵-مخ)

(برغوي) د (ژغوي) په شکل کاري.

څوک له ورايه درته ناست وي
 ژغوي چنگ و سرنا
 (۴۶-مخ)

لوستونکي داسي فکر کوي چي د متن تر تیبوونکي د خټکو لهجه په

پام کي نیولې ده. خو څلور بیته وروسته بیا (غور) په (ږ) لیکي:

نه دي غورد اورېدو شته

نه دي سترگي شته بیا

(ښورول) او (ښورېږي) په (ش) کارې:

د جاهل په بخره تش سر شورول وي

آفرین مي په خبرو دانشمند کې

(۶- مخ)

په هزار رنگه هوا په زړه کېږي ورشي

ورغ و شپه سره شورېږي ناقرار

(۴۲- مخ)

خو (ښوروا) بیا په (ښ) لیکي:

چي ښوروا خوري د مغولو واره سپي دي

د سگانو په خو له خه اخلم نومونه

(۳۰- مخ)^(۱)

^(۱) د (ښ) او (خ) د گډولو مسئله همدا نن ورغ هم د یوې ستونزې په شکل ان د پنځو لیکوالو په لیکنو کي پاته ده. د مثال په توگه "لونیښي" ئې د (لوخې) پر ځای کښلي وي (تل افغان ویبپاڼه - د جون ۴مه ۲۰۱۱ - که ملا عمرو وژل شي نو بیا؟ د حقیار لیکنه). په داسي حال کي چي د لیکوال مراد له "لونیښي" څخه هغه واښه ډوله نبات دی چي په ځنگلو او چمنو کي ولاړي وي. دا لغت که په (ښ) ولیکل سي، نو (لونیښي) خود (ظروف) معنا لري نه د (لوخو). دغه راز د همدې لیکوال په یوه بل مضمون کي مي "کلک پوخ" ولووست چي مراد ئې "کلک پوښ" وو (لراو برویپاڼه: ۴ جون ۲۰۱۱ع - د حرمینو هنداره - دوهمه برخه). پوښ که د (پوخ) په شکل ولیکل سي معنا ئې د (خام = اوم) ضد ده خو که د (پوښ) په بڼه وکښل سي، د وقاتي، پشتي معنا لري. دغه راز بي پروایي. د ژبي ملا ورماتوي. خود معیار ټپکه داران سر نه په خوړوي. دوی خپل ټول فشار پر (سو) او (شو) اچوي اوله معیاره ئې مراد بس همدا یوه وړه موضوع ده.

۱۳۳

خېښ د (خوينښ) او (خویش) په دواړو شکلو ليکي:
چي ئې خوینښ کړې يا ئې دوست کړې لابلای شي
د دداندوڅه غرض له احترامه
(۴۴-مخ)

درې مخه وروسته بیا ليکي:

کله ځويه درته ښه کا

کله خویش واقربا

(۴۷-مخ)

(شامت) او (شومت) دواړه ليکي:

دا شامت زموږه خپل دی چه مو کار هسې مشکل دی
گڼه ته څه هسې نه ئې چه خپل ورتړې له رده
(۲-مخ)

بل ځای:

د هغو په مرگ ثواب گټلی بويه

چه ئې سيزي له شومته غاړې غرونه

(۷۴-مخ)

ځای (ور) ليکي (۲-مخ)، ځای بيا (در) کاري (۲۵-مخ).

نه مي کار په خاص و عام نه په ديوان دی

نه په در ولاړد هريوه مردک يم

د خوشحال خان په بل اثر دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي يو ځای

"سيژمي (۶۴مخ)" ليکي بل ځای "سيژمي (۱۲۱مخ)". يو ځای ئې

"شوروا (۷۱مخ)" خوبل ځای بيا "ښوروا (۷۶مخ)" کښلي ده.

داسي ليکدودي رنگارنگی نوري هم ډېري سته او دا کار د ژبپوه له

پاره د خوشحال د ژبي په څېړنه کي مشکلات پېښوي.

د اشرف خان هجري دېوان هم له دغه راز رنگارنگيو څخه خلاص نه دى. يو څو مثال له داسي دي:

که زه سرشندم په کشليو عیب نشته
دا خصلت د محبت چه سرگيا کا
(۷- مخ)

د دېوان مرتب خو په خپل فکر باندي د "شندم" او "شکليو" کلمات گوياد اشرف خان هجري په خټکواله لهجه ثبت کړي دي خو دې ته ئې پام نه دى کړى چي د "شندل" او "بندل" تر منځ د معنا ډېر توپير سته (وگ: د ليکونکي اثر، له کندهاره تراټکه: ۱۷۲مخ)

نداره د باغ کوي برقه پسر کړي
چه گل بوى په دماغ صاف لږي يکباره
(۱۲۷- مخ)

له "لږي" څخه ئې مراد "لگي" دى چي د "لگېدل" مصدر د حال صيغه ده.

"لږي" په همدې ليکدود له "لږ" = کم (د ډېر ضد) سره اړېکى لري.
د دېوان په همدې مخ کي بيا "تيره" = ډېره" په گاف ليکل سوې ده.

په نخوت طاؤس کتى په اور د وسه
تش صورت په تيگه ناست د مخ له تاره
(۱۲۷- مخ)

د "گ" او "ږ" سره اړولو له لوستونکي څخه د شاعر ژبه بالکل ورکه کړې ده. که د مرتب په خيال د شاعر په لهجه کي (ږ) د (ژ) په شکل ويل کېدله، نو په "گ" باندي ئې د اړولو ضرورت څه وو؟ له يوه منځه به ئې ټولي (ږې گاني) په (ژ) باندي کېنلي وای. د ليکدود دغه راز نه يووالي د شاعر ژبه او لهجه راڅخه ورکه کړې ده.

دا خو مثاله وگورئ:

خدايگو = خدايبرو:

ورز = ورخي:

خدايگو شک گمانی نه یم په خپل ورز
ناپرسه ئې معذب په سالها کړم
(۸۵ - مخ)

غوگونو = غوړونو:

که طوطا د بیان واری په غوگونو
په زبان به ئې بند ایښی د لکت وی
(۲۰۸ - مخ)

آهو تره = آهو تگه:

وېم حال د وطن وایه آهو تره
بلکه یون د په سرعت نسیم ته شا کا
(۲۵۷ - مخ)

لږي = لگي، لگېږي:

هر عاشق د یار په مینه تازه کیږي
په خټک تر قند و ښه لږي سخط ستا
(۲۹۷ - مخ)

د (ش) او (ښ) سره اړولو هم دغه راز پسات پېښ کړی دی.

"بهنت" هم لیکي او "بهشت" هم .

که بهنت له ښایسته مخ خالی وی
عاشقانو به یاد کله که، قسم دی
(۱۸۵ - مخ)

۱۳۶

چه په بد عمل آرزو د بهشت کاند
تش د باد پیمانہ کاند مدعی دی
(۵۴۲ - مخ)

"مهی" او "ماهی" دواړه لیکي:

هغه مرغ چه په هوا مهی په سیند وی
نهایت دواړه فناوارداجال کا
(۲۸۱ - مخ)

اجال = اجل:

د مین ژوندون مشکل دی بی صنمه
د ماهی موت (په) خشکی حیات دریاب
(۳۰۰ - مخ)

د عبدالقادر خان خټک نوی چاپ دېوان (د ۱۳۶۸ ش = ۱۹۸۹ ع کال
چاپ) که څه هم تر ټولو نورو چاپو په دقت سره ترتیب سوی دی خو
لیکدودوي اختلافونه ئې د پام وړ دي.

د "راخیږې" پر ځای ئې "راخیږې" ثبت کړی دی.
پروت عبدالقادر دی د غفلت په توره شپه کي
کله به راخیږې د توفیق کنبلیه آفتابه
(۱۵۴ - مخ)

یا:

د سرو نو نردبان ساز کړه باندي خیره
مرتبې ته ختل نه په اسانی دي
(۴۴۸ - مخ)

که د دېوان متن پسې تعقیب سي، چا ته داسي فکر پیدا کړي چي د
دېوان د ترتیبونکي په نظر د عبدالقادر خان خټک په لهجه کي (ر) په (ژ)

او (ښ) په (ش) سره اوږي. خو نه پوهېږم دلته ئې د کوم مجوز په حکم د
(ژ) پر ځای (ږ) لیکلې ده؟ دغه شان لاسوهني د شاعر خپله ژبه له
لوستونکي څخه پټوي او نه به پوهېږي چي په دغو آوازو کي د شاعر دلېجې
خپله ادا څه راز وه؟ کله "وربل" او کله بيا "اوربل":

چی دا هسی رنگ په سرو لمبو کی اوسی
په خپل زړه پورې حیران یم ستا وربل ته
(۱۶۵-مخ)

بیت می کټ مټ رانقل کړی دی. د یاگانو مراعات ئې نه دی کړی.

که طالع د عاشقانو تورې نه وي
تور اوربل ئې په مخ ولې تار په تار شو
(۱۳۹-مخ)

کله "کشینوي، کشیني" کارې او کله بيا "کښینی":

کشینوي چی کشینی گرد غبار د غم له دله
شی چی نشی دا په بیدلانو شو اخونه
(۲۳۰-مخ)

په اړخونو ئې لک شوی غشی ښه دی
نه چی کښینی بد کاران د چا تر څنگ
(۸۵-مخ)

یو ځای "کشیز دي" لیکي او بل ځای بيا "کښیر دي"

د پیوند په پرې کولو فقیري شي
نه په دا چی خپله کشیز دي پیوندونه
(۲۳۱-مخ)

د دنیا خوښی که واړه ورته کښیر دی
دروغجن دی که پرې غم د آشنا ورکا
(۱۷-مخ)

په دې بيت کي ئې "خوښي" په ښين سره کښلې ده خو بل ځای ئې
"خوشي" د "خوښي" پر ځای ليکلی دی.

خرمی د شاه جهان جهان پرې نه شوه
اورنگ زيب په څه خوشي کاندې که پوه دی
(۲۷۱-مخ)

د دېوان مرتب فکر کوي چي د "خوښي" کلمه ئې د عبدالقادر خان په
لهجه ثبت کړې ده خودې ته ئې بيا پام سوی نه دی چي "خوشي" د (چټي،
بې ځايه) معنا لري. په لومړي نيم بيتي کي "پرې نه شوه" هم ما ته
"پرېښووله" ايسي؟

خو بل ځای ئې بيا د "شادان" کلمه په "ښادان" باندې اړولې ده.

د پتنگ مشرب پيدا کړه په معاش کی
د هر چا چراغ چی بل شی پرې ښادان وي
(۳۱۸-مخ)

که په خټکواله لهجه کي (ښ) د (ش) په شان تلفظ کېږي او مرتب
زیاتره ښینونه په (ش) سره ایش کړي دي، نو دلته بيا ولي دا قاعده ځني
پاته سوې ده. یو ځای ئې "چمجي" بل ځای ئې "چنجي" ليکلی وي.

که هر څو نازک بدن شی
لکه گل هسی په تن شی
چی لحد د ده وطن شی
د چمجيو په خوردن شی
(۴۷۰-مخ)

ښکلی مخ به یی د گور خاورې بدرنگ کا
نازک تن به یی د گور چنجي وخورینه
(۴۸۳-مخ)

لوستونکی به په "چمجي" او "چنجی" کي کوم يو د عبدالقادر خان خپل کلام وگڼي.

د حميد مومندکليات خو مي هيڅ فکر نه کاوه چي ليکدودي تجانس دي ونه لري. ځکه په ډېر دقت او صلاحيت برابر سوی او مرتب ئې هم د پوره صلاحيت څښتن دئ. مگر ما ته پکښې دا خو ځايه د اندېښنې وړ وایسېدل.

"پرنېټې" (۲۷مخ) او "فرنېټې" (۳۲مخ، ۷۱مخ) دواړه ليکي (دا کار د ميرزا خان انصاري د کابل چاپ دېوان کي هم سوی دئ او په يوه بيت (۲۲مخ) کي "پرنېټو" کښلی او پنځه بيته وروسته ئې بيا "فرنېټو" ليکلی دئ)، "منېک" د کلياتو د دېوان په برخه کي هر ځای په (بس) ليکي خو "مشکين" بيا په (ش) کاري (۹۷مخ) چي زه ئې په دليل پوه نه سوم. دا بيت هم ولولئ:

دا د ترکو د مشکينو زلفو تور دی
چي وگرې پرې کوي گمان د منېکو
(۱۸۰-مخ)

خو د کلياتو د (نيرنگ عشق) په برخه کي بيا (مشک) هم په شين ليکي:

عشق و مشک نه شي ساته پټ و پنهان
دا خبره ده مشهوره په جهان
(۴۱۰-مخ)

د ميرزاخان انصاري په دېوان کي په ۱۸۹مخ کي "مشک" خو په ۲۰۲مخ کي بيا "منېک" ليکل سوی دئ. د کندهار په لهجه کي "مشک" ويل کېږي او د نورو لهجو ويونکي فکر کوي چي دا به هم په (بس) وي.

مولوي بريالی وايي:

چي د مشکو عطر پاشي په صحرا کي
د ختن بي غزالي نسته لرمون بل
(اهاړ - ۷۵ مخ)

(پنهم - ۴۰۶ مخ، ۴۴۵ مخ) او (پنهان - ۴۱۰ مخ) دواړه راوړي. د
لوستونکي له پاره گرانه ده چي په دې دوو کي به کم يو د حميد خپل تلفظ وي.
لنډه (ي) او اوږده (ې) سره قافيه کړې ده. د (ح) ردیف په يوه غزل
کي (۵۷ مخ) ئې (خاندې، لاندې، وړاندې، مړژواندې، او پزاندي) له
(کاندي، گويادي) سره قافيه کړي دي. دا راز قافيه تړل د حميد له
"موشگافی" څخه ليري خبره ده. حميد به هر ورو (خاندې، لاندې، ...) او
(کاندي، ...) يو راز سره تلفظ کول. دا اوسنی دوه رنگي توب د لاسوهونکو
کار دی. (خرخنبو) په ۱۷۴ مخ کي په (بن) او په ورپسې مخ کي په شين
(خرخشو) ليکي. حتي په ۱۷۶ مخ کي په يوه بيت کي لومړی (خرخنبو) او
دوهم وار (خرخشو) راغلی دی.

د فلک په خرخنبو ونسته لاره
چي جهان ئې وپړېده له خرخشو
(۱۷۶ - مخ)

د اول نیم بيتي لاره = ناره ده.

د (خرخشو) او (خرخنبو) توپير په ويپانگه کي هم نه دی بنوول
سوی. په دغسي دوگانگي کي به ژبپوه د حميد خپل تلفظ څه راز
معلوماتي؟ په ۱۹۴ مخ کي (بنکته) او په ۱۹۶ مخ کي ئې (کبنته) ليکي:

چي مې زړه په سود وزيان شي پورته بنکته
هغه دم مې محبت وهي په لته
(۱۹۴ - مخ)

طلبوه سرفرازي په سرکوزي کي
راکوزېږي په هلو کي همای کښته
(۱۹۶ - مخ)

(خپڼه) زیاتره همداسي کاري (۲۳۴مخ، ۲۵۲مخ، ...) خو په
(۳۵۴مخ) کي بیا دوه ځایه (خپږي) او (خپږه) راوړی دی. په (۳۵۴مخ)
کي هم "خپږه" کاري. زه نه پوهېږم چي د کلیات مرتب خو به د (خپڼه) او
(خپږه) لغتونه سره جلا نه بولي؟ د میرزا خان انصاري په دېوان (۲۳۰مخ،
د کابل چاپ) کي په دوو پرله پسې بیتو کي (وخپږي) او (وخپږي) دواړه
راغلي دي.

(کله چي (ته) د (تله، تلئ) په معنا راوړي د (ه) پر سر باندي همزه
ایږدي (۴۱۶مخ) او هدف ئې دا دی چي له (ته = تو) سره ئې التباس ورک
کړي. دا ئې ښه کار کړی دی. زه (هوټک) چي د (دی = او) او (دی =
است) توپیر په همزه باندي کوم، هم مي هدف د التباس ورک کېدل دي.
خو زما له دې قاعدې سره د معیار ټپکه داران موافق نه دي خو د حمید
مومند د کلیات مرتب چي بیا عین عمل سر ته رسولی دی، بیا نه تا کړي نه
ما کړي، ټول پټه خوله ناست دي. دغه ته یو بام و دوې هواوي وايي).
د لوی احمدشاه بابا په پېښور چاپ دېوان کي هم پر دغه راز پېښو
پېښېږو. دی وايي:

عاشق وری د دیدن دی
ترخه وېل ئې کړې نمرې
(دېوان هر ۱۴۷۱-مخ)

په پېښور چاپ (۱۹۰مخ) کي دوهم نیم بيتی "ترښه ویل ئې کړې
نمرې" ثبت دی.

زه د رنگارنگیو په برخه کي خپل ځان ته هم گوته نیسم او یقین مي

دئ چي که بل څوک بيا زما (هو تک) په لاس ترتيب سوي متنونه ولولي، تر دا نورو دېوانو به زياتي اندېښمني خبري پکښې پيدا کړي. د دېوانو ترتيبول جلا پوهنه ده او زموږ کارونه غير مسلکي. له ناچارۍ مو لاس په پوري کړی دئ. ما چي د نورو شرقي ژبو د دېوانو کار يو څه کتلی دئ، راملومه سوې ده چي پښتنو ته لا خورا ډېر گړنگونه او پاڼونه په مخ کي گوري. په تشو غټبازيو به ځانونه نه خطا باسو.

په متونو کي تېروتنې هم پر دوو برخو وېشل کېدلای سي:

الف: ارادي:

د کلماتو په املاء کي ارادي بدلونونه په ښکاره توگه تېروتنې ايسي خو دا تېروتنې نه دي او کله کله د شعري اړتياوو له اسسته پېښي سوي وي. د پښتو په ځينو دېوانو کي د قافيوي ضرورت له مخي د "عبث" لغت د "عبس" په شکل ليکل سوی وي. دا تېروتنه ارادي ده. خوشحال خان ويلی دي:

سرئې هوري کندهار، بل ئې دمغار دی

تر دا منخ پراته همه واره عبس دي

د "خوشال خان خټک کليات" په ۲۵۵ مخ کي دا بيت داسي دئ:

سرئې هورې کندهار، لم ئې دمغار دی

په دا منخ کي ميشته واره پرې عبس دي

زما يقين دئ چي خوشحال خان دا بيت په دغه شکل نه دئ ويلی؟

ځکه د "پرې عبس" د پڅونده ترکیب دکارولو توقع د پښتو ژبي له يوه مبتدي څخه لاهم نه سي کېدلای.

د اړوندي غزلي نوري قافيې (ناکس، جوس، هوس، جرس او نوري)

دي ځکه نو د "عبث" لغت هم د "عبس" په شکل کښل سوی دئ.

میرزا حنان هم پر دغه پله گام ایبئی دی:

په لویی د زمانې خوشي غلط سوم

لکه دود پر سرد اور درومي عبس

له دې مثالو څخه باید داسې نتیجه وانه خيستله سي چي گویا خوشحال خان او میرزا حنان د "عبث" لغت په اصلي کبښنگ باندي نه پوهېدل. دوی دا کار ارادي کړی دی او دا تېروتنه په ارادي توگه پېښه سوې ده. د متن ناقدین ئې باید د سمولو هڅه ونه کړي.

ب: غیر ارادي:

غیر ارادي تېروتنې د کاتب له بېسوادی، د کلماتو له ورته والي (مشابهت) او د لغاتو د ناسم لوستلو له اسسته پېښېږي.

د لوی احمدشاه بابا په کلام کي یو ځای لولو:

"احمد" چي دایمان که هر طالب به طبع وایي

گران نه ده دایماً تحقیق به کاندي فضلا

په پېښور چاپ کي د (دایماً) کلمې تنوین په پام کي نه دی نیول سوی او (دایمان) ځني جوړ سوی دی.

په متونو کي د هغو تېروتنو تشخیص دونه گران کار نه دی چي د کاتب له بېسوادی او یا د ناپوه کاتب د لاسوهني له امله منځ ته راغلي وي خو د هغو تحریفونو پیدا کول لږ څه ستونزمن وي چي کاتب یا مرتب ئې په شعوري توگه د ځینو ټاکلو انګېزو او ژبنيو تمایلاتو په موخه په متن کي راولي. د تحریفونو د پېژندنې د دې ستر کار له پاره د شاعر یا لیکوال د فکري مسیر او هغو معیارو پېژندنه لازمي ده چي د هغو پر بنسټ شاعر یا لیکوال خپل اثر تخلیق کړی دی. د دې پر څنگ د هغو ژبنيو ځانګړتیاوو نسبي پېژندنه هم حتمي ده چي د شاعر یا لیکوال په لهجه کي په عیني

توگه موجود ول. دې هدف ته د رسېدو له پاره د متن د ټولو نسخه بدیلونو راوړل د متن د مرتب ستر رسالت دی. د همدغو نسخه بدیلونو سته والی له ژبپوه سره مرسته کولای سي چي د شاعر د ژبي او لهجې په تشخیص کي له تېروتنو راوگرزي.

مور: مخکي د شپرازي حافظ د دېوان خبره وکړه. د دغه لوی عارف پر دېوان باندي د تېرو پنځوسو - شپېتو کالو راهیسي د پارسي شعر او ادب سترو ادیبپوهانو او شاعرانو کار کړی دی او تر اوسه لا هم دې مرحلې ته نه دی رسېدلی چي څوک ووايي دا پلانی چاپ نو گویا کټ مټ د حافظ خپل کلام دی. په هر چاپ کي هڅه سوې ده چي متن د شاعر خپل کلام ته تر ممکني اندازې پوري ورنزدې سي او له دې ټولو هڅو سره سره د متن مرتب لیکي " امیداست ... روزی برسد که با احتمالی نزدیک به یقین بتوان گفت که دیوان کاملی از آن خاکی افلاکی فراهم شده است " (وگ: حافظ به سعی سایه، ص ۲۱ - چاپ ۱۳۷۶ تهران، نشر کارنامه).

د متونو په برابرولو کي چي د نورو ژبو د پوهانو دغه راز دقت او احتیاط او زموږ پښتنو بې پروایي څوک وگوري، نو بې اختیاره ئې باید پر تندي باندي د ملامتیا خولې راماتي سي ځکه د متونو په برابرولو کي ځانو ته د دونه مداخلې حق ورکوو، لکه له نوموړي لیکوال څخه چي مو د دغه راز لاسوهني لیکلي او لاسلیک سوې اجازه تر لاسه کړې وي.

۲- لاسوهني:

په متن کي لاسوهنه (مداخله) څه ته وایي؟

لاسوهنه د یوه متن په لیکدود، ژبه، لغاتو او د جملو په جوړښت کي تصرف کولو او د هغو اړولو ته وایي. او دوه رازه ده: روا لاسوهنه او ناروا لاسوهنه.

مورې په تېرو بحثو کې د ژبې د تحول او بدلون په باب یو څه ږغېدلې یو او دا مو منلې ده چې د ژبې وینګ، کښنګ، سکښت او جوړښت پر یوه حال نه پاتېږي او بدلون مومي. د مثال په توګه، په روښاني لیکدود کې ئې د (ږ) توری داسې کښن چې (د) ته به ئې په منځ کې ټکی ورکړ، په خوشحالخاني لیکدود کې ئې د (ځ) توری د (ح) په شکل کښن او په غېږ کې به ئې همزه ورته ایښووله، پښتو مرکې بیا د دغه آواز د ښوولو له پاره (ح) ته یو ټکی پر سر او بل ټکی په غېږ کې ورکاوه او اوس ئې مورې د (ځ) په شکل کارو.

د متن تصحیح کوونکی که نن په روښاني لیکدود باندې لیکلې متنونه چاپ ته تیاروي، حتمي نه ده چې د (ږ) توری دې هغه راز ولیکي لکه روښانيو چې کښن.

بل مثال:

په پخوانیو فارسي کتابو کې ئې ګاف د کاف په شکل کښن او "عجمي کاف" به ئې باله. اوس که د دغو فارسي متونو د چاپ په وخت کې څوک ګاف د کاف په بڼه وکارې، متنپوهان ئې نه مني او غندي ئې.

ښه! دا کار خو هم په متن کې لاسوهنه ده. مګر دا راز لاسوهنه د متن اصل او جوهر ته تاوان نه رسوي. که د متن ناقد په خپلو خبرو کې د متن اصلي لیکدود راوښيي او خپله لاسوهنه هم بیان کړي او پته ئې نه کړي. دې لاسوهني ته روا لاسوهنه وايي. دې راز لاسوهني ته اړتیا سته او په متن کې باید همدغه شان بدلون راوستل سي.

خو که په کوم لغات کې بیا د همدغه پورته یاد سوي توري (ځ) موقعیت او ځای ته بدلون ورکړه سي، دې راز لاسوهني ته ناروا لاسوهنه ویل کېږي. د مثال په توګه:

په متن کې "روځ" لیکل سوې وي او مورې ئې "ورځ" کړو.

- په متن کي "غږ" ليکل سوی وي او موږ ئې "ږغ" کړو.
- په متن کي "ږغ" ليکل سوی وي او موږ ئې "غږ" کړو.
- په متن کي "پر" ليکل سوی وي او موږ ئې "په" کړو.
- په متن کي "په" ليکل سوی وي او موږ ئې "پر" کړو.
- په متن کي "دوې" ليکل سوی وي او موږ ئې "دوه" کړو.
- په متن کي "کښي" ليکل سوی وي او موږ ئې "کي" کړو.
- په متن کي "دستار" ليکل سوی وي او موږ ئې "پکږی" کړو.
- په متن کي "عشق" ليکل سوی وي او موږ ئې "مينه" کړو.
- په متن کي "ماهی" ليکل سوی وي او موږ ئې "کب" کړو.

په متونو کي مداخله خپل حدودو ثغور لري. دا کار ما هم کړی دی. خو مداخله باید د شاعر ژبه ورايشه نه کړي. که ئې ليکدود د اوسني وخت د غوښتنو له مخي اصلاح سي، دا مداخله روا مداخله ده د مثال په توگه هغه وخت (ډ) د (نږ) په شکل ليکل کېدی، که ئې موږ اصلاح کړو، دا کار ناروا مداخله نه ده، مگر که په متن کي (وړونه) ليکل سوي وي او موږ ئې د خپلي لهجوي اغېزې له اسيته (رونه) ثبت کړو، دې ته د متن مسخه کېدل ويل کېږي. که موږ د متن د ليکوال له خوا استعمال سوي لغتونه او کلمات وراوړو، داراز لاسوهني ناروا لاسوهني دي. که ما کړي وي که بل چا، باید مخه ئې ونيول سي.

لاسوهني د چا له لاسه پېښېږي او ولي پېښېږي؟

د لاسوهنو د ملامتي بار د خورا ډېرو کسانو پر اوږو پروت دی. له دې پرې څخه نه کاتب خان خلاصولای سي، نه ناسخ او نه د متن معاصر مصحح. زه به دا بحث دلته يو څه سره راغونډ او طبقه بندي کړم.

الف - ناسخان، کاتبان او د متن ترتیبونکي د خپلي لهجې ښکار سي :
علامه رشاد (۱۹۲۱ - ۲۰۰۴ع) رحمۃ اللہ علیہ د کاتبانو د بې پرواييو په باب د
مولانا نورالدين عبدالرحمان جامي (۱۴۱۴ - ۱۴۹۲ع) شو بيته راوړي دي
چي دلته ئې تيمناً رانقلوم :

فغان از دست آن کاتب که کلکش

به بیش و کم نویسی شد فسانه

زیبش و کم نویسی های او شعر

ز بحر و وزن مانند بر کرانه

(لس مقالې: ۶۸ مخ، د ۱۳۶۷ ش کال چاپ)

د علامه رشاد مرحوم د دغه اثر چاپي نسخه خورا زیاتي چاپي
تېروتنې لري او د کاتبانو، چاپوونکو او خپروونکو د بې پرواييو ډېر غوره
مثال کېدلای سي.

خوشحال خټک هم د کاتبانو له بې پروايي څخه د خپل يو اثر "فضل

نامه" په خاتمه کي سر ټکولی دئ. دی وايي:

وردي نه ئې شي دوه لاسه

نه تر خط نه تر قرطاسه

يو چي خام بېهوده خط کښي

بل که ښه کښي چي غلط کښي

د کاغذ مخ توروينه

خط چي خام بېهوده کښينه

خدای ئې واخله که ښه خط کښي

که ئې حای په حای غلط کښي

(وگ: د خوشحال خان خټک کلیات ۱۱۵۳ مخ، د ۱۳۸۷ ل چاپ)

په " لس مقالې " کي هم د خوشحال خان د دغي ناراضۍ يادونه سوې
د.

د اصل مطلب د لاسه وړاندې وضاحت له پاره به د عبدالقادر خان خټک په
کلام کي دالاندي بيت په گډه سره لولو:

دا ځل ډېر عبدالقادر ورنه سودمن شو

چې به بيا په بنياسته وو اعتميد کا

(۱۵مخ)

دې بيت ته ئې په حاشيه کي کښلي دي چې په نورو نسخو کي د "ور
نه سودمن شو" پر ځای "ځني سودمن شو" ثبت دئ. مرتب په خپله لهجه
کي د "ځني سودمن شو" ترکیب نه لري او دا ورته ناسم ترکیب ښکاره
سوی دئ ځکه ئې پر هغه يوازني ثبت باندي اعتماد کړی دئ چې د ده له
لهجې سره ئې سر خوړ، نه د عبدالقادر خان له لهجې سره. د متن پوهني
اصول له مرتب څخه غواړي چې هر ثبت چې زياترو نسخو اخيستی وي،
هغه بايد متن ته داخل سي. دلته "ځني سودمن شو" زياترو نسخو ثبت
کړی دئ خو ده د (ج) نسخې ثبت ځکه غوره گڼلی دئ چې د ده له لهجې
سره ئې سمون درلود. دغه راز شخصي دلچسپي د متن وړانولو اول گام
دئ.

بل مثال د عبدالقادر خان له دېوانه:

پرورش د بهره مندو بوټيو وکړی

بې بهره بوټی وکاری له بنياده

(۱۷۴مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چې په (ک، ه، الف) نسخو کي د
(بوټيو) پر ځای (بوټو) ثبت دئ خو ده د هغي يکړي نسخې ثبت (بوټيو)
غوره گڼلی دئ چې د ده لهجې ته نژدې وو. د خوشحال خان خټک او د ده د

کورنی د ټولو شاعرانو په کلام کي مغيره جمع بې له (ياء) څخه په سترگه کېږي. تفصيل ئې ما په خپل بل کتاب (له کندهاره تر اټکه) کي ورکړی دی. لوستونکي دې هورې وگوري.

په خطي نسخو کي د تحريف او بدلون خبره دونه عامه ده چي په شرقي ژبو کي دهیڅ ژبي خطي آثار پر يوه مخ ځني وتلای نه سي. د فارسي ژبي د "مقبول عام" شاعر حافظ شیرازي د ۱۳۷۶ش = ۱۹۹۷ع کال چاپ دېوان له هغو څوارلسو معتبرو او مستندو نسخو څخه برابر سوی دی چي د ارواښاد استاد داکټر پرويز نائل خانلري (۱۹۹۰ع مړ) له خوا ځانگړي سوي دي. خو د دې معتبرو او مستندو نسخو تر منځ توپير دونه زیات دی چي په درست دېوان کي داسي غزل نسته چي په ټولو نسخو کي دي يوراز ثبت سوې وي. دا چي د پارسي ادب د دغه راز مشهور شخصیت د دېوان دغه حال وي نو د پښتو ارياني خو دي خدای ناره واورې.

ب – د متن ليکونکي او برابر وونکي د شخصي قضاوت ښکارسي:

د خطي نسخو کاتبانو او د چاپي متن برابر وونکو په متن کي په بې مسئولیتۍ سره لاس وهلی دی. دوی په خپل رسالت او مسئولیت یا نه پوهېدل یا ئې لاسوهنه د دوی په نزد د اصلاح او سمون په نیت کوله. دوی فکر کاوه چي په دې لاسوهنو سره د منقول عنها نسخې د ليکوال غلطۍ او تېروتنې ورسوي خو خبر نه ول چي په دې کار سره ئې د متونو د تاراج او مسخه کولو عمليه تر سره کوله.

لاسوهني که جمع بندي کړو، نتیجه به ئې داسي راووزي:

۱. کاتب د خپلي لهجې تر اغېزې لاندې راځي او د خپل تلفظ او وينگ ارجحیت ئې دې ته اړ باسي چي په متن کي د ده په نظر اصلاحات راوولي. (نه) د (څخه) پر ځای راوړي او برعکس لاهم.

۲. له کاتب څخه د ناپوهۍ او غفلت له اسیته په متن کې بدلونونه راځي او کله کله خو د تلوار له خاطر ه هم د متن اصلي جوله ایشه کېږي.

۳. کاتبان د ژبي د سوچه کولو په ناروغي اخته وي. دوی غواړي له متونو څخه د پرديو ژبو اغېزې پوځي کړي خو پام ئې نه وي چې په دې عمل سره د متن له خپل اصلي مخ څخه پزه هم ورپرې کوي. (وگ: د همدې ليکنې د پښتو سوو لغتو برخه).

ج - د چاپي متونو برابر وونکي هم د کاتبانو او ناسخانو په شان د متن په مسخه کولو کې شامل دي. پر دوی باندي هم پورتنې بيان سوي حالتونه تطبيق کېدلای سي او پر څنگ ئې نور مشکلات دا وي چې بنيابي هغه نسخه يا نسخې، چې دی چاپی متن ورڅخه برابر وي، زړه وي، ورسته وي، شوې بدلې يا اوبو وهلې وي، نیمگړې وي ... او نوري ټکي و ډبري پر رالوېدلي وي او له سم لوستلو ئې ایستلې وي. د متن ترتیب وونکی ئې د خپل عندي قضاوت تر اغېزې لاندي رانقلوي او خپروي ئې.

بنيابي د چاپي متونو د تصحيح په کار کې غفلت سوی وي، لوستل ئې سخت وي، توري په مطبعه کې سم نه وي لگېدلي.

بنيابي د ليکوال يا شاعر په خپل خط د ليکلو نسخو نه سته والي دي د چاپي متن د ناسم والي عامل گرځېدلی وي.

د - د مادي گټې په خاطر نسخې زړول، زړې بڼوول، غلطي نېټې وراچول هم د لاسوهنو له پاره زمينه برابر وي. زما په کتابتون کې د يوسف و زليخا يوه خطي نسخه سته چې د کتابت نېټه ئې په عدد او تورو (۹۰۵ هـ ق) بڼوول سوې ده. خو نسخه له ورايه معلومېږي چې د عبدالودود په نامه يو چا له روس سره د جهاد په کلونو کې د بلوچستان د سورخاب په کمپ

کي خطاطي کړې ده او د دغه تقلب هدف ئې د پيسو تر لاسه کول وو.

هـ - د کتابت او تالیف د نېټو سره گډول:

د متونو په برابرولو کي د ټولو متنپوهانو پر دا يوه خبره باندي اتفاق دئ چي د متن په تهيه کي بايد هغه نسخه د اصل په توگه ونيول سي چي په زماني لحاظ تر نورو زړه وي. هر څونه چي نسخه زموږ زمانې ته نژدې استنساخ سوې وي، هغونه ئې د تحريف، بدلون او لاسوهني احتمال زيات وي. د نسخې د زړتابه په برخه کي بيا يوه ستونزه دا ده چي کاتبان پر نسخه باندي د کتابت نېټه ليکي او دا خبره نه ليکي چي منقول عنها نسخه، يعني هغه نسخه چي ده دا خپله نسخه ځني رانقل کړې ده، په کومه نېټه ليکل سوې وه.

د متن برابر وونکي ته يوازې په پښتو پوهېدل کفايت نه کوي، عربي او فارسي هم ورته په کارده. د نسخو د کتابت تاريخ زياتره په عربي وي. عربي حساب خو ئې بايد هرومرو زده وي. کاتبان د نسخو په پای کي يوراز مکرر عبارتونه راوړي او اکثره په فارسي، عربي يا په دواړو ژبو گډوډ وي. تمت بالخير ...

کله کله د يوې خطي نسخې په پای کي کومه نېټه په نظم، په نثري عبارت يا په عدد ليکل سوې وي او مصحح فکر وکړي چي دا عدد د استنساخ نېټه ده، خو هغه د کتاب د ليکلو تاريخ وي. يا برعکس؟ د احمدشاه باباد د پوان د پای څلوريځه ئې مثال دئ:

کتاب ختم شوپه دوشنبې
يارانو مورځو تاسي دلې
په آخره ورځ د روژې
سنه هزار و صد شصت و سي

دغه ۱۱۶۳هـ ق ځينو څېړونکو د دېوان د استنساخ کال گڼلی دی؟ چې سهي نه دی. تفصيل ئې ما د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ۱۲مخ کي بيان کړی دی.

و- نسخې ته اوبه رسېدل، اوبوزو وهل، په صحافت کي متن کنډو کول، د گنډلو پر وخت متن ضايع کول هم کله کله د لاسوهني عامل کېدلای سي. مصحح چې له دغه راز ستونزو سره مخامخ سي د متن د بشپړولو له پاره باید له ځانه تصرف وکړي. د تصرف له پاره که پياوړي او قوي او منطقي قرينې موجودي نه وي، له ناوړي لاسوهني سره به ئې هيڅ توپير نه وي.

د متونو برابرول ځان ته اصول لري چې نه مراعاتول ئې د دغو تاريخي پاڼو د سوځولو حيثيت لري. د متونو په سمولو کي که د يوې کلمې يا يوې فقرې د لوستلو په برخه کي چاله حدس و گومان څخه کار واخيست، گویا پر غلطه روان سوی دی. د متن په تصحيح کي حدس هغه وخت مجاز دی چې د احتمال له پاره ئې د نورو معتبرو نسخو ملاتړ موجود وي. هسي هوايي حدس وهل د متونو د برابرولو معتبر پوهان نه خوښوي او په کلکه ئې ردوي. هر چا که د هرې کلمې ثبت ته د شک په سترگه کتل، دغه شخص دقيق متن تهيه کولای سي.

ز- د خطي نسخو ناسمه لوستنه:

د خطي نسخې متن سم نه وي لوستل سوی. کله کله له کاتبانو څخه زور - زېر پاته سوي وي. (شو)، (شوه) هم لوستل کېدلای سي او سوی هم دی.

د عبدالقادر خان خټک په دېوان (۱۳۶۸ش چاپ) کي لولو:

حکومت ناستی په پل د جهنم دی
سهل کله د عالم حکمرانی ده
(۴۳۹مخ)

ما ته د دغه بیت اول نیم بیټی داسی سم ایسی:
"حکومت ناستی پر پله د جهنم دی"

"پر" خو کاتب او مرتب له خپلي لهجې سره سم اړولی دئ او د دې
راز اړوني مثالونه په کلاسیک ادب کې په پېڅر دي. د "پل" پر لام باندي
په غالب گومان سره زور (فتحه) یا له کاتبه پاته سوې ده او یا مرتب نه ده
لیدلې. پر دغه بیت باندي به وروسته نور بیان هم ولولی.
اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانجاوشي له هیره
نه به هیر دیدې روشني په رانجا کا
(۴-مخ)

په متن کې "روشن" دئ چې د یوې هجا کمبود په شعر کې سکت
راوړې ده. په اصل کې بنایي تر نون لاندي زېر یا له کاتبه پاته سوی وي، یا
به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

په خطي نسخو کې د اعراب له پاره مشترکه قاعده نسته هر لیکوال او
خطاط ئې په خپل فکر او پوهه د تورو پر سر یا تر هغه لاندي اېږدي.
لوستونکي زیاتره د دغو حرکاتو په لوستنه کې غلطي کوي. د عبدالقادر
خان خټک د دېوان د ۴۳۹ مخ بیت چې مخکي مو راوړ او تبصره مو پر
وکړه، دلته بیا هم صدق کولای سي.

حکومت ناستی په پل د جهنم دی
سهل کله د عالم حکمرانی ده

دلته وینو چې په بیت کې "په پل" ثبت سوی دئ چې سم شکل ئې

"په پله" يا "پر پله" دئ. د لام زور (فتحې) ته پاملرنه نه ده سوې يا له کاتبه (زور) پاته سوې دئ او په دې ډول د متن "په پل" باندې ژبپوه د خپل ژبني تحليل تاداو ايرېدي او موږ ئې فکر کولای سو چې د دې تحليل تاداو به څونه لږ زانده او غير واقعي وي.

ح - زموږ زياتره متون د سرکاري او رسمي پروژو په خاطر تهيه سوي وي او تر سر تېري سوي وي او د پروژې د بشپړولو له اسايته په متن کي راز راز لاسوهنو لار موندلې وي.

ط - تعجيل:

کله کله پر يوه متن باندې دوه تنه په عين وخت کي کار پيل کړي او هر يو بېره کوي چي تر هابل چا دمخه متن خپور او وياړ ئې تر لاسه کړي. د دغې بېرې او تلوار له خاطر ه هم په متن کي د لازم دقت اصول تر پښو لاندې کېږي او ناروا لاسوهنو ته زمينه برابري.

ي - او په پای کي بايد ووايم چي د متن څېړني لازمه پوهه نه لرل هم د ناروا لاسوهني عامل کېدلای سي.

دوهمه برخه

- پښتو متون د متن خپرني په روڼا کي
- افغانستان – تر ۱۳۵۲ ش کال وړاندي چاپ سوي متون
- افغانستان – تر ۱۳۵۲ ش کال وروسته چاپي متون

لومړی څپرکی

پښتو متون د متن څپرني په روڼا کي

دا څپرکی د متونو د کار د حوزو له مخي اوږل سوی دی او د هري حوزې متون په جلا جلا توگه تر څپرني لاندې نیول سوي دي. پښتو متون لکه وړاندې چي موهم اشاره ورته کړې ده، د څپرېدو څو مرکزونه لري او له هر مرکز څخه راپاته آثار د متنیو هني له مخي ارزيايي کېدلای سي. زه به په دې برخه خپل کار د ختیځپوهانو له آثارو څخه راوښلوم او لوستونکي به وگوري چي د ختیځپوهانو کار تر کومي اندازې پوري د متن څپرني پر اصولو باندي ولاړ دی؟

د ختیځ پوهانو په لاس تهیه سوي متون

۱- برنار د دورن او "کریستوماتي"^(۱) ئي:

په پښتو متونو کي د ختیځپوهانو د کار په سر کي لومړی شخص

^(۱) هیواد مل لیکي چي د کریستوماتي په باب د رشاد څېړنه له متن سره مل چاپ نه سوه خو یوه برخه ئې د کابل مجلې د ۱۳۵۹ کال په ځینو گڼو کي چاپ سوه. (وگ: د اسماء الحسنی سريزه "ک" مخ). دا مجله زما سره نسته. که د ژوند پر مېنه پاته وم او دغه مجله مي لاس ته راغله، د دې حاضر کتاب په دریم ټوک کي به ئې ورسره مل کړم (انشاء الله).

المانی الاصله روسی عالم جوهانز البریخت برنهارد دورن (۱۸۰۵ - ۱۸۸۱ع) Johannes Albrecht Bernhard Dorn دی چي د بوریس اندریویچ دورن Boris Andreevich Dorn په نامه هم یادېدی. پروفیسر بوریس اندریویچ برنارد دورن د المان د (Saxe-Coburg) په سیمه کي زېږېدلی وو^(۱) او د روسیې د سن پترزبورگ په ښار کي مړ سوی دی. ده پر نورو علمي دندو سربېره په پترزبورگ پوهنتون کي د سانسکریت او پښتو ژبو تدریس کاوه.

دورن د پښتو خریستوماتي (پښتو منتخبات) په نامه د پښتو نظم و نثر کلاسیک متون خپاره کړي دي او زموږ محققین دغه کار د پښتو انتقادي متونو په لړ کي راوړي. کله چي پروفیسر دورن د پښتو کریستوماتي خپروله، د ده د پلرني وطن، المان درو تنو نورو ژبپوهانو فیردریک وولف (۱۷۵۹ - ۱۸۲۴ع)، ایمانویل بیکر (۱۷۸۵ - ۱۸۷۱ع) او کارل لشمان (۱۷۹۳ - ۱۸۵۱ع) د نقدي متونو (Textual Criticism) په برخه کي لومړني اساسي گامونه اخیستي ول او اروپایي خپرونکي د دغو متونو د تهیه کولو په اصولو باندي پوهېدل. طبیعي خبره ده چي پروفیسور دورن هم د دغو پوهانو له کار او زیار څخه ناخبره نه وو او حتی ویلای سو چي دی په خپله هم د همدغو فیلالو جیستپانو په کتار کي ولاړ شخصیت وو. خو کله چي موږ د ده خریستوماتي گورو، په دغه مجموعه کي ټول راغونډ سوي متون د نقدي متنپوهني پر اصولو باندي برابر نه خپړي.

د پښتو خریستوماتي د نثر په برخه کي د افضل خان خټک کلیله و

^(۱) د (saxe-coburg) سیمه یوه (Duchy) وه. د چي ئې هغي سیمي ته ویله چي د (Duke) له خوا به اداره کیدله. (Duke) تر پاچا رالاندي یو اشرافي لقب وو چي د الماني شاهانو په وخت کي رواج وو. دغه سیمه اوس (Bavaria) او (Thuringia) نومېږي.

دمنه (عیار دانش)^(۱)، د اخوند دروېزه ننگر هاري مخزن الاسلام او د اخوند قاسم فواید الشریعة، د تورات او انجیل د پښتو ژباړو ځیني نمونې ثبت کړي او د نظم په برخه کې ئې د عبدالقادر خان خټک یوسف و زلیخا، د عبیدالله یوه غزله، د رحمان بابا د دېوان، د میرزا د دېوان، او په خاتمه کې ئې د بابو جان قصیدې نمونې راغونډې کړي دي.

زما سره همدا اوس د پښتو خریستوماتي (Chrestomathy) هغه چاپ پروت دی چې په ۱۳۵۶ ش = ۱۹۷۷ع کال د کابل پښتو ټولني دوهم وار چاپ کړی دی او سریزه ئې د څېړنوال محمد صدیق روحي په قلم په پښتو ژباړل سوې ده.

پروفیسور دورن چې د دغو منتخباتو په سریزه کې کوم مطالب راوړي دي، له هغو څخه معلومېږي چې د دغې مجموعې د ترتیب په وخت کې له ده سره د عیار دانش کومه چاپي نسخه او د ایسټ انډیا هوس د یوې خطي نسخې اقتباسونه موجود ول^(۲).

په متن کې ئې دا خبره نه ده ښوولې چې دا متن د چاپي نسخې له مخې ترتیب سوی دی که د بلینډ له خوا د ورلېږل سوي خطي اقتباسو له رویه. ده د عیار دانش د یوې برخې لغړ متن بې له اختلافي برخو ثبت کړی دی. نه ئې چاپي نسخه معرفي کړې ده او نه هم د خطي نسخې د اقتباساتو پر ځانګړتیاوو بڼغېدلې دی چې په دې ډول څوک ویلای سي چې په خریستوماتي کې د عیار دانش مننځه برخه د انتقادي متن پر اصولو

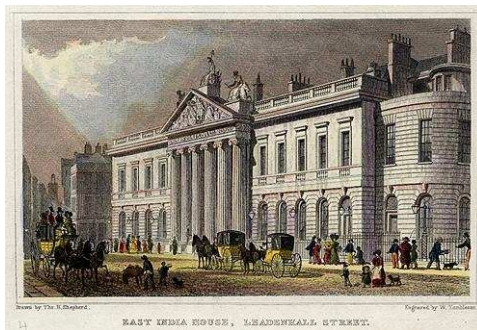
(۱) دا برخه دی د خوشحال خټک له قلمه بولي چې تېروتنه ده.

(۲) د خطي نسخې اقتباسونه ورته د ده د ملګري بلنډ (N.Bland) له خوا ورلېږل سوي ول (وګ: د دغې مجموعې د سریزې د پښتو ژباړې اووم مخ).

برابره نه ده^(۱).

د ده له سريزي څخه دا هم ښکاري چي د اخوند دروېزه د مخزن الاسلام يوه خطي نسخه، د ډاکټر ليډن (Dr.Leyden) له خوا د مخزن الاسلام ژباړل سوي برخي او د لندن په ايست انډيا هاوس کي د "مخزن پشتو" نسخه ورته پر تي وې^(۲).

ايست انډيا هاوس د انگلستان د لندن ښار په (ليډن هال) کوڅه کي واقع او د ايست انډيا کمپنۍ مرکزي دفتر هم په همدې هال کي وو. د دغه هال تصوير لاندي وگورئ:

ايست انډياهاوس - لندن ، انگلستان

^(۱) دورن د عيار دانش د ژبي په باب يوه جالبه خبره کوي او وايي: "... عيار دانش د افغانی ژبی د لویدیځې لهجی د لیکنې تر ټولو غوره مثال گڼل کیدای شی. په حقیقت کی، کومه ژبه چی دی ئې استعمالوی، په لوړه سویه تنقیح شوی ده "(د سريزي اووم مخ). د پښتو د کلاسیکو آثارو ژبه ما (هوتک) په خپل کتاب "له کندهاره تراټکه" کي د پښتو له لوېدیځي لهجې سره مقایسه کړې ده او خورا ډېر مشابهتونه مې ښوولي دي دا کتاب پروسر کال (۱۳۸۹ش) کال په کندهار کي د علامه رشاد خېرندويه ټولني له خوا چاپ سو.

^(۲) د مخزن پښتو دغه نسخه د (Professor D.Forbes) له خوا ورته لېږل سوي وه. (وگ: د نوموړي سريزي اووم - نهم مخونه).

په خريستوماتي کي د مخزن الاسلام انتخابي برخي هم د نقدي متن پر اصولو باندي ډېري برابرې تهيه سوي نه دي او اختلافي بديلونه او توپيرونه ئې بنوول سوي نه دي خو په سريزه کي د مخزن په باب او په هغه کي د کارول سوي ژبي پر ځينو ځانگړتياوو روڼا اچول سوې ده چي دا کار ئې د نقدي متن برابرولو له اصولو سره سم دئ.

د خريستوماتي په نثري برخه کي دريم متن د فوايد الشريعة دئ چي د دورن د خپلو شرکنوونو له مخي له هغي نسخې څخه اقتباس سوي دئ چي مسټر بليڼډ ورسپارلې وه. (وگ: د سريزي څوارلسم مخ). مسټر بليڼډ بيا دغه نسخه د ايسټ انډيا هاوس له کومي بلي نسخې سره مقابله کړې وه او د دورن په وينا ئې "د يو زيات شمېر مشکوکو او نامفهومو عبارتونو پر تلنه هم پرغاړه" اخیستې وه.

دورن نه د خپلي نسخې او نه هم د ايسټ انډيا هاوس د نسخې په معرفي کي څه ليکلي دي او نه ئې هغه "مشکوک او نامفهوم عبارتونه" رابنوي دي چي د مسټر بليڼډ له خوا ئې "پر تلنه" سوې وه. دا کار ئې د متن څېړني له اصولو څخه سرغړونه ده. خو ده يو کار له همدې اصولو سره برابر کړی دئ او هغه دا چي د اقتباس سوي متن ځيني هغه برخي ئې چي د جمال الدين الحسيني له کوم فارسي اثر څخه اخیستل سوي دي او د دغه فارسي اثر يوه نسخه بيا هغه وخت د سن پترزبورگ په شاهي کتابخانه کي موجوده وه، مقايسه کړي دي^(۱).

^(۱) علامه رشاد دغه اثر فارسي اثر او د هغه مؤلف مور ته داسي رابښي: "د فوايد الشريعة وروستي څو بابه چي د حضرت پيغمبر ﷺ شمائل پکښي څېړل سوي دي، د امير جمال الدين عطاء الله بن فضل الله الحسيني الهروي (۹۲۷ هـ ق مې) له "روضه الاجاب في سير النبي وال آل وال اصحاب" څخه اخیستل سوي دي (وگ: د گلشن روه د سريزي ۳۶ مخ - ۱۳۵۶ ش چاپ).

د تورات د پښتو ترجمې اقتباس ورته پروفیسر روډیگر (Professor Rodiger) ورلېرلی وو او اصلي نسخه ئې نه وه کتلې او طبیعي ده چې د نقدي متن حکم ورباندي کېدلای نه سي^(۱).

د پښتو انجیل اقتباسات ئې له هغې چاپي نسخې څخه کړي دي چې په ۱۸۱۸ع کال په سیرامپور کې چاپ سوې وه. نور تفصیل ئې نسته. دا متن هم نقدي متن نه سو بللای^(۲).

د خریستوماتي په منظومه برخه کې لومړی د عبدالقادر خان خټک "یوسف زلیخا" ده چې په فارسي کې نورالدین عبدالرحمن جامي (۱۴۱۴ - ۱۴۹۲ع) نظم کړې ده. پروفیسر دورن د عبدالقادر خان خټک د دغې پښتو ترجمې اقتباسات له یوې نسخې څخه رااخیستي دي چې د مسټر بلیند له خوا ورکول سوي ول. ټول متن یو سلو اته مخه دی. د یوسف زلیخا دغه اقتباس سوي متن ته هم انتقادي نه سو ویلای.

دوهمه منظومه ټوټه د عبیدالله نومي شاعر یو نظم دی چې په کتاب کې "غزل" او په سریزه (پنځلسم مخ) کې بیا قصیده بلله سوې ده چې دا دواړې خبرې سمې نه دي. پروفیسر دورن وایي چې دا غزله؟ د رحمان بابا د دېوان پر یوه پاڼه باندي کښل سوې وه. دې نظم ته ئې غزل ویلې ده په داسې حال کې چې د نظم تر مطلع وروسته د هر بند درې مصرعوي قافیوي

(۱) پروفیسر روډیگر د جرمني په (Saxony-Anhalt) ایالت کې د (Halle) ښار اوسېدونکی وو. دا ښار د دغه ایالت په جنوب کې د (Salle) رود پر څنډه پروت دی. پروفیسر روډیگر د عبراني ژبې ماهر وو او د ده په لاس د (Gesenius) د عبراني گرامر څورلسم چاپ بیا چاپ سوې دی. د دغه گرامر مؤلف هنریک ویلهلم جیسنیوس (۱۷۸۶ - ۱۸۴۲ع) المانی اوریښتالیست (orientalist) وو.

(۲) سیرامپور د هند د لوېدیځ بنگال په ایالت کې د هوگلي (Hooghly) سیند پر غاړه د یوه ښار نوم دی. هوگلي سیند د گنگارود یو ښاخ دی.

هماهنگی لري او څلرمه مصرع د مطلع قافیه تعقیبوي. دغه راز نظمو ته د شعر په اصنافو کې "مربع" ویل کېږي او د غزل نوم پر اینبوول تېروتنه ده. نه ئې د رحمان بابا د دېوان له لیک سره د عبیدالله د نظم د لیکدود پر مشابهت یا اختلاف باندې څه ویلي دي او نه به ورته د شاعر په باب د څېړني امکانات میسر ول.

تر دې وروسته د رحمان بابا له دېوان څخه ښه زیاته برخه اقتباس سوې ده چې ۵۹ مخه ئې نیولې دي. پروفیسر دORN ویلي دي چې له ده سره د دغه دېوان دوې نسخې وې، له یوې سره د میرزا دېوان هم یو ځای گنډلی وو. دORN دانسخه له فون فرین څخه تر لاسه کړې وه او بله نسخه دORN ته د تهران په دربار کې د روسیې د سفارت سکرترې ورکړې وه. ده متن د همدې دوهمې نسخې له مخې برابر کړی دی او د لومړۍ نسخې بدیلونه ئې په لمنلیکونو کې راوړي دي. په سریزه کې ئې د دې دواړو نسخو لیکدودي توپیرو ته هم اشاره کړې ده او په مثال کې ئې (ب) او (ژ) راوړې ده چې په یوه نسخه کې (ب) او په بله کې (ژ) کښل سوې ده. ده د دغو دوو نسخو پر توپېرو باندې د تبصرې وعده د دې نظمونو دوهم چاپ وخت ته پرې ایښې ده خو دا وخت ئې له بده مرغه موندلی نه دی.

په هر صورت په خریستوماتي کې د رحمان بابا د دېوان منتخب کلام یوازنی برخه ده چې له نیمگړ تیاوو سره سره بیا هم د متن څېړني پر ټول تر زیاتي اندازې برابره څېږي.

د دې مجموعي ورپسې برخه د میرزا له دېوان څخه منتخبات دي. دا برخه له یوې واحدې نسخې څخه تهیه سوې ده او له واحدې نسخې څخه د متن تهیه کول په اوس وخت کې لا هم چې د متن څېړني اصول وضعه سوي او عام سوي دي، مشکل کار دی. پروفیسر دORN هم د دغې برخې په باب د ستونزو خبره کوي او د میرزا د کلام پر سخت والي باندې ئې حمل

کوي. دی وایي: "د مرزا شاعرانه ترهات ډېر مشکل او د رحمان د اشعارو نه اوچت دی. د املا په لحاظ د اخوند دروېزه له لیکنو سره نږدې ښکاری" (د سريزي شپاړسم مخ).

د مرزا کلام رشتيا هم د رحمان بابا د کلام سلاست نه لري او د موضوع په لحاظ هم د تصوف غامض مطالب د شعر په قالب کي بيانوي. دغه غمض ئې د کلام په پوهېدنه کي مشکلات پېښ کړي دي او له همدې اسيته پير محمد کاکړ ويلي دي:

د ميرزا شعر به ښه وو ولي درېغه
په وحشي الفاظو ده کړ ويران شعر
(دېوان - ۷۷ مخ د صحاف چاپ)

د پښتو منتخباتو د متني برخي وروستي ديارلس مخه د بابو جان قصيده ده او په دې برخه کي پروفيسر دوران خپله تبصره په دوو ليکو (کرنو) کي ځای کړې ده او کښلي ئې دي دا يو مذهبي نظم دئ "چي بابو جان له عربي څخه رااړولی دی" (د سريزي اوولسم مخ).

د پښتو منتخبات وروستي دوه سوه دېرش مخه لغت نامه (Glossary) ده چي په سريزه کي ئې د دغه کار پر مشکلاتو باندي خبري کړي دي. د دوران پر دغه کار باندي ږغېدل زما د همدې کتاب موضوع نه ده خو که څوک پر پښتو قاموسونو او فرهنگونو باندي څېړنه کوي، د دوران د کار يادونه له ضرورتو څخه ده.

د دوران په پښتو منتخباتو کي د راغلو متونو عکسي چاپ نسته چي د هغو له مخي مور. د نسخو پر ليکدود باندي وږغېږو او همدا نيمگړتيا په خپله پر دې خبره باندي شهادت ورکوي چي دا منتخبات سره له دې چي د پښتو ژبي په ادبي تاريخ کي فوق العاده اهميت لري خو په مجموع کي ويلای سو چي د پښتو خريستوماتي مؤلف په ځينو محدودو برخو کي د

نقدي متن څېړني اصول پاللي دي ځكه ئې په پښتو كي د دغي پوهني پر لور لومړني كام بللای سو.

۲- هنري جورج راوړتي او "گلشن روه" ئې:

تر پروفيسر بوريس انډرپويچ دورن وروسته د انگرېزي افسر هنري جورج راوړتي (۱۸۲۵ - ۱۹۰۶ع) Captain H.G.Raverty "گلشن روه" نومې مجموعه مخي ته راځي. گلشن روه واردواره په ۱۸۶۰ع كال كي د انگلستان په هرترفډ (Hertford) كي، دوهم وار په ۱۸۶۸ع په لندن كي او دريم وار په ۱۹۷۷ع كال په كابل كي خپور سوي دئ. پر دغه وروستي چاپ باندي د پوهاند عبدالشكور رشاد (۱۹۲۱ - ۲۰۰۴ع) په قلم ۱۹۲ مخيزه څېړنه سوي او د همدې چاپ په سر كي راغلي ده. په دغه څېړنه كي د هنري جورج راوړتي د ژوند، په پښتو كي او پر پښتو باندي د هغه د علمي آثارو او په خپله د گلشن روه مجموعې پر محتوياتو، د هغې پر شكلياتو، ليكدود او نورو ژبنيو ځانگړتياوو باندي عالمانه خبري سوي دي. زه د دې مجموعې پر ترتيب او تدوين باندي د متن څېړني د اصولو په روڼاكي يوشه رڼغېرم.

گلشن روه نومې مجموعه د نثر او نظم دواړي برخي لري. د نثر په برخه كي ئې د افضل خان خټک د تاريخ مرصع، د اخوند قاسم د فوايد الشريعه، د افضل خان خټک د علم خانه دانش، د بابوجان د کتاب^(۱)، د اخوند دروېزه ننگر هاري د مخزن الاسلام^(۲) او د عبدالقادر خان خټک له

^(۱) د علامه رشاد د تحقيق له مخي په گلشن روه كي د بابوجان منتخبات تشرنه دئ.

^(۲) په گلشن روه كي د دغه كتاب نوم مخزن الاسرار راغلی دئ چي تېروتنه ده. د اخوند دروېزه دغه اثر خوشحال خان خټک په سواتنامه كي هم "مخزن الاسرار" بللی دئ.

گلدسته څخه منتخبې برخې راغلي دي. د نظم برخه ئې د رحمان بابا، خوشحال خان خټک، حمید مومند، خواجه محمد، میرزاخان انصاري، محمدکاظم خان شیدا، اشرف خان خټک، یوسف زلیخا (د عبدالقادر خټک ترجمه)، د عبدالقادر خان خټک او د احمدشاه ابدالي له دېوانو څخه منتخب اشعار لري.

دا مجموعه په داسې وخت کې خپرېږي چې د افغانستان تاریخي هیواد د کورني نفاق په لمبو کې د نن په شان سوځي او څوک د علم او ژبې خوا ته لږ پاملرنه لري. پښتو آثارو او قلمي نسخو د "انځرگل" حیثیت موندلی وو چې نوم ئې وو خو پیدا کول ئې د غره خاته وه. د پښتو شاعرانو او مؤلفینو آثار زیاتره د پښتنو د خپلې بې غورۍ له امله د دوی له پلرني ټاټوبي څخه بهر وتلي ول. د مجموعې مؤلف چې اصلاً نظامي افسر خو پر څنگ ئې د ژبو او تاریخ د مطالعې په برخه کې د پوره صلاحیت څښتن هم دی، د پښتو آثارو د راغونډولو او د خپل مطبوع دولت د استعماري گټو د خوندي کولو له پاره د پښتو ژبې د زده کړې په اهمیت پوره خبر دی. ده خپل دغه کتاب اصلاً د پښتو ژبې د زده کړې په نیامت کښلی دی.

مؤلف د متونو د تصحیح او برابرولو په اړتیا او اصولو باندي ښه پوره پوه ښکاري. ځکه د ده د علمي فعالیت په زمانه کې اروپایي متنپوهانو د متن څېړني اصول تر چاڼ ایستلي ول. د مجموعې په سریزه کې هنري جورج راورټي داسې وایي:

"په دې کتاب کښې مي حصي له لسو کتابو د نظم او شپږو کتابو د نثر درجي کړي دي... دا واره په نظر دقیق او فکر عمیق سره مقابله شوي دي له څو زړو نسخو سره چه مشهورې دي او له نورو کتابو سره چه په لاس مي اتفاقا راغلي وو...." (وگ: دیباچه ۴ - مخونه. نقل قول د گلشن روه په

خپل ليكدود اخیستل سوی دی).

خو دی د خپلو اقتباسو منابع، یعنی هغه خطي نسخې چي استفاده ئې
ځني کړې ده، نه معرفي کوي او نه هم د متن اختلافي بدیلونه راوړي چي د
هغو له مخي لوستونکی د ده د مقابلي کار وڅېړلای سي.

لکه ده چي هم د همدې ديباچي په پای کي اشاره ورته کړې ده، ده د
يوه بل اثر د ليکلو تاييا درلوده او غوښتي ئې دي چي په هغه کي د دغو
اقتباسو د ويونکو او ليکونکو په باب وږغېږي، ځکه ئې نو دا اثر بې له کومي
تبصرې او حواشيو ترتيب کړی دی. له همدې امله مور د گلشن روه
مجموعه د متن څېړني پر اصولو باندي برابره نه سو بللای خو له اهميته ئې
په هيڅ ډول سترگي نه پټوو. همدا منابع ول چي زموږ د ژبي د ادبي
خوځښت له پاره ئې د شلمي پېړۍ د سر په کلونو کي تاداونه جوړ کړي
ول او زموږ محققينو په دې برخه کي نور محققانه آثار نه درلودل يا ئې
بيخي لږ درلودل. تر "گلشن روه" د "پښتومنځبات" (کريستوماتي) د
متن څېړني پر اصولو باندي نسبتاً سمه څېړي.

۳- دارمستتر او "د پښتونخوا د شعر هارو بهار" ئې:

جيم دارمستتر (۱۸۴۹ - ۱۸۹۴ع) فرانسوی عالم وو چي د فرانسې
په يوه پخواني ايالت الزاس (Alsace) کي له يهودي مور و پلار څخه
زېږېدلی وو^(۱). د دوی د کورني نامه (Darmesteter) ريښه په دارمستات

^(۱) د الزاس ايالت د راين (Rhine) رود پر لويديځه غاړه د سويتزرلينډ پولې ته نژدې پروت
دی. دا ايالت تر ۱۸۷۰ع کال وروسته د جرمن امپراتورۍ يوه برخه سوه.

(Darmstadt) کي د دوی د پخوانۍ استوګنځي له ځای سره اړه لري^(۱). دارمستتر په پاریس کي تحصیل وکړ او تر تحصیل وروسته په (College de France) کي د پروفیسر په توګه مقرر سو. ده په ۱۸۸۶ع کال له یوه هیئت سره هندوستان ته سفر وکړ او هورې ئې د پښتنو اولسي سندري راغونډي کړې.

جیمز دارمستتر له یوې انګلیسۍ لیکوالي سره واده وکړ چي نوم ئې (Ange Mary Frances Robinson) وو. دارمستتر په ۱۸۹۴ع کال مړ سو. ده له شرقي ژبو سره دومره مینه درلوده چي پر قبر ئې لاهم د "شب درمیان و خدا مهربان" جمله په فارسي رسم الخط لیکل سوې ده. د دارمستتر مشر ورور ارسین دارمستتر (۱۸۴۶ - ۱۸۸۸ع) هم فیلولوژیست وو.

د جیمز دارمستتر مشهور پښتو اثر "د پښتونخوا د شعر هاروبهار نومېږي چي واردواره په ۱۸۸۸ع کال په پاریس کي چاپ سو چي تر دغه چاپ نهه اتیاکاله وروسته په کابل کي د پښتو ټولني له خوا د دریم وار له پاره بیا چاپ سو. پر دغه چاپ باندي د جیمز دارمستتر پېژندګلوي ښاغلي دکتور روان فرهادي په فارسي کښلې او ښاغلي حبیب الله رفیع په پښتو اړولې ده او توضیحات ئې د پوهاند حبیبی په قلم لیکل سوي دي. د پښتونخوا د شعر هاروبهار د اولسي ادبیاتو یوه مجموعه ده چي د خلکو له سینو څخه راغونډي سوي دي. د متن څېړني پوهان ټول په دې عقیده دي چي متن باید هر ورو مرو تحریري وي. د شفاهي ادبیاتو راغونډول د متونو په کار کي نه سي راتللی او له همدې اسیته زه د دارمستتر پر دغه اثر باندي زما په همدې کتاب کي د ویلو څه نه لرم.

(۱) دارمستات په جرمني کي د یوه ښار نوم دی.

د جیمز دارمستتر مقبره

۴- پادري هیوز او "کلید افغاني" ئې:

کلید افغاني د تامس پاټریک هیوز (۱۸۳۸ - ۱۹۱۱ع) په زیار د پښتو نثر او نظم راټوله سوې مجموعه ده چې په برتانوي هند کې د هغو انګلیسي زده کوونکو له پاره د تدریسي کتاب (Text Book) په توګه لیکل سوی او د پنجاب د انګلیسي حکومت تر نظارت او حمایت لاندې د ۱۸۷۲ع کال په نومبر کې د لاهور په سرکاري مطبع کې چاپ سوی دی. د کتاب تر نامه لاندې "منتخبات د نثر او د نظم د پښتو ژبې" عبارت هم لیکل سوی او مړتې ئې "پادري هیوز صاحب ساکن د پښاور" ښوول سوی دی. د دغه کتاب په سر کې د "ګنج پښتو" په نامه یو کتاب دی چې د

هشنغر د تنگي اوسېدونکي مولوي احمد کبلی دی. دغه کتاب د کلید افغاني ۱۲۸ مخونه نیولي دي. تر دې وروسته (تاریخ د سلطان محمود غزنوي) راځي چې له (تاریخ فرشته) څخه د مولوي احمد په قلم په پښتو ترجمه سوی دی. دا ترجمه په ۷۶ مخو کې ځای سوې ده. ورپسې د افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) د هغې برخې یوه حصه را نقل سوې ده چې تر دې پخوا هنري جورج راوړتې په (گلشن روه) کې رااخیستې وه. په کلید افغاني کې د گلشن روه له له اقتباسي برخې څخه (۴۹مخه) رااخیستل سوي چې د کلید افغاني په ۳۵مخونو کې ځای سوي دي. پر دغه ځای باندي د کلید افغاني د نثر برخه پای ته رسېږي او بیا نو د نظم په برخه کې وار د واره "قصه د شهزاده بهرام او د گل اندامی، تصنیف د فیاض" راځي (۵۶مخه)، ورپسې د "انتخاب د دیوان د عبدالرحمان مهمند ساکن د بهادر کلي" (۳۱مخه)، بیا "انتخاب د دیوان د خوشحال خان خټک" (۳۰مخه)، تر هغه وروسته د (چمن بې نظیر) په نامه د پنځه دېرشو پښتو شاعرانو گلچین شروع کېږي چې په هغو کې پر خوشحال خان او عبدالرحمان سربره د دغو شاعرانو د نظم نمونې د الفبې په ترتیب راوړل سوي دي:

معزالله (۳ غزلي)، شیدا (۲ غزلي)، کامگار (۳ غزلي)، حمید (۳ غزلي)، محمدي (۴ غزلي)، یونس (۳ غزلي)، صدیق (۲ غزلي)، کاظم، فتح علي، پیر محمد، خواجه محمد، غفور (۲ غزلي)، علیم، صدر خوشحال (۲ غزلي)، اشرف (۳ غزلي)، خوشحال (۲ غزلي)، (قلندر ۲ غزلي)، فاضل (۳ غزلي)، دولت، صمد، ابوالقاسم، احمدشاه، رحمان، عصام، میرزا، عبدالقادر (۲ غزلي)، سکندر، حسین (۲ غزلي)، براهیم، عبدل (۲ غزلي)، عثمان (۲ غزلي)، مهین، فضیل، احمد.

پر دغه ځای "کلیدافغاني تمام شه" عبارت راغلی دی او تر هغه

وروسته "انشاء د پښتو" شروع کېږي چې پنځلس مخه ئې نيولي دي او په هغو کې نونس (۱۹) پښتو خطونه (مکتوبونه) راغلي دي. د کلید افغاني ټول مخونه له غلطنامې پرته (۴۱۸) دي. له دې سره د پادري هیوز دوې مقدمې هم سته چې په انگرېزي ژبه ئې کښلي دي. په هغو کې د کلید افغاني په تهیه کولو او کښلو کې ئې د مولوي احمد د همکاری یادونه په ښو الفاظو کې کړې ده او هغه ئې خپل دوست او عالم افغان (پښتون) بللی دی. کلید افغاني د پښتو نظم و نثر د یوې خطي مجموعې د ارزښت په اندازه ځای لرلای سي. متن ئې په لاس خطاطي سوی دی خو د خطاط نوم ئې نسته. د متن په ترتیبولو کې د متنپوهني د اصولو څرک کورټ نه پکښې لیدل کېږي. نه ئې خطي مأخذونه راښوولي دي، نه ئې د ترتیب و تنظیم اصول. له همدې اسیته زه هم د نوری تبصرې له پاره څه نه لرم.

د کلیدافغاني مجموعه دوهم وار د څېړندوی عبدالله خدمتگار په سریزه په دوو وروستیو پېړیو کې د پښتو چاپ شوو آثارو د سیمینار په مناسبت د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختیا او پیاوړتیا آمریت له خوا د ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۱ع کال د زمري پر ۱۵مه چاپ سوی دی. د دغه چاپ په سر کې د وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر پوهاند دوکتور نوین یوه یادونه راغلي ده (امخ) ورپسې د (خدمتگار څو خبري) سته چې په هغو کې د استعماري هیوادو پر پراختیا غوښتونکي پالیسي باندي رغېدلی دی او د کلیدافغاني دمolf پر هلوځلو ئې روڼا اچولې ده او په ضمن کې ئې د کتاب معرفي هم کښلې ده. دغه راز ئې د مؤلف پادري هیوز د مقدمو پښتو ترجمه هم رانقل کړې ده چې مترجم ئې (صفي الله اسدسفیر) ښوولی دی. څېړندوی خدمتگار د کتاب پر مطالبو او اشخاصو باندي په ۱۱۵ مخو کې ښه مغزن تعلیقات کښلي دي او د هغو په پای کې ئې د الفبا پر ترتیب څلور مخه لغتنامه هم کښلې ده.

د دې حاضري ليکني په وخت کي ما (هوټک) ته د کليد افغاني د دغه دوهم چاپ کاپي سوي چاپ پروت دئ چي نه ئې د ناشر او نه ئې د چاپ د خای نوم سته. غالباً په پاکستان کي له اجازې پرته چاپ سوي وي. دغه کاپي ښاغلي جهاني د استفادې له پاره له ويرجينيا څخه رالېږلې ده چي مننه مې مخکي هم کړې ده.

د تامس پاټريک هيوز په باب په افغاني منابعو کي چا ډېر څه نه دي کښلي او زه غواړم چي د ده پر ژوندليک باندي همدلته يو څه ورغږېرم.

Thomas Patrick Hughe (۱۹۱۱ - ۱۸۳۸) د ۱۸۳۸ع کال د مارچ

پر ۲۶مه د انگلستان په هنلي شرافسایر (Henley Shrophsire) نومي کاوتپي کي زېږېدلی دئ. (شرافسایر) اوس د (شراپشایر - Shropshire) په شکل تلفظ کېږي. دغه سيمه د انگلستان د (Wales) په لوېديځ کي پرته او په دولتي تشکيلاتو کي د جنوبي ميډلينډز يوه ناحيه ده.

د هيوز د پلار و نيکه په باب زيات معلومات نسته. پلار ئې تامس هيوز نومېدی او اسپوان (ژرندگري) وو. د هيوز مور و پلار له دوو اولادونو سره يو خای دلېلو (Ludlow) په ښارگوټي کي، چي د (Teme) رود پر غاړه پروت دئ، ژوند کاوه. پلار ئې د ده په لس کلني کي مړ سو. په ۲۶ کلني کي ئې د ۱۸۶۴ع کال د اگست پر ۱۷مه له اليزالوئيډ (Eliza Lloyd) سره په مانچسټر کي واده وکړ. تر واده تقريباً يوه مياشت دمخه هيوز د عيسوي مبلغينو په ټولنه کي شامل سوي وو او ډېر ژر يعني د ۱۸۶۴ع کال د سپتمبر پر دوولسمه ئې پېښور ته د عيسوي مبلغ په توگه حرکت وکړ او هورې شل کاله پر دغه دنده باندي پاته سو. اته اولادونه ئې په پېښور کي وزېږېدل چي دوه ئې د کولرا په ناروغۍ په وړکتوب کي مړه سول او نور ژوندي پاته سوي اولادونه ئې په هماغه وړکتوب کي بيرته انگلستان ته له خپلي مور سره يو خای ولېږل. دی به په څو کلونو کي يوار

انگلستان ته ورتلی. په پېښور کي د هیوز ټول شل کلن ژوند یا شاوخوا کلیو او ښارونو ته په سفر کي یا په خپل دفتر او حجره کي تېر سوی دی. هیوز ته په پېښور کي د ده د استوگني په وخت کي معلومه سوې وه چي پښتانه په مېلمه پالنه کي مشهور دي او مېلمه پال شوک ئې خوښېږي هم. حکه نو ده ځانته خپله حجره جوړه کړه چي تل به له مېلمنو ډکه وه. ده په پېښور کي د یوې کلیسا په جوړولو کي ستره ونډه واخیستله. دی پوهېدلی وو، چي د عيسوي تبليغ پر وخت د سيمي د کلتور او ژبي زده کړه ډېره مهمه ده او په همدې منظور ئې نه یوازي پښتو ژبه زده کړه، بلکي خورا نادري پښتو قلمي نسخې ئې د خپل تېروني پښتانه اشنا مولوي احمد په توسط راغونډي کړې. دا نسخې ئې په پېښور کي د ده د ماموریت تر پایته رسېدلو وروسته د انگلستان موزیم ته وبخښلې. هیوز د سيمي د اوسېدونکو په خوی و عادت دومره بلد سوی وو، چي د خپلي جوړي سوي کلیسا وداني ئې د یوه مسجد په شکل ډیزاین کړې او ډیکور کړې وه. پر سر ئې منارې ورکړي وې او په دننه کي ئې هم سیمه ییز مواد په خپله سلیقه سره اوډلي ول.

هیوز په پېښور کي تر شلو کالو اوسېدلو وروسته انگلستان ته ستون سو. هورې ئې ځان ته مناسبه دنده و نه موندله او د ۱۸۸۴ع کال د مي پر ۲۱مه ئې له خپلو پنځو اولادو سره مخ پر امریکا ونيو. کشر زوی سیدني ئې په انگلستان کي پرېښوو. په امریکا کي ئې د نیویارک ښار په کلیساوو کي کارونه وکړل او په ۱۹۱۱ع کال مړ سو.

پادري هیوز رسمي زده کړي بشپړي کړي نه وې خو یو شمېر افتخاري لقبونه ئې د کار په دوران کي گټلي ول. په ۱۸۷۶ع کال ئې د الهیاتو لیسانس او ۱۸۸۶ع کي ئې په همدغه برخه کي دوکتورا د (Archobishop of Canterbury) له خوا تر لاسه کړي وې او په ۱۸۹۷ع

کال ئې په اناپوليس کي له سينټ جان کالج څخه افتخاري (LLD) هم اخیستې وه. دی ډېر پر کاره لیکوال او محقق وو. د مرگ تر وخته پوري ئې قلم له لاسه وانه چاوه. د ده د کار ساحه د عیسویت تبلیغی اورشو وه خو په دغه بهیر کي ئې پر اسلام، پښتو او پښتنو باندي هم لیکنی کړي دي. د هیوز څېړني د برنارد دورن، کپتان راورټي، دارمستتر او بیلو له څېړنو سره توپیر لري. دغو یاد سوو ختیځ پوهانو تر یوې سیاسي تگلاري لاندي خپلي څېړني کړي دي خو د پادري هیوز ماموریت یا میشن ایډیالوژیک وو. په سیاسي او استعماري اهدافو کي د مفتوحه سیمو د کلتور او ژبو زده کړه د سیاست له پاره استخدامېږي او د هغو د مسخه کولو اړتیا پکښې مطرح نه وي. خو په ایډیالوژیک ماموریت کي د محقق تلابن د خپلي ایډیالوژۍ د خپرېدلو له پاره وي او په دې لړ کي د هر راز کلتوري او مذهبي مسخ او تحریف له پاره ایډیالوژیک جوازونه لري. د همدې استدلال له مخي زما مشوره زما د دې حاضر کتاب درنو لوستونکو ته دا ده چي د اسلام، پښتنو او پښتو په برخه کي د هیوز لیکنی په دقت او لازم احتیاط سره ولولي.

د پادري هیوز په سوو لیکنو کي دا لاندي کتابونه او مقالې د افغانستان، پښتو، پښتنو او اسلام په باره کي لیکل سوي دي:

– کلیدافغاني چي پورته مو معرفي کړې ده.

– سیاه پوش کافران (۱۸۷۳ع کال)

– افغانان

– افغاني جنډه (۱۸۷۴ع)

– د شیخ عبدالقادر ابن شاه ولي الله دهلوي د قرآن اردو ترجمې ته په

انگرېزي ژبه مقدمه (۱۸۷۶ع)

– د سوات اخوند (۱۸۷۶ع)

- د کاشغر پاچهي (۱۸۷۶ع)
- ديوان عبدالرحمان د مولوي احمد په مرسته (۱۸۷۷ع لاهور)
- د اسلام پر مذهبي سيستم باندي يوه کتنه (۱۸۷۷ع)
- د پښتنو اسر ائيلي منشاء (۱۸۷۷ع)
- د نجد وهايان په هندوستان کي (۱۸۷۷ع)
- افغان او پټان
- آيا پښور په افغانستان کي شامل دئ؟ (۱۸۸۲ع)
- د مانکي ملا (۱۸۸۳ع)
- د اسلام ډکشوري (۱۸۸۵ع)
- د زمري سر له کابل خخه (۱۸۹۲ع)
- په پښور کي د پادري هيوز د تبليغي او سياسي ماموريت، پښتو ته د ده د کار پر څرنگوالي او د ده د ليکنو څپر نه به په هغه کتاب کي، که د خدای رضاوه، ولولئ چي ما (هو تک) ئي د کښلو اراده کړې ده.

۵- هنري بيليو (H.W.Bellew) او "دېوان خوشحال خان" ئي:

دغه کتاب د هارون خپل په قلم داسي معرفي سوی دئ:

ديوان خوشحال خان

شاعر: خوشال خان خټک

سموونکی: ډاکټر ه. و. بيلو، چي د خوشال خان خټک د لمسي (افضل خان خټک) د قلمي نسخې له مخي ئي د دېوان د تصحيح او تنقيح چاري بشپړي کړي دي.

خپروونکی: نامالوم. کتاب د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ سوی دئ.

د چاپ ځای: د جېلخاني مطبعه، پښور.

موضوع: دا چاپ تر دغه مهاله، د خوشال خان خټک د دېوان تر ټولو بشپړ متن دی، چي پر غزلو او ترجیع بندو سربېره، څلوريځي هم پکښي چاپ سوي دي. دېوان د کښته پښتنو په ليک دود کښل سوی دی؛ او د چاپ کیفیت يې ښه نه دی.

په بريټيش کتابتون کي د الماری نخښه: ۱۳.d.۱۴۱۶۳
په بريټيش کتابتون کي، د خوشال خان خټک د دېوان د خطي نسخو او دهغه د دېوان د ځينو غوره سوو بڼو د الماری نخښي دا دي: (وگ: خپل، هارون، د پښتو د پخوانيو چاپي آثارو تشریحي کتابښود، بڼواو بياپاڼه).
ښاغلي هارون خپل د دغه چاپ نور تفصيل نه دی ورکړی او ما هم دغه چاپي نسخه نه ده کتلې. خو دونه راته معلومېږي چي دا نسخه د خوشحال خان د دېوان دوهمه برخه ده چي تر لومړی برخي یو کال وروسته د همدغه ختیځ پوه په همت خپره سوي ده.

هيوادمل په "ننگيالی د زمانې" ۱۸۱ مخ کي ليکي: "د خان دېوان لومړی ځل پېښور د جيل په مطبعه کي د دوکتور بيليو په زيار د سلطانبخش داروغه په اهتمام چاپ شوی دی. د دې نسخې لومړی برخه ۸۹ مخه ده په ۱۸۶۹ م کال چاپ شوې دويمه برخه ټي چي په ۶۰۸ مخ کي پای ته رسېدلې په ۱۸۷۰ م کال چاپ شوې ده. دواړه برخې ټي یو ځای صحافي شوې او په يوه ټوک کي وړاندې شوې دي...".

دې ته ورته عبارت د خوشال خان خټک کليات (چاپ - دانش) په سريزه کي هم اخیستل سوی دی.

د دوکتور بيليو د خپلي يادوني له مخي دغه دېوان د افضل خان خټک له نسخې سره مقابله سوی دی.

دوهم څپرکی

پښتو متون د متن څپرني په روڼا کي

(افغانستان - تر ۱۳۵۲ش کال وړاندي چاپ سوي متون)

په افغانستان کي د پښتو انتقادي متونو د تهیه کولو کار، لکه د پښتو ادب نور اساسي کارونه، د علامه عبدالحی حبیبي (۱۹۱۰ - ۱۹۸۳ع) په لاس له نن څخه دواوین کاله مخکي په کندهار کي پیل سوی دی. علامه مرحوم کله چي په کندهار کي د طلوع افغان اخبار د چلولو مسؤلیت پر غاړه لاره، په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال کي ئې د "خوشحال خان خټک مرغلي" په نامه د پښتو د پلار خوشحال خټک کلیات چاپ کړ. زه به په افغانستان کي د نقدي متن څپرني په باب خپل تحقیق له همدې کتابه راوښلوم.

۱- د خوشحال خان خټک مرغلي:

د خوشحال خان دغه کلیات په څلورو برخو (غزلیات، قصائد، رباعیات، مقطعات او متفرقات) کي له څلورو خطي نسخو او څو چاپي نسخو له مخي د ارواښاد علامه عبدالحی حبیبي په تصحیح او تحشیه ترتیب سوی او په ۱۱۲۸مخو کي د پنځو سوو ټوکو په تېراژ د ۱۳۱۷ش کال د غويي په میاشت د کندهار په مطبعه کي چاپ سوی دی. د خطاطي کار ئې زما د معلوماتو له مخي د میرزا عبدالودود هوتک (۱۹۰۳ -

(۱۹۴۷ع) په لاس سر ته رسېدلی دی^(۱).

د کتاب په سر کې ئې "له ويونکو سره يو څو خبری" تر عنوان لاندي په اتو مخو کې هغه څه راوړي دي چې د متني نقد نني پوهان ئې لازم بولي. په دغه برخه کې ئې د دغه کلیات د چاپ پر اړتیا خبرې کړي دي، پر هغو قلمي او چاپي نسخو رغېدلی دی چې د کلیاتو په تهیه کولو کې ئې استفاده ځني کړې ده، د قلمي نسخو ځانگړتیاوي ئې لنډې راښوولي دي او د خپل کار په باب ئې لوستونکو ته بیان کړی دی. ده د کلیاتو د متن له پاره هغه نسخه د اساس په توگه ټاکلې ده چې د ډاکټر هنري والتربيليو Henry Walter Bellew له خوا د افضل خان خټک له قلمي نسخې څخه ترتيب سوې او په ۱۸۷۰ع = ۱۲۸۷هـ ق؟ کال د سلطان بخش داروغه په اهتمام د پېښور په جېلخانه کې چاپ سوې ده. دا نسخه د ارواښاد امين الله خان زمریالي (۱۹۸۲ع مړ)، چې په دغه وخت کې د کابل د پښتو ټولني غړی وو، په کتابتون کې خوندي وه او ارواښاد حبيبي ته ئې د استفادې له پاره کندهار ته ورلېږلې وه. ارواښاد حبيبي کښلي دي: "... په چاپي نسخو کېن خو اساس او اصل هغه نسخه ده، چه ... د ډاکټر ډبليو بليو انگليس مستشرق له خوا ... طبع او نشر شوې ده.

تر دغه وروسته چه ټولی، نوری نسخې په پېښور کېن د دغه له رویه چاپ شوی دی، هر چا له ځانه لاس پکښې وهلی او تقریباً اصل کتاب ئې ورک کړی دی، مور دغه نسخه اساس وگرزوله ... او د څلورو نورو قلمي او

(۱) ما چې له پوهنځی څخه د فارغېدلو پر وخت خپل مونوگراف د ارواښاد علامه رشاد تر لارښووني لاندي کښې، هورې مي دا خبره کړې ده او ارواښاد علامه هم تاييد کړې ده. (وگ: دليکونکي اثر، ميرزا عبدالودود هوتک ۱۹۹۸ع کال چاپ) خو ښاغلي همېش خليل په خپل يوه اثر (تول پارسنگ - ۲۶مخ، چاپ ۱۹۹۲ع) کې د خوشحال خان خټک مرغلري خطاط سيد حسين بللی دی.

خوشخطو نسخو سره مقابله کړه، زوائد مو ټوله وليکل ... "(۳مخ).

قلمي نسخې ئې داسي راښوولي دي:

"(۱) مهمه نسخه چه په تقريباً (۱۵۰۰) مخ کښ پر اعلا کاغذ خورا خوشخط په (۱۱۴۲) هجري کال په اتلسم د جمادی الثاني د شيخ محمد اعظم نومسلم په خط په امر د اسدخان ليکلې شوې او بيا ملا عبدالحليم نامی حاشيه پر ليکلې او مشکلات ئې حل کړی دی.

دا نسخه په ترتيب کښ له نورو سره سمه ده، د ليکلو ځای ئې ندى معلوم، په املا کښ هم له نور قلمي نسخو څخه فرق نلری، د ځنو لغاتو په حل کښ موږ له دغی نسخې څخه کومک اخیستی، او حواله مو ورکړې ده، دانسخه څلورېست کاله پسله وفاته د خان ليکلې شوې ده.

(۲) دوهمه قلمي نسخه په تصرف د ع، ج، ا، انبان محمدگل خان وزير صاحب داخله ده چه ډېره خوشخط او صحت ته نيزدې ده، دانسخه په قندهار کښ ليکلې شوې ده، اما د ليکلو کال او ليکونکی ئې ندى معلوم، ډېر زوائد هم لری، په خط او املا او ترتيب کښ له نورو قلمي نسخو سره فرق نلری.

(۳) دريمه نسخه په تصرف د پښتانه فاضل جناب مولوی ابوالوفاء صاحب قندهاری ده، چه موږ ته ئې له حيدرآباد د کن راولپرله، دانسخه که څه هم په خط کښ تر نورو پاته ده، اما ډېر زوائد لری او اکثر بيتونه ئې په نورو کښ نشته، او بشپړه ښکاره کيږی، د دې کتاب قطعات په غره د شعبان ۱۱۷۰ کال، او رباعيات ئې په ۲۷ د ذيقعه ۱۱۷۱ کال او غزليات ئې په ۷ د ذيقعه ۱۱۷۱ کال او قصائد ئې په ۲۴ د شعبان ۱۱۷۰ هجري کال ليکل شوی دی، د کتاب ليکونکی ندى معلوم، مگر د شاهجهان پور په ښار کښ ليکل شوی دی، اړ دانښکاره کيږي چه کاتب ئې په پښتونه پوهېدی، محض ئې نقل اخیستی دی، ولی چه ډېر ځايونه سهو او خطا لری.

(۴) څلورمه نسخه په تصرف د جناب حاجي احمدعلي خان هوتک د قندهار وه، چه خورا خوشخطه او صحيح وه، ترتيب او ليک او املا ئې لکه نوري قلمي نسخې هغسي دي، فرق نه سره لری د کتاب د ليکلو کال او کاتب ئې ندى معلوم. " (۴مخ)^(۱).

تر دې وروسته د خطي نسخو د ليکدود توري له مثالو سره يو ځای راوړي (۷مخ) او رانيسي چي د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ ټول قلمي دېوانونه په همدې ليکدود کښل سوي دي. دا هغه ليکدود دئ چي اوس ئې مور د خټکو د ليکدود يا ځنځيري ليکدود په نامه بولو. ورپسې د نسخو عمومي املايي ځانگړتياوي بيانوي او ورسره د خپل کار روش او سموني هم په لنډ ډول ليکي. د نسخو اختلافونه او د لغاتو حل په اړوند مخ کي په حاشيه کي راوړي او د نازل سوو لغاتو ليست د کتاب په پای کي ورسره مل کوي.

ارواښاد حبيبي دغه کليات تر زياتي اندازې پوري د متن څېړني له معاصرو اصولو او روشو سره برابر تهيه کړی دئ. هغه وخت په اسلامي نړۍ او شرق کي د متن څېړني له پاره ټاکلي اصول د يوه کتاب يا رسالې په شکل تدوين سوي نه ول. د علامه حبيبي په لاس تر دغه متن زيات وکم پنځه ويشت کاله وروسته د متني نقد اصول د ډاکټر صلاح الدين المنجد په قلم په يوه رساله کي بيان سول چي اوس د متنپوهني ټول لارويان ورڅخه کار اخلي او ما هم د همدې کتاب په سر کي راوړي دي.

له دې ښېگڼو سره سره بيا هم دغه متن ځيني اصولي کمزورۍ لري. زما په قاصر فکر به غوره دا وای چي د متن له پاره لومړۍ قلمي نسخه چي

(۱) دا وروستۍ نسخه د مرحوم حاجي محمداکبر هوتک د کتب خانې نسخه وه چي اوس د ښاغلي حمدالله صحاف په خطي کلکسيون کي خوندي ده. دا نسخه ما کتلې ده. حاجي احمدعلي خان هوتک د حاجي محمداکبر هوتک زوی وو.

د خوشحال خټک تر وفات څلورېنږت کاله وروسته استنساخ سوې وه، د اصل په توګه ټاکل سوې وای. د ډاکټر بیلو چاپي متن که څه هم د افضل خان خټک له نسخې څخه ترتیب سوی دی او غالباً به تر لومړۍ قلمي نسخې د مؤلف زمانې ته نژدې وه، خو چاپي متن دهغې نسخې نقل دی او په نقل کې د تېروتنو احتمالات هر وروسته. که داسې وای چې د افضل خان خټک نوموړې نسخه په سر سره د علامه حبیبې په واک کې وای نو بیا باید هماغه نسخه د اساس په توګه ټاکل سوې وای.

د کلماتو شکل ټي هم ځای ځای وراړولی دی، چې باید لاس نه وای په وهل سوی. د مثال په توګه "زر = زود" ټي "ژر" کړی، "خور، سور" ټي "خپور، سپور" کړی دی. له دې صراحت سره سره چې وایي "کلمه د کښن د پښتو له ظرفی کلماتو څخه ده په ټولو قلمي نسخو کښن په یاء (کښی) لیکلې ده...." مګر په متن کې ټي ځای ځای ګویا "د قافیې د مجبوریت" له مخي "کښي" لیکلې ده او نور ټي یو مخ "کښ" کښلی دی. د "کښ" له پاره ټي دلیل دا راوړی دی چې دا شکل ډېر مروج دی. دا تصرف باید نه وای پښن سوی او "کښی" باید لکه څرنګه چې په اصل کې ثبت وه، له یاء سره یو ځای کښل سوی وای. دا چې د "ټي" غائب ضمیر او "یې" فعل تر منځ ټي توپیر کړی دی، دا کار ټي بیا په زړه پوري دی.

په هر صورت په افغانستان کې د پښتو تحقیقي متونو د پیلامې په توګه "د خوشحال خټک مرغلري" ډېر دروند کار او نېکمرغه آغاز دی او مورټي د ارزیابي په وخت کې باید "عالي" وبولو.

۲- د عبدالقادر خان خټک دېوان:

د عبدالقادر خان خټک دېوان واردواره ادبي نړۍ ته د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبیبې په زیار په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال له کندهاره د

پنځو سوو ټوکو په تېراژ خپور سو. ټول دېوان له مقدمې (۲۷ مخه)،
تصحیح او د نادر و لغاتو له لیست سره یو ځای ۲۳۷ مخه کېږي. د دېوان
په مقدمه کې د عبدالقادر خان خټک (۱۰۶۳ هـ ق زوکړی) پر ژوند،
شاعرۍ او تالیفاتو باندې د هغه وخت د موجودو منابعو له مخې تفصیلي
خبرې سوي دي. زما د معلوماتو له مخې د دې دېوان خطاط هم میرزا
عبدالودود هوتک دی.

مرتب وایي چې دا دېوان له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی.
لومړۍ نسخه چې د دغه دېوان په ترتیب کې ورڅخه د اصل په توگه کار
اخیستل سوی دی، د لیکلو تاریخ نه لري خو دوهمه ئې "روز جمعه بتاریخ
۲۳ شهر شوال ۱۱۸۲ هـ" استنساخ سوې ده. د دوهمې نسخې زوائد ئې په
متن کې د کوچنۍ دایرې په نڅېبه نښانې سوي دي.

په دېوان کې لومړی "بدلي"، بیا "رباعیات"، ورپسې "متفرقات" او
تر هغه وروسته "د ځنو کلماتو املا" او "د پښتو نادر لغات" راغلي دي.
د دېوان په متن کې د اصلي نسخې ثبت ته ارجحیت ورکړه سوی دی
د دغې خبرې یادونه ئې "د ځنو کلماتو املا" په یوه صفحه بحث کې سوې
ده.

د نسخو بشپړه معرفي نه لري او د نسخو توپيرونه، د لغاتو معناوي،
نالوستي ځایونه او نورې لنډې تبصرې د هر مخ په لمنلیک کې راوړل سوي
دي. د لغاتو حل او د کلماتو لوستل ئې ځای کمزوري او کله کله خولا ناسم
هم دي.

په دې دېوان کې ځینې داسې قراین لیدل کېږي چې د متن ځینې
لغتنه له فارسي او عربي شکله څخه اړول سوي او پښتو سوي دي لکه:
لبان - شونډان، آهو چشمو - هوسی سترگو، سنگدل - ډبر زړه، زلفي
- څڼي او نور. دا کار په نورو دېوانو کې هم سر ته رسېدلی دی او ما ئې

تفصیلي بيان د همدې کتاب په دریم څپرکي کي راوړی دی. د دغو پښتو سوو لغاتو یادونه د ښاغلي همېش خليل له خوا د عبدالقادر خان خټک دېوان (چاپ ۱۹۶۷ع) کي هم سوې ده^(۱).

د عبدالقادر خان خټک د کندهار چاپ اهمیت په دې کي دی چي ادبي نړۍ ته ئې د لومړي وار له پاره د دغه شېرین کلام شاعر دېوان وړاندي کړ. خو د متن څېړني له مخي هغه دقت او اصولیت چي "د خوشحال خان خټک مرغلري" په برابرولو کي مرعات سوی دی، د عبدالقادر خان خټک په دېوان کي لږ په سترگه کېږي. دلیل به ئې ښايي

(۱) د "هذا ما کنزتم (نقد)" ښاغلي مؤلف مشتاق مجروح یوسفزي د خپل دغه کتاب په ۶۳۴ - ۶۳۶ مخونو کي زما په لاس د میرزاحنان بارکزي د دېوان په سريزه کي هغه راغلی نقل راوړی دی چي ما پکښي د متونو په ترتیب کي د شاعر خپلي لهجې ته د پاملرني پر اصل باندي ټینگار کړی دی. ښاغلي مؤلف له دغه نقل قول څخه داسي نتیجه اخیستې ده چي گویا زه "... د احمدشاه بابا، پیرمحمد کاکړ، شمس الدین کاکړ او د میرزاحنان بارکزي د دیوان د لهجو او ولو خبره" کوم خو "د عبدالقادر خان خټک له دیوانه سره شوی دغه زیاتې" بیخي نه یادوم. (وگ: ۶۳۵مخ). په دې برخه کي باید عرض وکړم چي زما خبره عمومي ده او د کوم مشخص شاعر په باب کي مطرح نه ده. د هري لهجې د شاعر ژبه باید هغه راز ثبت سي لکه شاعر چي په خپله خبري په کوي. د شاعر په ژبه کي تصرف ادبي خیانت دی. البته د وخت و زمان له تقاضاوو سره سم د املاء یا لیکدود سمول په دغه تصرف کي نه سي راتللای. د عبدالقادر خان خټک د دېوان دغو پښتو سوو لغاتو ته ما ځکه اشاره نه ده کړې چي یو خو د میرزاحنان بارکزي د دېوان د څپرېدلو پر وخت (۱۳۷۰ش) ما ته معلومه وه چي د عبدالقادر خان خټک دېوان په کابل کي د نورالله ولسپال په زیار او د علامه رشاد مرحوم په لارښوونه بیا چاپ سوی وو (۱۳۶۸ش). په دغه چاپ کي د کندهار د لومړي چاپ ټول پښتو سوي لغات بیرته په اصلي بڼه ثبت سوي ول. دوهم دا چي د میرزا حنان د دېوان په سريزه کي د عبدالقادر خان د دېوان نیمگړتیاوي بیانول بې مناسسته کار هم وو او دی. کله چي مي د لوی احمدشاه بابا دېوان ترتیب او، په هغه کي مي بیا د دغه دېوان د کابل چاپ ټول پښتو سوي لغاتو په خپل اصلي شکل ولیکل او په سريزه کي مي تفصیلي خبري هم پر وکړې.

دا وي چي د خوشحال خان خټک مرغلري که څه هم د چاپ له مخي د ارواښاد حبيبي لومړی ادبي سوغات دی، خو پر متن باندي د څېړني په برخه کي ئې دوهم کار وو. يعني ارواښاد لومړی د عبدالقادر خان خټک دېوان له دوو نسخو څخه برابر کړی وو او بيا ئې د خوشحال مرغلري تهيه کړي دي. دغه جريان ته ارواښاد حبيبي د عبدالقادر خان خټک دېوان په مقدمه کي (۱ - ۲ مخونه) تفصيلي اشاره کړې ده.

محققينو ته زما وړانديز دا دی چي د اړتيا په وخت کي دي د عبدالقادر خان خټک د دېوان د کابل له دوهم چاپ څخه استفاده وکړي.

۳ - لوی احمدشاه بابا:

په دغه نامه د لوی احمدشاه بابا شعري مجموعه د ارواښاد عبدالحي حبيبي په زيار د پښتو ټولني (کابل) له خوا په ۱۳۱۹ ش کال د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سوې ده. د کتاب قطع جیبي ده او ټول مخونه ئې څلور سوه څلور دي چي په دې کي یوسلو دوشپېته مخه د سر خبري دي، دوه سوه اتلس مخه "د احمدشاه بابا وينا"، اووه مخه د ماخذونو لیست، پنځه مخه "د سړو نومونه"، پنځه مخه فهرست او څلور مخه "تصحیح او سمون" نیولي دي. د کتاب په سر کي (دریم مخ) د لوی احمدشاه بابا تصویر او په پای کي د لوی احمدشاه بابا د مقبرې عکس سته چي د کتاب د پښتې (وقائې) پر لومړي مخ باندي هم راغلی دی. د کتاب د پښتې پر وروستي مخ باندي د پښتو ټولني دهغه وخت نښان چاپ سوی دی.

د لوی احمدشاه بابا د کلام دغه مجموعه له درو قلمي نسخو څخه

ترتیب سوې ده چي:

یوه د ارواښاد حبيبي د کتابتون نسخه وه. دا نسخه علامه مرحوم په سندھ کي میندلې وه او وایي چي "خوشخط طلاکاری ده، لیکونکی او د

لیک تاریخ ئې نه دی ښکاره".

دوهمه نسخه د کابل د پښتو ټولني د کتابخانې نسخه وه او علامه حبيبي کښلي دي چي "دا نسخه هم خوشخط طلاکاری ده، مگر ډیری غلطی لری او ناپوه کاتب مسخ کړې ده".

دریمه نسخه یوه نیمگړې خو صحیحه نسخه وه او داسي بدلي ئې درلودې چي په نورو دوو نسخو کي نه وې. علامه زیاته کړې ده چي دا نسخه "لمړی د قندهار د سدوزو د کورنۍ په تصرف کښ وه، اوس د قندهار د بلدئې د ریاست په موزیم اړه لري". دغه نسخه د لوی احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸۶هـ ق) لیکل سوې وه.

له دغو نسخو څخه به ښایي اوس د کابل د پښتو ټولني نسخه لا خوندي پاته وي خو زما د معلوماتو له مخي د کابل د دولتي مرکز خطي نسخې د افغانستان ملي آرشیف ته وړل سوي دي. د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو د چاپي فهرست په ۴۶ - ۴۸ مخونو کي د احمدشاه بابا د دېوان څلور نسخې ثبت سوي دي چي یوه ئې لا هم د هغې نسخې ځانگړتیاوي نه لري چي علامه حبيبي "د پښتو ټولني د کتابخانې نسخه" بللې ده. د نورو دوو نسخو په اړه هم زما سره معلومات نسته. د علامه حبيبي د کتابتون خطي نسخې معرفي سوي نه دي او د کندهار ښاروالۍ موزیم خو زما د متعلمۍ په وخت کي لا هسي په نامه پاته وو، نوم ئې وو خو مواد ئې له یو څو زرو سکو او زرو ټورو او یو شمېر رسامیو پرته نور څه پاته نه ول.

له دې یادوني څخه مطلب دا دی چي که دغه نسخې اوس زموږ په واک کي وای، نو به بیا څوک دلاسهونکي او بدلونونو راوستونکي په باب وروستی فیصلې ته رسېدلی وای. د (لوی احمدشاه بابا) د دېوان په دغه چاپ کي یوه خبره بیخي واضح ده او هغه دا چي د بابا په کلام کي زیاتره

کار سوي فارسي او عربي لغتونه او ترکیبونه د سوچه توب پالنې په روحیه پښتو سوي دي چې ما ئې تفصیلي څېړنه په دریم څپرکي کي کړې ده. څوک نه سي ویلای چې دا به د قلمي نسخو د کاتبانو کارنامه؟ وي که د چاپي متن د ترتیبونکي. علامه حبیبی خو چې زموږ په یاد دی او له لیکنو سره ئې بلد یو، له دغه راز سوچه پالنې څخه ئې هر وخت په شفاهي او تحریري توگه خپل ناراضي توب ښوولی وو. د لوی احمدشاه بابا د دېوان د ترتیبولو پر وخت علامه مرحوم (۲۹-۳۰ کلن) زلمی وو. دهغه وخت په زلمیانو کي د نن په شان د سوچه توب تمایل ژوندی وو. له امکانه لیري نه ده چې دغه تصرف دي د دېوان د ترتیبونکي له خوا تر سره سوی وي. د نومونو د پښتو کولو تمایل ما د خوشحال خټک مرغلي په ۳ مخ کي لیدلی دی چې د کندهار د یوې سیمي "ده خواجه" نوم ئې "د خواجه کلی" کښلی دی.

د لوی احمدشاه بابا د دېوان په دغه چاپ کي د بابا د کلام ډېره برخه خوندي سوې ده خو ټول کلام ئې نه دی. د چا خبره کمزوري شعرونه ئې ځني ایستلي دي چې ما ئې تفصیلي بیان د (لوی احمدشاه بابا دېوان - مشهور په دیوان هرا) ۱۴-۱۵ مخونو کي کړی دی. د نسخو ځیني بدیلونه ئې رااخیستي دي. ځیني گران لغتونه ئې په لمنلیکونو کي معنا کړي دي. په متن کي ئې املايي لیکدود تر ډېري اندازې پر خپل حال پرې ایښی دی او د کلمو د پای تر هې گاني ئې لاس اړولی دی او "ښکار ته، ولار ته" ئې د "ښکارت، ولارت" په شکل راوړي دي. دلیل ئې دا لیکلی دی چې د (ه) ورکولو په صورت کي ئې له "ضمیر مخاطب" سره التباس پېښېدی. "کښي" ئې د "کښ" په شکل کښلی دی. یاگاني ئې له اوږدې (ې) پرته چې د ننني لیکدود په شان ئې دوه سر پر سر ټکي ورکړي دي، نوري ئې ټولي بې ټکو لیکلي دي.

په دغه متن کي که د لغتو د پښتو کولو افراط نه وای، نو بیا چا ویلای
سواي چي تر زیاتي اندازې ئې د متني کره کتنې اصول مراعت کړي دي.
دا چي نړۍ ته ئې د لومړي ځل له پاره د احمدشاه بابا دېوان وړاندي کړی
دی، په خپل ذات کي ډېر ستر کار دی. د دغه دېوان تر خپرېدلو پخوا د
بابا شعرونه په متفرق ډول ځینو ختیځ پوهانو خپاره کړي ول او دېوان ئې
خپور سوی نه وو.

۴ - پټه خزانه:

پټه خزانه د پښتنو شاعرانو تذکره ده، چي د پښتانه ټولواک شاه
حسین هوتک (۱۷۲۲-۱۷۳۷ع) په پاچهی کي د ده د دربار د منشي
محمد هوتک په قلم په کندهار کي لیکل سوې ده. د لیکلو کال ئې (۱۱۴۱
- ۱۱۴۲هـ ق = ۱۷۲۸ - ۱۷۲۹ع) دی او یوازنی موجوده نسخه ئې په
(۱۳۰۳هـ ق = ۱۸۸۵ع) کال کي استنساخ سوې ده. دا خطي نسخه اوس د
افغانستان په ملي آرشیف کي خوندي او د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو
د فهرست (د ۱۳۶۵ش کال چاپ) په ۵ مخ کي ثبت ده.

دغه خطي نسخه په ۱۳۲۲ش = ۱۹۴۳ع کال کي د علامه عبدالحی
حبیبي لاس ته ورغله او د تصحیح، تحشیې او تعلیق کار ئې په ۱۳۲۳ش
= ۱۹۴۴ع کال کي بشپړ او په همدې کال ئې د پښتو ټولني (کابل) له خوا د
کابل په عمومي مطبعه کي چاپ او خپره کړه. په دغه وخت کي علامه
حبیبي د ادبیاتو فاکولتې رئیس او د پښتو ټولني کفیل وو.

دپټې خزاني لومړی چاپ په سر کي څلور مخه "مقدمه مدون و
مصحح"، "شرح رموز کتاب" او "فهرست کتاب" لري. ورپسې متن
شروع کېږي په یوه مخ کي اصل متن او په مقابل مخ کي ئې فارسي ترجمه
راوړې ده. دغه برخه ئې ټوله ۲۰۳ مخه ده. تر هغه پسې د تعلیقاتو برخه

پیل کېږي چې ټوله ۶۹ مخه کېږي. په دغه برخه کې د کتاب پر نثر او نظم باندې هم محققانه خبرې سوي دي. د کتاب په پای کې "مراجع و ماخذ" او "اسماء الرجال، اسماء الاماکن" راغلي دي. زما سره چې همدا اوس د دغه لومړي چاپ پټي خزاني نسخه پرته ده د پای له خوا نیمګړې ده او پر وروستۍ پاڼه باندې ۲۸۳ نومره لیکل سوې ده. په دغه چاپ کې د شاه حسین هوتک، خوشحال خان خټک، رحمان بابا، حاجي میرویس خان، د نارنج ماڼۍ د کنډوالو، د حاجي میرویس نیکه د مقبرې او شاه محمود هوتک عکسونه او دغه راز د پټي خزاني د خطي نسخې د اول او وروستي مخ (۱۱۱مخ) فوټوکاپۍ پر روغني کاغذ چاپ سوي او له کتاب سره مل دي.

د متن په هر مخ کې د گرانو لغتونو، د تاریخي کسانو او ځایو د نومونو نسبتاً تفصیلي حاشیې راغلي دي.

کتاب د پښتو په لوېدیځه لهجه کښل سوی دی او د هغه وخت د کندهارۍ لهجې بشپړه نمایندګي کولای سي.

د متنپوهني د اوسنیو معیارو له مخې د دې متن لویه نیمګړتیا دا ده چې د کتاب اصل یعنی نسخه ټي معرفي کړې نه ده. نه د نسخې پر لیکدود رغېدلی دی او نه ټي د کاغذ او رنگ پر نوعیت باندې خبرې کړي دي. یوازي ټي دونه قدر لیکلي دي چې "این کتاب نایاب پټه خزانه (ګنجینه پنهان) نامدارد، که در سال (۱۱۴۱ - ۱۱۴۲ هـ) بامر و اراده پادشاه جوان و معارف دوست و پښتو پرور اعلیحضرت شاه حسین هوتک، در قندهار از طرف محمد بن داؤد خان بن قادر خان هوتک نگاشته شد و مؤلف دانشمند آن از رجال دربار آن پادشاه ادیب و ادب پرور بوده و از نویسندگان زبردست زبان ملی است که کتاب خود را در شرح حال شعرای پښتو بر سه خزانه نهاده ... و یک خاتمه دارد، ... نسخه ازین گنجینه شاهوار که تاریخ ادب و شعر زبان ملی را از (۱۰۰ تا ۱۱۰۰ هـ) حاوی

است و شرح احوال و اشعار (۵۱) نفر شعرای قدیم و معاصر مؤلف را دارد، در بهار سال ۱۳۲۲ بدستم افتاد،... (الف مخ)^(۱).

نور متن د متنپوهني پر اصولو تر ډېري اندازې پوري برابر دئ. په ډېره خواشيني سره بايد ووايم چي په پټه خزانه کي راغلي اشعار اوس د ځينو ناپوهو او غرضي کسانو له خوا په تدريسي کتابو او نورو ليکنو کي په مسخه سوي شکل چاپېري او له بده مرغه د معياري ليکدود په نامه د لرغونو متونو د تاراج کار په خپله د پښتنو په لاس روان دئ. گوره چي د مرگي په خوب دغه بيده قوم به کله په خپل خير و شر پوه سي؟

۵- د پير محمد کاکړ دېوان:

پير محمد کاکړ د پښتو ژبي دېوان لرونکی شاعر دئ. د دېوان خطي نسخې ئې لږ. موندل سوي دي. دا چي د ده له علمي او ادبي شهرت سره سره ئې ولي د دېوان نسخې ډېري تکثير سوي نه دي، علت ئې دا وو، چي دی د لوی احمدشاه بابا تر وفات وروسته د پاچا د کشر زوی شهزاده سليمان د پلوی له اسیته د تیمورشاه سدوزي په دربار کي مغضوب سو او له نظره ولوېد. د پاچهي دربار د مغضوبو شاعرانو او عالمانو آثار د پراخ تکثير او خپرېدلو چانس نه لري. د ده د دېوان معلومي نسخې چي ځای ځای ئې يادوني سوي دي، دا دي:

– يوه نسخه د کابل د پښتو ټولني په کتابتون اړه درلوده چي ابراهيم کاکړ خطاطي کړې ده (د صحاف چاپ دېوان، د رفيع سريزه – ۱۹مخ). د

(۱) د پټي خزاني کتاب په افغانستان کي دننه او تر هيواد دباندې مخالفين هم لري او په مخالفت کي ئې کتابونه هم ليکل سوي دي. ما (معصوم هوتک) د دغه کتاب په اړه پر متفرقو ليکنو سربېره د (پوخ کانی) په نامه يو کتاب کښلی دئ او په خپل بل اثر (سل بگړی، يو پورنی) کي مي د دغه اثر او د هغه د ليکوال په باب تفصيلي خبري کړي دي. محترم لوستونکي دې هورې ولولي.

استنساخ کال ئې کاتب ۱۲۰۳ هـ ق کنبلی دئ چي وروستنیو خپر نو دانپته د کاتب بې پروايي بللې ده او وایي چي دا کال ۱۲۳۰ هـ ق دئ (هماغه مخ). زه خبر نه یم چي دا نسخه به اوس هم د پښتو ټولني په کتابتون کي وي که یا؟ د افغانستان په ملي آرشیف کي د پیر محمد کاکړ د دېوان دوې خطي نسخې سته چي د یوې کاتب ملا مختار کشمیری ښوول سوی دئ (فهرست - ۴۹ مخ) او وایي چي د بلي نسخې کاتب او د کتابت کال معلوم نه دئ.

- بله خطي نسخه د "شاهي کتبخانې" وه چي وایي "خوش خطه او مطالعه، په کشمیر کي لیکلې شوې ده" (د پیر محمد کاکړ د دېوان، چاپ ۱۳۲۵ ش د سریزې ۲ مخ).

ما (هوټک) ته داسي فکر پیدا سو، چي دا نسخه او د ملي آرشیف لومړۍ خطي نسخه به ښايي یوه وي. او دلیل مي ځان ته دا تراشه چي دواړي د کشمیر کار دئ او نفیسي طلاکاري نسخې بلل سوي دي. خو ارواښاد بېنوا د دغي نسخې د کاتب نوم او د کتابت کال او دغه راز نوري مفصلي ځانگړتیاوي نه دي کنبلي، چي د هغې له مخي دي زما گومان په یقین رابدل کړي.

- د ښاغلي حبیب الله رفیع لاس ته هم یو وخت د پیر محمد کاکړ د دېوان یوه نیمگړې نسخه ورغلې وه چي دوی ئې یادونه د پیر محمد کاکړ دېوان (د صحاف چاپ) په (۱۵ مخ) کي کړې ده.

- د دغه دېوان بله خطي نسخه ارواښاد مولوي ابوالوفاء صاحب له دکن څخه علامه حبيبي ته له یوه لیک سره رالېږلې وه چي ارواښاد بېنوا ته د دېوان د انتقادي متن د چاپ پر وخت رسېدلې وه. دا نسخه د پای له خوا نیمگړې ده او د کاتب نوم او د استنساخ کال ئې نامعلوم دئ. د دغي نسخې یادونه ارواښاد بېنوا د مولوي ابوالوفاء صاحب له لیک سره یو ځای د چاپي

دېوان په پای کې راوړې ده.

په یادو سوو خطي نسخو کې له لومړۍ نسخې څخه یوه کاپي علامه حبیبی په خپل خط او د "دوو درو تنو" نورو په مرسته اخیستې وه. ارواښاد عبدالرؤف بېنوا د پیرمحمد کاکړ د دېوان د انتقادي متن د برابرولو پر وخت دغه کاپي د خپل کار له پاره د اصل په توګه ټاکلې ده (د دېوان سریزه - ۳ مخ) او د دغه دېوان د شاهي کتابخانې د خطي نسخې او یوې بلي چاپي نسخې سره ئې مقابله کړې ده او زموږ تر بحث لاندې چاپي دېوان همدغه دئ. دا دېوان په ۱۳۲۵ ش = ۱۹۴۶ع کال د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ سوی دئ او لکه وړاندې چې اشاره ورته سوې ده، د تدوین او مقابلې کار ئې ارواښاد بېنوا کړی دئ او مفصله سریزه ئې هم پر کښلې ده. د دغه چاپ قطع لویه ده او د مخونو شمېر ئې د سریزي په ګډون ۱۴۲ دئ. په چاپ کې توري ځای ځای سم نه دي لګېدلي او د مثال په توګه "صید" د "مید" په بڼه چاپ سوی دئ (۵۵ مخ)، په ۷۲ مخ کې د پای بیت لومړی نیم بیټی "ګلرخان به ګهې ناست ګهې نیاز کړي" ثبت سوی دئ چې زما یقین دئ دا به "... ګهې ناز ګهې نیاز کړي" وي. په ۷۱ مخ کې "برائې په خواب عین د عشق ولید" ثبت دئ چې "عین" به غالباً "غبن" وي؟ دغه راز طباعتي ستونزي هغه وخت د کابل په مطبعه کې زیاتي وې او د انجمن تاریخ له خوا چاپ سوي کتابونه زیاتره د تورو دغه راز ناسمي لګېدني لري. ځای ځای د حاشیو او متن لمبرونه سره تېروېږ سوي دي (۳۰ مخ) او دې ته ورته نوري طباعتي تېروتنې ئې په مجموع کې لږ دي. په اویایم مخ کې د "سرپوښه بازار" حاشیه یو څه تفصیل غواړي او هغه دا چې د احمدشاهي کندهار په مرکز کې اوس د سرپوښه بازار په نامه یو بازار سته. سرپوښه بازار د سردار کهنډل خان (۱۸۵۵ع مړ) د واکمنۍ په وخت کې ودان سوی دئ او دغه وخت پیرمحمد کاکړ ژوندی نه وو. د

پير محمد کاکړ په دې بيت کي "خيال د حسن دي راوښود په وجود کښي + په لنډه د عشق سرپوښه بازار وسو" له "سرپوښه بازار" څخه به د شاعر مراد "سرپوښه چارسو" وو، چي د احمدشاهي عصر ودانۍ وه او په ۱۳۱۲ش = ۱۹۳۳ع کال د وزير محمدگل خان مومند په امر ونړول سوه (وگ: احمدشاهي کندهار - ۳۰مخ). ځيني خلک سرپوښه بازار ته "سرپوښه چارسو" وايي. دا نوم پر دغه بازار باندي د چارسو د گومبتي تر نړولو وروسته باب سوی دی.

د دغه چاپ چاري تر زياتي اندازې پوري د نقدي متنپوهني پر اصولو سمې سر ته رسېدلي دي. د متن "اصل" معرفي سوی دی، اختلافي ځايونه ئې د نسخو له حوالي سره يو ځای په حاشيو کي ښوول سوي دي. د خطي نسخو د ليکدود په باب ئې يادوني کړي دي او هڅه ئې کړې ده چي د خطي نسخو ليکدود په متن کي وپالل سي او په دې لړ کي ئې د هغو کلماتو د پای توري بې حرکته پرې ايښي دي چي په اوسني ليکدود کي ئې پای ته ملفوظه (ه) ورکوله کېږي. د ليکدود په برخه کي ئې "امانتداري" دې حد ته رسولې ده چي "مانې" او "بن" ئې په ترتيب سره د "مانړۍ" (۱۸مخ) او "بنړ" (۶۴مخ) په شکل کښلي دي. په داسي حال کي چي د دغه دېوان د چاپ پر وخت په افغاني ليکوالو کي د (ن) د کښلو مسئله حل سوې وه او (نر) شکل ئې ناسم بلل سوی وو. د همدغي فيصلې اغېزه ده چي د همدې متن په نورو ځايو کي "باڼو" په (ن) ليکل سوی دی. د ليکدود دغه عدم تجانس د متني ناقد د کار په کمزوريو کي راځي.

د دغه چاپي متن (اصل) هم له لاسوهنو څخه خلاص نه دی. څرنګه چي دا (اصل) هم له بلي نسخې راکاپي سوی دی او حاضر چاپي متن له هماغې منقول عنها نسخې سره مقابله سوی نه دی (ځکه د چاپي متن د برابرولو پر وخت ارواښاد بېنوا ته دا معلومه نه وه چي دغه منقول عنها نسخه

چيري وه؟) دا نسخه د بناغلي رفيع صاحب د ليکني له مخي د وروستيو خپر نو له لاري د پښتو ټولني په کتابتون کي پيدا سوه. (وگ: د پير محمد کاکړ دپوان، د صحاف چاپ - ۱۳، ۱۹مخونه)، ځکه نو څوک په غوڅه توگه حکم نه سي کولای چي دا لاسوهني د کومي نسخې د ناقل کارنامه وي.

د لاسوهنو او ناسم لوست څو مثال به ئي لاندي ولولو:

پير محمد کاکړ وايي:

کږې ورځي کور باڼو چي دي رايا د شي
کاره غشي مي تر زړه لويږي آزاد
(چاپي متن، ۳۳مخ)

په دوهمه حاشيه کي ورته کښلي دي چي د شاهي کتبخانې په نسخه کي (کج باڼو) دئ. په (کور باڼو) او (کج باڼو) کي يو هر ورو لاسوهنه ده. ما ته (کور باڼو) لاسوهنه ايسي.

بل ځای:

که هر څونه يم دلبره خردمند
له ما واخله ته د مهر و فاپند
(۳۴-مخ)

په حاشيه کي کښلي دي چي په (ش) نسخه کي "که هر چند" ثبت دئ. د (ش) نسخې د يوه بل مخ "هر چند" هم په چاپي متن (۵۲ مخ) کي "هر څو" سوی دئ.

دلته هم په (هر چند) او (هر څو) کي يو ترکیب هر ورو د پير محمد کاکړ نه دئ. زه چي دهغه وخت ادبي ژبي ته گورم او وينم چي حتي تر ننه پوري لا د نورو ژبو، په تېره بيا عربي و فارسي ژبو کلمات د يوه شاعر د پوهي نخبه گڼل کېدله او گڼله کېږي، نو ويلاى سم چي په تېرو بيتو کي

(هر چند) د شاعر خپل انتخاب دئ او (هر خونه، هر شو) د لاسوهونکي
سوغات.

بل ځای:

خوند د خوږو شونډو به دي هېر تر مرگه نکړم
تل مي پر مذاق ده گلابي حلوالذيد
(۳۶-مخ)

د دوهمي حاشيې له مخي په (ش) نسخه کي "خوند د شکرلبو" دئ.
ما په دريم څپر کي د (شکرلبو) د ترجمه کولو مثالونه د نورو شاعرانو په
دېوانو کي هم راوړي دي او د پير محمد کاکړ په همدې دېوان (۹۶مخ) کي
مي هم په سترگه سوی دئ. دلته په ډاډه زړه ويلاى سم چي د (خوږو
شونډو) توصيفي ترکيب د شاعر نه دئ، بلکي د لاسوهونکي اراده پکښې
شامله ده.

بل ځای:

زه په هجران کښي رقص، ورته له شوقه وهم
چي موافق پر رباب، مطربان کاندې آواز
(۴۳-مخ)

په دوهمه حاشيه کي ئې کښلي دي چي په (ش) نسخه کي د
(کاندي) پر ځای (کاري) ثبت دئ. په دې دوو کي خويوه هر و مروه شاعر
پرته د بل چا لاسوهنه ده. زما د مطالعې او مشاهدې له مخي خو د پير محمد
کاکړ په لهجه کي (آواز کښل) مروجه خبره ده. د مثال په توگه ويل
کيري: "دونه غټ آواز ئې راباندي وکښن چي لار او گودر ئې راخځه ورک
کړل" او په دې دليل به غالباً (... مطربان کاري آواز) د شاعر خپل کلمات
وي.

دغه راز لاسوهني خورا ډېري دي. فراق په (بېلتون) اړول سوی دئ

(۵۳ مخ)^(۱)، (ڊڪ) د (پُر) پر خای کار سوی دیئ (۵۸ مخ)، (دل) په (زړه) الیش سوی دیئ (۶۴ مخ)، (فراق) بل خای (هجران) سوی دیئ (۱۱۴ مخ)، (کنبلو) په (بنکلو) بدل سوی دیئ (۴۶ مخ)، د (فلک) پر خای (اشنای) راوړل سوی دیئ (۶۱ مخ)، (ویده) د لهجوي علاقمندی له مخي (اوده) سوی دیئ (۶۱ مخ) او نور. د ناسمو لوستنو په لړ کي دا څو مثال له راوړم:

د پير محمد کاکړ په دېوان کي لولو:

روغ صورت دي بنه نعمت دی شاکر اوسه

هغه گوره چي په لاس په پنبه شل شي

(۱۰۸-مخ)

د دوهم نیم بيتي وزن هغه وخت پوره کېږي چي (پنبه) ويی دوي خپي (د لومړي په پېښ) ولوستل سي. دا راز تلفظ ما له ځينو کسانو څخه په لوېديځه لهجه کي اورېدلی دی خو عام تلفظ ئې يوه څپه او د (پ) په سکون دی. د دېوان مرتب دغه بيت ته په حاشيه کي کنبلي دي چي په (ش) نسخه کي (په پنبو) ثبت دی. زما يقين دی چي همدا ئې د شاعر خپل کلمات دي او نيم بيتي بايد داسي وي:

(۱) دلته شاعر د (ف) ردیف په يوه غزل کي (ناخپه) د شعري اړتيا له مخي (ناخاف) ليکلی دی. په کلاسيک ادب کي د کلماتو د دغه راز ارادي تحريف نور مثالونه هم سته. د مثال په توگه (عبث) ئې د (عبس) په شکل کنبلی وي. پير محمد کاکړ کنبلي دي: (فراق ئې راغی آخر ناخاف). د نسخې کاتب په خپل زعم غوښتي دي چي د پير محمد کاکړ غلطي وراصلاح کړي او په څنگ کي ئې ژبه هم ورسوچه کړي. نو ئې ټول بيت داسي اړولی دی: (بيلتون ناخپه شو رامضاف).

دلته بايد يوه خبره په پام کي ونيول سي چي کله کله شاعر خپل اشعار دوهم وار گوري او په بيتو کي اصلاحات راولي، رواني ته ئې گوري او سموني پکښې راولي. دغه راز لاسوهني بايد په مستنده توگه د شاعر په خپل لاس او قلم وي. خو که د شاعر په خپل قلم نه وي نو بيا د ناروالاسوهني نوم ورکول کېږي.

"هغه گوره چي په لاس وپه پښوشل شي"
(لاس) ويی د جمع له پاره هم راځي. بل ځای:

راشه راشه نښکنا مي په دنيا پيره
نشته سود تر دا په پورته که سودا کړې
(۹۵- مخ)

په (ش) نسخه کي د (تر دا) پر ځای (تر دې) ثبت سوی دئ. د لوېديځي لهجې ويونکو ته څرگنده ده چي په دغه لهجه کي د مقاييسوي پر تلې په برخه کي (تر دې) ترکیب ډېر رواج لري. (تر دا په پورته) د لوېديځي لهجې وينگ نه دئ. مرتب ته په کار وه چي په دغه بيت کي ئې د (ش) نسخې ثبت غوره کړی وای. د همدې غزلي نهم بيت داسي دئ:

دا مال نه دئ چي دي پاته شي په کور کښي
هغه مال دئ چي توبنه ئې د عقبا کړې

د دوهم نيم بيتي (هغه مال) په (ش) نسخه کي (مال هغه) ليکل سوی دئ. په (مال هغه) کي تر (هغه مال) تاکيد زيات دئ او مرتب بايد دلته هم د (ش) نسخې ثبت ته ترجيح ورکړې وای. (هغه مال) ترکیب خو له گرامري لحاظه سم دئ خو په خبرو کي کله کله د فقرو کلمات د تاکيد او نه تاکيد په حکم مخ و شا ته کېږي. رحمان بابا وايي:

بياراتله دي دې جهان ته بل وار نشته^(۱)
بل وار نشته بل وار نشته وار دئ دا
(۱۵- مخ - د پښتو ټولني چاپ، ۱۳۵۶ش)

^(۱) په چاپي متن کي "بياراتله دې جهان ته ... " ثبت سوی دئ چي د کتابت سهوه ئې بولم ځکه د (دي) له پاره ئې ځای يو څه خالي پرې ايښی دئ. د پښتو ټولني په لومړي چاپ او د عبدالرحمن بابا د پوان په هغه چاپ کي، چي د ميان سيد رسول رسا په ديياچه چاپ سوی دئ (۱۹۷۶ع)، "بياراتله دي دې جهان ته" دئ.

د بابا مقصد په (وار دئ دا) کي پر (وار) باندي زيات تاکيد کول دي. هغه کسان چي د ژبي په بار کيو ئې سر خلاص وي، د دغه راز تاکيد په راوړلو بڼه پوهېږي.

پير محمد کاکړ د پښتو ژبي له ډېرو وتلو او مشهورو شاعرانو څخه دئ. دی چي په احمدشاهي دربار کي ئې د قدر وړ مقام لاره او د شاهي کورنۍ استاد وو. د ده د ژوند او ادبي کارو په برخه کي د ښاغلي رفيع صاحب ليکنه چي د دغه ډېوان د صحاف چاپ په سر کي راغلې ده، ډېر څه لري او تر دې گڼه ئې بايد وروستۍ څېړنه وپولو. په دغه څېړنه کي د پير محمد کاکړ د زېږېدنې د ځای په باب زه يو څه ملاحظات لرم چي د دې بحث خاتمه به هم پر همدې بيان باندي وکړم. علامه حبيبي په پښتانه شعراء لومړي ټوک ۲۴۰ مخ کي^(۱) داسي نظر ورکړی دئ چي پير محمد کاکړ په ږوب کي زېږېدلی دئ. علامه مرحوم به دا خبره ښايي له دې اسسته کړې وي چي ږوب د کاکړانو اصلي ټاټوبي وو او دئ. دا نظر تر پښتانه شعراء وروسته نورو ليکنو هم اخيستی دئ. له دې يادوني څخه ځيني ليکوال داسي نتيجې ته هم رسېدلي دي چي پير محمد کاکړ اصلاً د کندهار نه وو او د ده په دې لاندي بيت ئې خپل نظر پياوړی کړی دئ چي وايي:

د بې نيازو په ديار کښی ځيگر خون شوم
پير محمد ځکه هـوا د بل هیواد کا
(۶ مخ د صحاف چاپ)

خوزه د پير محمد کاکړ د دې بيت په حکم د ده د پلار ونيکه ټاټوبي کندهار بولم چي ده غالباً کندهار ته د ورغوښتلو پر وخت ويلي دئ:

^(۱) حواله مي د ښاغلي رفيع صاحب د ليکني څخه اخيستی ده. اصل ماخذ راسره نسته (م. هوتک).

غم د خان ژارم زه پيرمحمد
که څه مزار ته د پلار و مور غم
(۶۴ مخ دکابل چاپ)

له دې بيت څخه واضح څرگندېږي چې د ده د پلار و مور مېنه او هديره دواړه په کندهار کي وه. دا چې د ده زوکړه په (ړوب) کي ښوول سوې ده، پياوړی استناد نه لري او پر حدس و گومان ولاړ حکم دی. خو ړوب ته ئې لېږدېدنه او بيا بيرته د کندهار ښار ته ورتگ او هورې ئې مړينه او مزار مستند حقايق دي.

د پيرمحمد کاکړ مزار د کندهار ښار د حضرتجې بابا د زيارت لوېديځ لور ته د شاه ولې پر غاړه وو. پر دغه ځای باندي اوس (۲۰۱۱ع) يوه تجارتي ودانۍ ولاړه ده او د پيرمحمد کاکړ قبر د دغې ودانۍ په يوه برخه کي محاط سوی دی. ما د کندهار دولتي او فرهنگي چارواکو ته يو وخت وويل چې د دغه قبر له پاره يوه چاره وسنجوي. دوی راسره ښه کړې وه خو اوس حوادث داسي راغلي دي چې وايي يو وخت د يو چا پر کلي باندي د اوبو سېلاب راغلی وو او د ده انا (نيا) اوبو اخیستې وه. ده نورو خلکو ته د مرستي په نيامت ور برغ کړل چې "آ خلکو! انا ئې يووړه". خلکو په جواب کي ورته ويلي ول "انا دي په اور پسې سي، غاړي غرونه ئې يووړل".

۶- درحمان بابا دېوان:

د رحمان بابا دېوان د کابل پښتو ټولني دوه واره چاپ کړی دی. لومړی چاپ د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په قلم ترتيب او تدوين سوی دی او سريزه ئې هم پر کښلې ده. دغه متن د افغانستان مشهور خطاط ارواښاد عزيزالدين وکيلي پوپلزي په خپل ښکلي خط خطاطي کړی او په ۱۳۲۸ش = ۱۹۴۹ع کال په افسیت توگه چاپ سوی دی. قطع ئې جيبی

ده. د رحمان بابا په چاپ سوو دېوانو کي هيڅ يو د دغه چاپ له نفاست سره سيالي نه سي کولای. د دې نسخې د نفاست او ښکلا په باب ارواښاد مولوي ابوالوفاء صاحب په يوه ليک کي، چي په ۱۳۳۱ ش = ۱۹۵۲ع کال ئې له حيدرآباد دکن څخه د هغه وخت د پښتو ټولني د لوی مدير صديق الله رشتين په نامه کابل ته لېرلی دی، داسي ويلي دي:

"... د عبدالرحمن بابا ديوان داسي ښکلی چاپ شوی دی چی مثل نه لری، سترگی يی په دیدنه مړیږی..."^(۱).

زما سره د دغه چاپ يوه نيمگړې نسخه سته چي زموږ په کور کي زما د وړکتوب له وخته موجوده وه. دا نسخه د سر له خوا له ۱۲مخ څخه شروع سوې ده او پای ئې پر ۱۶۱مخ ولاړ دی. ښاغلي حبيب الله رفيع په پښتو پانگه - ۱۳۸مخ کي د دې نسخې ټول مخونه ۲۶۰ ښوولي دي. ويل کېږي چي دغه چاپي متن له څو نسخو سره مقابله سوی دی خو نسخه بدیلونه ئې په متن کي ښوول سوي نه دي. ارواښاد مولوي ابوالوفا صاحب په خپل ليک کي چي پورته موهم اشاره ورته کړې ده، زياتوي: "... ليکن د ډيرو قلمی او چاپی نسخو سره مقابله او د اختلاف د جمع کولو او د تحقيق کار د دی ديوان لا پاتی دی. خدای دی وکی چی گانده ټولنه د دی مهم کار دپاره موفقه شی. ولی چی دا ديوان ډير کار غواړی ولی چی هر چا پکښی لاس وهلی دی...".

ابوالوفا صاحب دراک عالم او د متنپوهني په کار کي د زياتي تجربې څښتن وو.

که زما سره د رحمان بابا د ديوان د موجودي نسخې د سر خوا نيمگړې نه وای نو به مي د بينوا مرحوم له سريزي څخه د ويلو ډېر څه

^(۱)(رښتين، صديق الله، پوهاند، ادبي ليکونه - ۳۵مخ، ۱۳۶۱ش).

درلودای. اوس همدومره څه وه چي ومي ويل.

د کابل پښتو ټولني تر دغه چاپ اته ويشت کاله وروسته د رحمان بابا د دېوان انتقادي متن برابر کړ او دا وار ئې متن د څلورو چاپي او شپاړسو خطي نسخو له مقابلي څخه برابر کړ. د متن د تهپي او اهتمام کار څېړنيار محمدعارف غروال او د نسخو د مقابلي چاري د پښتو ټولني غړو پر غروال سربېره څېړنمل عزيزالله او څېړونکي محمدعمر او نورو سر ته رسولي دي. ښاغلي حبيب الله رفيع اته پنځوس مخه سريزه پر کښلې ده او د پښتو ټولني رئيس څېړنوال محمدصديق روهي په دوو مخونو کي يو يادانست پر ليکلی دی. څېړنيار محمدعارف غروال په اوو مخونو کي هغه چاپي او خطي نسخې معرفي کړي دي چي دا متن ځني برابر سوی دی. د پارکو لارښود ئې (۲۱مخه) هم حبيب الله رفيع ترتيب کړی دی. په پای کي ويی پانگه لري (۱۳مخه) چي څېړنيار محمدعارف غروال ترتيب کړې ده. متن د ضميمې په گډون ټول ۲۹۴مخه دی. د خطاڼي چاري ئې نصيرهنر پښتون سر ته رسولي دي او د چاپ کار په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي د ۳۰۰۰ ټوکه په تېراژ بشپړ سوی دی^(۱).

دا متن خورا مفصل نسخه بدیلونه لري او د رحمان بابا په کلام کي د ادبياتو د څېړونکو له پاره کافي اندازه مواد لري. متن په داسي وخت کي د پښتو ټولني غړو تهپه کړی دی چي د دغي ټولني د مشرتابه چاري د هيواد يوه پېژندلي اکاډميک شخص څېړنوال محمد صديق روهي ته سپارلي سوي وې. ارواښاد روهي د متني نقد (textual criticism) په اصولو پوه سپری وو. د ده له سپارښتني سره سم د دغه متن په برابرولو کي د متني نقد اصولو ته پاملرنه سوې ده. خو څرنگه چي د متن مقابله کوونکي او

(۱) همدا متن دوهم وار په کوټيه کي د مذهبي کتب خانې له خوا په ۲۰۰۴ع کال کي چاپ سوی دی.

برابروونکي په خپله د انتقادي متونو د تهیې په کار کي د زیاتي علمي او عملي تجربې خاوندان نه ول، ځکه ارواښاد روحي د دغه چاپي متن په سر کي په خپلو خبرو کي ډېره پر ځای خبره کړې ده چي ویلي ئې دي: "د ادبیاتو څیړونکي د خپلو علمي څېړنو دپاره، البته، په دې نسخه باندي بسنه او قناعت نشي کولی ځکه سره له دې کتاب له یو شمېر نسخو څخه ترکیب شوی دی خو هره نسخه ئې د متني کره کتنې (textual criticism) له مخي ځانگړې مطالعه او ژوره څیړنه غواړي. له دې امله، د دې نسخې په چاپیدلو سره د ادبي کره کتونکو وظیفه پای ته نه رسیږي بلکه په نوي افق کي به خپلو څیړنو ته دوام ورکوي".

د دې متن د لوستلو پر وخت زه پوه نه سوم چي د متن برابروونکو کومه نسخه د اصل په توگه ځانته ټاکلې وه. د اصل نسخې ټاکل د متن برابروونکي تر ټولو مهمه دنده ده او متني ناقدین ئې جدي سپارښتنه کوي. د ښاغلي رفیع صاحب د سريزي په اووم مخ کي یو ځای داسي اشاره سته چي دهغې له مخي څوک ویلای سي چي اصل نسخه به د پښتو ټولني د کتابتون کومه نسخه وه. خو په څلور پنځوسم مخ کي د پښتو ټولني د کتابتون نسخې په شمار څلور ښوولي سوي دي او څوک نه سي ویلای چي دا به نو کومه یوه وه؟ د اصل نسخې مبهم پرېښوول د دغه چاپ غټه نیمگړتیا ده. نور نو دغه متن د رحمان بابا د ټولو هغو چاپي دېوانو په منځ کي تر ټولو د ډاډ وړ متن دی چي ما ته ئې د مطالعې زمينه برابره سوې ده.

د رفیع صاحب سريزه په خپل وخت کي غنیمت څېړنه وه او اوس هم له ادبي څېړونکو سره د څېړني په کار کي ښه پوره مرسته کولای سي. خو د دغې سريزي تر لیکنې وروسته موږ د رحمان بابا د ژوند او مړیني په باب نوي حقایق موندلي دي (د یونس خیبري په مرثیه کي د علامه رشاد له خوا د رحمان بابا د مړیني تاریخ موندل) چي له هغو څخه استفاده د دغې

۷- د کاظم شیدا دېوان:

د کاظم شیدا دېوان واردواره د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په تدوين،
 تصحيح او مقابله د کابل پښتو ټولني په ۱۳۳۳ش = ۱۹۵۴ کال د يو زر
 ټوکو په تېراژ چاپ کې^(۱). په سر کي د مدون په قلم يوويشت مخه سريزه
 لري، بيا ۲۲۱ مخه متن او ورپسې څلور مخه غلطنامه راغلې ده. د وقائې په
 دوهم مخ کي دهغه وخت د پښتو ټولني لوی مدير صديق الله رشتين يو مخ
 يادونه کښلې ده. دا کتاب د پښتو ټولني د خپرونو ۱۰۷ لمبر کتاب دئ چي
 د چاپي تصحيح او کتني چاري ئې ښاغلو صديق الله رشتين او حفيظ الله
 سر ته رسولي دي^(۲).

دا متن د درو قلمي نسخو له مقابلي څخه برابر سوی دئ چي يادونه ئې
 د سريزي په (ر) مخ کي راغلې ده.

لومړۍ نسخه د پېښور د اسلاميه کالج په "کتبخانه" کي له ساتل
 سوي نسخې څخه رانقل سوې ده. دا کاپي د ارواښاد خان عبدالولي خان (د)

(۱) د دې کتاب پر لومړي مخ باندي ۱۳۳۱ ليکل سوی دئ چي دا کال د کتاب د وقائې د څلرم مخ له
 ۱۹۵۴ع سره سر نه خوري. خو له ښه مرغه د وقائې په دريم مخ کي بيا دا کال سم سوی دئ او د چاپ
 نېټه ئې "د زمري مياشت ۱۳۳۳ش" کښلې ده. ما ته داسي ښکاري چي د کتاب د وقائې لومړي مخ په
 ۱۳۳۱ش کال کلېشه سوی چي غالباً د عزيزالدين وکيلي په قلم ده. بيا نو د کتاب چاپ تر ۱۳۳۳ش
 کال پوري ځنډېدلې دئ او د چاپ مسؤلينو د وقائې پر دريم مخ باندي د مطبعې په تورو ۱۳۳۳ش
 سنه کښلې ده خو د کليشې ۱۳۳۱ ته ئې پام سوی نه دئ (م. هوتک).

(۲) دغه حفيظ الله نومی زه نه پېژنم. د شمس الدين کاکړ دېوان هم د ده په تصحيح چاپ سوی دئ. دغه
 سړی خو به د کندهار د عالي دارالمعلمين استاد ارواښاد حفيظ الله خان نه وي. نوموړی د کندهار د
 بالاکرز وو او د پښتو ادبياتو د تدريس وظيفه ئې پر غاړه وه. زه ئې د شاگردۍ وياړ لرم. ډېر معزز او
 محترم استاد وو.

خان عبدالغفار خان د زوی) په شخصي لگښت د کوم چا په لاس رانقل سوې ده. ارواښاد پښوا ته د نسخه "بيخي بشپړه" ايسېدلې ده او ليکلي ئې دي چي "دا نسخه بيخي بشپړه ده خو ځای په ځای املائی غلطی ډېری لری، خو بيا هم څنگه چه کامله نسخه وه نو دلته اساس وگرزوله شوه" (د سريزي (ر) مخ). د دغې کاپی په باب به وروسته يو څه په تفصيل سره وږغېږم.

دوهمه نسخه د پښتو ټولني د کتابتون نسخه وه چي "ډېره مهمه او زړه نسخه" وه او د خټکو په ليکدود ليکل سوې وه. دې نسخې د سر، منځ او پای له خوا کمبوټی درلودې.

دریمه نسخه د هغې نسخې نقل النقل وو، چي وايي "په ۱۳۲۵هـ ق کال په پېښاور کښی د اکبر پوری د عبدالمستعان کاتب په خط نقل شوې وه" او مولانا ابوالوفاصاحب بيا په کندهار کي له هغې څخه په ۱۳۴۰هـ ق کال يو نقل اخیستی وو. له دغه نقل څخه بيا ارواښاد علامه حبيبي په ۱۳۱۵هـ ش کال د ځان له پاره يوه کاپي استنساخ کړې وه. له يوې نسخې څخه نقل اخیستل او بيا له هغې څخه بله کاپي رانقلول که په هر څونه دقت سر ته رسېدلې هم وي، بيا ئې هم هر ورو له اصل سره توپير حتمي دی. دا زما خپله تجربه ده چي د متنپوهني د نورو محققينو پوهانو او نسخه پېژندونکو څېړنو هم تاييد کړې ده. زموږ تر بحث لاندي دغه دریمه نسخه هم له دې حکم څخه مستثنا کېدلای نه سي.

لکه څنگه چي مو وړاندي وويل، د کاظم شيدا دغه دېوان له همدغو درو نسخو څخه برابر سوی دی. نسخه بدیلونه ئې د اړوند منځ په لمنليکونو کي راوړي دي او پر څنگ ئې د لازمو کلماتو، لغاتو، د سپړاو ځايو د نومونو

لنډه توضيح او معنا هم په لمنليکو کې راغلي ده^(۱). په متن کې چاپي غلطۍ ډېرې دي او سره له دې چې څلور مخه گڼه "غلطنامه" ئې په پای کې وراچولې ده خو بيا هم د نورو چاپي متونو په شان، غلطۍ ځنې پاته سوي دي. د مثال په توگه په ۱۷مخ اوله حاشيه کې "زور" د "زړ" په شکل ليکل سوی دئ او په غلطنامه کې ئې يادونه نه ده سوې، په ۱۸مخ کې د حاشيو لمبرونه ناسم دي او په غلطنامه کې ئې اشاره نه ده ورته کړې، په ۴۸مخ کې د دوهمې حاشيې لمبر په متن کې نه دئ راغلی او غلطنامه هم د دې غلطۍ يادونه نه لري، په ۸۳مخ کې د "نبتو" کلمه د "نشتو" په شکل ليکل سوې ده او غلطنامه ئې سمه بڼه نه ده راوړې، په ۱۹۷مخ کې هم د حاشيې اړوند ځای په متن کې معلوم نه دئ او غلطنامه هم څه نه رانښيي، ... او نور. بڼايي د چاپ مصححينو به تر هغو غلطيو لاس اړولی وي چې لوستونکي ئې د متن له سياقه څخه حلولاى سي.

که موږ د هغه وخت تحقيقي چارې په پام کې ونيسو نو د کاظم خان شيدا دغه دېوان د متني نقد پر اصولو يو څه سم خپري. د نه دقت مثالونه ئې لږ دي. ما پکښې دا يو مثال د يادونې وړ وموند چې په (۸۴مخ) کې ئې د "سلومه" کلمې ته په حاشيه کې کښلي دي: "دا کلمه حل غواړي" خو په (۱۶۴مخ) کې ئې د همدې کلمې معنا د پښتو قاموس په حواله "نامدار" ليکلې ده.

د دغه انتقادي متن دې لاندي يو څو مواردو ته کره کتونکی گوته

نيولاى سي:

(۱) په دغو لمنليکونو کې چې د ثبت اختلافو ته څوک گوري، نو د کتابانو لاسوهنو ته حيران پاته سي. د کاظم خان شيدا دېوان مشکل متن دئ او د مشکلو متونو په رانقل کولو کې د لاسوهنو امکانات ځکه زيات وي چې کتابان ئې په پوهېدلو کې ستونزې لري د نقل پر وخت په لوستنه کې له حدس وگومان څخه کار اخلي او همدا حدس وگومان ئې کله کله پر خوله غوزاروي.

د حاشیو په برخه کې:

د متنپوهني ماهران وايي چي که ناقد ته د بدیلو نسخو ثبت تر اصل نسخې غوره ښکاره سو، باید چي متن ته ئې داخل کړي او د اصل نسخې ثبت په حاشیه کې راوړي. د کاظم خان شیدا په متن کې دغه اصل باید په دې لاندې برخو کې تطبیق سوی وای:

– د ۱۹ مخ دوهمه حاشیه باید په متن کې شامله سوې وای. د حاشیې ثبت "تند نفس په خراغ پُکه + خو روڼا ئې کاندې ورکه" او د متن دا "تند نفس په خراغ ځکه + خو روڼا ئې کاندې ورکه" دئ. په دې دوو کې د حاشیې ثبت صحیح ایسي ځکه نو باید متن ته پورته سوی وای.

– د ۲۲ مخ د حاشیې ".... شسته کړه" په متن کې "وللی" سوی دئ. خرنګه چي د حاشیې ثبت د اسلامیه کالج د نسخې (اصل) ثبت دئ او د شیدا د کلام له عمومي روحیې سره برابر هم دئ، باید په متن کې اخیستل سوی وای.

– د ۲۴ مخ اوله حاشیه "شفق وار مي په پرهار نمک اولی دی" هم د کاظم خان شیدا د کلام له مسلطې سلیقې سره برابر دئ او د "خوښ یم زه لکه شفق نمک په زخم" پر ځای باید په متن کې داخل سوی وای.

– د ۲۶ مخ د دوهمې حاشیې ثبت "هر چه مات د زنگ لښکر کا سکندر شي" د متن تر ثبت "هر څوک مات د زنگ لښکر کا سکندر شي" غوره معلومېږي، باید ځایونه ئې سره الیش سوي وای.

– د ۴۷ مخ اوله حاشیه ځکه باید متن ته لوړه سوې وای چي د متن په اړوند غزل کې دا بیت د غزلي وروستی بیت دئ او د مقطع ځای ئې نیولی دئ خو دا مقطع د شاعر نوم نه لري او د حاشیې ثبت "شیدا آب هسی په خوله کی د شمشیر یم" د شاعر نوم لري. د دغه استدلال له مخې باید د حاشیې نیم بیټی متن ته شامل سوی وای.

– د ۵۶ مخ اوله حاشیه "د شپې (له خوابه)" باید په متن کې "د پښې له خوابه" پر ځای راغلې وای.

– د ۵۷ مخ اوله حاشیه "چه محتاج دي خياط نشي پيرهن ته" د متن تر ثبت "چه محتاج د خياط نشي پيرهن ته" سم ایسي باید په متن کې راغلی وای. په قلمي نسخه کې به غالباً د متن "چه محتاج د خياط ..." په نیم بیټي کې تر دال لاندې (زېر) ایښوول سوی وو، چي مراد ئې " ... دي خياط" دئ. په لیکدود کې د اعراب پالل او په هغه کې بیا بې پروایي دغه راز جنجالونه لري او متني ناقد ئې باید په پام کې ونیسي. د دغه مخ حاشیه ګونګه هم ده ځکه د نیم بیټي څنګ ته (نسخه) لیکل سوې ده او څوک نه پوهېږي چي د مدون مراد کومه نسخه ده. په ۷۲ مخ او ۱۵۵ مخ کې هم د اړوندې نسخې په باب صراحت نسته.

– په ۶۷ مخ کې د حاشیې "(ته چي لري کړې نقاب) له رخشان نمره" د متن تر "ته چه لری کړې نقاب رخشانه نمره" هم د ګرامر په لحاظ او هم د مفهوم له مخي غوره دئ او باید په متن کې شامل سوی وای.^(۱)

– د ۷۸ مخ حاشیه که په متن کې شامله سوې وای، په بیت کې به ئې د "میدان" وپي د تکرار مخه نیولې وای او د شعر عیب به ئې له منځه وړی وای.

د پیوریزم نخبني او مثالونه:

– په لسم مخ کې د پای له خوا دریم نیم بیټی "که خوړل کا گاھی

^(۱) نمر دلته د "مخ" په معنادئ. رحمان بابا وایي:

مخ ته که دي نمر وایم د نمر زلفې تار تار نسته

سرو که ستا قد بولم د سروې یون رفتار نسته

(دېوان: ۱۳۵، د ۱۳۵۶ ش کال چاپ)

شومی" ثبت دئ. د بناغلی حنیف خلیل د چاپ د ۴۷۱ مخ په حواله^(۱)؛ دغه نیم بیټی "خوړل" کلمه په خطی نسخو کې "خورش" راغلې ده او ده هم د خپل چاپ په ؟ مخ کې "خورش" اخیستی دئ. د چاپي نسخو "خوړل" ما ته د ژبې د سوچه کېدني اغېزه ښکاري او یقین مې دئ چې د بېنوا مرحوم په نسخو کې که هم د "خوړل" په شکل وي، د شیدا خپل کلام ئې نه بولم.

– د ۱۱۴ مخ د حاشیې ثبت "منور ئې لکه نمر زما چشمان کرل" د متن تر ثبت "پرې مې سترگی منوری لکه نمر شوې" ما ته د شاعر خپل کلام ته نزدې ایسي. دلیل مې دا دئ چې د شیدا په کلام کې مورې فارسي کلمات او ترکیبونه تر پښتو لغاتو او جوړښتونو زیات وینو. د حاشیې دغه ثبت د اسلامیه کالج د نسخې ثبت ښوول سوی دئ او د منطق په حکم باید پښتو سوی شکل ئې د دغې نسخې له کاپۍ او د پښتو ټولني له نسخې څخه اخیستل سوی وي. زه په دغه برخه کې لاسوهنه له امکانه لیرې نه بولم او د متن ثبت راته د شاعر د کلام پښتو سوی شکل معلومېږي. د لغاتو او جملو د پښتو کولو مصیبت ما په خپل همدې کتاب کې مفصل بیان کړی دئ.

دغه پښتو سوی ثبت د کاظم خان شیدا په نورو چاپو (د همېش خلیل او حنیف خلیل) کې هم اخیستل سوی دئ. د حنیف خلیل د څېړني له مخې د کاظم خان شیدا په ټولو چاپي دېوانونو کې د اسلامیه کالج نسخه د اصل په توګه غوره سوې ده. بېنوا مرحوم د ۱۱۴ مخ حاشیه د اسلامیه کالج د نسخې ثبت بللی دئ او بناغلو همېش خلیل او حنیف خلیل د دغه بیت د ثبت نور بدیلونه راښوولي هم نه دي. نو دلته دوه احتماله تصور کېدلای سي لومړی دا چې ښایي د اسلامیه کالج له نسخې څخه به د ولي خان مرحوم له خوا ګومارل سوي کاتب دغه لاسوهنه کړې وي او یا به همېش

^(۱) پر دغه چاپ به په خپل ځای کې ورغېږم.

خلیل صاحب او حنیف خلیل صاحب د اسلامیه کالج په نسخه کې د ابیت په همدې شکل موندلی وي. څرنګه چې په دې برخه کې دوی صراحت نه لري نو طبیعي ده چې زه بیا د نوري تبصرې له پاره مواد نه لرم.

- د ۲۱۸ مخ په دې بیت کې:

"په سینه کېښی جنان سوزی

چه بهرشی جهان سوزی"

(بهر) ویی د حنیف خلیل د تحقیق له مخې د (خارج) لغت پر ځای راغلی دی (وگ: د حنیف خلیل په زیار د کاظم خان شیدا دېوان - ۴۷۱ مخ). دغه تبدیلی د ژبې د سوچه کولو په نیامت سر ته رسېدلې ده. د کاظم شیدا د کابل چاپ دېوان په باب د هغه تر خپرېدو ۱۳ کاله وروسته ښاغلي همېش خلیل "دیوان کاظم خان شیدا" چاپ کړ. د دغه چاپ د سرزې په (و) مخ کې ئې ولیکل چې "د کابل چاپ نسخه ... ډیره نیمګړتیا لری" د ښاغلي همېش خلیل چاپ نسخه بدیلونه هم نه درلودل او د متني نقد پر اصولو برابر نه دی تهیه سوی ځکه نو په هغه وخت کې چاته نه څرګندېدل چې دا نیمګړتیا د ناسم ثبت په برخه کې ده که د غزلو او نورو اشعارو د کمبوتی په حصه کې. دا خبره ښاغلي حنیف خلیل د ارواښاد بېنوا تر چاپ دروینځوس کاله وروسته او د ښاغلي همېش خلیل تر چاپ څلوېښت کاله وروسته سپینه کړه. حنیف خلیل د دغه مطلب د خپرلو په ترڅ کې، چې د کاظم خان شیدا د چاپي دېوانو په ترتیبولو کې له کومې نسخې څخه د اصل په توګه کار اخیستل سوی دی، لیکلي دي: "... مطلب دا شو، چې د چاپ شویو دیوانونو ټولو مرتبینو د اسلامیه کالج نسخه کتلې ده البته همېش خلیل صاحب د بېنوا د چاپ نسخې په واسطه کتلې وه، خو ډېره عجیبه خبره دا ده، چې په اسلامیه کالج پېښور کې د شیدا د دیوان همدغه یوازینی نسخه ده، چې ټولو مرتبینو کتلې ده او بیا هم ځینې

خبرې داسې دي لکه چې دوی خو یا دغه نسخه کتلې نه وي او که کتلې ئې وي نو بیا ئې دومره سنگینې تحقیقي غلطۍ کړې دي چې د شیدا د دیوان شکل ئې بدل کړی دی مثلا دا لاندینی خبرې:

(۱) د بینوا صاحب چاپ کړی دیوان بیخي د اسلامیه کالج د نسخې مطابق نه دی. په دې نسخه کې، چې کوم کلام موجود دی هغه په مکمل شکل چاپ دیوان کې راغلی هم نه دی. دیوان نیمگړی چاپ شوی دی او ورسره ځینې غزلې او نور کلام کې د مصرعو او الفاظو شکل هم د موجوده قلمي نسخې سره بدل دی ... بدلون او نیمگړتیا دومره لري، چې موازنه ئې گرانه ده ... " (د سريزي ۳۴ مخ).

له دې اوږده نقل قول څخه دا څو ټکي څرگندېږي او هغه دا چې د اسلامیه کالج په قلمي نسخه کې چې کومې غزلې او نور کلام سته د دغې نسخې په هغه کاپي کې ټول نه وو اخیستل سوی چې بېنوا مرحوم ته د ارواښاد خان ولي خان له خوا استول سوې وه. په دغه کاپي کې هم تر غزلو او اشعارو لاس اړول سوی دئ او هم د مصرعو او الفاظو شکل وربدل سوی دئ. خو بېنوا ته دا نسخه د اسلامیه کالج نسخه ښکارېدله او ده ته دا زمينه برابره نه وه چې دغه کاپي دي له خپل اصل يعني د اسلامیه کالج له نسخې سره مقابله کړي. د کلام د دغې نیمگړتیا او د مصرعو او الفاظو د شکل د دغه بدلون مسؤل هغه کاتب دئ چې ولی خان مرحوم د اسلامیه کالج د نسخې د راتقلولو له پاره گومارلی وو او له خپله جېبه ئې د دغه استنساخ په بدل کې حق الزحمه پیسې هم ورکړې وې. بېنوا مرحوم ته د شیدا د دېوان د چاپ پر وخت دغه حقیقت نه معلومېدی چې دا نسخه د اسلامیه کالج د نسخې مسخه سوې کاپي ده. دا حقیقت ښاغلي حنیف خلیل ته دروینځوس کاله وروسته هغه وخت څرگند سو، چې د اسلامیه کالج نسخه ئې په خپله اصلي بڼه کې وکتله. که دغه راز واقعیتونه ما (هوتک)

ته روښانه سوي نه وای، ما به د (پښتو متون سمېدل غواړي) کتاب د لیکلو ستومانوونکي کار ته اوږه نه وای ورکړې. په ډېر تاسف سره باید ووايم چي د ادبي او تاريخي آثارو او نسخو د مسخه کولو جريان اوس هم په نوو انگېزو او نوو شکلونو سره روان دی. د دې ستري فاجعي مخه نيول په کار دي.

۸- د عبدالحميد دېوان :

په دغه نامه د پښتو ژبي د نازکخيال شاعر پر دېوان چي د ارواښاد صديق الله رښتین په "مقدمه، تصحيح او اهتمام" برابر سوی دی ږغېږم. د دې کتاب اوله برخه چي د "حميد پېژندگلي او شاعري" نومېږي، په ۱۳۲۰ش = ۱۹۴۱ع کال د ارواښاد پوهاند رښتین په قلم ليکل سوې او په همدغه کال ئې د مطبوعاتو د رياست له خوا د اقتصاد اوله جايزه گټلې وه. وروسته ئې د حميد دېوان هم ورسره يو ځای کړ او د (عبدالحميد دېوان) په نامه د ۱۳۳۱ش = ۱۹۵۲ع کال په حمل کي د پښتو ټولني (کابل) له خواد زرو ټوکو په تېراژ د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سو^(۱).

لکه وړاندي چي ويل سوي دي د دې کتاب اوله برخه (۲۸مخه) د حميد پر ژوند او شاعرۍ باندي بيانونه لري او دوهمه برخه ئې د اشعارو دېوان دی چي ۱۲۶ مخه ئې نيولي دي. د دېوان په سر کي "يادگيرنه" راغلي ده او په هغې کي د دېوان د ترتيبولو پر کار باندي ږغېدلی دی او هغه نسخې ئې معرفي کړي دي چي نوموړی دېوان ورڅخه تهيه سوی دی. په

(۱) د دغه چاپ سريزه په ۱۳۳۰ش کال کي کښل سوې ده او همدا کال ئې په پای کي ليکل سوی دی. د دېوان د ترتيبوونکي د آثارو په هغه ليست کي چي د کتاب د وقاتي په دريم مخ کي راغلی دی، هم د همدې دېوان د چاپ کال ۱۳۳۰ش ښوول سوی دی. ښاغلي زلمي هيوادمل د عبدالحميد مومند دېوان د سريزي په ۹۱مخ کي هم دغه کال ۱۳۳۰ش ښوولی دی، خو د عبدالحميد دېوان د وقاتي پر څلرم مخ باندي د پښتو ټولني تر نښان لاندي (حمل ۱۳۳۱) کښل سوي دي او ما همدغه کال د کتاب د چاپ کال گڼلی دی.

دې نسخو کي يوه قلمي ده او دوې نوري چاپي دي. وايي چي قلمي نسخه "د پښتو په پخواني خط ليکل شوې ده". ما (هو تک) ته نه معلومېږي چي د پښتو له پخواني خط څخه د مرتب مراد څه دى؟ دا نسخه د ليکلو تاريخ نه لري، د کاغذ د پاڼو له مخي زړه او پخوانۍ نسخه ده او مرتب زياتوي: "دا نسخه چه مونږ وکتله تر زياتي اندازې صحيح ده او ډېره لږه غلطۍ لري د دې نسخې په وقايه باندې د شير احمد نوم ليکل شوى دى نو بنيابي چه د ده په قلم نقل شوى وى". پر قلمي نسخو باندي کله کله د نسخو مالکان خپل نومونه کارې او کله کله د نسخو لوستونکي هم خپل نوم د يادښت په توگه پر ليکي نو حتمي نه ده چي دانوم دي د نسخې د ناسخ نوم وي^(۱).

ارواښاد مرتب د دېوان په ترتيبولو کي همدغي قلمي نسخې ته "زيات اعتبار" ورکړى دى. په هغو دوو چاپي نسخو کي چي د دغه دېوان په برابرولو کي کار ځني اخيستل سوي دى، يوه ئې بشپړه ده چي وايي "په لاهور کي د ملا عبدالغفار قندهاري د فارسي حاشيې سره په ۱۳۳۱ق چاپ شوى ده، لاکن زياته غلطۍ لري او د لغاتو اکثري معني گاني هم صحيح نه دي ليکل شوي"^(۲). بله چاپي نسخه ئې "نيمگړې" بللې ده چي وايي "د سر او آخر پاڼي ئې نشته".

په "يادگيرنه" کي دا خبره هم ياده سوې ده چي دا دېوان ئې په "نوي املا او رسم الخط" نقل کړى او ليکلى دى.

(۱) دا قلمي نسخه مرتب ته "عبدالله خان افغاني نويس د نقل او مقابلې دپاره" ورکړې وه چي مرتب د دېوان په ۱۵۴مخ کي "تشکر" ځني کړى دى. د "تشکر" په يادونه کي د محمد گلاب ننگر هاري نوم سته او وايي چي "د دې دېوان په نقلولو کښي ډېر زحمت ويستلى او د دريو نسخو له مخه ئې دا دېوان نقل کړى دى".

(۲) ښاغلى هيوادمل دغه نسخه د حميد د دېوان څلورم چاپ بللى دى او وايي چي ټول مخونه ئې ۱۲۶ دي. ده د ملا عبدالغفار کندهاري له نامه سره "هو تک" هم کښلى دى. (وگ: هماغه دېوان، هماغه مخ).

د دېوان په سر کي د "لاس پوری کول" تر سر خط لاندي مرتب، چي په هغه وخت کي د پښتو ټولني لوی مدیر وو، په دوو مخو کي خپلي خبري کړي دي او دغه دېوان ئې "د حمید دُرومرجان" بللی دی.

د عبدالحمید دېوان چاپي نسخه چي همدا اوس زما مخ ته پرته ده، نیمگړې ده او له بده مرغه د الف ردیف اته مخه ئې کنډو دي. د دغي نسخې اوله غزله په دې لاندي مطلع سره شروع سوې ده:

"واقع شوی دی بیا کوم تقصیر له ما؟
چه تیریزې دلربا دلگر له ما"

د دېوان په پای کي اووه مخه لغتنامه لري چي لغتونه پکښې د الفبې پر ترتیب برابر اوډل سوي او معنا سوي دي. تر هغې وروسته "د سمونې پاڼه" راغلي ده چي درې مخه ئې نیولي دي.

د دغه دېوان د ترتیب په وخت کي د متني کره کتنې چاري د پیل په هماغه لومړیو پړاوو کي وې او د متونو تصحیح کوونکو هم د دغه علمي ډیسیپلین له اصولو سره ډېر بلد نه ول. دا متن په حاشیو کي نسخه بدیلونه لري، د متن له پاره ئې قلمي نسخه د اصل په توگه ټاکلې ده، په حاشیو کي ئې د ځینو لغاتو او نومو په برخه کي لنډې څرگندونې هم کړي دي چي دا کارونه د متني نقد پر اصولو برابر دي. خو لکه وړاندي چي مو وویل، د متن د تصحیح کار په دغه وخت کي د خالیوڅو (خاپوړو) په حالت کي دی. که څه هم تر دغه متن وړاندي د خوشحال خټک مرغلري او د عبدالقادر خټک دېوانونه له کندهاره خپاره سوي ول، خو بیا هم مصححینو په دې برخه کي کافي تجربه نه درلوده، ځکه نو زما په نزد د دغه متن هغه ځایونه چي گوته ورته نیول کېدلای سي، دا دي:

- ځیني حاشیې کمزوري دي. په ۴۸ مخ کي دوهمه حاشیه چي وایي: "په بله نسخه کېښی - ..." دلته بله نسخه گونگ عبارت دی. باید یو

خه مشخص سوی وای. په ۶۲ مخ دریمه حاشیه کي کنبلي دي: "په یوه نسخه کنبی ... دلته هم د متني کره کتني اصول حکم کوي چي نسخه باید مشخصه سوې وای. په لمنلیکونو کي دغه راز خایونه نور هم سته.

– ځيني حاشیې باید متن ته پورته سوي وای.

د ۶۶ مخ حاشیه وایي چي: "په قلمی نسخه کنبی چندن راغلی دی" خو په متن کي "سندل" ثبت دی. دلته باید د اصل (قلمي نسخې) ثبت غوره سوی وای. سندل – سندل د چندن کلمې معرب (عربي سوی) شکل دی.

د ۸۵ یم مخ حاشیه "کودی" باید متن ته شامله سوې وای. په متن کي راغلي دي "مخ زما تر یاره پورې تور کالی نسکور دی"، له (نسکور) صفت سره (کودی = کودری) سم وایي. "کالی نسکور دی" د کاتب تصرف بولم او بنایي کاتب د (کودي) لغت په پوهېدلو کي مشکل درلود. په ۹۰ یم مخ کي دوهمه حاشیه "د غم اورشو" باید متن ته تللې وای او د متن ثبت "په تمامې دنیاوړې دغه اورشو" باید حاشیې ته کنبته سوی وای. په همدې مخ کي اوله حاشیه "عاشقی ئې د منصور کانه راوکړه" باید په متن کي د "عاشقی د منصور کار راته روا کړ" پر ځای راغلې وای. زما خیال دی چي د نسخې نقل کوونکي ته (کانه) لغت نااشنا وو. سر ئې نه په خلاصېدی، ځکه ئې په بیت کي تصرف کړی او په بېخوندی سره ئې مسخه کړی دی.

په ۹۳ مخ کي د دوهمي غزلي د پای له خوا د دریم بیت د سر نیم بیټی داسي دی: "ډېرو سولو د هجران خضر پنبېمان کړ". په حاشیه کي ورته کنبلي دي چي په چاپي نسخه کي (ډېرو څنبلو) دی. زما په فکر دلته د چاپي نسخې او زموږ تر بحث لاندې متن ناقلینو دواړو غلطی کړې ده. اصل نیم بیټی باید داسي وي: (ډېرو شوکو د هجران خضر پنبېمان کړ). دلته

(شوکلي) لغت په مغیره حالت (شوکلو) کي راغلی دی. (شوکلي) سخت درد، قلنج، ... ته وایي. ناقلین لکه چي په دغه لغت نه پوهېدل. د عبدالحمید مومند دېوان او د عبدالحمید مومند کلیات ترتیبوونکي د (شوکله) په معنا پوهېږي خو په دغه بیت کي ئې ورته فکر سوی نه دی او "ډېرو سولو د هجران ... " ئې ثبت کړی دی. حمید مومند د (شوکلو) کلمه په خپل بل اثر نیرنگ عشق کي هم راوړې ده:

یوله ځلې د سبق سبقت اندېش
 به له شوکو د رخصت په خاطر رېش
 (کلیات: ۴۳۹ مخ)

په ۹۶ یم مخ کي "هر دقت چه دې په مخکي حسن راوړی" په حاشیه کي لیکل سوي دي چي په نیمگړې چاپي نسخه کښی د راوړی په ځای (وکه) دی. (وکه) باید متن ته داخل سوی وای او (راوړی) باید حاشیې ته کښته سوی وای. له (دقت) سره د (کېدل) فعل سم راځي. دقت کېږي، راوړل کېږي نه!

په ۱۲۰ مخ کي د دوهمي حاشیې (خاوري) ویی باید په متن کي د (مینه) پر ځای داخل سوی وای. بیت داسي دی:

"څه فساد دی ستا په مینه کی حمیده
 چه د مینې په کیمیا کښی سره زړ نه شوه"

اول نیم بیټی که د چاپي نسخې له ثبت سره سم "څه فساد دی ستا په خاوره کښي حمیده" راغلې وای د بیت مفهوم به ډېر سم سوی وای. حمید ځان ته وایي چي ستا په خاوره = خټه کي څه فساد سته چي د مینې په کیمیا سره نه سره زر کېږي. په متن کي د (مینی) کلمې تکرار د حمید له "موشگافی" څخه لیري خبره ده.

په ۱۴۲ مخ کي هم د دوهمي حاشیې "د عشق په شور کي" د متن تر

ثبت "له حمیده صبر مه غواړه ناصحه + دغه توان ورڅخه لار د عشق په تور کي" له بیت سره ښه سر خوري. له حمید څخه د صبر دغه توان د "عشق په شور کي" تللی دی، نه "د عشق په تور کي". د عشق شور د اصل قلمي نسخې ثبت هم دی، باید د مرتب د خپل اقرار په حکم "دپراختیا" ورکول سوی وای.

په ۱۴۴مخ کي یو بیت داسي دی:

"د پردو وینو زول هرگوره گران دی

ځکه اچوی په غېږ کی مینا ویني"

د دغه مخ په دوهمه حاشیه کي کښلي دي چي په چاپي نسخه کي د (غېږ) پر ځای (قی) راغلی دی. په دوهم نیم بیټي کي باید (قی) راغلی وای ځکه د (قي = استفراق) په وخت کي څوک له خولې څخه ویني اچوي. له مینا (جام) څخه هم د میو د راتوئېدلو پر وخت (د قی کولو پر وخت) ویني راځي. دلته هم باید د حاشیې ثبت په متن کي شامل سوی وای. دغه راز نور موارد هم سته.

- د متن د تصحیح کار ځای تر سر تېر سوی دی. د مخونو لمبرونه ناسم لگېدلي دي. ۱۰۸ مخ، ۸۰۱ سوی دی، ۱۴۷ مخ ۷۴۷ سوی دی،....

د لیکدود یو رنگتوب (تجانس) ئې بدنه دی خو په متن کي ئې (کي) او (کښې) دواړه راوړی دی. ان تر دې اندازې چي په یوه بیت کي ئې دا دواړه شکله لیکلي دي:

"څه فساد دی ستاپه مینه کی حمیده

چه د مینې په کیمیا کښی سره زرنه شوه"

زموږ د مشرانو د وخت امکاناتو ته چي څوک وگوري او په ننني معیار ئې و نه تلي، نو دا متن له دې ټولو ټکو سره سره بیا هم په خپل وخت کي

دقیق کار وو او د ننني متني ناقدینو د کار له پاره د یوه تاداو حیثیت لري. پاک خدای دي زموږ مشران ټول وبخښي. د علم و ادب درانه بارونه ئې تر موږ پوري رارسولي دي.

۹- د شمس الدین کاکړ دېوان:

د شمس الدین کاکړ دېوان د کابل پښتو ټولني واردواره چاپ کړی دی. مقدمه ئې ښاغلي عزیزالله واصفي کښلې ده او د تصحيح چاري ئې هم ده سرته رسولي دي. د اهتمام کار ئې حفيظ الله نومي بشپړ کړی دی. په ۱۳۳۳ ش = ۱۹۵۴ع کال د کابل په عمومي مطبعه کي د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د دېوان په سر کي دهغه وخت د پښتو ټولني لوی مدیر ارواښاد صديق الله رښتین په یوه مخ کي یوه یادونه پر لیکلې ده. مقدمه ئې (۱۱مخه) د نورو دېوانونو پر خلاف د کتاب په پای کي راغلې ده. د دېوان ټول مخونه ۱۶۹ دي.

دا دېوان د متني نقد له اصولو سره سم تهیه سوی نه دی. داسي ښکاري چي له یوې واحدې نسخې څخه به برابر سوی وي ځکه حواشي يا نسخه بدیلونه نه لري. لغتنامه ئې هم نه ده ورته ترتیب کړې او غلطنامه هم نه لري. اصل نسخه چي دا چاپي متن ځني برابر سوی دی، نه د مقدمه لیکونکي له خوا او نه هم د پښتو ټولني د لوی مدیر له خوا راپېژندل سوې ده. د افغانستان په ملي آرشیف کي د شمس الدین کاکړ د دېوان دوې قلمي نسخې سته چي یوه ئې "عبدالواحد بن فیض محمد قندهاری" په کتابت او دوهمه ئې د "محمدگل خوشکاو" په قلم لیکل سوې ده. زه فکر کوم چي دا چاپي متن به په همدې دوو نسخو کي له یوې څخه تهیه سوی وي. که څه هم د ملي آرشیف د پښتو خطي نسخو په فهرست کي ئې کښلې دي چي د دغه دیوان یوه خطي نسخه د افغانستان د علومو اکاډمی

په کتابخانه کي هم سته. د اکاډمۍ کتابخانه هماغه د پښتو ټولني کتابتون وو. له امکانه ليري نه ده چي دا چاپ له هماغي نسخې څخه رانقل سوی وي. څرنگه چي چاپي متن د متني کره کتنې پر پر نسيپو برابر نه دی، ځکه نو دا ټولي خبري حدسيات دي او حدسيات د ننني معيار له مخي د اعتبار وړ خبري نه سي کېدلای.

د شمس الدين کاکړ دغه دېوان تر چاپ ۳۴ کاله وروسته د صحاف نشراتي موسسې (کوټه) له خوا په ښکلې قطع او صحافت بيا چاپ سوی دی. د تصحيح او ډيزاين چاري ئې صحاف نشراتي موسسې سر ته رسولي دي دا متن ئې ما (هوټک) ته کاناډا ته رالېږلی وو، ما مرور پر وکړ، ټايپي تېروتنې مي ورسمي کړې او دوهمه سرريزه و لغتنامه مي ورته وکښله. دا چاپ هم د متن څېړني پر معاصرو اصولو برابر نه دی خو تر اول چاپ يو څه د اعتماد وړ کېدای سي.

۱۰- پښتو عروض:

پښتو عروض د احمدشاهي عصر د يوه ننگرھاري پښتانه عالم مياشرف ليکنه ده. دا کتاب د عروضو په علم کي لومړني پښتو اثر دی. په دغه برخه کي موږ د مياشرف تر کتاب پخوابل اثر نه لرو. د دغه کتاب يوه خطي نسخه مولوي ابوالوفاء صاحب کندهاري غالباً په هند کي موندلې او له حيدرآباد دکن څخه ئې د کابل پښتو ټولني ته لېږلې وه. د انسخه د ارواښاد استاد رښتين په "کتبه او سپر نه" د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۴ش کال په آفسيټ ډول چاپ سوه. خطاط ئې د فارسي ژبي محقق ليکوال او شاعر مولانا خال محمد خسته او د خط ډول ئې نستعليق دی. د کتاب ټول متن ۳۸ مخه دی او استاد رښتين په ۳۴ مخونو کي د "پلټنه او سپر نه" په نامه تعليقات پر کښلي دي. د تعليقاتو په دوهم مخ کي د قلمي نسخې پر

مشخصاتو او لیکدود باندي رغېدلی دی او لیکلي ئې دي چي قلمي نسخه د لیکلو نېټه او د کاتب نوم نه لري. د قلمي نسخې د شپږم، یوولسم او پنځلسم مخونو عکس ئې هم په متن کي راوړی دی.

دا متن له یوې واحدې نسخې څخه تهیه سوی دی او طبیعي ده چي نسخه بدیلونه نه لري. ځای ځای ئې په لمنلیکونو کي د کلماتو تشریح سته.

پښتو عروض د متن څپرني له مخي تر زیاتي اندازې د باور وړ متن دی. د متن محتوا (منځپانگه) ئې ځیني داسي خبري لري چي عروض پوهان ورسره موافقه نه لري. خو د دې موضوع څپر نه زما د اوسنۍ لیکنې تر چوکاټ وتلې خبره ده.

۱۱- دستار نامه:

دستار نامه د خوشحال خان خټک (۱۶۱۳ - ۱۶۸۸ ع) مهم اثر دی. دغه مهم اثر واردواره د پېښور موزیم د مهتمم ارواښاد عبدالشکور په اهتمام په ۱۹۵۲ع کال په دغه ښار کي چاپ سو. عبدالشکور صاحب دغه چاپي متن له هغې قلمي نسخې څخه تهیه کړی وو، چي د پېښور د پښتو اکيډیمۍ په کتب خانه کي موجوده وه. د دې قلمي نسخې په باب وروسته لیکل سوي دي چي ارواښاد عبدالشکور ته "دا نسخه د گنبت خان بهادر محمدرفيق خان ورکړې وه"، په کتب خانه کي په " ... نمبر ق - ۲۵۳" قيد ده او "په حاشیه کي ئې فراقنامه هم لیکلې ده"^(۱). دغه قلمي نسخه د افضل خان خټک له پاره د عبدالحليم نومي په کتابت د ۱۱۱۹هـ ق کال د

(۱) وگ: دستار نامه - پښتو اکيډیمي پېښور - د سرزیزې ح، ط، مخ، چاپ ۱۹۹۱ع.

جمادي الثاني پر پنځمه خطاطي سوې ده^(۱). په دې چاپي متن کي د قلمي نسخې ليکدود کټ مټ رانقل سوی دئ چې د دستارنامې د کابل چاپ د ترتيبوونکي په نظر ئې "لوستنه د هر چا دپاره گرانه وه" او د پېښور د دوهم چاپ د ترتيبوونکي په قول "عبدالشکور صيب د چاپ کړې نسخې املاء دومره گرانه ده چه په اله آسانه څوک پرې پوهيدی نه شی". د عبدالشکور صاحب چاپ د دستارنامې اول چاپ دئ او علمي نړۍ ته واردواره د ده له خوا په چاپي توگه وړاندي سوې ده.

د کابل پښتو ټولني د ۱۳۴۵ ش = ۱۹۶۶ع کال په دوبي کي د خوشحال خان خټک د مړيني د ۲۸۶يم تلين د نمانځني په مناسبت د دستارنامې متن د ارواښاد عبدالشکور صاحب له چاپ څخه رانقل او په مناسبه قطع او ښه صحافت ئې د کابل په دولتي مطبعه کي د ۲۵۰۰ ټوکو په تېراژ چاپ کړه. د پښتو ټولني دهغه وخت مشر ارواښاد استاد رشتين دوه مخه سريزه پر کښلې ده او په هغې کي وايي چي رانقل سوی متن ئې "په ډير زيار صحيح کړی شوه" (د سريزي - لومړی مخ). د دستارنامې د دغه چاپي متن د مخونو شمېر ۱۳۸ دئ. د متن په پای کي "د ځينو لغاتو څېړنه" راغلې ده. دا څېړنه دوې برخي لري. يوه ئې د ارواښاد دوست محمد خان مومندپه قلم ليکل سوې او د پېښور له اول چاپ څخه رانقل سوې ده. د لغتنامې دغي برخي ته په ځينو ځايو کي نوره تشریح هم ورکول سوې ده. دوهمه برخه ئې پښتو ټولني برابره کړې ده. دواړي برخي په ۱۶مخونو کي ځای سوي دي. تر لغتنامې وروسته د متن فهرست په دوو مخونو کي راغلی دئ. د متن په سر کي د خوشحال خان تصوير او په پای

(۱) وگ: د کابل چاپ دستارنامې - ۱۳۸مخ. د افضل خان نامه ته د خټک لقب ما (هوتک) وراچولی دئ.

کي ئې د ده د قبر تصویر سته چي د کابل د پښتو ټولني په غوښتنه د کابل د حجاری او نجاری په فابریکه کي د مرمر له ډبري څخه په ۱۳۲۷ش = ۱۹۴۸ع کال جوړ سوی وو.

د دستارنامې د دغه چاپ په باب د پېښور چاپ (۱۹۹۱ع) ښاغلي مرتب حاجي ږردل خان خټک کښلي دي چي "... په ښکلې ټاټپ چاپ شوې ده - ولې په دې کښې په ځينو ځايو کښې د بابا ژبه بدله کړې شوې ده" (وگ: د دغه چاپ د سريزي - ط مخ). خو له بده مرغه دغه ځايونه ښوول سوي نه دي. د دغو ځايو موندل هغه وخت ممکن کېدلای سي چي د کابل چاپ متن د پېښور چاپ له متن، يا د پېښور د پښتو اکيډيمی له خطي نسخې او يا هم د ارواښاد عبدالشکور له چاپ سره مقابله سي. زه اوس د دغې مقابلي له پاره امکانات نه لرم.

تر کومه ځايه پوري چي ما ته څرگنده سوې ده، د کابل چاپ په دغه متن کي دې لاندي ټکو ته د متني ناقد گوته نيول کېدلای سي:

- مصحح ځای ځای ډېري پر ځای او معقولي سموني په حاشيه کي راوړي دي. د متن څېړني اصول مور ته وايي چي که په يوه متن کي کاتب ناسمه کلمه ليکلې وي او مصحح ئې د سمولو له پاره پاخه استنادونه لري، نو بايد دغه سمونه متن ته داخله سي او ناسم ثبت ئې په حاشيه کي وښوول سي. دا څو مثال به ولولو:

په اول مخ کي کاتب د خوشحال خان د يوه اثر نوم په ناسم ډول "فقرانامه" کښلی دی، مرتب و دې غلطی، ته متوجه سوی دی او سم شکل "فراقنامه" ئې په حاشيه کي راوړې ده. مرتب ښايي دا کار د امانتداري له اسيته کړی وي، خو د متن څېړني له اصولو سره سم ئې بايد "فراقنامه" په متن کي او "فقرانامه" په حاشيه کي راوړې وای.

په پنځم مخ کي هم د کاتب غلطی، ته د مرتب پام اوښتی دی چي "اما

د اسمان سره څه کا " ئې " اما د ایمان سره چه کا " لیکلی دئ. مرتب ته په کار وه چي سم عبارت ئې متن ته پورته کړی او ناسم ئې حاشیې ته کښته کړی وای.

په همدې مخ دوهمه حاشیه " یوه بل کمینه تر ملا کړې " عبارت باید متن ته شامل سوی وای. د متن " یوه بله کینه تر ملا کړی " باید حاشیې ته راغلی وای.

د نهم مخ د حاشیې " تقوی " باید د متن د ناسم ثبت " فتوی " پر ځای راغلی وای.

د ۳۴ مخ د حاشیې " دودوي " باید د متن د " دوی " پر ځای لیکل سوی وای.

د ۳۷ مخ د حاشیې له توضیح سره سم باید په متن کي د " باز " کلمه ورزیاته سوې وای. لوستونکي کله کله حاشیې ته پام نه کوي او د متن په لوستلو کي ستونزه پیدا کوي.

- سره له دې چي وایي متن " په ډیر زیار صحیح کړی شوه " خو بیا هم ډېر ځایونه (۲۸، ۳۹، ۵۲، ۵۶، ۶۸، ۷۰، ۷۱، ۷۵، ۸۰، ۸۲، ۸۵، ۱۵۳ مخونه...) ناسم پاته سوي دي. مرتب د پېښور چاپ لیکدود د خپل وخت مروج لیکدود ته رارولې دئ خو ځای ځای ځني پاته سوی دئ (۷۳مخ). دا کارونه د متن څېړونکو په عیبو کي نه شمېرل کېږي خو مرتب ته په کار وه چي پورتنۍ یادونه ئې د " په ډیر زیار تر یوې اندازې صحیح کړی شوه " په شان کښلې وای.

- د لغتنامې ځیني ځایونه د تامل وړ دي. دا چي په ۱۵۳ مخ کي د " شولان " معنا بې له کومي حوالې څخه " کمند " لیکلې ده، ما ته سمه نه

ښکاري. شولان سالن ته وايي^(۱). دې تېروتنې د خوشال خان خټک کلیات (؟ چاپ) ته هم لار کړې ده. ما چي له کندهاره تر اټکه کتاب کيښ، د خوشال خان خټک کلیات ته مي د دغې معنا په برخه کي اشاره کړې وه، خو اوس پوه سوم چي د دغه کلیات مرتب د شولان لغت په معنا کي دستارنامې د لغتنامې ښکار سوی دی.

په دغه لغتنامه کي خورا ډېر لغتونه معنا سوي نه دي او د معنا پر ځای ئې ټکي ايښي دي. له چاپي نسخې څخه د نقل کوونکي يا نقل کوونکو نومونه هم نه دي ښوول سوي. د متن د مرتب نوم هم په صراحت سره نه دی ليکل سوی او د متن د چارو سمبالوونکي د "مو" په ضمير سره ښوول سوي دي. د دغه ضمير له کارولو څخه څوک فکر کوي چي پر متن باندي ډله ييز کار سوی دی، خو زما په خيال د دغه متن د تهيه کولو کار تر ډېري اندازې پوري د پښتو ټولني د مشر له خوا سر ته رسېدلی دی. زما په نزد د دستارنامې دغه چاپ د انتقادي متن د اصولو پر ټول برابر نه خپړي او مبهمات ئې ډېر دي.

۱۲ - طب نامه:

طب نامه د خوشحال خان خټک بل اثر دی چي په نظم ئې کښلی دی او پر دغه چاپ چي ئې زه اوس رځپېرم، د کابل پښتو ټولني په ۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع کال د خوشحال خان دمړيني د ۲۸۶۶ تليين په مناسبت د پوهاند رشتين "سمونه او کتنه" د دوو زرو ټوکو په تېراژ د "طب نامه د خوشحال خټک" په نامه چاپ کړی دی.

د کتاب په سر کي "پومبني خبری" په ديارلسو مخونو کي راغلي دي

(۱) وگ: د ليکونکي اثر، له کندهاره تر اټکه - ۲۸۲ مخ.

چي په هغو کي د دغه کتاب د چاپ پر اړتيا، د قلمي نسخې (اصل) پر ځانگړتياوو، د خوشحال خټک پر نورو آثارو او د هغو پر بېلابېلو چاپونو، د خوشحال د کلياتو پر قلمي نسخو او د خوشحال په باب پر ليکل سوو آثارو باندې روڼا اچول سوې ده. ورپسې د طب نامې متن شروع کېږي چي ټول څلورېست مخه دي. تر هغه وروسته د خوشحال له چاپي فضل نامې څخه د "صحبت آداب" مثنوي، چي اته مخه ئې نيولي دي، راغلي ده. د طب نامې متن او له فضل نامې څخه رانقل سوې مثنوي خطاطي سوې ده. د خطاط نوم ئې نه دي ښوولي خو زه فکر کوم چي دواړه متنه به د مولانا خال محمدخسته په قلم خطاطي سوي وي (والله اعلم بالصواب). کتاب ته په نهو مخو کي لغتنامه هم ليکل سوې ده او لغتونه ئې د الفبې په ترتيب اوډلي دي. سريزه (پرومېنې خبرې) او لغتنامه دواړه په چاپي تورو ده. د کتاب په سر کي د خوشحال خټک تصوير هم سته.

د خوشحال خټک طب نامه، چي په ځينو کتابو کي د "صحت البدن" په نامه هم ياده سوې ده، تر دغه چاپ پخوا په ارمغان خوشحال (د سيدرسول رسا په زيار) او فضل نامه (د پېښور د اشاعت سرحد له خوا چاپ) کي چاپ سوې ده خو د ارواښاد استاد رشتين له خولې چي ويلي ئې دي: "... په دواړو ځايو کښي داسې غلته چاپ شوې ده چه له چاپ نه ئې نه چاپ غوره و" (د پرومېنې خبرې "د" مخ).

د دغه حاضر چاپ متن د پښتو ټولني د کتابتون له خطي نسخې څخه رانقل سوې دي او له چاپي متنونو سره مقابله سوې دي. د نسخو اختلافونه ئې په ښه تفصيلي توگه د هر مخ په لمنليکونو کي راوړي دي. د پښتو ټولني خطي نسخه د ارواښاد محمدعمر بلبل افغان (۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع مړ) له خوا د ټولني کتابتون ته ورکول سوې وه. ارواښاد بلبل افغان له دغې نسخې څخه بل نقل هم اخيستی وو، چي هغه هم په همدې کتابتون کي

خوندي وو (پرومبنی خبری - ج - مخ). وایي چي قلمي نسخه (اصل) د سر له خوا بشپړه خو په منځ او پای کي ئې دوه مخه کنډو دي. د نسخې ټول مخونه شپږ څلورېست دي، لیک ئې پوخ نستعلیق او لیکدود ئې د خټکو دی. دا متن په دقت تهیه سوی دی او د متن خپرني پر اصولو باندي تر زیاتي اندازې سم خپړي. د طب نامې د وروستي چاپ (د پېښور پښتو اکيډمي - ۱۹۸۵ع) مرتب سید محمد تقویم الحق کاکاخېل د کابل د پښتو ټولني چاپ طب نامې په باب لیکلي دي: "د کابل پښتو ټولني... یوه مجموعه د طب نامه خوشحال خان خټک په نوم په ۱۹۶۶ع کښې چاپ کړې ده. او تر خپله حده ئې د صحت کوشش کړی دی" (۷ مخ).

زموږ تر بحث لاندې چاپي طب نامې متن ته که د متني کره کتنې له عینکو څخه وکتل سي، دا لاندې ځایونه ئې سمېدل غواړي:

- خوشحال خان د ناروغیو د علاج له پاره ځای ځای دوې درې یا تر دې زیاتي نسخې (Prescriptions) سر پر سر راوړي دي. تر اولي نسخې وروسته ئې نورو ته د "ایضا" عنوان ورکړی دی. دغه عنوان په چاپي متن کي هر ځای په "بل رنگ" اړول سوی دی. دغه تصرف باید نه وای سوی او د قلمي نسخو "ایضا" باید خوندي سوی وای.

- د څلرم مخ څلرمه حاشیه "ده ساله" له متن سره سم وایي. په متن کي بیت داسي دی:

"غوړ د غواچه زاړه ډېر وی + د سال یا تر ده تېر وی"

د متن "د سال" که حاشیې ته کښته سوی او د حاشیې "ده سال" که متن ته رالور سوی وای، ښه به وو.

- د یوولسم مخ پنځمه حاشیه له متن سره سره خوري، بېځایه لیکل سوی ده. دا حاشیه باید د دوولسم مخ له اولي حاشیې سره یو ځای راغلې وای. د دې کار ملامتیا خو پر کاتب وراوړي خو که کتاب دوهم وار

تصحیح سوی وی، نو ئې بیا پر ه نورو ته هم متوجه کېږي.

- د دوولسم مخ څلرمه حاشیه ګونګه ده. په حاشیه کې راغلي دي چې "په چاپي نسخه کېنې عنوان دا دی (دارو د قوت باه) چه بیخپ غلت دی". په متن کې هم په غټو تورو " دارو د قوت باه" ثبت دی. لوستونکی د محشي په مطلب سم نه پوهېږي چې څه وایي؟

د همدې مخ پنځمه حاشیه هم تشریح غواړي. په دغه حاشیه کې ئې کېنلي دي: "په چاپي نسخه کېنې "نک چېکنی" لیکل شويدي". په متن کې "نک چېکنی" دئ او "نک چېکنی" بیا په لغتنامه کې معنا سوی نه دی. لوستونکی نه پوهېږي چې په دې دوو کې کوم یو سم دی. کله کله د متن ترتیبوونکي ځیني مروج او د ژبي عام کلمات بې تشریح پرېږدي خو که کلمه یا کلمات عام فهمه نه وي او مرتب ئې معنا هم نه وي راوړې، په دې صورت کې له لوستونکي څخه لار ور کېږي او نه پوهېږي چې د مرتب له خوا د ثبت سوي کلمې یا کلماتو د سموالي له پاره استناد په څه شي وکړي. د پېښور وروستي چاپ "نک چېکنی" ثبت کړی دئ خو هورې ئې هم معناه نه ده لیکلې. ښایي دالغت به په هغه سیمه کې مروج او عام لغت وي^(۱).

- د ۲۴ مخ دوهمه حاشیه بې ضرورته ده. د چاپي نسخه او موجود متن ثبت یو شان " دواړو" دئ. که دال له (واړو) څخه یو څه لیري لیکل سوی وای، مشکل په حلېدی.

- د ۲۷ مخ په دریمه حاشیه کې ويلي دي: "په چاپي نسخه کېنې (ورپوهیږی) په ځای (پری پوهیږی)". دلته که متن ته د چاپي نسخه ثبت داخل سوی وای، ښه به وو. د متن د "په ډېر رنگه جلاب کېږی +

^(۱) تر کومه ځایه چې ما ته معلومه ده (چېکنی) یو راز تروه مایع ده. د جوړولو پر وخت ئې ګشنيز، هوربه او نور مساله جات له سړکې سره ګډوي او پر کتغ باندي ئې دپاسه اچوي. د کتغ خوند او مزه په ډېرېږي.

هوشياران به درپوهيږي. په پر تله " هوشياران به پرې پوهيږي " محاورې ته نژدې او صحيح دى.

- د ۳۴ مخ د اولي حاشيې (وار) بايد متن ته لوړه سوي او د (خار) پر خاى راغلى واى. په متن كې خوشحال خان پر مېړه باندي د عورتي حقوق بيانوي او وايي:

"كه مثنى كه درې كه چار وى + زيست روزگار دې په خاى وى " د خوشحال مراد دا دى چې كه د چا دوې، درې يا خلور ماندينې گانې وي، له هري يوې سره دي "زيست روزگار" په وار (نوبت) وي. د ماندينو په تعدد كې د اسلامي شريعت حكم هم "تعدلوا" دى. (خار) دلته د بيت له مفهوم سره سره نه خوري او د حاشيې (وار) ورسره سم راځي.

- د ۳۵ مخ د دوهمي حاشيې "پرې دې تل حلاله خورينه" د متن د "برې دې تل حلال خورينه" پر خاى راغلى واى ځكه خبره پر "نفته" ده او د دغه مونث نامه سره (حلاله) صفت سم راځي نه (حلال). د همدې مخ د دريمي حاشيې "حرامه، عامه" هم بايد د متن د "حرام، عام" پر خاى ليكل سوي واى. د متن تر "كه لقمه وركړې حرام" به "كه لقمه وركړې حرامه" د پښتو ژبې له گرامري اصولو سره سمه خبره وي. پخوانيو ناسخينو د كلماتو د پاى حر كتونه په زور، زېر، پېښ سره ښوول.

- د ۳۶ مخ څلرمه حاشيه "په ډېر رنگه دخول كيږي بهتر دا دى" هم د ټولو چاپي نسخو ملاتړ لري او هم تر "په ډېر رنگه دخول كيږي هنر دا دى" د معنا و مفهوم په لحاظ غوره ښكاري، ځكه نو بايد حاشيې ثبت متن ته لوړسوي واى او د متن ثبت حاشيې ته راكښته سوي واى.

- د ۳۷ مخ اوله حاشيه چې وايي د متن د "په دا كار كښې تندرستى ده سراسر" په ټولو چاپي نسخو كې "په دا كار كښې تندرستى ده د بشر" ثبت دى، بايد د چاپي نسخو ثبت ته اعتبار وركړه سوي واى. په دغه بيت

کي (د بشر تندرستي) يعني د (وجود تندرستي، د ځان تندرستي) د متن د (سراسر تندرستي) تر عام مفهوم موزونه راځي.

- د ۳۸ مخ څلرمه حاشيه "که به پی څښې شوي پی د بزو څښه" هم د متن تر "که ئې څښې شوي پی خو د وزو څښه" د نورو نسخو زيات ملاتړ لري، ځکه ئې نو متن ته شاملول زما په نظر سم ول.

د طب نامې متن پر څلورېنيم مخ پای ته رسېدلی دی. په پای کي ئې له فضل نامې څخه تر يوه اوږده مثنوي (؟ مخه) وروسته لغتنامه راغلي ده. په لغتنامه کي د متن ټول لغتونه نه دي اخیستل سوي او په اخیستل سوو لغتو کي هم ټول معنا سوي نه دي. د ډېرو لغتو معنا ته (...) ايښوول سوي دي. د معناوو په برخه کي هم زما سره د ويلو څه خبري سته خو د هغو بيانول مي له موضوع څخه ليري کوي. زما د څېړني استقامت د متني نقد لوری دی، خو دا يوه خبره به د دې بحث په پای کي وکړم او بحث ته به د پای ټکی کېښېدم. د لغتنامې د (ش) ردیف اول لغت "شوده پی" ته ليکل سوي دي: "يو بوټی دی؟" شوده، پی، شيدې ټول د هغې سپيني اوبلني غذا پښتو نومونه دي چي په فارسي ئې (شیر) او په انگرېزي ئې (milk) بولي.

۱۳- د خوشحال رباعيات:

"د خوشحال رباعيات" نومې مجموعه د کابل د پښتو ټولني د ادبياتو خانگي له خوا په ۱۳۴۹ ش = ۱۹۷۰ع کال د ۱۵۰۰ ټوکوپه تېراژ په ۲۹۹ مخونو کي د پښتو ټولني د هغه وخت د مشر پوهاند رشتين له څلورمخه يادانېت سره، چي د مجموعې په پای کي ئې راوړی دی، خپره سوې ده. د ارواښاد پوهاند رشتين د يادانېت له مخي، پر دغه مجموعه باندي ډله ييز کار (درې مياشتي) سوی دی. په دغه يادانېت کي راغلي دي چي: "د خوشحال د رباعياتو د نقلولو کار په اول ځل د ادبياتو په خانگه کښی د

ښاغلی محمد اسمعیل سرېن له خوا سر ته ورسید، پس له هغه د ښاغلی بختانی، خدران، سرېن، حبیب الله اږیدی او شاه ولی صافی له خوا د نورو چاپی او قلمی نسخو سره مقابله شو او بیا د ښاغلی حفیظ الله او سرېن له خوا پاکنویس کړی شو". (الف مخ) خو ښاغلي رفیع صاحب لیکلي دي چي: "په ۱۳۴۹ کال چي پښتو ټولني د خوشال خټک د سيمينار له پاره د خوشال بابا رباعيات چاپول بختاني صاحب ئې (د) تصميم؟ او مقابلي د کميسيون مشر و او د دې رباعياتو کار هم د دوی تر نظر لاندې تر سره شو." (وگ: رشاد مجله، لومړی کال دوهمه او دريمه گڼه ۱۷ - ۱۸ مخونه). که څوک متن ته وگوري نو پوهېږي چي د تصحيح اساسي کار د پوهاند رشتين له خوا سر ته رسېدلی دی. دې کار درې مياشتي دوام موندلی وو او وروسته بيا "د قلمی نسخو د ليک دود د سختيا په وجه ډېر ځايونه پکښې ناسم پاتي شوی وو". ارواښاد رشتين صاحب زياته کړې ده چي: "په دغه وجه له قلمی نسخو سره د بيا مقابلي ضرورت پيدا شو او ما په خپله د محمد اسمعیل سرېن، شاولی صافی، شادوله او بينا په مرسته په دغه کار لاس پورې کړ ... په دوو هفتو کښې دغه گران کار سر ته ورساوه، (۱۶۰۴) رباعی گانی مو ولوستلی او ناسمی رباعی گانی مو په ډېر غور سره مقابله او د قلمی نسخو له مخه سمې کړې." (ب مخ)

په دې مجموعه کي اويا رباعی داسي دي چي په نورو چاپي او خطي نسخو کي نسته او په دې ډول د ټولو رباعياتو شمېر (۱۶۷۴) ته رسېدلی دی (ج مخ)^(۱).

د دې مجموعې په ترتيبولو کي د خوشحال خان د دېوان له درو قلمي

^(۱) د خوشال خان خټک کليات د سريزو په (درېيم مخ) کي دا شمېر "ټولټال ۱۶۸۴ څلوريزې" بلل سوی دی چي غالباً به چاپي تېروتنه وي.

نسخو (د پښتو ټولني د خطي زېرمي) او نورو درو چاپي نسخو څخه کار اخیست سوی دی. قلمي نسخې ئې داسي ښوول سوي دي:

"۱ - لومړۍ قلمي نسخه د خوشحال په ژوندپه ۱۰۹۹هـ کال په جانه کور کښی چه د آدم خیلو اړېدو په علاقه کښی یو ځای دی لیکل شوې ده^(۱).
۲ - دوهمه قلمي نسخه هم ډېره پخوانۍ ده خو تاریخ ئې نه معلومېږي.

۳ - دریمه قلمي نسخه هم زړه او پخوانۍ ده، خو تاریخ او د سر او آخر پاڼې نه لري." (الف - ب مخونه)

چاپي نسخې داسي راښيي:

"۱ - لومړۍ چاپي نسخه په ۱۳۱۶ش کال د ښاغلي عبدالحي حبيبي له خوا په کندهار کښی چاپ شوی ده^(۲).

۲ - بله چاپي نسخه د ښاغلي دوست محمد کامل له خوا په ۱۹۵۲ع کال په پېښور کښی چاپ شوې ده.

۳ - دریمه چاپي نسخه د ښاغلي سيد رسول رسا له خوا په ۱۹۶۴ع کال په پېښور کښی چاپ شوې ده" (ب مخ).

ارواښاد پوهاند رشتين ليکي چي له دې ټولو قلمي او چاپي نسخو سره ئې "د خوشحال رباعيات" مقابله کړي دي. رشتيا هم که څوک د دغي مجموعې متن وگوري په لازمو مخونو کي ئې نسخه بدیلونه په لنډ ډول د اړوند مخ په حاشيو کي راوړي دي. دغه راز ئې د مشکلو لغاتو لنډي معناوي هم په حاشيو کي کښلي دي. دا رباعيات رشتيا هم په خپل وخت کي تر نورو ټولو چاپ سوو دېوانو بشپړ دي خو که د متن څېړني له مخي

(۱) دا هغه نسخه ده چي ويل کېږي ځيني برخي ئې د خوشحال خان په خپل خط کښل سوي دي.

(۲) دا سنه سمه نه ده او يو کال کمه ښوول سوي ده (هو تک).

وڅپرل سي، نتيجه به ئې داسي راووزي:

له کومو خطي نسخو څخه چي استفاده سوې ده، د هغو پېژندنه ډېره مختصره او صرف دومره ويل سوي دي چي "پخوانۍ" يا "زړه پخوانۍ" ده. د نورو ليکدودي ځانگړتياوو پر ځای ئې صرف دومره قدر ويلي دي چي "دغه درې واړه قلمي نسخې په پاڅه نستعليق خط د خټکو د کورنۍ په خاص ليک دود ليکل شوي دي. په دغه ليک دود کښي د پښتو د هر دروند توري د پاسه وړو کي همزه (ء) ليکل کيږي".

د متن له پاره د اصل نسخې ټاکلو خبره مبهمه پاته ده او څوک نه پوهېږي چي په متن کي کومي چاپي يا قلمي نسخې ته د اصل په توگه کتل سوي دي. د يادښت په لومړي مخ کي ويل سوي دي چي "د رباعياتو د نقلولو کار په اول ځل ... د بناغلي محمد اسماعيل سرېن له خوا سر ته ورسيد" خو دا ئې نه دي ښوولي چي دا نقل له کومې چاپي يا خطي نسخې څخه سر ته رسېدلی دی. د مقابلې په برخه کي ئې دومره قدر ويلي دي چي "په دې مقابله کي د پښتو ټولني له دوهمې او دريمې قلمي نسخې څخه زياته گټه اخستل شوې ده او اولی قلمي نسخی ته د ضرورت په وخت کی رجوع شوې ده". د دغه انتخاب دلايل ئې نه دي بيان کړي. لازمه خو دا وه چي "لومړۍ نسخه" چي د خوشحال په ژوند کي ليکل سوې وه، د اصل په توگه ټاکل سوې وای.

داسي ښکاري چي د متن د تهيه کولو په کار کي تلوار (بېره) سوی وي ځکه د خوشحال د ۲۹۰۰ یم تلين د نمانځني وخت پر رارسېدونکي وو او پښتو ټولني غوښتل دغي نمانځني ته دا دروند متن تهيه کاندي له همدې اسيته ئې د مقابلې کار په دوو هفتو کي بشپړ کړی دی. دا موده د دغسي يوه درانه متن د مقابلې له پاره کافي نه ده.

په هر صورت "د خوشحال رباعيات" د خپل وخت د نورو آثارو په

پر تله په دقیقه توگه تهیه سوي دي د لغاتو ثبت ئې نسبتاً اوریجینل دی او دا متن د پښتو ادب د باوري متونو په کتار کې راتلای سي.

۱۴- د حنان بارکزي دېوان:

د میرزاحنان بارکزي دېوان واردواره د کابل پښتو ټولني د کابل مجلې د خانگي له خوا په ۱۳۳۶ش کال د زر ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ سوی دی. ټول دېوان (۲۴۴) مخه دی او په پای کې (؟) مخه سمون لري چې چاپي تېروتنې ئې پکښې ښوولي دي. د کتاب په سر کې ئې د حنان بارکزي تصویر هم وراچولی دی. په سر کې دهغه وخت د پښتو ټولني رئیس استاد گل پاچا الفت یو مخ او د کابل مجلې د هغه وخت مدیر محمددین ژواک درې مخه لیکنه کړې ده او په هغو کې هم د حنان د شعر پر اهمیت او یوڅه هم د ده پر ژوندلیک ږغېدلي دي. نه ئې د دېوان د ترتیب پر څرنگوالي، نه ئې د اصل نسخې د معرفۍ له پاره او نه ئې هم په دېوان کې د راغلو مشکلو لغاتو د حل له پاره وخت موندلی دی. یوازي ئې دومره قدر ویلي دي چې: "د دې کتاب د ځینو برخو په کتنه کښې ښاغلی ساپی د ادبیاتو مدیر او په پاکنویس کښې ښاغلی عبدالصمد خان مرسته کړی ده چه اداره تشکر ځنی کوی. (اداره)".

دا دېوان د متن څېړني پر اصولو کورټ نه برابرېږي او تر دې خبرې په هاخوا چې ادبي نړۍ ته د اول وار له پاره د پښتو د دغه نازکخیال شاعر کلام په چاپي توگه وړاندي کړی دی، نوره ښېگڼه نه لري.

د دغه دېوان انتقادي متن ما (هوټک) تهیه کړی او خپور کړی دی چې پر خپل ځای به خبرې پر وسې. خو په دې ځای کې به دهماغه انتقادي متن د اول چاپ د سریزې له (ن) مخ څخه هغه مطالب کټ مټ رانقل کړم چې ما له نن څخه شل کاله پخوا د پښتو ټولني له خوا د حنان بارکزي د

چاپي دېوان په باب کښلي ول:

"دا ديوان د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۳۶ ش کال د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوئ دئ. ارواښاد استاد گل پاچا الفت، چي په هغه وخت کي د پښتو ټولني رئيس وو، يو مخ سريزه او ښاغلي محمدين ژواک^(۱) چي په هغه وخت کي د کابل مجلې مدير وو، درې مخه مقدمه پر کښلې ده. په دې دواړو ليکنو کي هغه نسخه چي د دېوان د ترتيبولو په وخت کي ترې استفاده سوې، نه ده ښوول سوې. مرتب ئې هم په وضاحت سره نه دئ معرفي سوئ. ډېري طباعتي غلطۍ لري او له څلورمخه (سمون) سره سره بيا هم زياتي غلطۍ ورڅخه پاته دي چي سمې سوي نه دي. حتی په هغه غزله کي چي حنان د کاتبانو له بې پروايي څخه شکايت کوي، هم غلطۍ سته (وگورئ: د چاپي دېوان ۹۰ مخ). د ردیف گډوډۍ هم پکښې سته. د (واو) د ردیف يوه غزله د (ی) په ردیف کي راغلې او د (ی) د ردیف يوه غزله د رباعياتو په پای کي مکرر راوړل سوې ده. په چاپي متن کي داسي نخبني ښانې سته چي مرتب بايد څوک د ختيځي لهجې ويونکی پښتون وگڼي. د شاعر له لهجې سره پوره بلد نه دئ. دې کار په شعر کي لږ څه بې نظمی راوستلي دي.

ټول دېوان ۲۴۴مخه دئ چي ۳۴۹ غزلي، ۲۵ رباعۍ، ترجيع بند، مخمس او فالنامه پکښې ده ... زما په خيال د ديوان د چاپولو په کار کي لازم دقت نه دئ سوئ خو دا چي د ادب مينه والو ته ئې د پښتو ژبې د يوه ډېر نکته سنج شاعر دېوان وړاندي کړئ دئ، د ستايني وړ اقدام دئ. لومړي چاپونه هر ورومرو نيمگړتياوي لري".

(۱) ژواک صاحب د دغې ليکنې پر وخت ژوندی وو. نوموړی د ۱۹۹۷ع کال په اگست کي په المان کي مړ سو او هورې ښخ دئ. (هوتک).

دریم خپر کی

(افغانستان - تر ۱۳۵۲ ش کال وروسته چاپي متون)

۱۵ - دولت لوانی دېوان:

دولت لوانی د روښاني خوځښت پیاوړی مبلغ او دېوان لرونکی شاعر دی. د ده دېوان واردواره د کابل د پښتو ټولني د ادب او فولکلور د لوی مدیریت له خوا د عزیزالله او محمدعارف غروال په اهتمام په ۱۳۵۳ ش = ۱۹۷۴ع کال د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د کتاب قطع لویه ده. د دېوان په سر کې د پښتو ټولني دهغه وخت د رئیس ارواښاد محمدصديق روھي په قلم یو مخ سریزه لري او په هغې کې ویل سوي چي دا دېوان ئې د بايزيد روښان د وفات د څلور سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت له نورو کتابو سره یو ځای چاپ کړی دی. تر دغې سريزي وروسته د پښتو ټولني د ادب او فولکلور څانگي لوی مدير څېړنمل دوکتور سيدال شاه پولاد په درو مخونو کې پر روښاني خوځښت، د دولت لوانی پر شاعرۍ او د دغه دېوان د ترتيب په باب لنډې خبري کړي دي. تر دغو ليکنو وروسته د ارواښاد پوهاند عبدالشکور رشاد په قلم يوه درنه تحقيقي ليکنه (۳۴ مخه) راغلې ده او علامه رشاد مرحوم د دولت لوانی پر ژوند، عقايدو، دهغه پر دېوان او دهغه د شاعرۍ پر عروضي اړخ باندي ژورې علمي او ابتکاري خبري کړي دي چي د چاپي دېوان ارزښت ئې ډېر وړلوې کړی دی. تر دغې

عالمانه ليکني وروسته د ديوان مهتمم محمدعارف غروال په يوه مخ کي د دېوان د ترتيبولو پر چارو باندي په لنډ ډول برغېدلی دی.

تر دغو ليکنو وروسته د دېوان متن شروع سوی دی چي ۲۶۱مخه ئې نيولي دي. تر متن وروسته "مننه او کوروداني" (يو مخ). بيا "د چاپي تېروتنو سمون ليک" (اووه مخه) او ورپسې "لغات نامه" (۱۰مخه) راغلې ده. په لغات نامه کي لغتونه د الفبې پر ترتيب باندي اوډل سوي او معنا سوي دي. په لغاتنامه کي يو شمېر لغتونه بې معنا پاته سوي دي. د دېوان په سر کي د بايزيد روښان خيالی تصوير هم چاپ سوی دی.

دا دېوان له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی چي وايي يوه ئې "ډېر کلونه د پښتو ټولني په کتابخانه کي خوندي وه، بيا ئې د مطبوعاتو په کتابخانه او وروسته ئې د عامه کتابخانې په قلمي څانگه پوري اړه درلوده". (د پوهاند رشاد د ليکني ديارلسم مخ). دا نسخه د ليکلو نېټه او د ليکونکي نوم نه لري خو د اشعارو په نسبت تر دوهمي نسخې ډېره بشپړه ده^(۱). دوهمه قلمي نسخه په غزني کي د البيروني په کتابخانه کي ساتل سوې وه. دغه نسخه د ميا محمدي جيو "قدس سره" په پرمابښت د پېښور کي گل محمد په کتابت په ۱۱۷۴هـ ق کال ليکلې ده (وگ: د سريزي "د" مخ). په چاپي متن کي د اطلاعات و کلتور قلمي نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده او له دې نسخې څخه د رانقلولو کار ئې محمد اسماعيل سرپن سر ته رسولی دی. دغه نقل د غزني د البيروني کتابخانې له خطي نسخې سره محمدعارف غروال او عزيزالله مقابله کړی دی او اختلافي ځايونه ئې

(۱) د دې نسخې يادونه علامه عبدالحی حبيبي د پښتانه شعراء په لومړي ټوک کي کړې ده. نسخه اوس د افغانستان په ملي آرشیف کي خوندي ده. (وگ: فهرست نسخ خطي پښتو آرشیف ملی افغانستان - ۵۲مخ).

په حاشیو کې راوړي دي^(۱).

د دولت لوانې د دېوان د خطي نسخو په اړه زه مجبور یم چې د خپلي اوسنۍ څېړنې د استقامت پر خلاف یو څو خبري وکړم او هغه دا چې د دغه چاپي متن په درو سرو مقدماتي لیکنو کې د دولت لوانې د دېوان پر دغو دوو خطي نسخو برسېره په خارج کې د درو نورو قلمي نسخو یادونه سوې ده چې وایي یوه ئې په بریتیش موزیم کې او دوې نورې ئې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې خوندي دي. د بریتیش موزیم د نسخې یادونه په دوو لیکنو کې بې حوالې خو په یوه لیکنه کې د پښتانه شعراء لومړي ټوک ۹۱ مخ په حواله سوې ده. په موزیم کې ئې د دغې نسخې د قید نمبر (۴۲۲۸) او د نسخې د استنساخ کال ئې (۱۱۰۱ هـ ق) ښوولی دی. زما د مطالعې له مخې د پښتانه شعراء لومړي مؤلف دغه خبره د "د هند د زړو آثارو د مجلې، ج ۱۱، ص ۵۶۷" په حواله کښلې ده. ما (هوټک) ته پخوا لا دومره قدر معلومه وه چې په بریتیش موزیم کې د دولت لوانې د دېوان نسخه نسته. کله چې په چاپي دېوان کې مې دغه درې لیکنې ولوستلې نو مې هڅه وکړه چې دا خبره لږ څه سپینه کړم. تر څېړنې وروسته راته څرگنده سوه چې په بریتیش موزیم کې د روښاني خوځښت د یوه بل پښتانه شاعر ملا ارزاني دېوان په همدغه یاد سوي نمبر (۴۲۲۸) قید وو. د

(۱) د صدیق دېوان (چاپ ۱۳۵۸ ش) د سریزې په (ج) مخ کې راغلي دي چې د هند د جمهور رئیس مرستیال فقید ډاکټر ذاکر حسین افغانستان ته د راتګ په وخت کې (۱۳۴۵ ش کال) د هند د کتابخانو د ځینو خطي نسخو میکروفیلمو ته راوړي ول چې په هغو کې د دولت دېوان هم شامل وو. د دولت دغه حاضر دېوان د ذاکر حسین تر سفرا ته کاله وروسته چاپ سوی دی. زه نه پوهېږم چې په دې دېوان کې د دغه مایکروفیلیم خبره ولې یاده سوې نه ده او ولې د متن په تهیه کولو کې استفاده نه ده ځنې سوې؟ (م. هوټک).

ملا ارزاني د دېوان دغه نسخه په (۱۱۰۱هـ ق) كال استنساخ سوې ده^(۱). له دغي نسخې څخه ارواښاد بېنوا يو نقل (كاپي) تر لاسه كړى وو او ښاغلي زلمي هيوادمل له دغي كاپي څخه د دېوان متن ترتيب كړى دى. د هيوادمل صاحب له دغه نقل څخه ډاكټر پرويز مهجور خويشكي د ارزاني خويشكي په كليات كې استفاده كړې ده^(۲).

د بلومهارټ (James Fuller Blumhardt) د فهرست پخوانى انگرېزي متن همداوس (۲۰ جولای ۲۰۱۱ع) زما سره نسته خو له لندنه مي راغونښتى دى. نوى فهرست د ډاكټر ميكنزي (D.N.Mackenzie) له خوا د (Catalogue of Pashto manuscripts in the libraries of the British Isles) په نامه په ۱۹۶۵ع كال كې له ځينو اضافاتو سره بيا خپور سوې دى. په دغه چاپ كې د ارزاني شاعر د دغه خطي دېوان د قيد نمبر (B.M.Or.۴۴۹۶) او د فهرست په ۵۹مخ كې پنځه شپېتم كتاب دى. زما په خيال دغه تېروتنه واردواره د هند د زړو آثارو په مجله كې پېښه سوې ده او بيا ئې نورو افغاني ليكنو ته هم لار موندلې ده.

بیرته راگرځم اصلي موضوع ته. د دولت دېوان دغه چاپي متن د متن څېړني پر اصولو برابر تهيه سوې دى خو زما په خيال د متني ناقد له نظره د "خو" ځايونه پكښې سته.

په حاشيو كې د البيروني كتابخانې د نسخې ثبتونه په تفصيل سره راغلي دي. ما چي ځغلند نظر پر وكړ، راته معلومه سوه چي په زياترو ځايو كې د البيروني كتابخانې د نسخې ثبت د متن تر ثبت غوره دى او بايد د

(۱) (وگ: وين، رازمحمد، پښتو كتابونه، د بلومهارټ د فهرست پښتو ترجمه، ۱۱۷مخ چاپ ۱۳۳۷ش).

(۲) (وگ: د ارزاني خويشكي كليات - د سريزو ۱۹مخ).

حاشیې ثبت متن ته ورلوړ سوی وای. زه ټولي حاشیې دلته نه سم راوړلای او یوازې په دې څو مثالو اکتفا کوم.

- د اول مخ اوله حاشیه "(صفت) بکبنم" د متن تر ثبت "صفت به کوم" د روښاني عصر پښتو ته نژدې دئ او باید متن ته داخل سوی وای. د همدې مخ دوهمه حاشیه "پښو" د متن تر ثبت "پښې" گرامري سموالی لري، باید متن ته لوړ سوی وای.

دغه راز پنځمه حاشیه "شمس قمر ئې باندي بل کړه مشعلونه" د متن تر ثبت صحیح ده. په متن کې "شمس قمر باندي..." ثبت دئ چې هم ئې یوه څپه کمه ده او هم د (ئې) ضمیر ځني لوېدلی دئ.

- د دوهم مخ په اوله حاشیه کې "... لافي مه کانړو" شکل د متن تر "... لافي مه کړئ" لرغوني دئ، باید په متن کې شامل سوی وای.

- د څلرم مخ په شپږمه حاشیه کې راغلی "پنډ" د متن تر "بند" غوره دئ. "پر مرداره باندي پنډ لکه ورغونه" ما ته سم ایسي. پنډېدل د (غونډېدل) په معنا دئ. "پر مرداره باندي بند..." راته ناسم ښکاري.

- د پنځم مخ دریمه حاشیه "د نیکانو نصیحت به چیري نغوړی" باید متن ته پورته سوی وای ځکه د متن ثبت له دوهم نیم بیټي سره ډېر سر نه خوري.

دغه راز موارد بیخي زیات دي او زما په نظر که د البیروني کتابخانې نسخه د کلام له کمښت سره سره د اصل په توگه ټاکل سوې وای او کمبوتې ئې د اطلاعات و کلتور له نسخې څخه پوره سوي وای، ښه به وو. د البیروني د کتابخانې نسخه تر دا بلي نسخې څو غوره ځانگړتیاوي لري:

اول دا چې نسخه د کتابت نېټه او د کاتب نوم لري. خطاط ئې گل محمد پښوړی معلوم شخص دئ. د ده په لاس د نورو کتابو کښل سوي نسخې ډېرې سته. لاس کښني ئې د نورو کتابانو په پر تله د ډاډ وړ دي. په

داسي حال کي چي د اطلاعات و کلتور نسخه نه د کتابت نېټه لري او نه ئې د کاتب نوم څرگند دى. خو د چاپي دېوان ترتيبوونکو ته لکه چي د البيروني کتابخانې د نسخې د کتلو موقع د اطلاعات و کلتور له نسخې څخه تر نقل اخيستلو وروسته برابره سوې ده. دا نو هغه وخت وو، چي د بايزيد سيمينار رانزدې کېدونکي وو او دوى د دوهم وار نقل و مقابلې له پاره لازم وخت نه درلود. د وخت د کموالي خبره محمدعارف غروال په خپلو خبرو کي کړې ده (پنځه دېرشم مخ).

د وخت د کموالي له اسيتنه دى چي په متن کي پر غلطنامه سرپېره نوري چاپي غلطۍ هم ناسمي پاته سوي دي. ځاى ځاى د حاشيو لمبرونه ځني پاته سوي دي (۵، ۸، ۱۰، ... مخونه)، توري سم نه دي لگېدلي او نوري وړې تېروتنې.

د تورو ناسم لگېدلو او د متن ناسم رانقلولو يوه ډېره مهمه څېړنيزه تېروتنه پېښه کړې ده چي يادونه ئې د راتلونکو څېړنو له پاره گټه رسوي. په ۲۱ مخ کي دولت لوانې د يوه اوږده نظم په ترڅ کي د روښان پير د لمسي او د جلال الدين غازي د زوى رشيد خان الهداد انصاري د مړيني نېټه بيانوي او وايي:

په يوه آهې ارواح له تنه بيل شو

په تاريخ د عين، نون، ح، ى، سفرؤ

دوهم نيم بيتى د الهداد د مړيني تاريخي ماده ده چي که ئې د همدغه چاپي ثبت له مخي محاسبه کړو (ع = ۷۰ + ن = ۵۰ + ح = ۸ + ى = ۱۰)، مجموعه ئې (۱۳۸) کېږي. نو هر ورو بايد ووايو چي د (عين) پر ځاى بايد (عين) وي او دا وروستى ثبت د مطبعې حروف چين له حيا څخه! (عين) کړى دى. خو که د (ع) پر ځاى (غ) وليکو، نو د تاريخي مادې ارزښت به (۱۰۶۸) راووزي. علامه رشاد د همدې چاپ د سريزي په نهم مخ کي د

الهداد مړینه په (۱۰۵۸هـ ق) کې بللې ده چې د پورتنی بیت تر نېټې لس کاله پخوا پېښه سوې ده. د دغه حقیقت له مخې باید د بیت دوهم نیم بیټی شاعر داسې ویلی وي:

"په تاریخ د غین، نون، ح ئې سفر و"

د متن رانقلوونکي د (ئې) ضمیر د (ی) په شکل ثبت کړی دی چې لوستونکی پر هغه باندي په تاریخي ماده کې د شامل توري گومان کوي. په خطي نسخو کې دغه ضمیر د (ی، یه) په شکل نور مثالونه هم لري. زه لکه چې د دولت لواني پر دېوان باندي د بحث په ترڅ د خپل کتاب له موضوع څخه دوه واړه ووتلم او د متن څېړني بحث راڅخه پاته سو. خیر، امید دی چې دا یادوني هم بې گټې نه وي. له پورته بیان څخه داسې نتیجه را ایستلای سو، چې د دولت لواني د دیوان دغه چاپي متن له ځینو کمزوریو سره سره بیا هم د انتقادي متن نوم گټلای سي.

۱۶- د میرزاخان انصاري دېوان:

دغه دېوان د څېړنمل دوست په "سریزه، سمون او لمنې" د پښتو ټولني له خوا د پښتو د نړیوال مرکز د بین المللي سیمینار په مناسبت په ۱۳۵۴ ش = ۱۹۷۶ع کال د کابل په دولتي مطبعه کې د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د اهتمام چاري ئې ښاغلي حبیب الله رفیع سر ته رسولي دي او د وقایې (پشتی) او نورو پاڼو خطاطي او نقاشي ئې د "نصیراحمد، پ" په گوتو سر ته رسېدلې ده. له "نصیراحمد، پ" څخه مراد (نصیر هنر پښتون) دی.

د متن په سر کې "د میرزا خان پیژندگلوی او د دیوان نسخې" تر سرلیک لاندي د میرزاخان انصاري پر ژوند باندي د څېړنمل دوست په

قلم درې مخه محققانه خبري ليکل سوي دي. ورپسې هغه چاپي او خطي نسخې ښوول سوي دي چي د دغه متن په ترتيبولو کي استفاده ځني سوي ده. په هغو کي د پښتو ټولني قلمي نسخه د "ملا شاه محمد ولد مرحوم و مغفور ملا دادمحمد ولد ملا شاه مراد قوم څوگاني ساکن ارغسان" په کتابت ليکل سوي او د ليکني نېټه ئې "دوشنبه شهر ربيع الثاني سنه ۱۳۲۷هجري" ده چي په دې حساب د شاعر تر مرگ (۱۰۴۰هـ.ق) دوه سوه اووه اتيا کاله وروسته ليکل سوي ده. دغه نسخه چي د متن په ترتيب کي د اصل په توگه ټاکل سوي ده، د ښاغلي څپر نمل حبيب الله په لاس رانقل سوي ده. نقل سوي متن د ميرزا خان انصاري له هغه چاپي نسخې سره مقابله سوي دئ، چي د کندهار ښار د کتابو د تاجرانو ملا جان محمد او ملابسم الله له خوا په ۱۳۳۴هـ.ق کال د لاهور په اسلاميه مطبع کي چاپ سوي ده. دغه چاپ د ميرزاخان انصاري د دېوان لومړي چاپ دئ. دغه راز ئې متن د ښاغلي همېش خليل له خوا د ميرزاخان انصاري له چاپ سوي دېوان او د الماني الاصل ختيځپوه دورن په خريستوماتي کي د ميرزاخان له کلام سره مقابله سوي هم دئ. متن له نورو خطي نسخو سره هم مقابله سوي دئ چي يوه ئې د پښتو ټولني بله نيمگړې نسخه، بله ئې د رفيع صاحب د کتابتون نيمگړې نسخه، دريمه ئې د کابل د عامه کتابخانې بشپړه نسخه او د دغي کتابخانې بله نيمگړې نسخه ده.

د متن په لمنو کي د دغو ټولو چاپي او خطي نسخو اختلافي ثبوتونه راوړل سوي دي. د دېوان ترتيب او شکل د مروج ليکدود کارولو له اسيته اوبښتې دئ. اول الفنامه (۱۸مخه)، بيا قصيدي (۳۳مخه)، ورپسې غزلي (۱۹۹مخه)، وروسته متفرق اشعار (۶مخه) او په آخر کي ئې لغتنامه (۴مخه = اته ستونه) راغلي ده. ټول کتاب د سريزي په گډون ۲۶۸مخه دئ.

د متن په ترتیب کي ځای ځای د اصل ثبت حاشیې ته وړل سوی دی (۴مخ).

د متن په لیکدود کي د یاگانو بشپړ مراعاتول نه دي پالل سوي او (چي، چي) د (چه) په شکل کاري. د ظرفیت (کښی) ئې زیاتره په همدې شکل لیکلی دی خو ځای ځای (کی) هم په سترگه کېږي (۴۷مخ).

د میرزاخان انصاري په دغه چاپي دېوان کي دانتقادي متن څېړني پر نسیبونه پالل سوي دي او په افغانستان کي د زیاترو چاپي متونو په پرتله د ډاډ وړ متن دی او مثبت ارزیابي کېدلای سي. دلیل به ئې دا وي چي د سمون چاري ئې د یوه داسي ژبپوه له خوا سر ته رسېدلي دي چي هم ئې د پښتو پر لهجو باندي ښه پوره علمي حیطة درلوده، هم ئې د عربي په شمول نوري خارجي ژبي زده وې او هم ئې د اسلامي شریعت او طریقت په باب مطالعه کړې وه. تر دې چي را تېر سو د اهتمام چاري ئې هم د متونو په کار کي د یوه برلاسي او تجربه کار محقق له خوا بشپړي سوي دي.

۱۷ - معرفة الافغاني:

معرفة الافغاني د پير محمد کاکړ په قلم ليکل سوی اثر چي د لوی احمد شاه بابا د زوی شهزاده سليمان په نامه ئې اهداء کړی دی. کتاب د پښتو ژبي د تدریس په نیامت کښل سوی دی. د دغه کتاب خطي نسخې د انځر گل په شان نادري او پر نسته حساب دي. یوازنی چاپي نسخه ئې د کندهار ښار د کتابو د تاجرانو ملا جان محمد او ملا بسم الله له خوا د لاهور په "اسلامیه سټیم پریس" کي چاپ سوې ده. د چاپ کال ئې ۱۳۴۱هـ ق = ۱۹۲۲ع دی. له دغه چاپ څخه یو متن د ښاغلي حبیب الله رفیع په سريزه او سمون برابر سوی په دوو وروستيو پېړيو کي د پښتو د چاپ شوو آثارو د سیمینار په ویاړ خپور سوی دی. د چاپ کال ئې ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۱ع دی او

د چاپ ځای ئې د کابل دولتي مطبعه ده. دغه چاپ د ننگرهار مجلې د ۱۳۵۶ش کال د پنځمې گڼې پر ځای خپور سوی دی.

د دغه چاپ په سر کې فهرست (۱مخ) او ورپسې د وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزیر پوهاند دکتور نوین (یادونه) بیا د ارواښاد علامه عبدالحي حبيبي په قلم یو یادابنت (۱مخ) او په تعقیب ئې د ننگرهار مجلې د مسئول چلوونکي میرزامحمد ذهنيار خبري راغلي دي. تر دغو خبرو وروسته د ښاغلي حبيب الله رفیع په قلم اوږده سریزه (۳۸مخه) پیل سوې ده چې په هغې کې پر معرفه الافغاني، پیرمحمد کاکړ او شهزاده سلیمان باندي تحقیقي بحث کړی دی.

د کتاب متن له ۳۹مخ څخه شرو سوی دی. دا کتاب لس بابو دئ چې لسم باب ئې بیا شپږ فصله لري. ټول کتاب د سريزو او نورو مطالبو په گډون دواتیا مخه کېږي چې په دې کې د پیرمحمد کاکړ تصویر او د لومړۍ چاپي نسخې د وقایې او لومړي مخ عکاسۍ هم شاملې دي.

دا متن له یوې واحدې چاپي نسخې څخه برابر سوی دی چې د مرتب په قول د کتاب چاپي متن "له اصلی نسخې څخه په ډېره بې پروايي رانقل شوی دی" او د متن همدې غلطیو مصحح "... په خپل کار کې له ډیرو ستونزو او کړاوونو سره مخ" کړی دی (د سريزي ۳۵مخ). خو د دغو بې پروايیو مثالونه ټول په حواشیو کې نه دي راغلي. د متپوهني اصول حکم کوي چې د اصلاح سويو برخو ټول اصلي ناسم شکلونه باید په لمنلیکونو کې درج سي چې د هغو له مخي بيا یو بل کره کتونکی د مصحح د کار ارزونه وکولای سي.

د متن مصحح لیکلي دي چې: "د کتاب د لیکدود په برخه کې ډیری نیمگړتیاوې شته... شو، شی او دې ته ورته ویی چې د کندهاری گړدود له مخی په س کښل کیږي دلته کله په ش او کله په س دی چې ما د

پير محمد د گړ دود له كبله په س و كښل، " (۳۷ مخ). د مصحح دا كار د متنپوهني عمده اصل دئ خو ځای ځای ئې په متن كې نه دئ پاللی او ځني پاته سوی دئ. د مثال په توگه په (۴۱ مخ) كې دريم بيت داسي دئ:

"چيری نه چی غلط دوی شی

پیچ و تاب لکه د موی شی"

چي دلته باید دواړه شینونه په سینونو سره اوبنتي وای.

د (۴۲ مخ) د شپږم بیت په دوهم نیم بيتي كې "شیا ل یی نشته څوك په حلم" باید "سیال ئې نشته" ثبت سوی وای.

زموږ زیاتره مصححین او لیکوال د لهجو توپیرونه یوازي په (س) او (ش) كې گڼي، چي سهې نه ده. په دې لاندې مثالو كې هم د پير محمد كاكړ خپله لهجه نه ده مراعات سوې:

د (۴۱ مخ) د پنځم بیت دوهم نیم بيتی داسي دئ:

"چی هر څوك درود پری وایی"

د پير محمد كاكړ په لهجه كې د "پری وایی" پر ځای "پر وایی" ویل كېږي او باید همداسي ثبت سوی وای.

د همدې مخ د دوولسم بیت اول نیم بيتی داسي دئ:

"څلورم یاری علی و"

د پير محمد كاكړ له لهجې سره سم باید د "څلورم" پر ځای (څلرم) لیکل سوی وای. په اصل كې هم (څلرم) ثبت دئ خو مصحح دغه ثبت حاشیې ته كښته كړی دئ چي باید متن ته ئې لوړ كړی وای.

په (۵۵ مخ) او (۶۹ مخ) كې ئې (رلی) ویی راوړی دئ چي د پير محمد كاكړ په لهجه كې (ژلی) ویل كېږي.

په (۵۸ مخ) كې ئې (چښل) د پير محمد د لهجې پر خلاف (څښل) ضبط كړی دئ.

په (۵۹مخ) او (۷۷مخ) کي ئې "پښتو" د پير محمد کاکړ د لهجې وينگ نه دئ. د ده په لهجه کي (بڼگړی) ويل کېږي. دغه راز په همدې ۷۷مخ کي "پښتو" په سر کړه" هم د پير محمد کاکړ خپل وينگ نه دئ، بلکي د ده خپل تلفظ "بڼگړی" پر سر کړه" سم دئ. د دغه مخ ټول (په) د استعلاء وظيفه سر ته نه سي رسولای او پر ځای ئې بايد په ټولو جملو کي (پر) راغلی وای.

په (۶۲مخ) کي "غوايه" ويی د پير محمد کاکړ په لهجه کي (غويی) دئ او بايد همداسي ثبت سوی وای. په (۷۱مخ) کي ئې بيا سم ثبت کړی او (غويی) ئې کښلی دئ.

په (۶۳، ۷۸ مخونو) کي د "کتوی" لغت د پير محمد کاکړ په لهجه کي (کتو) ويل کېږي چي جمع ئې (کتوي) راځي. څرنګه چي په ټول متن کي د ياگانو مراعاتول د تخنيکي ستونزو له اسايته پالل سوي نه دي او مصحح ئې عذر د کتاب په پای کي د (استدراک) په برخه کي غوښتی دئ، نو د (۶۳مخ) "کتوي" که د جمع په حالت کي وي خو سمه خبره ده، کنه نو په مفرد شکل کي د پير محمد کاکړ د لهجې استازيتوب نه کوي. په (۷۸مخ) کي ټول لغتونه په مفرد شکل کي راوړل سوي دي او دلته نو "کتوی" راوړل سم ثبت نه دئ او بايد (کتو) ليکل سوې وای.

له دغو يادونو سره سره د مصحح هڅه او تلاش د زيات تقدير وړ ده او د پښتو يو تاريخي کتاب ئې د علاقمندانو په واک کي ور کړی دئ خو لکه وړاندي چي مي هم اشاره ورته وکړه، د دې کتاب متن د ياگانو په همدغه نيمګړي حالت کي هغه تدريسي وظيفه سر ته سمه نه سي رسولای چي پير محمد کاکړ ئې د ليکلو پر وخت په پام کي نيولې وه. دغه راز د متن خورا ډېر "معنا طلب" لغتونه بې تشریح پاته سوي دي، ځکه نو زه د دغه متن له سره بيا تهيه کول او خپرول يوه اکاډميکه اړتيا بولم. که په دې

ترخ کي د دغه ارزښتناک اثر کومه خطي نسخه وموندله سي، خو د زوی زېری به وي.

۱۸- د علم رساله:

د علم رساله د بايزيد روښان نوی موندل سوی منظوم اثر دی چي د سرمحقق دوست شينواري په "سمون او سريزه د افغانستان د علومو اکاډمی د ژبو او ادبياتو د مرکز، پښتو ټولني له خوا په ۱۳۶۴ش = ۱۹۷۵ع کال د اشرف خان هجري د درې سوم تلين د سيمينار په مناسبت د کابل په دولتي مطبعه کي د افسیت په ډول چاپ سوی دی. د رسالې په سر کي د اشرف خان هجري د سيمينار د علمي سکرټريت يادونه (۶مخه) راغلي ده. دا يادونه د "احقر العباد ز، ه" په قلم ده. له ز، ه څخه مراد ښاغلی زلمی هيوادمل دی. بيا د رسالې فهرست (۲مخه)، ورپسې "دغې رسالې په باب څو خبرې" د سرمحقق دوست شينواري په قلم (۷مخه)، او تر هغه وروسته بيا هم د سرمحقق دوست شينواري په قلم "بايزيد روښان د هنر او شعر په ډگر کي" ليکنه (۶مخه) او په تعقيب ئې د رسالې متن (۸۰مخه) راغلی دی. د رسالې په پای کي "د رسالې ويی پانگه (لغتنامه)" سته چي ۳۳مخه ده او لغتونه ئې په تشریحي توگه معنا کړي دي.

عين رساله تر دغه چاپ نهه کاله پخوا د "روښاني رساله" په نامه د همدغه مرتب له خوا خپره سوې ده.

زموږ تر بحث لاندي متن له درو نسخو څخه تيار سوی دی.

يوه ئې چاپي او دوې ئې خطي نسخې دي. چاپي نسخه چي د پای له خوا نيمگړې ده، په ۱۳۵۵ش = ۱۹۷۶ع کال د پښتو ټولني له خوا د "روښاني رساله" په نامه د ارواښاد دوست شينواري په زيار په آفسیت

ډول چاپ سوې ده^(۱). دغه چاپي نسخه چي وايي "د املا او انشاء په برخه کي تر نورو موندل شوو نسخو خورا زياته سمه ده"، د متن له پاره د اصل په توگه ټاکل سوې ده.

بله ئې د ښاغلي هيوادمل د کتابتون خطي نسخه ده. دا نسخه بيا د سر له خوا اووه بيته کنډو ده، د کاتب نوم او د کتابت نېټه ئې څرگنده نه ده. دريمه ئې د ډيلي نسخه ده چي ښاغلي هيوادمل هند ته د سفر په ترڅ کي (۱۳۶۲ ش = ۱۹۸۳ ع کال) د هند په موزيم کي موندلې وه او وايي چي د ليکلو کال ئې د اورنگزېب د کړوسي فرخ سیر پاچا د پاچهۍ دريم کال (۱۷۱۵ ع) دئ. (وگ: د سريزي "ن" مخ). دا نسخه د سر او پای له خوا بشپړه ده.

دا رساله د متنپوهني له اصولو سره سمه ترتيب سوې ده، نسخه بدیلونه ئې منظم او په هر اړوند مخ کي راغلي دي. لکه وړاندي چي مو وويل، نسخه په آفسيټ توگه چاپ سوې ده خو د خطاط نوم ئې نسته. په متن کي ياکاني له مروج ليکدود سره سمې په منظم ډول مراعات سوي نه دي چي همدائې د گوتي نيولو يوازنی ټکی دئ.

۱۹ - در حمان بابادېوان (رفيع):

پردغه چاپ باندي خبري په دمخنيو پاڼو (۶ شمېره کتاب) کي سوي دي.

۲۰ - د قلندر دېوان:

د قلندر دېوان د جمهوري ارگ د کتابخانې له قلمي نسخې څخه "د

^(۱) روښاني رساله به په خپل ځای کي تشریح سي. هوتک.

زلمي هیوادمل په سریزه او سمون" د کابل پښتو ټولني په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال په جیبي قطع چاپ کړی دی^(۱). د اهتمام چاري ئې عبدالکریم پتنگ سر ته رسولي دي. د دېوان په سر کي د پښتو ټولني د رئیس خیر نوال محمد صدیق روهي په قلم دوه مخه سریزه ده، ورپسې د "قلندر او دهغه دیوان" تر سرلیک لاندې شپږ پنځوس مخه لیکنه راغلي چي ښاغلی زلمي هیوادمل کښلې ده، بیا غزلي (۱۵۴مخه)، څلوریزې (۲۲مخه) او په پای کي ټوټې (اووه مخه) راغلي دي. ښاغلي زلمي هیوادمل د خپلو خبرو په پای کي کښلي دي چي: "دغه چاپي متن چي تاسی یی گورئ! له هماغی یوی خطی نسخی څخه نقل شوی، د ملا ښایسته له خطی جونگ، د استاد رشاد د مجموعی له خطی شعرونو، کلید افغانی، بهارستان او بهار گلشن په مجموعو کی د قلندر له راغلو شعرونو سره مقابله شوی دی..." (۵۶مخ).

د متن د برابرولو په وخت کي د ښاغلي مرتب تکیه زیاتره پر هماغه یوه خطي نسخه او د ملا ښایسته خان پر خطي جونگ باندي ده ځکه په نورو منابعو (د استاد رشاد مجموعه، کلیدافغانی، بهارستان او بهار گلشن) کي د قلندر یوه یا دوې غزلي خوندي دي. د دېوان ترتیبونکي که په دغو منابعو کي د قلندر د کلام کوم توپیر موندلی دی، هغه ئې د متن په حاشیو کي ښوولی دی. دغه راز ئې د ځینو کلماتو د ثبت په برخه له خپل نظر څخه ځیني ښائېدني هم راوړي دي (۱۷مخ، ۲۲مخ، ۱۰۸مخ...).

زما د ارزیاڼی له مخي دا متن له لږو منابعو څخه تهیه سوی دی او ښه تهیه سوی دی. خو که دا څو خبري په پام کي نیول سوي وای، تر ښو به لا

(۱) نوموړې قلمي نسخه اوس د افغانستان په ملي ارشيف کي ساتل کېږي او د "فهرست نسخ خطی پښتو آرشيف ملی افغانستان، چاپ ۱۳۶۵ش" په ۶۷مخ کي اته نوي یمه نومره نسخه ده. هوتک.

ښه وای:

– متن لغتنامه نه لري. د عادي لوستونکي له پاره د مشکلو لغاتو سته والي د متن پوهېدل سخت کړي دي. لکه:

اشتکا (۳مخ)، توباتوب (۱۰مخ)، جرومات (۱۳مخ)، راح (۱۸مخ)،
سخی (۳۰مخ)، سگار (۴۰مخ)، مفرغ (۴۴مخ)، و سرویی (۵۰مخ)، خچی
(۵۴مخ)، چوک (۶۳مخ)، ...

دغه راز د ځینو حاشیو قوت دومره دی چې متن ته لوړي سوي وای. د
مثال په توگه:

د شلم مخ او له حاشیه "ځکه نیسم زه و تلو ته د رهبر مخ" د غزلي پر
موسیقیت باندي د متن تر "وتلو ته ځکه نیسم د رهبر مخ" ډېره برابره ده
او باید متن ته لوړه سوې وای.

د درودپرشم مخ اوله حاشیه "... په شرابو مستغرق یم" د متن تر
"... مستغرق یم د شراب" د غزلي له تون (tune) سره سمه وایي او متن
ته ئې لوړېدل په کار وو.

د اته څلورېښتم مخ اوله حاشیه که متن ته تللي وای، ښه به وو. د متن
اړوند بیت داسي دی:

"(چي) ئې غم د یار اغزی شی په مسند کی

ترو به څرنگه آرام که په بستر څوک"

په کلید افغاني کي دغه بیت داسي دی:

"(چي) ئې غم د یار اغزی شي په بستر کي

ترو به څرنگه آرام که په بستر څوک"

د دېوان تر ټیټوونکي ته د (بستر) کلمې تکرار خوند نه دی ورکړی او
پر ځای ئې (مسند) غوره بللی دی. د (اغزي) او (بستر) تلازم ته ئې نه دي
کتلي. زما په خیال دغه تلازم د هغه بل تکرار په بیه ارزې چې څوک ئې

غوره وگڼي.

د درو اتيایم مخ اوله حاشیه باید متن ته وړل سوې وای. په متن کي د
دغي حاشیې اړوند بیت داسي لولو:

"څنگه لمبه می په زړه کی بله ده

راته ولاړه د لیندیو ډله ده"

د ملاښایسته خان په جونگ کي دوهم نیم بیټی "راته ولاړه د انجنو
ډله ده" ثبت دی. په دغه ثبت کي خورا مهم ژبني حقایق پټ دي چي یا به
د جونگ د کاتب د لهجې استازیتوب کوي او یا به نو د قلندر د خپلي
لهجوي ځانگړتیا اغېزه پر پرته وي. شاعر ته د "نجنو ډله ولاړه ده او په
لیدلو ئې د ده په زړه کي لمبه بله ده". د (لیندیو) کلمه د زړه له لمبې سره
سم نه وایي. له دې لمبې سره د (نجنو) ویی سم لگېږي. خو د دیوان
مرتب ته به احتمالاً دا خبره معلومه نه وه چي د (نجنو) لغت ساکنه ابتداء
(انیشیل کلسټر) په ځینو لهجو کي د همزې په زیاتېدلو سره له منځه وړل
کېږي، چي زما یقین دی چي ور معلومه وه، یا به نو د چا خبره د معیاریت
اغېزه پر غالبه سوې وي. د پښتو په دغو لهجو کي (نجلۍ) د (انجلۍ) په
شکل تلفظ کېږي او جمع ئې هم د (نجنو) پر ځای (انجنو) کېږي. دا راز
وینگ او کښنگ خو د معیاري لیکدود پر اصولو نه برابرېږي، مگر ثبت ئې
د راتلونکو ژبنيو څېړنو له پاره خورا ډېر اهمیت لري او د دې حقیقت
ښکارندويي کوي چي د پښتو په ځینو لهجو کي د فارسي ژبي په شان د
"ابتداء بساکن" ځانگړتیا د له منځه تلو میلان پیل سوی دی. وایي چي د
"ابتداء بساکن" ځانگړتیا په زړه پارسي کي وه، اوسنۍ پارسي هغه له
لاسه ورکړې ده. د دغه میلان څرک د ژبپوه له پاره په زړه پوري فاکت
کېدای سي. دغه ځای دی چي د متونو د امانتدارۍ په کار کي د متپوه
مسئولیت درنېږي.

د نسخې په املايي ځانگړتياوو کي ئې د "گ" گرافيم نه دئ بيان کړی. په خطي نسخو کي د دغو گرافيمو مشرح بيان د پښتو ليکدود د تاريخي سير له څېړني سره مرسته کولای سي.

۲۱- ياقوت السير :

ياقوت السير د محقق العلماء مولانا عبدالحق خروټي (۱۲۹۰هـ ق = ۱۸۷۳ع مړ) تاليف دئ چي لومړی ټوک ئې د ښاغلي زلمي هيوادمل له "سريزه، سمون، او لمني" سره د افغانستان د اسلامي علومو د څېړنو مرکز په ۱۳۶۷هـ ش ۱۹۸۸ع کال کي د دوو زرو ټوکو په شمېر چاپ کړی دئ. د اهتمام چاري ئې "شمس الحق فضلي او پاکفر" سر ته رسولي دي. کتاب (د "روه" د حقدار ليکوال، محقق او زړه سواند فرهنگي او صحافي مرحوم استاد مولانا عبدالقادر نامه ته) اهداء سوی دئ. په سر کي د اسلامي پوهنتون رئيس محمدصديق سيلاني يو مخ سريزه "د سر خبرې" پر کښلي دي، ورپسې د پوهاند عبدالحی حبيبي يادابنت (په يوه مخ کي) راغلی دئ، بيا څلور مخه فهرست او تر هغه وروسته د زلمي هيوادمل په قلم څورلس مخه ليکنه ده چي عنوان ئې "محقق العلماء عبدالحق خروټي او د ده ياقوت السير" دئ او په هغې کي ئې د کتاب پر متن، د کتاب د ناظم پر ژوند، د کتاب پر خطي نسخو او د موجود متن د ترتيب پر موضوع خبري کړي دي. د خبرو په ترڅ کي ئې وييلي دي چي دغه حاضر متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دئ چي يوه ئې د استاد جاويد د شخصي کتابتون نسخه ده او بله ئې د افغانستان د ملي آرشييف نسخه. دواړي نسخې ئې لنډي معرفي کړي دي خو د نسخو د ليکدو په باب ئې څه نه دي وييلي. د کتاب د لومړي ټوک په متن کي د استاد جاويد نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده او دليل ئې د هغې نسخې قدامت او زوروالی ښوولی

دئ. متن وروسته د ملي آرشیف له نسخې سره مقابله سوی دئ او اختلافونه ئې په لمنلیکونو کې راوړي دي. د متن ځینې لغاتونه ئې په لمنلیکونو کې معنا کړي دي او وایي چې په دواړو خطي نسخو کې ځینې لغاتونه او نومونه منثوري شرحي لري چې دا شرحي ئې هم په لمنلیکونو کې درج کړي دي. د متنپوهني ماهران د دغه راز شرحو رانقلول گټور کار بولي، په دې شرط چې شارح ئې کوم معلوم پوه وي او شرحي ئې د مرتب په نظر د اعتماد وړ وي.

مرتب وایي چې د متن په تصحیح کې ئې روش انتقادي دئ. ضعیف بیتونه له متن څخه لمني ته نقل سوي دي او قوي بیا له لمني څخه متن ته لوړ سوي دي (دیارلسم، خورلسم مخ). خو دا خبره ئې نه ده واضح کړې چې د "قوي او ضعیف" له پاره ئې معیار څرنگه او څه شی ټاکلی دئ.

د کتاب د لومړي ټوک متن ۴۵۵مخه دئ او تر هغه وروسته یو مخ "تکمله او استدراک" لري. بیا د هغو کتابو لیست (دوه مخه) راغلی دئ چې د متن د ترتیبوونکي له خوا برابر سوي دي. په پای کې "د مآخذو فهرست" (درې مخه) ورلوېدلی دئ.

د کتاب دوهم ټوک د علامه حبیبی له سپارښتني سره سم د ښاغلي حبیب الله رفیع پر غاړه اچول سوی دئ او تر اوسه (۲۰۱۱ع) پورې ئې ما د چاپ خبره نه ده اورېدلې.

د یاقوت السیر دغه حاضر متن چې ما وکوت، د یادوني دا لاندې موارد مي پکښې وموندل^(۱).

– لغتنامه ئې ځای ځای ډېره مختصره ده. د مثال په توگه:
علویات: لوړ.

(۱) دا یادوني د کتاب د مخونو پر اساس نه دي راوړل سوي او ترتیب ئې سره پاشلی دئ.

سفلیات: ټیټ (۱مخ، ۱۱مخ).

دا معنا کافي نه ده او د متن له پوهېدلو سره مرسته نه سي کولای. د لغتنامې له ترتیب څخه باید هدف دا وي چي د متن په پوهېدلو کي لوستونکو ته گټوره تمامه سي او د قاموسونو وکتلو ته ئې اړ نه کړي. په ديني متونو کي "عالم عليا" او "عالم سفلی" ځانته تر لغوي معنا په هاخوا نور تعبيرونه هم لري چي هغو ته اشاره کولو د متن د پوهېدني له پاره ډېره مرسته کولای سواي. خو ځای ځای بيا ځيني معناوي بڼې تفصيلي دي (۲۰مخ). که د معناوو په برخه کي همدا روش پالل سوی وای. گټه به ئې زياته وای.

ځای ځای مغلق په مغلق معنا سوی دئ. په (۲۵مخ) کي "قران" ته کښلي دي "د يوه شی له بل شی سره مقارن کيدل". که لوستونکی په "قران" ونه پوهېږي، له "مقارن" څخه هم مطلب نه سي فهمولای. مجبور دئ قاموس ته به مراجعه کوي. يا "کبلی" په "غزال" معنا کول (۱۵مخ) هم ډېره مرسته نه سي کولای. که ئې "د هوسۍ بچی" ورته کښلی وای، لوستونکی به د قاموس کتلو له تکليفه خلاص کړی وای. "امتان" په "پاسلونه" ترجمه کول هم له دې قراره وگڼئ. "حمایل" ئې د منتخب په حواله "دوال شمشير" معنا کړی دئ. لوستونکی مجبور دئ چي د "دوال" له پاره بيرته قاموسو ته مراجعه وکړي.

د (۲۵مخ) په وروستی حاشیه کي چي "تشریق" ته د "روښانول، ښکلی کول، د شرق خوا ته توجه کول" معناوي ليکل سوي دي، دا ئې لغوي معناوي دي. په متن کي د "تشریق" ورځو (ایام تشریق) ته اشاره سوې ده. دغه معنا ئې د متن په (۱۹۸مخ) کي راوړې ده. کشکي ئې په (۲۵مخ) کي هم اشاره ورته کړې وای.

- ناظم ځيني لغتونه له خپلي لهجې سره سم کار کړي دي او د

قاموسونو معناوي نه ورسره وايي. د مثال په توگه:

"ځله" (۲۸مخ) ته ئې "ځل، وار، نوبت، ... مینه، شوق، هوس". له متن سره دا يوه معنا هم نه لگېږي. په "ځله خلاص ئې سوه شونډان" کي د "ځله" معنا "يو له بله" ده چي دا ئې لهجوي معناه ده.

"شېله" (۳۸مخ)، چي "د اوبو مجري، د سيل مجري" ورته ليکل سوي دي، له لهجوي معنا سره يوه څه توپير لري. د ناظم په لهجه کي "شېله" د کوچني مانده، خوږ معنا لري. "زبي" (۹۸مخ - دوهمه حاشيه) کي په زال ليکل سوې ده او د پوښتني نخبه ئې له (کذا في الاصل) سره ورته ايښې ده. (زبي) د کندهار په لهجه کي د (قوم) له پاره معادله کلمه ده. "په زبي څوک ئې؟" يعني په قوم څوک ئې.

د "منوال" (۴۱مخ) هغه معنا چي د معين قاموس په مرسته راوړل سوې ده، له لغوي لحاظه سهي ده خو د کندهار ملايانو به (حال و منوال) د (حال و احوال) په مفهوم کاراوه. "واقع" (۴۲مخ) چي په "ښکارېدونکي، پېښېدونکي" معنا سوې ده، غلطه نه ده، خو په متن کي له "په واقع" څخه مراد (په رشتيا سره) دئ.

- مرتب بايد د حاشيه نگار هري معنا او حاشيې ته تسليم نه سي. مثلاً په (۹۴مخ) کي د حاشيه نگار په حواله ئې "محسوس" په (ليدل سوي) معنا کړې دئ. محسوس کلمه په ډېره ليري معنا سره د "آشکار" مفهوم لري خو دلته بايد د "محسوس" لغوي معنا (احساس سوي) هم ورسره زيات سوي وای. په (۴۱۱مخ) کي "براءة" لغت ته د (ج) نسخې د شارح په حواله "پاکي" معنا ليکل سوې ده. دا معنا خو په قياسي توگه له بيت سره وايي خو د لغت اصلي معنا نه ده. په (۴۳۳مخ) کي "ذوالفقار" د (ج) نسخې د حاشيه ليکونکي په حواله "نوم د توري د حضرت دی" معنا سوې ده. دا خبره سهي ده چي د ذوالفقار په نامه توره يو وخت د حضرت

محمد ﷺ په واک کي وه خو مشهور روایت دا دی چي دا توره د حضرت علي کرم الله وجهه له نامه سره تړلې ده. د دې خبري وضاحت لازم وو.

دغه شان نور ځایونه هم سته چي د شارح نوټونه ئې د تامل وړ گرزولي دي.

- په لیکدود کي د یاگانونه مراعاتولو د متن شکل وراړولی دی.

(سي) د (سی) په شکل، (وايي) د (وايي) په شان، (لري) د (لری) په بڼه،

(واخلي) د (واخلي) په توگه لیکل سوی دی. د دې راز لیکني پړه د خطاط

ده خو مرتب ته بنیایي چي خطاطانو ته د لیکدود په برخه کي لازمي

لارښووني وکړي. د متن مرتب ته دا خبره معلومه سوې ده چي د ناظم په

لهجه کي (مې، چيې، کي، حمدې، دې، روانې، ته بې، کالې، لرې، منعې،

امرې، نهې...) په ترتیب سره د (مي ئې، چي ئې، کي ئې، حمد ئې، دي ئې،

روانه ئې، ته به ئې، کاله ئې، لره ئې، منع ئې، امر ئې، نهې ئې...) په مفهوم

کارپړي. خو د متن خطاط ته بیا په دې برخه کي لازمه لارښوونه نه ده

سوې او هغه د دې مهمي قاعدې ټولي اوږدې یاگانې په بې ټکو (ی) سره

کښلي دي. زه پوهېږم چي د ټول متن سمول تر خطاطۍ وروسته ممکن نه

وو، خو دې خبري ته باید په سر کي اشاره سوې وای. د نه اشارې په صورت

کي دا احتمال سته چي له موضوع سره نااشنا لوستونکي دي (کی) د

(سړی) پر وزن د (کي ئې) په مفهوم وېولي او ممکن یو بل په اصطلاح

ژبپوه به بیا پر دغه راز لیکدود باندي د خپل استدلال ماڼۍ ودروي! چي

طبیعي ده، دا ماڼۍ به "تر ثریا پوري کږه" روانه سوې وي.

د یاقوت السیر په متن کي د عربي لغاتو ډېرښت له مرتب څخه د

لغتنامې پراخېدل غوښتل. که ئې دا کار کړی وای، د متن په پوهېدنه کي

ئې ډېره مرسته کولای سواي. زما د خپلي تجربې څخه راته معلومه سوې

ده چي د متن ترتیبونکي باید د "حل طلب" لغاتو لیست په خپله جوړ نه

کړي، بلکي د هغه په ترتیبولو کي دي له متن سره د یوه نااشنا لوستونکي

مرسته وغواړي. ډېر لغاتونه به ښايي د متن مرتب ته مشکل نه ايسي خو لوستونکی ښايي دهغو په پوهېدلو کې ستونزي ولري. زه د موضوع د اوردوالي له بيري څخه دې بحث ته د پای ټکی اېږدم.

۲۲ - لیلی او مجنون د سکندر خټک:

لیلي او مجنون د خوشحال خان خټک زوی سکندر خان خټک (۱۱۱۶ھ ق پوري ژوندی) په پښتو نظم ویلی دی. دغه چاپ ئې چې زه اوس پر ښځېرم، د خيرونوال دوست شينواري (د هغه وخت پښتو ټولني مرستیال) په سريزه او تصحيح او د محمدشېرين سنگري په اهتمام د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا د خوشحال خټک د مړيني د درې سوومي کاليزي په مناسبت د یو زر ټوکو په تېراژ په ۱۳۵۸ش = ۱۹۷۹ع کال کې خپور سوی دی. په پیل کې ئې د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د هغه وخت رئیس خيرونوال د کتور سيدال شاه پولاد په يوه مخ کې سريزه کښلې ده او په هغې کې ئې "پښتو ادب کې د لیلی او مجنون د قصې پر شفاهي او تحريري شکل "باندي لنډي خبري کړي دي. ورپسې د دوست شينواري په قلم ۱۹ مخيزه سريزه راغلې ده چې سرلیک ئې "د لیلی او مجنون قصې ته يوه کتنه" دی. په دې څېړنيزه کتنه کې د دغې رومانتيکې قصې په باب هر اړخيز معلومات ورکړه سوي دي او په پښتو ادب کې ئې د دغې کيسې څرکونه په مفصل ډول بيان کړي دي. بيا نو د کيسې متن شروع سوی دی چې ټول مخونه ئې يو سل ودېرش دي. تر هغه وروسته "ویي پانگه (قاموسي برخه)" راځي چې مشکل لغاتونه (۴۲ لغاته) ئې د قلمي نسخې د مخونو په ترتيب راوړي او مشرحه معنا ئې ورسره مل کړې ده. ویي پانگه شپږ مخه ده او په پای کې ئې دوه مخه سمون لیک سته.

ما به د دې کتاب په کوم بل ځای کې هم دې خبرې ته اشاره کړې وي چې د متونو لغتنامه باید د عادي لوستونکي پر سويه برابره تهيه سي. ځيني لغتونه به بنايي د متن ترتيبوونکي ته "معنا طلبه" نه وي خو نورو لوستونکو ته به ئې په معنا باندې سخته وي. دغه لغتونه چې د سکندر خان خټک د همدې چاپي لیلی و مجنون په ويی پانگه کې راوړل سوي دي، د متن د مرتب په نظر د دې وړ ول چې معنا دي سي. گویا د متن مرتب د ويی پانگې په لیکلو کې خپله سويه په پام کې نیولې ده خو د کيسې په متن کې، چې ټول ۲۰۸۴ بيته دي، په سوو داسي لغتونه هر وروسته چې لوستونکي دي ئې د معناوو په پوهېدلو کې ستونزي ولري. همدا وجه ده چې ما پر ياقوت السیر باندې د تبصرې په ترڅ کې دا خبره کړې ده چې د متونو د لغتنامې په لیکلو کې باید د عادي لوستونکي مشکلات په نظر کې ونیول سي.

د کيسې متن د هغې خطي نسخې له مايکروفيلم څخه برابر سوی دی چې د ډيلي په موزيم کې خوندي ده. د متن د استخراج کار د دوکتور سيدال شاه پولاد له خولې څېړنوال دوست شينواري د څېړنمل محمد عارف غروال او څېړنار عبدالواجد واجد په مرسته سر ته رسولی دی خو په خپله دوست شينواری بيا په ۱۷ مخ کې ليکي چې "څېړنار عارف غروال او څېړونکي عبدالواجد واجد" دا کار سر ته رسولی دی. د کتاب د سر پاڼې پر دوهم مخ باندې د دوست شينواري خبره تائيد سوې ده. دغه متن بيا له هغه ناقص چاپي متن سره مقابله سوی دی چې په ۱۲۹۴ هـ ق کال په ډيلي کې چاپ سوی وو. د متن په برابرولو کې مايکروفيلم د اصل په توگه غوره سوی دی او کمبوتات ئې (۲۶ بيټونه) له چاپي نسخې څخه پوره سوي دي. د متن په هر مخ کې اختلافي شکلونه او معنا طلب لغاتونه (دوولس لغاته) په لمنليکونو کې راغلي دي.

د خطي نسخې (اصل) پېژندنه د خپرنوال دوست د ليکني په ۱۷مخ کي راغلې ده چي ډېره مختصره (۶ کړنبي) خو کافي ده. په هغې کي ويل سوې دي چي نسخه د سر او پای له خوا بشپړه ده، په منځ کي يوه مصرع کنډو ده، ټول مخونه ئې ۱۴۷ دي، د نسخې کاتب او د کتابت نېټه ئې نامعلومه ده. د نسخې د ليکدود په باب ئې دومره ليکلي دي چي نسخه "د خوشحال د کورنۍ په ليکدود نه ده ... او د کلمو د پای (و، ه، ي) نه دي ليکل شوی".

متن په صلاحيت سره تهيه سوی او د ډاډو وړ دئ. د ارواښاد دوست شينواري په قلم تهيه سوي متون زياتره پر هغو اصولو ښه پوره برابر خپري چي د متنپوهني پوهانو ورته ټاکلي دي. په ژبپوهنه کي لوی لاس لرلو ورته د متونو په برابرولو کي ډېر لاس ورکړی دئ.

۲۳- د صديق دېوان:

د يوه پښتو شاعر په توگه د صديق په باب معلومات د دغه دېوان تر خپرېدو (۱۳۵۸هـ ش = ۱۹۷۹ع) پخوا يوازي پر هغو شو کړښو باندي ښاء ول. چي پادري رابرت هيوز په کليد افغاني کي کښلي وې. د دغه دېوان تر خپرېدلو وروسته مور د دغه شاعر او د هغه د هنري ايجادياتو په باب ډېر څه وموندل. دا دېوان د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت له خوا د خوشحال خټک د درې سوم تلين په مناسبت په ۱۳۵۸ش کال د يوزر ټوکو په تېراژ خپور سوی دئ. د تصحيح کار ئې د هغه وخت د پښتو ټولني مرستيال خپرنوال دوست شينواري سر ته رسولی دئ او سريزه ئې هم د ده په قلم ليکل سوې ده. د اهتمام چاري ئې د خپرنيار عبدالواجد واجد او سعدالله له خوا بشپړي سوي دي. د دېوان سريزه ديارلس مخه ده او په هغې کي د صديق د دېوان د خطي نسخې په

باب جامع معلومات ور کول سوي دي او د سريزي ليکونکی دغه راز د ده پر ژوند باندي هم د دېوان د اشعارو په استناد رغېدلی دی. د دېوان د اشعارو برخه ۲۵۲ مخه ده او په پای کې نهه مخه ويی پانگه (قاموسي برخه) لري چي لغتونه پکښې د الفبې په ترتيب اوډل سوي او معنا سوي دي. تر ويی پانگې وروسته په يوه مخ کې "د يادوني وړ خاص نومونه" راوړل سوي دي چي دا هم د الفبې په ترتيب دي. ټول دېوان د سريزي او لغتنامې په گډون ۲۶۲ مخه دی.

د دېوان متن د هغي خطي نسخې له مايکروفيلم څخه برابر سوی دی چي د هندوستان د پايتخت ډيلي په موزيم کې پرته ده او دې موزيم ته د هندوستان د ټونگ رياست د نواب امير محمد خان له کتابخاني څخه د مولانا ابوالکلام آزاد په امر راوړل سوې وه. دا نسخه د ميا محمد صاحبزاده له پاره په ۱۲۲۳ هـ ق کال ليکل سوې ده. د دغي نسخې مايکروفيلم د هندوستان د پښتانه مرستيال جمهور رئيس ارواښاد ډاکټر ذاکر حسين په لاس افغانستان ته د ده د رسمي سفر په ترڅ کې (۱۳۴۵ ش = ۱۹۶۶ع) د سوغات په توگه له نورو پښتو خطي دېوانو سره يو ځای راوړل سوې وه.

د سريزي ليکوال له دغه مايکروفيلم څخه د دېوان د خطي نسخې ځانگړتياوي داسي راښوولي دي:

د صديق د دېوان دغه نسخه غالباً يوازي نسخه ده، د سر له خوا بشپړه او د پای له خوا نيمگړې ده، شعرونه ئې د لام تر رديفه رسېدلي دي او په همدې رديف کې کنډو دي، په روښانه فارسي خط (چي مراد به ئې غالباً نستعليق خط وي) ليکل سوې ده، بنايسته طلايي جدولونه لري، ليکدود ئې د خټکو ليکدود دی، د نسخې ټول مخونه ۱۸۴ دي، په هر مخ کې په منځني ډول ۱۳ بيتونه ځای سوي دي، د ټولو غزلو شمېر ئې ۳۱۳ دی او بيتونه ئې ۲۳۹۶ ته رسېږي.

د سريزي په منځ كې له اوسني ليكدود سره د نسخې د ليكدود يو مقاييروي جدول هم راوړل سوي دي.

د نسخې د پېژندلو له پاره دغه معلومات كفايت كوي او متنپوهانو ته د منلو وړ دي.

په سريزه كې د صديق پر شاعرۍ او د ده د ژوند پر زمانه باندي محققانه خبري سوي دي خو "د اشعارو د څرنګوالي قضاوت" ئې لوستونكو ته پرې ايښي دي. دغه راز ئې كښلي دي چي "... همدغه صديق په ځينو تذڪرو كې دوه تنه گڼل شوي دي چي د دغه ديوان په خپرېدو سره دغه غلطي سمېري". له "ځينو تذڪرو څخه به ئې مراد غالباً (فرهنگ زبان و ادبيات پښتو) وي، ځكه د دغه كتاب په لومړي ټوك ۲۷۶ - ۲۷۷ مخونو كې دوه صديق نومي شاعران، چي په حقيقت كې يو تن دي، معرفي سوي دي. د (فرهنگ زبان و ادبيات پښتو) ليكونكي چي خپله دغه تېروتنه د دغه كتاب د دوهم ټوك په ۳۲۰ مخ كې اصلاح كړې ده، استناد به ئې غالباً د صديق د دېوان د سريزي پر همدغه بيان باندي ولاړ وي.

د صديق د دېوان دغه چاپي متن د متنپوهني پر اصولو باندي سم خپړي. سره له دې چي متن له يوې نسخې څخه ترتيب سوي دي، هغه هم اصل نسخه د مرتب په لاس كې نسته، بلكي مايكروفيلم ئې ورسره سته. له مايكروفيلم څخه د متن استخراج په خپله ستونزمن كار دي او د نقل كولو په كار كې ئې د تېروتنو احتمالات زيات سته، خو بيا هم متن ښه ترتيب سوي دي او له واحدې نسخې څخه متن تر دې ښه نه سي تهيه كېدلاي. داځيني خبري كه په پام كې نيول سوي وای، ښه به وای:

- د متن يوه برخه له هغو درو غزلو سره مقابله سوي ده چي ارواښاد پوهاند رښتين د كابل مجلې د ۱۳۴۳ش = ۱۹۶۴ع كال په څلورمه گڼه كې خپاره كړي دي او دغه راز د پښتانه شعراء لومړي ټوك سره هم

اړوندي برخي کتل سوي دي خو د متن ترتيبونکي يا ترتيبوونکي دا ټکي نه دي بيان کړي چي آيا د رابرت هيوز له کليد افغاني سره د همدې متن اړوندي برخي مقابله سوي دي که يا؟ که دا مقابله سر ته رسېدلې وي، بايد په سريزه کي ئې څرگنده يادونه سوې وای او اختلافي ثبوتونه ئې، که موجود وای، په حاشيو کي ښوول سوي وای.

- د متن کنډو ځايونه د حدس او گومان له مخي ډک سوي دي. دغو ځايو ته په حاشيو کي اشاره سوې ده چي د متنپوهني اصول پکښې مراعات سوي دي خو د متن په بشپړېدنه کي له حدس او گومان څخه کار اخيستلو ته متنپوهان په پرنسيب کي زړه نه ښه کوي. البته که د حدس له پاره پياوړي استنادونه موجود وي، هله نو بيا څه خبره نه ده.

- د متن ځيني لغتونه په لمنليکونو کي معنا سوي او لغتنامه هم لري. خو دلته بيا هماغه خبره ده چي لغتونه مرتب د خپلي اوچتي علمي سويې له مخي انتخاب کړي دي. د عادي لوستونکي له پاره لا اوس هم په دغه متن کي معنابلې لغتونه سته.

له دې څو "خو" سره سره بيا هم متن د ډاډ وړ دئ.

۲۴- سواتنامه:

سواتنامه د خوشحال خان خټک منظوم اثر دئ چي په هغه کي د سوات سيمي په باب هر اړخيز معلومات د نظم په ژبه وړاندي سوي دي. دا منظوم جغرافيايي، تاريخي، سياسي، کلتوري او معلوماتي اثر د واره د خوشحال خټک د لمسي افضل خان خټک (۱۶۶۴ - ۱۷۴۰ع) په اراده او قلم د تاريخ مرصع متن کي خپور سوي دئ^(۱). وروسته بيا سيدرسول رسا

(۱) وگ: د تاريخ مرصع ۳۷۷ - ۳۹۱ مخونه، د مئی ۲۰۰۶ع کال چاپ، يونيورسټي بک ايجنسي - پيښور.

د "ارمغان خوشحال" په اتم ټوک کې هم چاپ کړ. د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د خوشحال خان خټک د مړینې د درې سوم تلین په مناسبت د سواتنامې تحقیقي متن د زرو ټوکو په تېراژ په ۱۳۵۸ ش = ۱۹۷۹ع کال چاپ کړ چې د تصحیح، تحقیق او تحشیې کار ئې د ارواښاد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی له خوا سر ته رسېدلی دی (د ثور لومړۍ ورځ - ۱۳۵۸ ش کال) او د اهتمام چاري ئې بسم الله حقل، مجاور احمد مومند، نصرالله ناصر او لطیف تر سره کړي دي. د متن هر بیت نومره لري چې ټول شمېر ئې ۳۹۱ بیتو ته رسېږي. همدا شمېر بیتونه په تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال کې هم ثبت دي. د متن په سر کې د سوات پر تاریخ باندي هراړخېزه څېړنه سوې ده (اووه اويا مخه) او د هر مخ په پای کې نسخه بدیلونه، د توضیح غوښتونکو لغاتو، نومونو، او ځایونو په باب نسبتاً اوږده لمنلیکونه وراچول سوي دي. متن په ډېر دقت سره سم سوی دی او هغه ځایونه او لغاتونه چې د مصحح په نظر ناسم ورغلي دي، په دقت سره سم سوي دي او مدلل سوي دي. د متن په پای کې یو مخ سمون لیک پر زیات سوی دی او په هغه کې اته مورده چاپی تېروتنې راغلي دي. دغه تېروتنې د افغاني او پښتني مطبوعاتو په مقایسه ډېرې لږ دي او د اهتمام پر دقت باندي دلالت کوي. د سریزې او لمنلیکونو لیکدود د مصحح خپل لیکدود نه دی او د دوی له نورو لیکنوسره مغایرت لري.

د دغه چاپ په باب، چې ټول متن ئې اووه اويا مخه دی او په هغه کې درې سوه یو نوي بیته راغلي دي، ویل کېږي چې په "تاریخ مرصع" او "ارمغان خوشحال" کې د سواتنامې له راغلو ثبتونو څخه برابر سوی دی^(۱). علامه حبیبی د دغه چاپ په سر کې تر سریزې یو مخ وړاندي د یوې

(۱) وگ: ننگیالی د زمانې، د سرمحقق هیوادل لیکنه، ۱۸۶مخ، ۱۳۸۰ش کال چاپ.

یادوني په ترڅ کي د تاریخ مرصع د چاپ سوي نسخې او ارمغان خوشحال په باب لیکي چي "دغه دواړه کتابونه د سواتنامې د متن په تصحیح او تحشیه کي زما تر نظر لاندې وو..." له دې عبارت څخه زما سملاسي انتباه داسي وه چي د متن په برابرولو کي له نورو نسخو څخه هم باید استفاده سوې وي. کله چي متن ته ورننوتلم هورې مي د اووم، اتم، نهم، یوویشتم، پنځه ویشتم، شپږویشتم، اته دېرشم، اووه شپېتم مخ په حاشیو کي "په یوه خطي نسخه کي"، "یوه نسخه:"، "په ځینو نسخو کي"، "یوه نسخه:"، "یوه نسخه"، "بله نسخه"، "بله نسخه"... او خطي نسخو کي "عبارتونه ولوستل او دا مي زړه ته ولوېدله چي د سواتنامې دغه متن یوازي د تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال پر ثبتونو باندي متکي نه دی. که څه هم د "یوه نسخه" او "بله نسخه" اشارې و تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال ته هم راجع کېدلای سي خو "یوه خطي نسخه" او "په ځینو نسخو کي" عبارتو څخه د لوستونکي حتمي انتباه داسي ده چي د متن په تصحیح کي له نورو نسخو څخه هم کار اخیست سوی دی. له بده مرغه د متن مصحح د دغو نسخو تفصیلي پېژندنه لازمه نه ده کېلې او همداکار د متن څېړني پر نننیو اصولو باندي نه سي برابرېدلای.

۲۵- د خوشحال کلیات لومړی ټوک :

د خوشحال خټک کلیات لومړی ټوک (د غزلونو برخه) د افغانستان د علومو اکاډیمي د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د ادب او فولکلور څانگي له خوا د خوشحال خان د مړیني د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په ویاړ، چي د یونسکو په مرسته جوړ سوی وو، د ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال په حوت میاشت کي د ۱۸۰۰ ټوکو په شمېر د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دی. د اهتمام چاري ئې مصطفی نژدې او روزیگل هنرمل سر ته

رسولي دي. د هغه وخت د علومو اکاډيمۍ لوی رئیس پوهندوی دوکتور گل محمدنورزوی^(۱) شپږوويشت مخه سريزه پر کښلې ده. خپرندوی محمدصديق روهي، چي په دغه وخت کي د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور لوی مدير وو، "د خوشحال خټک لنډه پېژندگلوې او د کلياتو د لومړي ټوک د انتقادي متن ماخذونه" تر سرليک لاندې ديارلس مخه معلومات ورکړي دي. تر دغو ليکنو وروسته په يوه مخ کي "کوروداني" او په بله پاڼه کي د لومړي خطي نسخې د ليکدود مقاييسوي جدول راغلی دی. تر دې پسې د کلياتو متن شروع کېږي چي د دري اشعارو په گډون ټي ۵۲۸ مخه نيولي دي. کتاب په پای کي دري مخه سمون ليک هم لري.

د دغه چاپ د وقايې تر دوهم مخ وروسته د خوشحال خان انځور او پر څلرم مخ ټي "دوهم چاپ" کښلی دی.

د کلياتو د لومړي ټوک دغه متن له درو چاپي نسخو او پنځو قلمي نسخو څخه ترتيب سوی دی. د ترتيب کار ټي تر ډېره حده د ادب او فولکلور څانگي "پخواني" مدير دوست محمد دوست (ارواښاد دوست شينواری) سر ته رسولي دی خو د متن په تکميل او دوهم وار کتنه کي يوه پياوړي ټيم زيار گاللی دی چي "خپرندوی محمدصديق روهي، خپرندوی محمداکبر معتمد، خپرندوی محمداسماعيل سربن، خپرندوی محمد عارف غروال، خپرندوی عبدالواحد واجد، خپرندوی نورالله ولسپال، خپرندوی محمدعمر وزير، خپرندوی عبدالباري جهاني او سعدالله" ټي غږي ول.

کومي چاپي نسخې چي د دې متن په ترتيب کي کار ورڅخه اخیستل سوی دی، ټولي د باصلاحيتو کسانو له خوا ترتيب سوي دي او

^(۱) په کتاب کي ټي "نوروزی" ليکلی دی چي چاپي تېروتنه ده.

خطي نسخې ئې، په تېره بيا لومړۍ خطي نسخه د قدامت او اعتبار له مخي مهمي بلل سوي دي. زه به لومړۍ د دغو چاپي او خطي نسخو پېژندنې ته د قلم خو که وروگزر زوم او بيا به نوري خبري پسې تعقيب کړم.

په چاپي نسخو کي "کليات خوشحال خان خټک" په سر کي ياد سوي دي. دا کليات د ارواښاد دوست محمد خان کامل په لاس ترتيب سوي او لومړۍ وار په ۱۹۵۲ع او دوهم وار په ۱۹۶۰ع کي په پېښور کي چاپ سوي دي. دوهمه چاپي نسخه "ارمغان خوشحال" نومېږي چي ارواښاد سيد رسول رسا په ۱۹۶۴ع کال په پېښور کي خپره کړې ده او دريمه چاپي نسخه "د خوشحال خان خټک مرغلري" ده چي ارواښاد علامه حبيبي په ۱۹۳۸ع کال کي له کندهاره خپره کړې ده.

په خطي نسخو کي لومړۍ نسخه يوه ډېره مهمه نسخه ده چي د خوشحال خان تر مړيني يو کال دمخه (۱۰۹۹هـ ق) ليکل سوې ده. دوهمه نسخه ئې د کتابت نېټه نه لري خو دوهمه او دريمه نسخه په ترتيب سره په ۱۲۵۰هـ ق کال او ۱۲۷۳هـ ق کال ليکل سوې ده. څلرمه نسخه هم د ارواښاد روحي د ليکني له مخي هغه نسخه ده چي علامه حبيبي مرحوم "د خوشحال خټک مرغلري" په ترتيبولو کي استفاده ځني کړې ده، او غالباً به هغه نسخه وي چي د خوشحال خان تر وفات دوشلوېښت کاله وروسته (۱۱۴۲هـ ق) خطاطي سوې ده.

په دې خطي نسخو کي د لومړۍ نسخې په باب داسي نظر هم سته چي پر ځينو ځايو باندي ئې د خوشحال خان په خپل قلم ليکل سوي اشعار او يادابنتونه ليکل سوي دي^(۱) د دغې نسخې ټول مخونه د سريزي په اته

(۱) (وگورئ: خوشحال ريويو، درې مياشتنۍ مجله، لومړۍ جلد، ۶۸مخ، د حبيب الله رفيع مقاله، پښتو اکيډمي پشاور يونيورسټي).

دېرشم مخ کي (۵۶) ښوول سوي دي چي چاپي تېروتنه ده او په سمون ليک کي هم اشاره نه ده ورته سوې. د دغي نسخې ټول مخونه (۳۹۰) بلل سوي دي^(۱).

ما چي د کلياتو دغه ټوک وکوت، يو ځای ئې د عبدالغني کاسي جونگ ته د ادبي ستوري لومړي ټوک په استناد حواله ورکړې ده (۳۳مخ). له دې حوالې څخه څوک ويلاي سي چي د کلياتو په مأخذو کي د عبدالغني کاسي جونگ هم راځي (که څه هم لږ. استفاده ځني سوې وي) چي يادونه ئې بايد په سريزه کي سوې وای.

د خوشحال خټک کليات لومړي ټوک په سريزه کي گټور مطالب سته خو سريزه د وخت د سياسي فضا تر اغېزې لاندې په داسي روحيه کښل سوې ده چي د چا خبره خوشحال خان خټک بايد د "مترقي" شاعر! په توگه معرفي کړي.

د دغه کليات د ترتيبولو په کار کي د نيمگړ تياوو يادونه د ارواښاد روحي صاحب په ليکنه کي داسي سوې ده:

۱ - ټول بيتونه له يوې معياري نسخې څخه نه دي اخيستل سوي.

۲ - د لمن ليک په عبارت کي له دوو بېلو بېلو روشنو څخه کار اخيستل سوی دئ.

۳ - د ردیف په مسئله کي د قافيې کلمات د قاموس په شان نه دي اوډل سوي او يوازي د قافيې اول توري ته اعتبار ورکړه سوی دئ.

د دغه نقادانه نتيجه اخيستنې په ستوالي کي ما ته گويا د کره کتني اړتيا نوره نه پاتېږي، خو په پورتنې نقد کي عمومياتو ته اشاره سوې ده او زه به يو څه جزئياتو ته ور داخل سم.

(۱) (وگ: طب نامه "ی" مخ، د کابل چاپ ۱۳۴۵ش کال).

د متن په ترتيبولو کي د اصل نسخې ټاکلو پر پرنسيب باندي ما د دې کتاب په سر کي خبري کړي او په پورته نتيجه کي ځي هم د "يوې معياري نسخې" څخه مراد همدا د اصل په توگه د يوې نسخې ټاکلو ته اشاره سوې ده. د دغه کليات په ترتيبولو کي بايد هغه خطي نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې وای چي د خوشحال خان خټک په ژوند ليکل سوې او مور ته د "لومړۍ نسخې" په نامه راښوول سوې ده. د دې نسخې بدیلونه چي د متن په لمنليکونو کي ښوول سوې دي، ټول دا حکم کوي چي د دغې نسخې ثبت ته بايد اوله درجه اعتبار ورکول سوی وای. زه به ئې دلته پر ځينو برخو باندي وړغېرم:

- د لومړۍ نسخې له زياترو (ښين) لرونکو کلماتو (کښي، کښيردي، ښکنځل، نخښه، ...) څخه (ښينونه) غورځول سوي او د (کي، کيردي، کنځل، نښه...) په شکل ليکل سوي دي. د متن تر پنځم مخ پوري ئې اختلافي صورتونه په حاشيه کي ليکلي دي خو د پنځم مخ په دريمه حاشيه کي ئې د يوې يادونې په ترڅ کي د دغواختلافي صورتو له ليکلو څخه هم اوږدې سپکي کړي او کښلي ئې دي: "څرنگه په قلمي نسخو کي هر ځای د (کي) په ځای (کښي) او د (کيردي) په ځای (کښيردي) راغلی دی په راتلونکو مخونو کي ئې يادونې ته ضرورت نشته".

د کليات د ترتيبولو په وخت کي د افغانستان ليکوالو په متونو کي دغه راز تصرفونه د معياري ليکدود په پلمه په عام ډول کول او ما هم د متونو په برابرولو کي دغه شان تصرفونه کړي دي، خو د متپوهانو په نظر دا کار د متن مسخه کول بلل کېږي. د خوشحال خان په ژبه او لهجه کي دغه ښينونه هم ويل کېدل او هم ليکل کېدل. که ئې د ننني معيار پر اساس په اړوندو کلماتو کي ونه ليکو، گویا د خوشحال ژبه مور مسخه کړې ده او د دې راز کلماتو په سته والي کي څوک نه سي کولای له دغو شعرو سره د

خوشحال خان نوم وټېري. دا مسئله زمور په نظر مهمه نه راځي خو د متنپوهان ټي ډېره جدي مداخله بولي او د نه کولو توصيه ټي کوي. زمور پوهانو که د ليکدود په برخه کي کومي فيصلې کړي دي د هغو تطبيقول پر کلاسيکو متونو باندي د خدا وړ کار دئ. تاسي د انگرېزي ژبي کلاسيک آثار وگورئ، هورې د (thee, thou, thyself, thine) کلمات چي په ترتيب سره د (you, you, yourself, yours) معادلي کلمې دي، په نننيو چاپونو کي هم ليکي. دا کلاسيک کلمات د ننني انگرېزي په دواړو معياري شکلونو (برتانوي او امريکايي) کي نه کارېږي خو په کلاسيکو متونو کي ټي پر هماغه پخواني شکل پرې ايښي دي.

د پښتو کلاسيکو متونو د ثبت په کار کي د پښتونخوا محققين د افغانستان تر څېړونکو ډېر محتاط دي.

- د لومړي خطي نسخې "زما" ضمير هر ځای "دما" سوی دئ. دليل به ټي بنايي دا وي چي د متن د ترتيبونکو په نظره د خټکو لهجه په پام کي نيول سوی وي. پوهاند زيار صاحب هم د خټکو په اوسني لهجه کي د "دما، دتا،..." ضميرونو سته والی تائيدوي (د خوشال ادبي پښتو: ۳۰ مخ). خو ما د خوشحال خان خټک په آثارو کي د "زما" ضمير پراخ استعمال ليدلی دئ او داسي مي لا هم زړه ته راگرزي چي په ځينو لهجو کي دي د (دما) ضمير سته والی د ژبي د وروستيو انکشافاتو محصول وي. په هر صورت دا چي دهغي خطي نسخې ثبت ته اعتبار نه دئ ورکول چي د خوشحال خان په ژوند کي ليکل سوې ده، په خپله د پوښتني وړ خبره ده، خو د حيرانتيا ځای دا دئ چي د متن په ۱۳ مخ کي بيا د همدغي خطي نسخې "دما" په "زما" سره اوښتی دئ او په دريمه حاشيه کي ټي يادونه هم راغلې ده!

- د ژبي د سوچه توب تمايل د متن په ترتيب کي اغېزه کړې ده. د

مثال په توگه:

د لسم مخ په نهم لمنلیک کي د لومړۍ نسخې "همېشه" د سوچه توب تر اغېزې لاندي "تل" سوی دی. باید د شاعر خپل انتخاب ته ترجیح ورکړه سوې وای.

د ۴۵ مخ د پنځم لمنلیک "دیوانه دیوانه تر شي" په ټولو قلمي نسخو کي همداسي ثبت دی خو د سوچه توب په اشتهاسره "لیونی لیونی تر شي" ځني جوړ سوې دی.

د ۵۶ مخ د دوهم لمنلیک "کشتن" په متن کي "وژو" سوی دی. باید د خطي نسخو ثبت غوره بلل سوی وای. دغه راز د همدې مخ د پنځمي حاشیې "دیدن" چي په ټولو قلمي نسخو کي همداسي ثبت دی، په متن کي "لیدل" سوی دی. په شرقي ادب کي "دیدن" د عادي فزیکي لیدلو په مفهوم نه کارېږي، بلکي "دیدن" د عاشق او معشوق تر منځ لیدنه کتنه ده او د دې کلمې په کارولو او لوستلو کي هغه خاص کیفیت ذهن ته تداعي کېږي چي د شرق د محافظه کاري ټولني د حاکمو شرایطو تر اختناق لاندي دوه مینان په پټه یو له بل سره گوري. د "دیدن" ځای په پښتو ادب کي معمولاً گودر ښوول سوی دی:

که دیدن کړې گودر ته راسه

زه به منگی په لپو ورو ورو ډکومه

کله کله د "دیدن" پر ځای د "ملاقات" کلمه هم کارېږي. دغه "ملاقات" هم د کلمې په عامه معنا سره نه راځي، بلکي مراد ئې د دوو مینو لیده کاته وي. د کندهار یو محلي شاعر ویلي دي:

بې ملاقاته دي سلام راستول اور لگوي

زه هغه اور له ځانه وژنم دلبر نور لگوي

تاسي گورئ چي موږ د ژبي د سوچه توب په هوس له څومره مهمو

مفاهیمو سره لوبې کوو او مسخه کوو یې!

د "دیدن" ښکلې او عاشقانه کلمه په ۱۷۵، ۹۴، ۹۲، ۶۶، ... مخو کې هم مسخه سوې ده.

د ۷۴ مخ د اووم لمنلیک "نادان" چې په خطي نسخو کې همداسې ضبط دئ، په "ناپوه" اړول سوی دئ. "نادان" کلمه هم زموږ په شفاهي او تحریري ادب کې د "دیدن" په شان په عامه معنا نه کارېږي. د "نادان" په کلمه کې پر ناپوهۍ سربېره، معصومیت، بې تجربه توب، د عمر کموالی او نور مفاهیم په پام کې دي.

د ۸۴ مخ د لومړۍ حاشیې "چارپایو" د خطي نسخو پر خلاف په متن کې "خارویو" سوی دئ. له "چارپای" څخه د شاعر مراد د ځناورو په ګډون ټول حیوانات دي خو په "خارویو" کې ټول حیوانات شامل نه دي. خوشحال خان ئې په توپیر پوهېدی.

د ۱۰۲ مخ د اولي حاشیې "اول" کلمه چې په خطي نسخو کې همداسې ده، په متن کې "لومړي" سوې ده. د ۱۲۷ مخ د دریم لمنلیک "تنگدل" په متن کې "زړه تنگ" سوی دئ. د ۱۳۴ مخ د څلرم لمنلیک "درياب" په متن کې "سیند" سوی دئ. د ۱۷۴ مخ د پنځمې حاشیې "دل" په متن کې "زړه" سوی دئ. د ۱۷۸ مخ د لومړي لمنلیک "بازی" په متن کې "لوبې" سوي دي.

دالیست که زه پسې تعقیب کړم، باید یو بل کتاب ورته سربسته کړم. دا مسخه کوونکي لاسوهني ښايي د خوشحال خټک کلیات د لومړي ټوک تر تیبوونکو نه وي کړي او له کومې چاپي نسخې څخه به ئې د "الا، بلا، بگردن ملا" په حکم رااخیستي وي، خو متنپوهانو ته د دغو تصرفاتو له بابته قناعت ورکول، مشکل کار دئ.

- په کتاب کې ځینې جدي چاپي تېروتنې سته چې په سمون لیک

کي هم اشاره نه ده ورته سوې. دوه درې مثالہ ئې دادې:
 د ۱۴مخ په خلرم مخ کي د "احول = چپک" لغت (احوال) ليکل سوی
 دئ، د ۴۹ مخ د پای له خوا دوهم بيت بينخي ډېر وران سوی دئ. چاپي
 شکل ئې داسي دئ:

مينه د مجنون په ليلالا شوم ډيره ډيره

څو په چي عالم ورباندي وکړه هورزور

سم شکل ئې داسي بايد وای:

مينه د مجنون پر ليلالاشوه ډيره ډيره

څو به چي عالم ورباندي وکړه هومره زور

د ۲۸۴مخ د پای له خوا دريم بيت په متن کي داسي دئ:

پاس په سرد اشپانه، تورکارگه قمر ترې لاندي

تورکارگه قمر ترې لاندي، پاس په سرد اشپانه

(قمر = سپوږمۍ) دلته هيڅ معنا نه ورکوي. دا ويی بايد (قمری =

کوکو کوتره) وي.

ما د خوشحال خټک کليات لومړی ټوک تر درې سوم مخ پوري په
 دقت وکوت او په درو پاڼو کي مي خورا ډېر داسي لمنليکونه ځني رانقل
 کړل چي زما په نظر بايد متن ته لوړ سوي وای، خو نور ئې بې حوصلې کړم
 او په همدغومي بسنه وکړه. د دغو رانقل سوو لمنليکونو يوه برخه به د
 "مشت نمونه خروار" په توگه له لوستونکو سره هم شريکه کړم.

د لومړي مخ اوله حاشيه بايد متن ته لوړه سوې وای. د حاشيې

"درست" کلمه د خوشحال خان د ژبي عام او مروج لغت دئ چي لومړی

خطی نسخې هم ثبت کړی دئ. په متن کي د "درست" پر ځای "کل"

راغلی دئ چي بايد نه وای راغلی.

د دوهم مخ د يوولسم لمنليک "څه رنگه" بايد د متن د "څه شکل" پر

ځای راغلی وای. د لومړۍ خطي نسخې ثبت باید غوره کړل سوی وای. د شپږم مخ په اوومه حاشیه کې د "کړ" فعل په متن کې "کړل" سوی دئ او د حاشیې له مخې گویا په دريو خطي نسخو کې "کړ" ثبت دئ. زما په نظر د خطي نسخو خطاطانو د (ړ) پر سر باندي زور (فتحه) ایښې ده چې مراد ئې (کړه) دئ. د خوشحال خان خټک په لهجه کې (کړه) د پښتو د ځینو نورو لهجو په شان د (ړ) توري په زوه ره کې سره د جمع له پاره راځي. د دغه دلیل له مخې باید دغه د (کړه) شکل په متن کې شامل سوی وای. دا سهې خبره ده چې په اوسني لیکدود کې باید مور. (کړل) د جمع له پاره ولیکو، خو د خوشحال په ژبه کې دغه راز تصرف لازم نه دئ.

د دیارلسم مخ په لومړۍ حاشیه کې د لومړۍ خطي نسخې یو بیت رانقل سوی دئ چې:

د تقوا غلیمه! د ف له لاسه کښېږده

په ډهلی شهر څوک نغاره نه کا

په متن کې ئې دغه بیت داسې دئ:

د تقوا غلیمې! د ف کېږده له لاسه

په ډهلي ښهر کې څوک نغاره نه کا

دلته گورو، چې د خطي نسخې "غلیمه" په متن کې ښځینه "غلیمې"

سوی دئ او "نغاره" هم "نقاره" سوې ده.

د غلیم ویی به ئې ځکه ښځینه کړی وي چې د مرتبینو په نظر "د ف =

داریه" وهل معمولاً د ښځمنو کار دئ او د نغارې (غ) به ئې ځکه په قاف

اړولی وي، چې گویا دا ئې اصلي بڼه ده.

فکر کوم لوستونکي به زما سره پر دې خبره باندي په یوه نظر وي،

چې خوشحال خان د خپل شعر د کلماتو په ټاکلو کې هر وخت له غور او

دقت څخه کار اخلي. ده ته دا خبره معلومه وه چې (د ف) یوازي ښځمني نه

وهي، بلکي نارينه ئې هم وهي. دغه دف وهونکي نارينه ته "لوتي" يا په مَلایي ليکدود "لوطي" ويل کېږي. او نغاره وهل خو په مطلق ډول د نارينه وو کار دى. اوس چي هم د پښتنو سيمو په ځينو زيارتو کي نغاري وهل کېږي، وهونکي ئې نارينه وي. خوشحال خان چي "د تقوا غليم" نارينه گڼلى دى، په دې کي ئې په يوه غشي دوې نخښي ويشتلي دي. يو خو ئې د دف و نغاري د وهونکو جنس په سهي توگه ښوولى دى او بل ئې له لوتي سره، چي په پښتني ټولنه کي ئې مقام سپک دى، د تقوا د غليم حيثيت هم راپټ کړى دى. مور د خان دا ټولي هنري ښېگڼي په خپل بېخايه تصرف سره زيانمني کړي دي.

په ۲۸ مخ کي يو بيت داسي دى:

تل به د جفاپه دريابونو کي غوټې خوري

څوک چي زړه د دورپه دلبرو مبتلاکا

د دغه مخ په اوومه حاشيه کي ئې ويلي دي چي په لومړي خطي نسخه کي د دريا برنر پر ځای "گردابونو" راغلى دى. که قلم زما په لاس کي وای ما به د خطي نسخې ثبت اخيستی وای، ځکه د غوټې خوړلو احتمال تر "دريابونو" په "گردابونو" کي زيات سته. په درياب کي هر ورو څوک غوټې نه خوړې خو په گرداب کي له غوټو څخه چاره نسته. نو په دې بيت کي خو يو د "گرداب" او "غوټې" تر منځ مناسبت په پام کي نيول سوې دى او بل د اول نيم بيتي "گردابونه" د دوهم نيم بيتي له "دور" سره ادبي تلازم لري. د خوشحال خان سر په دغه راز باريکيو ښه پوره خلاص وو.

د ۸۶ مخ کي د يوې غزلي مطلع داسي ده:

خدايه! که زه تاته نژدې کيږم په افلاس

زرمې کند په غاړه کړه، يو مات کچکول په لاس

په دوهمه حاشيه کي د دغه بيت په ارتباط کښلي دي چي په لومړي

خطي نسخه کي د کچکول پر ځای کنډول راغلی دی. که ما دغه متن ترتیبولای، د کچکول پر ځای مي "کنډول" لیکي. په دې دلیل نه چي گویا کچکول دلته د بیت له معنا و مفهوم سره نه وایي، بلکي په دې دلیل چي یو خو دا دهغې نسخې ثبت دی چي تر ټولو خطي نسخو قدیمه او د شاعر په ژوند لیکل سوې ده او دوهم دا چي د "کنډول" لغت لرغونی استعمال راښيي. کنډول، کنډولی د مات خاورین لوبښي په معنا قاموسونو اخیستی دی او د پښتو په لوبډیځه لهجه کي ژوندی لغت دی. په نورو لهجو کي به هم وي.

په ۱۷۴مخ کي یو بیت داسي دی:

د عاشق په زړه کي خیال د معشوقې وي

د هندو په زړه کي فکر د ټیکو

په دریم لمنلیک کي ورته کښلي دي چي په لومړۍ خطي نسخه کي د ټیکو پر ځای "ټنگو" راغلی دی. زما په نظر په پورته بیت کي تر (ټیکو) به (ټنگو) ډېره موزونه کلمه وي. ټنگه یا تنگه یو راز فلزي سکه وه چي زما د وړکتوب په وختو کي ئې چلبنت درلود او تر پنځه ویشته پوله (اووه لس ایکيزي) لږ څه زیات ارزښت ئې درلود. په دوهم نیم بیټي کي دې ټکي ته اشاره ده چي گویا د هندو په زړه کي تل د روپو (روپیو) فکر وي. زموږ په عوامو کي دا خبره همدا اوس لاهم کېږي چي "هندو پر روپو ایمان راوړی دی". زما د یادو خبره ده چي پخوا به د کندهار خلکو هندواڼو ته دمخه ښي پر ځای "لالا! دولت زیات" جمله ویله. د دغه استدلال له مخي زه ویلای سم چي د لومړۍ خطي نسخې ثبت باید غوره گڼل سوی او متن ته داخل سوی وای.

د ۲۰۵مخ په پنځم بیت کي لولو:

غونچه، گل چي ستا له خولې سره سیالي کړه

خوله ئې باد په تماچه کړله فراخه

په دریمه حاشیه کې ئې ورته کښلې دي چې په لومړۍ خطي نسخه کې د "تماچه" پر ځای "تپانچه" راغلې ده. ما ته د لومړۍ نسخې ثبت سم ښکاري ځکه په (توپ، توپک) کې (ت) او (پ) دواړې ساتلې سوي دي او (تپانچه = توپنچه) چې د توپک تصغیري نوم دی، هم باید دا دواړه رغونه ولري. د خوشحال په شعر کې هم دغه اصل په پام کې نیول سوی دی. د (تپانچه = توپنچه) نور لهجوي شکلونه (تمانچه، تومانچه، تمینچه، تپونچه، تميانچه، تموچه، تپنچه) دي. پوهاند دوکتور زیار صاحب په خپل لیکلارښود کې تر دغه وېي گام اړولی دی، نېخه چې ولې؟

د پنډو (ضخیمو) متونو د ترتیب په کار کې مرتب په اول سر کې د نسخو ډېره دقیقه، مفصله او هراړخیزه مقابله سره کوي خو ورو ورو ئې د دقت خوا کمېږي. معنا دا چې مرتب نور سترې سوی او بې حوصلې سوی دی. په دغسې حالاتو کې د متن ترتیبونکي ته په کار ده، چې کار پرېږدي او ځان هوسا کړي. په خوشحال خټک کلیاتو کې زه د بې حوصلې توب او ستریا نښانې وینم.

چې خبرې سره راغونډې کړم، د پای خبره به دا وي چې د خوشحال خټک کلیات لومړی ټوک تر نورو ټولو چاپونو د ډاډ وړ دی. ما دا خو یادوني له دې اسیته وکړې چې د خوشحال خټک کلام د پښتو ادب "روح روان" دی او پر هغه باندې د دقیق کار نوره او نوره اړتیا لا اوس هم سته.

۲۶- د کامگار خټک دېوان:

د پښتو ژبې دغه دېوان لرونکی شاعر، کامگار خټک د خوشحال خان خټک کړوسی دی. دېوان ئې وار د واره په ۱۹۵۵ع کال په پېښور کې چاپ سوی دی. دغه چاپ ئې ما (هوټک) نه دی کتلی. وایي سریزه ئې سید تنسیم الحق کاکاخېل کښلې ده او متن ئې له هغې چاپي نسخې څخه نقل

سوی دئی چي د کامگار خټک تر مړیني شپږویشته کاله وروسته (۱۱۹۱هـ ق) د محمدسعید کاتب له خوا د خانزاده مبارز خان له پاره لیکل سوې ده^(۱). په سریزه کي دا خبره هم سته چي نوموړی چاپ "ټول دیوان نه دی بلکي د اشعارو چاڼ شوې برخه ده".

د کامگار خټک دېوان دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د ادب او فولکلور د لوی مدیریت له خوا د ۱۳۵۸ش = ۱۹۷۹ع کال په قوس میاشت کي د یو زر ټوکو په شمېر د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دئی چي زموږ حاضره لیکنه د همدغه چاپ په باب ده. د دغه چاپ تر تیوونکي خپرونکی عبدالمتین متین دئی او د اهتمام چاري ئې سعدالله او خیرنیار محمد عمر وزیر بشپړي کړي دي. دېوان، چي تر ترتیب وروسته د خپرونکي عبدالباري جهاني له خوا له سره تر پایه کتل سوی دئی، په سرکي ئې د خپړندوی محمد صدیق روهي په قلم دوه مخه (الف، ب) لیکنه راغلې ده، چي په هغې کي د دغه متن د ترتیولو پر کار باندي لنډي خبري سوي دي او زیاته کړې ئې ده چي د متن په ترتیولو کي د پېښور چاپ دېوان، د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د ملي آرشیف له خطي نسخې او کابل پوهنتون په ادبیاتو پوهنځي کي د کامگار خټک د دېوان د خطي نسخې له مایکروفیلم څخه استفاده سوې ده او د پادري هیوز په کلید افغاني کي چي د کامگار خټک کوم اشعار راغلي دي، هغه هم ورسره مقابله سوي دي.

تر دغه لنډو معلوماتو وروسته د کتاب "سریزه" راځي (یوویشته مخه) او په هغې کي د کامگار خټک پر ژوند، اشعارو او افکارو او د کامگار خټک د دېوان پر خطي او چاپي نسخو خبري سوي دي او دغه راز ئې هغو

(۱) وگ: د کابل چاپ سریزه - الف مخ.

متفرقه مقالو او مضامينو ته هم اشاره کړې ده چې د نوموړي شاعر په باب ليکل سوي دي. د سريزي په دغه وروستۍ برخه کې د هغو چاپي او خطي نسخو په باب نسبتاً تفصيلي بيانونه مخي ته راځي چې د متن د ترتيب په وخت کې د مرتب په واک کې وې. دی د ملي ارشيف د نسخې په باب د عبدالله خدمتگار د ليکني په حواله ليکي چې: "دغه نسخه د لومړي ځل له پاره د تېمورشاه دراني (۱۱۸۶ - ۱۲۰۷ هـ ق) په زمانه^(۱) په (۱۱۸۹ هـ ق) کال ليکل شوی ... تر ۱۳۲۴ هـ ش کال پوري د بناغلي فتح محمدخان خټک سره وه چې د کامگار خټک د مړينې د نيټې څخه (۲۴) کالو نه وروسته ليکل شوی ده ... دغه خطي نسخه په ۱۳۲۵ هـ ش کال (د کابل) پښتو ټولني ته راوړل شوی او د مولوی محمدشير گل کاموی په قلم نقل شوی ...". تر دې وروسته زياتوي چې د دغې نسخې په پای کې کنبلي دي: "در وقت نصف روز يکشنبه ماه محرم الحرام سنه ۱۱۸۹ نسخه اول تحرير شده بوده. فقط تحرير ۲۱ عقرب ۱۳۲۴".

له دې بيان څخه څوک نه پوهېږي چې د ملي ارشيف نسخه د نوموړي خطي نسخې اصل دی که نقل؟

تر پورتنیو عباراتو وروسته د بناغلي عبدالله خدمتگار د کليد افغانی د تعليقاتو د يو پنځوسم مخ په حواله لولو: "د کامگار خټک د ديوان يوه قلمي نسخه د شيداد ديوان سره په يوه پشته کې په بريتيش موزيم کې ده چې د مستر هيوز تر نظر لاندې د هغې نسخې څخه چې په افضل خان جمالگري پورې اړه لري د پيښورۍ غلام جيلانی په قلم په ۱۸۷۲م کې نقل شوې وه. افضل خان جمالگري د فتح محمدخان نيکه و. چې بيا دغه نسخه فتح محمدخان پورې رسېدلې وه او د کابل نسخه د هغې له مخه نقل شوی

(۱) مراد ئې د پاچهۍ زمانه ده. هـ.

وه". (د سريزي [ژ] مخ).

له پورتنې عبارت څخه چې وايي "بيا دغه نسخه فتح محمدخان پورې رسېدلې وه"، زما برداشت داسې دى چې گويا د بریتیش موزيم کاپي هم تر فتح محمدخان پورې رسېدلې وه؟ او د کابل نسخه د دغې کاپي نقل دى؟ خو د بریتیش موزيم په کتلاگ (د ۱۹۶۵ع چاپ) کې دغه خبره نسته چې گويا دغه کاپي دې بيرته فتح محمدخان ته رسېدلې وي. راز محمد وينس چې د "پښتو کتابونه" په ۱۳۶ - ۱۳۷ مخونو کې د کامگار خان خټک د دېوان د قلمي نسخې په باب کوم مطالب راژباړلي دي، هورې هم دغه خبره نسته.

لکه وړاندي چې مي هم اشاره وکړه، له دې بيانو څخه موږ ته نه سي واضح کېدلای چې د ملي آرشیف نسخه د افضل خان جمالگري (۱۹۶۰ع مړ) هماغه نسخه ده چې غلام جيلاني پيښوري د هيوز تر نظر لاندي کاپي ځني اخیستې وه او که هغه نسخه چې د مولوي محمدشيرگل کاموي په قلم په ۱۳۲۴ ش کال کاپي سوې وه. د دې موضوع د سپينېدلو په نيامت ما "فهرست نسخ خطی پښتو آرشیف ملي افغانستان" (چاپ ۱۳۶۵ش)، وکوت او راته څرگنده سوه چې د ملي آرشیف نسخه د ۱۳۲۴هـ ش کال کاپي سوې نسخه ده. په دغه فهرست کې د "مولوي محمدشيرگل کاموي" نوم نسته او د نسخې کاتب "نامعلوم" بلل سوې دى. دا چې د ښاغلي خدمتگار صاحب له خولې د فتح محمدخان خټک د دغې نسخې په باب ويل سوي دي چې "څه موده وروسته دغه نسخه په ۱۳۲۵هـ ش کال پښتو ټولني ته راوړل شوی"، يو کمزوری روايت دى او که سهې هم وي نو دا خبره واضح سوې نه ده چې دا نسخه نو بيا څه سوه؟ او اوس کوم ځای خوندي ده او که ورکه ده؟

متنپوهانو چې د نسخو د تفصيلي معرفي پر اړتيا زور اچولی دى،

سبب ئې دا دئ چي گونگ معلومات نورو خپرونکو ته سرگردانی پېښوي. لکه ما ته چي ئې پېښه کړه او مجبور سوم چي هم د بریتیش موزیم اصلي کتلاگ وگورم، هم ئې پښتو ژباړه او هم د ملي آرشیف فهرست.

د ملي آرشیف د نسخې په باب ویل سوي دي چي: "د دې نسخې رسم الخط فارسی او په ځینو ځایونو کي پښتو ډوله دی او د املا لیک دود ئې اوسنی او په ځینو نورو برخو کي د خټکو د کورنۍ په شان دی". د لیک په انواعو کي ما د (فارسی) او (پښتو) ډولونه بل ځای نه دي لوستي. له فارسي څخه ئې بنیایي مطلب (نستعلیق) او له پښتو څخه ممکن (نسخ) لیک وي. د نسخې د لیکدود پېژندنې له پاره دغه څرگندونې کافي نه دي.

د میکروفيلم په باب ئې کښلي دي چي: "د ادبیاتو پوهنځي د انگلستان د لندن د بریتیش موزیم څخه راغونښتلی و... (ش - مخ) خو دا فیلم مرتب ته هغه وخت په لاس ورغلی وو، چي "د دیوان د کار څخه خلاص شوی و" او زیاته کړې ئې ده چي: "... څرنگه چي په میکروفيلم کي د احمدشاه بابا، کاظم خان شیدا او کامگار خټک اشعار یو ځای فوټوکاپي شوي وو نو ځکه بیخي گډوډ او بې ترتیبه و". له دغه شان څرگندونو څخه پر متن باندي د ډاډ اندازه کمېږي او څوک نه سی ویلای چي متن به د شاعر خپله ژبه څومره تمثیل کړې وي.

تر سریزو وروسته د دېوان متن شروع سوی دئ چي ټول مخونه ئې ۱۸۹ دي. ورپسې لغتنامه راغلې ده (۱۱مخه) او په پای کي څلورمخه سمون لیک ورلوېدلی دئ. د متن توري سم نه دي لگېدلي او مرتب خپل عذر د کتاب په پای کي غوښتی دئ. د تورو ناسم لگېدلو ځای ځای متن له لوستلو ایستلی دئ او لوستونکی مجبور دئ چي له اټکله کار واخلي.

په متن کي د پېښور چاپ اوږده اوږده لمنلیکونه بې ضرورته رانقل سوي دي. دغو حواشیو ته باید یوه اشاره قدر سوې وای. متنیوهان د هغو

شارحینو د شرحو رانقلول لازم گڼي چي متن له هغو پرته د پوهېدلو نه وي. د متن ناقدین بې ضرورتو اوږدې حاشیې که څه هم د موضوع د ښه ترا پوهېدلو په مقصد وي، نه خوښوي.

نسخه بدیلونه زیاتره گونگ او لنډ دي. په نسخه بدیلونو کي که د اختلافي توري یا تورو اړوند کلمات هم ملگري سي، د متن په لوستلو کي ډېره مرسته کوي.

د کامگارختک دېوان خطي نسخې محدودې دي او د کابل دوهم چاپ یوه غنیمت اضافه ده خو که پر متن باندې د اعتماد خبره رامنځ ته سي نو ما ته داسي ښکاري چي د کامگارختک د کابل چاپ مأخذ ټول د نقل کاپي دي. تر دې چاپ د پېښور چاپ متن که څه هم نیمگړی دی، باید د ډېر ډاډو وگڼل سي، په دې شرط که په دقت رانقل سوی وي، ځکه په مستقیمه توگه له هغې زړې نسخې څخه تر تیب سوی دی چي د کامگارختک تر مړیني شپږو ویشت کاله وروسته خطاطي سوې ده.

که د کومي بلي خطي نسخې تر پیدا کېدلو دمخه دا دېوان بل وار چاپېږي، زما په فکر باید د پېښور چاپ د اصل په توگه وټاکل سي.

۲۷- درحمت داوي لیلی و مجنون:

درحمت داوي د شاعرۍ د اوج زمانه د سدوزي تېمورشاه (۱۷۷۲- ۱۷۹۲ع) د پاچهۍ دوره ده او ژوند ئې تر ۱۲۱۰هـ ق = ۱۷۹۵ع پوري يقيني دی په دغه کال ئې د لیلی و مجنون کیسه په پښتو مثنوي کي ترجمه کړې ده. دی د پښتو شعر پند دېوان لري چي وایي نیمگړی متن ئې په ۱۹۸۰ع کال په پېښور کي چاپ سوی دی (د پښتو ادبیاتو تاریخ - لرغوني او منځني دورې - ۱۹۱ مخ). درحمت داوي په قلم د لیلی و مجنون منظومه کیسه د نظامي گنجوي لیلی و مجنون ترجمه ده. د دې مثنوي د یوې خطي

نسخې افسیت چاپ په ۱۳۶۰ش = ۱۹۸۱ع کال په کابل کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقيقي مرکز د فولکلور مدیریت له خوا خپور سوی دی. د کتاب په سر کې د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقيقي مرکز د هغه وخت رئیس څېړنوال دکتور سیدال شاه پولاد په دريو مخو کې ئې د دغه اثر پر محتوی او د هغه د چاپ پر اهمیت لنډې خبرې کړې دي. په دغو خبرو کې ئې "ځوان لیکوال څېړنیار مصطفی نژدې ته د دې مثر کار د سر ته رسولو په باب خپل صمیمانه تبریكات" وړاندي کړې دي. گویا د دغه متن د ترتیبولو کار د همدغه له خوا سر ته رسېدلی دی. ورپسې "د لیلی او مجنون د مینې جوله په ادب کې" تر سرلیک لاندې تفصیلي بیان (۳۳مخه) د څېړونکي عبدالهادي هاند په قلم او تر هغه وروسته د "رحمت داوی څوک و؟" تر عنوان لاندې (۴۴مخه) لیکنه راغلې ده چې په هغې کې د شاعر پر ژوند او شعر او دغه راز د قلمي نسخې پر ځانگړتیاوو باندې اوږدې خبرې سوي دي. دغې برخې ته د چا نوم نه دی لیکل سوی او د لیکنې له سیاق څخه داسې بنسکاري چې که ټوله نه وي، نو زیاته برخه ئې د عبدالهادي هاند په قلم کښل سوې ده خو د کتاب پر لومړي مخ باندې د سریزې لیکوالان مصطفی نژدې او عبدالهادي هاند بلل سوي دي او وایي چې د اهتمام چاري ئې روزیکل هنرمل سر ته رسولي دي.

تر سریزو وروسته د قلمي نسخې افسیت متن له پنځه څلوېښت میناتورونو سره چاپ سوی دی او په پای کې ئې دوه ویشت مخه لغتنامه وراچولې ده.

دا چې ولي ئې دغه متن په افسیت ډول چاپ کړی دی، دلیل ئې د پنځه څلوېښتو ارزښتناکو میناتورونو خوندي کول راوړی دی. د میناتورونو خوندي کول خو رشتیا هم ارزښتمن کار دی خو په دغسې

بيخونده ډول، بې كيفيته كاغذ او پيکه طباعت سره نه. د دغو ميناتورو ارزښت به هغه وخت لا زيات وای چي پر روغني كاغذ او د طباعت په عاليه كيفيت سره چاپ سوي وای. د دغه متن بيا چاپ او هغه هم د متني نقد پر اصولو برابر يوه اړتيا ده او زلميو ته ښايي چي وخت وروباسي. ما ته دغه اوسنی کار، که څه هم له اهميته ئې انکار نه سي کېدلای، د متنپوهني پر اصولو برابر نه ښکاري.

۲۸- د حاجي جمعه بار کزي دېوان:

حاجي جمعه بار کزی د کندهار د زاړه ماشور د کلي اوسېدونکی پښتو دېوان لرونکی شاعر وو. د ده شاعري پر کندهار باندي د سردار کهندل خان د اول وار واکمنۍ (۱۸۲۹ - ۱۸۳۹ع) په دوران کي د عروج په حال کي وه.

د حاجي جمعه بار کزي دېوان د افغانستان د علومواکادېمي د ژبو او ادبياتو د علمي او تحقيقي مرکز اړوند د پښتو ټولني د ادبياتو د لوی مدیریت له خوا په ۱۳۶۰ش = ۱۹۸۱ع کال چاپ سوی دی. د متن د تهیه کولو کار ئې ښاغلي زلمي هيوادمل سر ته رسولی دی او سريزه و لغتنامه ئې پوهاند عبدالشکور رشاد پر کښلې ده.

د کتاب په سر کي د "حاجي جمعه او د هغه شاعري" تر سرليک لاندې څپر نه (۹مخه) د پوهاند رشاد په قلم او د نصير هنر پښتون په خطاطۍ راغلي ده او په هغې کي د حاجي جمعه پر نسب، ټاټوبي، د ژوند زمانه، سلوک، تصلف، ايراد، بې قدري، معما، ادبي صنايع او بياني ښکښي باندي محققانه خبري سوي دي. ورپسې د متن د مرتب ښاغلي زلمي هيوادمل په قلم د دغه دېوان د متن په باب اوږدې خبري (۴۲ مخه د تکملي او استدراک په گډون) سوي دي او په هغو کي د حاجي جمعه د

دېوان د موندلو، د هغه د شاعرۍ پر فورم او محتوی، د حاجي جمعه په دېوان کي د يوې قصيده وشمي غزلي تر اغېزې لاندې پر پښتو قصصي ادب باندي دوولس مخه څېړنه، د حاجي جمعه پر ادبي شهرت او ادبي لار، د دېوان د خطي نسخې پر ځانگړتياوو او د چاپي نسخې پر لارښود ږغېدلی دی. تر دغو اوږدو خبرو وروسته د دېوان متن شروع کېږي چي د خطي نسخې پر خلاف ئې د دوو دفترو پر ځای په يوه دفتر کي ترتيب کړی دی. د خطي نسخې د دوهم دفتر اشعار ئې په متن کي د ستوري په نڅښه نښاني کړي دي. ټول متن ۱۵۳ مخه نيولي دي او په پای کي ئې لغتنامه (۲۱ مخه د دوو مخو خاطرې په گډون) راغلې ده. لکه وړاندي چي موهم اشاره ورته کړې ده، دغه لغتنامه د پوهاند رشاد په قلم ليکل سوې ده او په هغې کي د حاجي جمعه په کلام کي د راغلو تصوفي اصطلاحاتو تشریحي معناوي د الفبي په ترتيب بيان سوي دي. لغتنامه هم د نصيرهنر پښتون په لاس خطاطي سوې ده.

د حاجي جمعه بارکزي دغه چاپي دېوان د متپوهني پر اصولو باندي تر ډېري اندازې برابر څېږي. د متن د مرتب دا خبره چي وايي: "... زه دا ادعا نه لرم چي دا يو کره او له هره حیثه سهي متن دی..." (د سريزي ۳۶ مخ) ما ته دا جرئت راکړ چي متن ته په انتقادي نظر وگورم او کله چي مي په دقت وکوت شو داسي ټکي مي پکښې وموندل چي په دوهم چاپ کي ورته پاملرنه په کار ده.

د متن د مرتب په خبرو کي چي په پښتو ادب کي د عاشقانه قصو په باب دوولس مخيزه څېړنه راغلې ده، په خپل ذات کي د ستايني وړ کار دی خو د يوه دېوان په سريزه کي د دومره تفصيلي بيان د اړتيا له پاره توجهيې منطق نه سي موندل کېدلای.

د دېوان متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی چي يوه ئې ښايي

د اصل دېوان نقل وي او بله ئې د نقل سوي نسخې نقل دئ. اول نقل ئې د ملا مطلوب په قلم او دا بل نقل ئې د مرحوم محمد گل نوري په لاس ليکل سوی دئ. د دغو نسخو په باب د سرزبي تر نهه ويشتم مخ وروسته لازم معلومات ورکول سوي دي او په هغو کي د نسخې اندازه، کاغذ، ليک، املايي ځانگړتيا او نوري ضروري خبري پکښې سته. د نقل په برخه کي ئې ليکلي دي چي: "مرحوم استاد نوري د حاجي جمعه د خطي نسخې د نقل ستونزه هم پر ځان منلې، او دغه ديوان ئې نقل کړی دئ ... د نقل په پيل کي د استاد نوري يو مخيز يادښت هم لري، په هغه کي د حاجي جمعه لنډه سوانح بيان شوي، او د ديوان د خطي نسخي د پيدا کولو په باب يي هم خبرې پکي کړې دي". (د سرزبي ۳۳ مخ). د مرحوم استاد نوري دغه يادښت بايد د يوه تاريخي سند په توگه رانقل سوی وای او يا لږ تر لږه ئې د دغې خطي نسخې د پيدا کېدلو جريان د مرحوم نوري له خولې ليکلی وای.

ښاغلي مرتب وايي: "د دغه متن په تصحيح او چاپ ته برابرولو کي د شاعر د خپلي لهجې پوره پوره خيال ساتل شوی دی. دا د متن څېړني يو عمده اصل دی، چي مصحح او د متن څېړونکی بايد د متن په ژبه کي لاسوهنه ونه کړی ... مگر ما په دغه متن کي په پوره امانتداري تر خپلي وسي پورې د شاعر خپله لهجه او د هغې لهجې ژبني خصوصيات له پامه نه دي غورځولي". (د سرزبي ۳۷ مخ). د متن په تصحيح کي رشتيا هم دا کار ډېر مهم دئ او د حاجي جمعه د ديوان مرتب په رشتيا سره د شاعر خپله لهجه تر ډېره ځايه په پام کي نيولې ده. مگر بيا هم په متن کي داسي ځايونه سته چي د شاعر له لهجې سره سم ثبت سوي نه دي او يائې په ثبت کي نيمگړتياوي سته. لومړی نيمگړتيا دا ده چي د شاعر د لهجې دغه مشخصي ځانگړتياوي په متن کي په بشپړه توگه ښوول سوي نه دي. د

مثال په توگه د شاعر په لهجه کي د اوږدې ياء استعمال د نورو لهجو په پرتله لږ دی. د دېوان مرتب دغه راز مواردو ته ډېره پاملرنه نه ده کړې. لکه په ۴۴ مخ کي "راپورې، تورې خاورې" په ۴۵ مخ کي "چيرې"، په ۴۶ مخ کي "پورې، دې" په ۴۷ مخ کي "بدې" کلمات ټول په اوږده ياء ثبت سوي دي په داسي حال کي چي دغه کلمات د شاعر په لهجه کي په لنډه ياء سره د "راپورې، تورې خاورې، چيرې، پورې، دې، بدې" په ډول تلفظ کېږي. د "چي، کي، مي" ياگانو ته خو ټکي بيخي ايښوول سوي نه دي. دا کار ښايي د مطبعې پر کارکوونکو باندي حواله سي خو د متونو مصحح ته په کار ده چي متن تر ټايپ وروسته هم په دقت سره وگوري. په ۳۹ مخ کي "نې ازل له ابتدا سته چي وو کله" نيم بيتي کي "له" د شاعر په لهجه کي د "لره" پر ځای کارېږي. دغي ځانگړتيا ته بايد په لمن ليک کي اشاره سوې وای، چي نه ده سوې. د شاعر د لهجې "نې = نه ټې، بې = به ټې، سرې = سره ټې،..." ښه پوره دقت سوی دی او په لمنليکونو کي اشارې ورته سوي دي. خو په دغو لمنليکونو کي زياتره ليکدودي نيمگړتياوي سته او د "نی = نه ټې" په شکل ټې کښلي دي. دلته بايد "نی" په اوږده ياء ليکل سوی وای. په بې ټکو ياء سره "نی" د نل معنا لري. دغه راز ليکدودي نيمگړتياوي د ان د پاسه دي، چي په دوهم چاپ کي بايد کلکه پاملرنه ورته وسي.

په لغتنامه کي يوازي تصوفي اصطلاحات معنا سوي دي خو په دېوان کي نور حل طلب لغتونه په پېنځر سته چي په لغتنامه کي ټې راوړل لازم ول. مرتب وايي چي پارسي کلام ټې "د ادبي ضعف له امله ... له ديوان څخه وغورځول شو" (۳۸ مخ). د پارسي کلام د ادبي کمزورۍ مسئوليت د شاعر پر اوږو پروت دی. مصحح ته په کار نه ده چي د شاعر له کلام څخه يوازي قوي اشعار غوره او ثبت کړي. د لوی احمدشاه بابا په دېوان کي

پارسي کلام څه، چي پښتو کلام ئې لاهم په پېنځر کمزوری لري. مگر له دا ټولو کمزوریو سره سره مور د بابا کلام ټول خوندي کړی دی. د خوشحال خان خټک په کلام کي ځيني داسي کلمات کار سوي دي چي زموږ کلتوري نورمونه ئې د کلام بې عفتي بولي. خو د خان د دېوان تصحيح کوونکو کټ مټ رااخيستي دي. مصحح ته د چا خبره "نه بند سته، نه زندان". دی د متن رانقل کوونکی دی. د متن د ښو او بدو مسئول په خپله شاعر دی.

دا هغه عمده ټکي دي چي د حاجي جمعه د دېوان په دوهم چاپ کي پاملرنه ورته بويه.

۲۹- د حبيب الله دېوان:

حبيب الله د دوولسمي هجري قمري پېړۍ د پای په کلونو کي شاعري کړې ده او مردف پښتو دېوان لري. د دغه دېوان يوه نسخه سته او هغه واردواره د هندوستان د ټونگ د نوابانو ملکيت وو، چي وروسته ئې د ډيلي موزيم ته يووړل سوه او اوس هورې خوندي ده. د نسخه د څمکنو د ميا عمر رحمة الله عليه (۱۱۹۰ هـ ق = ۱۷۷۶ع مړ) د مشر زوی ميامحمدي صاحبزاده په غوښتنه د گل محمد پېښوري په کتابت په ۱۱۷۵هـ ق کال خطاطي سوې ده. د دغي نسخې مايکروفيلم د هندوستان پخواني پښتانه جمهور رئيس دوکتور ذاکر حسين افغانستان ته د خپل سفر په ترڅ کي (۱۹۶۶ع کال) پښتو ټولني ته د نورو ډېرو مايکروفيلمونو سره د سوغات په توگه راوړی وو. دا مايکروفيلم تر ۱۳۵۵ش = ۱۹۷۶ع کال پوري بې استفادې پروت وو او په همدې کال د پښتو ټولني د ادبياتو د څانگې غړو څېړنمل محمدعارف غروال او څېړنيار واجد په لاس نقل او چاپ ته تيار سو. دغه نقل په ۱۳۶۰ش = ۱۹۸۱کال د څېړنمل غروال په "سريزه،

سمون" د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ سو او لغتنامه ئې هم د ده له خوا ورسره مل سوه. د چاپ سوي دېوان په سر کي د "حبيب الله او دهغه دېوان" په سرليک سریزه (۱۷مخه) راغلې ده او په هغې کي د شاعر پر ژوند، زمانه، شاعرۍ باندي خبري سوي دي او د خطي نسخې په باب ئې هغومره معلومات ورکړي دي چي ما پورته لنډه اشاره ورته کړې ده. د خطي نسخې د ليکدودي ځانگړتياوو خبره ئې، چي متنپوهان ئې لازمي گڼي، نه ده کړې چي بايد په پټه خوله تر تېر سوي نه وای. تر دغي سريزي وروسته متن شروع کېږي چي له اتلسم مخ څخه پيل او پای ئې ۱۷۴يم مخ ته رسېږي. په متن کي غزلي، متفرقات (رباعۍ، مخمسونه او الفنامه) سته. تر متن وروسته ئې په درو مخونو کي "د غزلونو په ترتيب خاص نومونه" راوړي دي او بيا ئې ويی پانگه (پنځه مخه) ورسره نښلولي ده. په ويی پانگه کي ئې لغتونه د غزلو د نومرو پر اساس اوډلي او معنا کړي دي.

د متن ناسم ځايونه ئې سم کړي دي او په لمنليکونو کي ئې اشارې ورته ليکلي دي. ځيني کلمات چي ئې د شعري وزن د پوره کولو په نيامت پر زيات کړي دي، هغه ئې هم په حاشيو کي ښوولي دي. دغه راز اضافي کلمات معمولاً په قوسينو کي راوړل کېږي او د حاشيو ليکلو ضرورت ئې نه وي. خو د حاشيو ليکلو شکل ئې هم متنپوهان نه کړي. د متن د لمنليکونو عددونه ځای ځای سم نه دي راغلي. لکه په شلم مخ کي چي دوهمي حاشيې ته هم (۱) ليکل سوی دئ، په پنځه ويشتم مخ کي يوه حاشيه ده خو په متن کي دوه ځايه ښوول سوې ده، په شپږويشتم مخ کي دواړو حاشيو ته (۱) ليکل سوی دئ... دغه راز موارد چاپي تېروتنې دي او د سمون ليک ليکل ورته بويه. د حبيب الله دېوان سمون ليک نه لري. ځيني ځايونه چي د لوستلو نه ول، هغو ته ئې په لمنليکونو کي اشارې کړي دي. ما چي دغه ځايونه وکتل يو څه مي نوک په جگېدلی او هغه په دې ډول:

- په ۲۲ مخ کي د حضرت علي کرم الله وجهه د منقبت د يوه بيت د دوهم نيم بيتي په لوستلو کي مرتب ته ستونزي پېښي سوي دي او کټ مټ ئي ليکلي دئ. بيت داسي دئ:

ډير د ده کارونه ووله عقله راوتلي

ښه مودي راوړي پروي دلام ملا

په دغه بيت (پروې) د خطي نسخو د تعامل له مخي (په روي) هم لوستل کېدلای سي او (په روي) هم. ما ته د دوهم نيم بيتي سم شکل داسي ايسي:

"ښه مودي راوړي په روي دلام ولا"

د رانه لوستونکي پوهېږي چي "روي" د قافيې اصلي توري ته ويل کېږي چي د قافيې رکن هم ورته وايي. علامه رشاد رحمة اله عليه په خپل يوه فارسي شعر کي چي "بر کفن دزد کهنه صد رحمت" ئي سرليک دئ، د "کفن دزد" د شيطان صفته زوی په باب ليکي:

پسری داشت تربیت دیده

گسوی تلبیس از پدر برده

دشمن صدق و خصم راست روی

در پساوند مکر حرف روی

په وروستي نيم بيتي کي د علامه مرحوم مراد دا دئ چي د کفن کښن زوی له "مکر" او فرېب سره داسي تړلی او نه بېلېدونکی وو، لکه (روي) توري چي د قافيې له کلمې سره حتمي وي.

د حبيب الله په پورتنی شعر کي شاعر زما په خيال هغه فارسي بيت ته اشاره کوي چي د خلرم خليفه په باب ويل سوي دئ:

شاه مردان شیریزدان قوت پروردگار

لافتي الأ علي لاسيف الأ ذوالفقار

د دغه بیت مفهوم پښتو دېوان لرونکي شاعر یونس په یوه پارسي غزل
کي داسي راوړی دی:

سیف النظر که همچو توئی در جهان کجاست
نه هـرفتا علي است، نه هرتیغ ذوالفقار
(دېوان ۷۸ مخ، چاپ ۱۳۵۶ ش)

د حبيب الله په بیت کي له "لام ولا" څخه به د شاعر مطلب د دغه
فارسي بیت (لا، لا) وي چي په نیم بيتي کي د (روي) کار ورکولای سي او
بې دې تورو شعر هم د معنا او هم د وزن له مخي نیمگړی کېږي. (المعني
في البطن الشاعر).

- په ۲۷ مخ کي د يوې غزلي مقطع داسي ثبت ده:

چي فرياد حبيب الله کا ستا په مينه
روغ عالم ورته نعره کا مهيرک بلا

دوهم نیم بيتي ته ئې په لمنليک کي کښلي دي: "کت مټ وليکل
شو".

د دوهم نیم بيتي سم شکل داسي دی:

"روغ عالم ورته نعره کا، مرگ، بلا"

"مرگ، بلا" د نفرت او نفي کلمات دي چي پښتانه ئې په ورځنيو
محاورو کي کاروي. بنځمني چي اولاد ته په قهر سي، ورته وايي:
"مرگ، بلا! څه چيغي دي شروع کړي دي".

شاعر وايي چي که زه ستا په مينه فرياد وکړم، ټول عالم راته وايي
چي "مرگ، بلا"، خوله دي پټه که (کړه).

- په ۲۸ مخ کي يو بيت داسي دی:

د غم وله به يې نهل وي په زړه کي
بې غم کله وي غمخوار د دې دنيا

لومړي نیم بیټي ته ئې "کت مت ولیکل شو" حاشیه کښلې ده. زما په خیال سم شکل ئې داسې دئ:

"د غم وله بې نهال وي په زړه کي"

یا

"د غم وله بې نهاله وي په زړه کي"

"وله" دلته دهغي ونې په معنا راغلې ده چي په فارسي ژبه کي "بید"

ورته وایي.

- په پنځوسم مخ کي:

ستا د غم او بڼې مې تل په مخ بهیري

مارش مې د ژوند شو دفتر تر

وايي دوهم نیم بیټي "کت مت ولیکل شو".

سم شکل ئې داسې دئ:

"په بارش مې ئې د ژوند شو دفتر، تر"

د نیم بیټي "مې" د "مې ئې" مخفف دئ.

- په یو پنځوسم مخ کي د ابیت:

د دلبرو همراهي به مې مدام کړه

که مې نه وای په خاطر د افشر، شر

دوهم نیم بیټي ئې ناسم گڼلې دئ او لیکلي ئې دي چي "کت مت

ولیکل شو". سمه بڼه به ئې داسې وي:

"که مې نه وای په خاطر د افشر، شر"

شاعر وایي ما غوښتل چي هر وخت له دلبرو سره همراه او ملگری

واوسم. خو په (اشر) یا (ملگری) کي تل (شر) پېښېږي، که مې دغه

حقیقت په خاطر کي نه وای، تل به له دلبرانو سره مل وای.

- په ۷۴ مخ کي:

جوړ گورجي ټټو د سراي یم لگېدلي

چي له ځمکي بې خبره شهسوار کړم

اول نیم بيتي ته ئې په حاشیه کي لیکلي دي چي په اصل کي "جوړ
کرهي (ټټو)" لیکل شوي دئ. مرتب د (کرهي) په لوستلو کي ستونزه
پیدا کړې ده او پر ځاي ئې له ځانه څخه "گر جي" صفت وراچولی دئ.
د نیم بيتي اصلي او سم شکل داسي دئ:

"جوړ کرهي ټټو د سراي یم لگېدلي"

له "کرهي" څخه مراد "کراهي" دئ يعني هغه ټټو چي خښتن ئې نورو
ته په کراهيه ورکوي. پخوا به ځينو خلکو د کراهيې په نیامت ټټوگان
(خره) په سرايو (کاروانسرايو) کي ساتل. دا خر چي به چا کراهيه کړ، بار
به ئې تر مزله په ورساوه، نور به ئې بیرته خاوند ته تسليم کړ. دا خره
(خرونه) به په هفتو هفتو له يوه لاسه بل لاس ته کېدل او ځل به پر پروت
وو. آخر به ئې د گېډي هغه ځايونه چي تانگ به پر تړلی وو، ولگېدل يعني
زخم به سول. د کراهيې خرو به د دغو زخمو له اسيته منډه نه سواي
کولای.

شاعر د دغه غزل په هر بیت کي د ځان مذمت او خواری بيانوي. دی
وايي چي لکه د کاروانسرای د کراهيې ټټو په شان مي بدن لگېدلی دئ،
زخمي یم او تر شهسوارانو لاندي داسي نه سم ځغستلای چي هغه دي نوره
مخکه وليدلای سي.

– په ۹۷ مخ کي هم د يوه بیت دوهم نیم بيتي ته "کت مټ وليکل
شو" حاشیه راوړل سوې ده. بیت داسي دئ:

د عالمو انبوهي وه، په لوري ئې خوښي وه

د هر چا په لمبنيو ماسي وه، آه ارمان دي کندهاره

دا شعر د کندهار په توصيف کي ويل سوی دئ. د دوهم نیم بيتي سم

شکل داسي دئ:

"د هر چا په پښو ماسي وه، آه ارمان دي کندهاره"
 شاعر وايي په کندهار کي ډېر خلک ول، هر لور ته خوښه خوشالي وه،
 هر چا (ماسی) په پښو کړي وې، ...
 (ماسی) د خرمنو يو راز جراب وشمه توکي دي چي ماړه او هستمن
 خلک ئې د ژمي په موسم کي اغوندي او بيا سربېره بوټونه پر په پښو کوي.
 د نېستمونو خلکو خو پښې لڅي (لوڅي) وي، دی وايي چي د کندهار خلک
 دومره ماړه ول چي هر چاله بوټو سره (ماسی) هم اغوستلې.
 - په ۱۷۴مخ کي دوو نيم بيتيو ته "کت مټ وليکل شو" حاشيې
 راغلي دي.

"ته که د ازل په قسمت راضي شې په چشمان"
 د دغه شعر ټولي مصرعوي د يارلس سېلابه دي او دا نيم بيتی
 خورلس دئ چي په لږ تصرف ئې يوه هجا کمېدلای سي.
 "ته که په ازل قسمت راضي شې په چشمان"
 د همدې شعر بل نيم بيتی چي سم نه دئ لوستل سوی، دا دئ:
 "زه به راحتگي و ستا سورت ته رسوم"
 سم لوستنگ ئې داسي دئ:
 "زه به راحتگي ستا و صورت ته رسمه"
 (ديارلس سېلابه)

دا هغه ځايونه ول چي په راتلونکي چاپ کي بايد په سم شکل سره
 وليکل سي.
 د حبيب الله په دېوان کي ځيني لغتونه په حاشيه کي معنا سوي دي او
 په ويي پانگه کي ئې مکرر راوړي دي لکه: ۳۰مخ، ۳۵مخ.
 د لمنليکونو عددونه ځای ځای ناسم دي لکه: ۲۰مخ، ۲۵مخ،

۲۶مخ،...

چاپي غلطی هم لري.

په ویی پانگه کي ئې هر لغت ته د اړوندي غزلي نمبر لیکلی دی خو
خای خای په نمبرو کي لاندي باندي سته. لکه (ارهڼډه) لغت چي په
۸۲یمه غزله کي دی، په ویی پانگه کي ئې ۸۴ ورته کښلي دي ... دارنگه
نموني نوري هم سته.

په پای کي به د دې خبري کول حتمي وي چي له يوې واحدي نسخې
خخه، چي هغه بيا اصل نسخه نه وي او مايکروفيلم ئې وي، تر دې زيات
دقيق متن نه سي تهيه کېدلای. مرتب خپل نهايي کونښن کړی دی او د
پښتو ادب پر زېرمه ئې يو غوره دېوان ور زيات کړی دی.

۳۰ - تذكرة الاولياء:

د تذكرة الاولياء په نامه د کوم کتاب خو پاني دي چي ليکونکی ئې
سليمان ماکو دی. دغه خو پاني د پوهاند عبدالحی حبيبي له سرريزي او
ښلونو سره د امير کروړ سوري د دوولس سوه پنځوسم تلين په مناسبت د
افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو د علمي او تحقيقي مرکز له
خوا په ۱۳۶۱ش = ۱۹۸۲ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوي
دي. د سرريزي او ښلونو په گډون ئې د پاڼو شمېر د اصلي پاڼو له عکسي
چاپ پرته ۳۶ دی.

په سر کي د علامه عبدالحی حبيبي په قلم دوه مخه ليکنه راغلي ده
چي په هغې کي د دغو پاڼو د موندلو او نشرولو جريان، د ليکونکي پېژندنه او
د دغو پاڼو پر اهميت لنډې خبري سوي دي. ورپسې سرريزه (۱۸مخه)
راخي او په هغې کي د پخوانيو اريايانو پر ادبي منظوماتو، د سليمان ماکو پر
ژوند او زمانه، د ده د ادبي کار پر اهميت، د تذكرة الاولياء د ليکنې پر ژبنيو

خانگړتياوو او د دغو څو پاڼو پر اهميت محققانه بحث سوی دی. تر سريزي وروسته متن (۴مخه) بيا تعليقات (۱۳مخه) او دهغه په تعقيب د دغو پاڼو عکسي چاپ راغلی دی. په تعليقاتو کي د متن پر راغلو اشخاصو باندي رغېدلی دی.

دا متن او دهغه اصل (عکسي) چاپ د ليکدود له مخي توپير لري. يو توپير خو ئې دا دی چي د متن عبارت اوسنې املاء ته رااوښتی دی او بل دا چي په اصل کي راغلي مرستندوي فعلونه "شو، شي، ..." دي خو په متن کي هغه (سو، سي، ...) سوي دي. د دې تصرف دليل به بنيادي دا وي چي متن د ليکوال (سليمان ماکو) په خپله لهجه ثبت سوی دی.

د دې څو پاڼو ادبي اهميت خورا ستر دی ځکه مور ته د اوومي هجري پېړۍ د پښتو نثر نمونه په لاس راكوي. د دې پاڼو تر موندلو وړاندي مور د يوازي د روښاني ادبياتو بيلگې درلودې چي په لسمه هجري پېړۍ کي ايجاد سوي دي.

۳۱ - د عبدالحميد مومند دېوان:

د عبدالحميد مومند دېوان ښاغلي زلمي هيوادمل د علمي پروژې په توگه برابر کړي دی او دهغه په ترتيب کي ئې له ۲۴ خطي او چاپي نسخو څخه کار اخيستی دی.

د دېوان په سر کي "د ديارتمنت د مدير نظر" په دوو مخو کي راغلی دی او کليشه يي خبري پکښې سوي دي. ورپسې د "عبدالحميد مومند او دهغه دېوان" تر غټ سرليک لاندي د يوې غټي رسالې په اندازه اوږده څپر نه (۱۳۷مخه) راغلي ده او په هغې کي د حميد مومند پر پېژندنه، ادبي شهرت، ادبي لار، ادبي پلويان، د حميد پر شاعري، د دېوان پر خصايصو او د اشعارو پر ترجمو، د حميد پر آثارو او تاليفاتو او په پای کي د حميد د

دېوان پر همدغه متن باندې محققانه خبرې سوي دي. تر دغې رساله وشمې سريزي وروسته د دېوان متن شروع کېږي چې ۴۱۱ مخه ئې نيولي دي. ورپسې لغتنامه راځي (۱۲مخه)، بيا د ماخذونو ليست (۱۸مخه) او په پای کې سمون ليک. زما مخ ته چې همدا اوس (د ۲۰۱۱ع کال د نومبر شلمه) د دغه دېوان کومه نسخه پرته ده، پر څلور سوه څلور څلوېښتم مخ پای ته رسېدلې ده او سودا راولوېدله چې نه گانه د پای څو پاڼې به ئې کنډو وي. خو چې پوښتنه مي وکړه، نوري نسخې هم سته چې پر ۴۴۴ مخ پای ته رسېدلې دي (د گران روھيال په حواله).

له ۲۴ نسخو او مايکروفيلمو څخه د يوه متن برابرول خورا شاقه کار دئ او مرتب پر دغه کار باندې د يو لړ اوږدو وقفو په گډون اووه کاله لگولي دي. د متن له پاره د اصل په توگه د لاهور چاپ يوه نسخه ټاکلې ده^(۱). ښاغلي مرتب خو دغه نسخه د متنپوهني له اصولو او اړتياوو سره سم په تفصيلي توگه معرفي کړې نه ده يوازي ئې دومره ليکلي دي چې "ما دغه ديوان له لاهوري چاپ نه که څه هم غلط و د پارکو د ډيروالي او بشپړتوب له امله نقل کړ" (۹۲مخ)، خو زما په خيال دا چاپي نسخه به غالباً هغه نسخه وي چې د ملا عبدالغفار هوتک کندهاري له خوا په ۱۳۳۱هـ ق کال په لاهور کې چاپ سوې ده او ښاغلي مرتب ئې په ۹۱ مخ کې يادونه کړې ده. د اصل نسخې تفصيلي نه معرفي کول د دغه انتقادي متن په نيمگړتياوو کې راتلاى سي. د دېوان د انتقادي متن د هر مخ په پای کې ئې تفصيلي نسخه بدیلونه راوړي دي، د متن د اصل نسخې غلطۍ ئې تصحيح کړي دي او وايي چې: "... په لږو مواردو کې مي د اصل غلط شکلونه په لمنليکونو کې هم راوړي دي" (د سريزي ۱۱۷مخ). زما په فکر که ئې ټول غلط موارد په

(۱) وگ: د سريزي ۹۲مخ او ۱۱۴مخ.

حاشیو کي راوړي وای، تر ښو به لا ښه وای.

د دغه متن په باب به زه د متن د تریبونکي خپل قضاوت رانقل کړم
ځکه که ما په خپله هم د دغه انتقادي متن په باب نقد لیکلای، همدې ټکو
ته به مي اشاره کړې وای.

ښاغلي مرتب په خپله سریزه کي د دغه انتقاد د ښېگڼو پر څنگ د
هغه نواقص هم بیان کړي دي (وگ: د سریزي ۱۱۸ مخ) چي عمده ټکي ئې
دادې:

- د متن له پاره چي کومه نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده، د دې
نه وه چي د اصل له پاره دي انتخاب سوې وای. د هغې پر ځای که د پوهاند
دکتر جاوید نسخه چي هم قدیمه نسخه ده او هم د باور وړ، د اصل په توگه
غوره سوې وای او بیا به له نورو چاپي او خطي نسخو سره مقابله سوې وای.
- په متن کي ځیني غزلي رانقل سوي دي چي حمید مومند ته د هغو
نسبت نوره څېړنه غواړي.

- د دیوان ترتیب او تردیف ته هم گوته نیول کېدلای سي.

ښاغلي مرتب په خپل یوه بل اثر کي چي "د متن څېړني
میتودولوژي" نومېږي (چاپ ۱۳۶۹ ش)، د انتقادي متن د تهیه کولو پر
وخت د اصل په توگه د کومي نسخې د ټاکلو پرنسیبونه بیانوي او د هغو په
ترڅ کي د حمید مومند د دغه انتقادي متن په باب لیکي چي: "... د
عبدالحمید مومند د دیوان هغه متن چي د څلیریشو نسخو له مخي ما
خپله تهیه کړي دي، لوړ پرنسیبونه مي په پام کي نه دي نیولي، متن مي د
اصل په توگه د یوې مغلوطي چاپي نسخي له مخي رانقل کړي دي، او بیا
مي له نورو چاپي او خطي نسخو سره مقابله کړي دي، ..." (وگ: د هماغه
اثر ۳۸ مخ).

زه د حمید مومند د دیوان دغه متن له پورته یادو سوو نیمگړ تیاوو او

يو شمېر نورو کوچنيو چاپي تېروتنو سره سره د بشپړ اعتماد وړ متن بولم.

۳۲- د سکندر شمايلنامه او پندنامه:

دادوي "نامې" د خوشحال خټک د زوی سکندر خان خټک دي چې د بناغلي زلمي هيوادمل له "سمون، سريزي، نبلونو او لمنو" سره د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز له خوا په ۱۳۶۴ش = ۱۹۸۵ع کال د پنځو سوو ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوي دي. عين متن تر دې وړاندي کابل مجلې د اشرف خان هجري (۱۶۳۴-۱۶۹۴ع) د بين المللي سيمينار په وياړ خپور کړی دی.

د رسالې په سر کي د کابل مجلې د مسئول نور محمد سهيم په قلم دوه مخه "مخکيني خبري"، وروسته د "سری" په عنوان دوه مخه بيان د پوهاند مير حسين شاه په قلم، بيا د "احقر العبادز، ه" په قلم دوه مخه "د سر خبرې"، ورپسې اتلس مخه سريزه راغلي ده. په سريزه کي د سکندر خان خټک پر ژوند او مؤلفاتو خبري سوي دي. له شپږويشتم مخ څخه د شمایل نامې متن شروع سوی او پر ۳۴مخ ختم سوی دی. بيا د پندنامې متن شروع کېږي او پر څلوېښتم مخ پای ته رسېږي. تر متن وروسته نهه مخه تعليقات راغلي دي چې په هغو کي د دغي متني رسالې پر ماخذو او پښتو شمايلنامو باندي تفصيلي بحث سوی دی. تر تعليقاتو وروسته په شپږو مخونو کي د هغو ماخذونو فهرست راغلی دی چې د سريزي او تعليقاتو په کښلو کي استفاده ورڅخه سوې ده. د رسالې ټول مخونه ۵۵ دي او رساله پر وپيسور تقويم الحق کاکا خېل ته اهداء سوې ده.

د رسالې تر تيبوونکي بناغلي زلمي هيوادمل دی چې په دغه وخت کي ئې د تواضع او شکسته نفسۍ له اسپته له نامه سره "احقر العباد" کيښ.

داسي ښکاري چې د سکندرنامې او پندنامې مستقل چاپ دي په

عجله سر ته رسېدلی وي، ځکه رساله سره له دې چې د هر مخ په پای کې مسلسل نومره لري خو د پاڼې پر سر د کابل مجلې نوم او د مربوطه مخ نومره هم ورباندې پاته سوې ده. د رسالې د دوهم مخ په کښته برخه (۲) او پر تندی باندې (۶۰) لیکل سوي دي او په دې ترتیب د رسالې د پای مخ په لاندې برخه کې (۵۵) او پر پاسنۍ برخه باندې (۱۱۳) نومره لري.

د عجلې نښانې ټې له دې څخه هم ښکاري چې د کابل مجلې په چاپ کې ټې د راغلو تېروتنو د سمولو هڅه هم نه ده کړې او هماغسې ټې ناسمي پرې ایښي دي.

د رسالې د دواړو "نامو" متن ته خطي نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده. دا نسخه سکندر خان خټک د دېوان یوه نسخه وه چې مرتب ته ټې د مطالعې موقع په ۱۳۵۶ش کال میسره سوې وه. په دغه دېوان کې د شمایلنامې او پندنامې بشپړ متنونه خوندي ول او مرتب د ځان له پاره کاپي کړې، بیا ټې له چاپي دېوان سره مقابله کړې او اختلافونه هم ضبط کړي ول.

د اصل نسخې په باب مرتب د سریزې په اتلسم مخ کې تفصیلي بیان سته او نسخه ټې له ټول کم و کیف سره راپېژندلې ده.

د متن گران لغتونه په حاشیو کې معنا سوي دي. په متن کې د یاګانو مراعات کورټ نه دی سوی. دا د افغانستان د دولتي نشراتو عمومي ستونزه ده چې د توجیه له پاره به ټې دلایل وي خو د برت له پاره ټې کافي نه دي.

اوس به پر هغو مواردو باندې ورغږېم چې په بل چاپ کې باید توجه ورته وسي.

الف - چاپي غلطی:

د ۱۲مخ په شلمه حاشیه کې د لام ابجدی ارزښت (۳۰۰) ښوول سوی

دئ چي بايد (۳۰) ليكل سوي وای.

د ۱۶ مخ شپږ دېرشمه حاشيه بايد اووه دېرشمه او اووه دېرشمه بايد شپږ دېرشمه سي.

د ۲۵ مخ پنځه پنځوسمه حاشيه درې ليکي (کرنبي) ده. دوهمه ليکه بايد تر دريمي ليکي وروسته وليکل سي.

د ۲۹ مخ د شلمي حاشيې په وروستۍ جمله کي بايد د (رکاز) کلمه په (رکاب) سره سمه سي. اولنو په خطي نسخو کي د پاڼو پر سر عدد نه کيښ او د هر مخ په پای کي به ئې د پاڼي په کيڼ کونج کي د راتلونکي مخ د لومړۍ ليکي د سر توري کيښ. دغه توري ئې (رکاب) باله.

د ۳۷ مخ د دوهم بيت دوهم نيم بيتي بايد "تر صحبتته نشته بده بده بده" وليکل سي. په متن کي "تر صحبت نشته بده بده" دئ چي وزن ئې درې هجاوي کم دئ. د دغه مخ په ۵۲ مه حاشيه کي ئې د دغه نيم بيتي په باب د مرحوم استاد کامل حدس رانقل کړی دئ چي بالکل پر ځای دئ خو په متن کي ئې شامل کړی نه دئ. دا کار بايد سوي وای.

د ۳۸ مخ د نهه پنځوسمي حاشيې په باب ملاحظه که څه هم په چاپي غلطيو کي نه راځي، خو دلته به پر ورغېرم. دغه حاشيه د همدې مخ د دوهم بيت په ارتباط ليکل سوې ده. بيت داسي دئ:

په قهقهه چي په عالمو کي خندل شي

زړه ئې ومري په سينه کي نور غافل شي

په نوموړي حاشيه کي وايي چي په چاپي دېوان کي دوهم نيم بيتي

داسي دئ:

"زړه ئې ومري په سينه کي ئې اوربل شي"

زما په نظر، د حاشيې ثبت بايد په متن کي داخل سوي وای. په متن

کي "خندل" او "غافل" سره قافيه سوي دي او د قافيې د روي حرکتونه

توپیر سره لري. سکندر خان خټک د دې سويې شاعر نه وو، چي دغه راز عیجنه قافیه دي وټري. دا کار هر و مړو د کاتب یا ناقل تېروتنه ده. د حاشیې "اوربل" د متن له "خندل" سره تړل کېدلای سي چي په دې ډول به شاعر هم د قافیوي عیب له الزامه خلاص سي.

نوري وړې وړې چاپي تېروتنې هم سته چي هغه د جملې له سیاقه څخه لوستونکي سم ویلای سي.

څېړنيز ملاحظات:

۱- د سکندر خان خټک د مړیني نېټه معلومه نه ده، دونه قدر پوهېږو چي تر ۱۱۱۶هـ ق = ۱۷۰۴ع پوري ژوندی وو. وایي چي د دغه کال د شعبان په میاشت کي ئې دوه زامن مړه سوي او شاعر ئې پر مړینه سوي ساندي ویلي دي. د دغو دوو زامنو نومونه ئې د ارواښاد دوست محمد خان کامل د لیکنې په حواله (د دېوان سکندر مقدمه ص ۱۴) "انور خان او منور خان" بللي دي^(۱). د هغوی د مړیني په ارتباط ئې د سکندر خان له کلامه څخه دوه ځایه مثالونه هم راوړي دي چي داسي دي:

انور چي یاد کـــم ژاړم په کوكي
 منگل مي داغ کښېښود د زړه په څوكي
 اجل شاهین وو، په سکندر راغي
 د زړه ئې وويستی د فـــراق نوكي
 (درسالي ۱۲مخ)

بل ځاي:

(۱) د فراقنامې د تعلیقاتو په پنځه دېرشم مخ کي هم د سکندر خان زامن انور او منور بلل سوي دي.

انور منگل لاپل په بڼه ځواني
زما ئې خاوري كړه زندگاني
سكندره مخ كړه په ويرانې
ژاره اوس تښته له ودانې

(درسالي ۳۳ مخ د چاپي دېوان د ۲۹۹ مخ په حواله)

له دې دواړو مثالو څخه خو په وضاحت سره معلومېږي چې د سكندر خان خټک د دغو دوو ځوانيمرگو زامنو نومونه يو "انور" او بل "منگل" ول. د (منور) نامه څرک خو له دې مثالو څخه نه سي لگېدلای. له امکانه ليري نه ده چې د کامل مرحوم په ليکنه کي دي د "منگل" نوم په سهوه سره په "منور" اوښتی وي.

۲- د شمایلنامې د پای له خوا دوهم بيت داسي دی:

که لحد مي شي تورتم په گناهونه
خدايه ماته ډيوه بله کړې له هونه
(درسالي ۳۴ مخ)

دې بيت ته ئې د همدې مخ په دوخلوپښتمه حاشيه کي د استاد دوست محمدخان کامل شرح په دې ډول رانقل کړې ده: "هون عربي کي سپکوالي، سپکاوي او آرام ته وايي او هون ذلت، بي عزتي او خواري ته وايي... ممکنه ده چې د شاعر مطلب داوي که زه هر څومره گنهگار، خوار، ذليل یم سره د دي حالت مي د سرور د محبت د داغ نه چي ته راته په سينه رااوښيني په گور کي راته ډيوه چراغ ساز کړه"^(۱).

د کامل مرحوم تاويلات خو د درناوی وړ دي خو له متن سره سره نه خوري. سبب ئې دا دی چې شارح "هونه" يو لغت لوستی دی. په داسي

(^۱) نقل قول کت مټ رانقل سوي دی. (هو تک)

حال چي دا يو لغت نه دئ، بلکي "هو" او "نه" دوې بېلي کلمې دي يعني (له "هو" نه)، (له "هو" خخه). شاعر خدای ته التجاه کوي چي د "لحد تورتم" ئې د "هو" په ډېوه روښانه کړې. "هو" د پاک خدای اسم ذات دئ (غياث) د عرفاوو او صوفيانو په نزد په اذکارو کي د "هو" ذکر تر نورو ټولو اذکارو بهتر دئ. او د شاعر مراد هم همدغه دئ.

۳ - سکندر خان خټک د شمایلنامې مثنوي د اخوند دروېزه له شمایل خخه په پښتو نظم ژباړلې ده (وگ: د رسالې ۳۳ مخ) او د پندنامې په باب وايي چي دغه مثنوي ئې د خواجه يوسف خزاني (نقشبندي) له پارسي کتابه په پښتو راړولې ده. د ده خپل بيان داسي دئ:

په يو وقت خواجه يوسف خزاني وه
په بزرگي کي ستاره ديماني وه
په بزرگي په رياضت کي بې همتا وه
خپل احوال ئې پټاوه مرتاض دانا وه
خفيه ذکر ئې کاوه نقشبندي وه
د خدای امر ئې منلي په تندي وه
لوي کتاب ئې د پندونو دي جوړ کړي
ښه ئې زړه د طالبانو دي موړ کړي
ما دا يو وصيت وکوينس له دې کتابه
په پارسي وو، په پښتو مي کړ احبابه
(د رسالې ۳۹ - ۴۰ مخونه)

ښاغلي مرتب د تعليقاتو په ۴۳ مخ کي کښلي دي چي له ډېر لټون سره سره ئې د "خواجه يوسف خزاني په نامه" د کوم نقشبندي عارف نوم په سترگه سوی نه دئ. يوازي ئې په خزينة الاصفياء کي د "خواجه يوسف همداني" پر نامه سترگي لگېدلي دي خو دی زړه نا زړه دئ او ليکي چي

"نور نو سږي نه شي پوهېدای چي سکندر به د همدغه خواجه يوسف له آثارو څخه خپله پندنامه ترجمه کړې وي او که د بل چا؟"^(۱)

زما ذهن ته هم د تعلیقاتو تر لوستلو دمخه د خواجه يوسف همداني نوم راغی او فکر مي وکړ چي د سکندر خان خټک مراد به همدغه نقشبندي عارف وي. د پندنامې په متن کي مي د خواجه يوسف له نامه سره د "خزاني" پر لقب باندي د "خزائي" خيال ځکه وکړ، چي په دغه نامه يو کلی د رضوي خراسان تربت حیدريه ته نزدې سته او د خواجه يوسف د استوگني او مېني ځاي (مرو) هم په خراسان کي پرته ده خو د دغه حدس له پاره مي داسي استناد پيدا نه کړ، چي زما گومان دي په يقين رابدل کړي. دا مسئله نوره څېړنه غواړي او سمدلاسه به پر هغو خبرو باندي يوشه ورغېرم چي بناغلي مرتب (هيوادمل صاحب) د خواجه يوسف همداني په باب کړي دي او خواجه ئې د خزينة الاصفياء په حواله د "زينة الحيات، منازل السالکين او منازل السائرین" مؤلف بللي دي (وگ: د تعلیقاتو ۴۳ مخ).

د خواجه يوسف همداني اثر "زينة الحيات" نه نومېږي، بلکي "رتبة الحيات" ئې نوم دی. په خزينة الاصفياء کي د دغه نامه ناسم ضبط به د مفتي غلام سرور لاهوري له خوانه وي پېښ سوی، بلکي د کاتب سهوه به وي خو د نورو تالیفاتو (منازل السالکين او منازل السائرین) نومونه چي بناغلي هيوادمل هم راوړي دي د مفتي غلام سرور لاهوري خپل بيان دی خو دی په صراحت سره وايي چي دا نومونه ئې د شيخ نجيب الدين برغش شېرازي د يوه خوب په حواله کښلي دي!^(۲)

^(۱) خزينة الاصفياء د مفتي غلام سرور لاهوري تالیف دی. م. ه.

^(۲) وگ: خزينة الاصفياء - ۵۲۹ مخ د لاهور چاپ.

ما (هوتک) په "پرتال علوم انساني و اسلامي" کي د علي محمد مؤذني يوه مقاله لوستې ده چي عنوان ئې "مقايسه اندیشه های عرفانی خواجه ابو يوسف همدانی و شيخ نجم الدين رازی در کتاب رتبة الحيات و مرصادالعباد" دئ. په دغه مقایسوي څېړنه کي ئې د نورالدین عبدالرحمان جامي د نفحات الانس د ۳۸۲ مخ (چاپ موسسه اطلاعات تهران - ۱۳۷۰) په حواله د شیخ نجیب الدین برغش شېرازي د یوه خوب داستان رانقل کړی دئ. په دغه خوب کي ابو یوسف همداني ورته ویلي ول چي منازل السائرین او منازل السالکین هم د ده تالیفات دي. مفتي غلام سرور لاهوري په خزینة الاصفیاء کي همدغه د نفحات الانس روایت، بې له دې چي ماخذ دي وښيي، راخیستی دئ.

په نفحات الانس کي دغه روایت د شیخ نجیب الدین له خولې په دې ډول راغلی دئ: "... وقتی جزوی چند از سخن مشایخ به دست من افتاد. مطالعه کردم، مرا به غایت خوش آمد. طالب آن می بودم تا بدانم که آن تصنیف کیست و از کلام وی چیزی دیگر به دست آرم. شبی به خواب دیدم که پیری باشکوه و وقار محاسنی سفید و به غایت نورانی به اندرون خانقاه درآمد و به متوضاً رفت تا وضو سازد و جامه سفید نیکو پوشیده بود و بر آن جامه به خطی درشت به آب زرآیه الکرسی نوشته، چنانکه سر تا پای جامه را گرفته بود. من در عقب وی برفتم، جامه را بیرون کرد و به من داد. در زیر آن، جامه ای سبز پوشیده بود از آن نیکوتر و به همان طریق آیه الکرسی بر آن نوشته، آن را نیز به من داد و گفت: نگاهدار تا وضو سازم! چون وضو ساخت، گفت: ازین دو جامه یکی را به تو میدهم، کدام رامینخواهی؟ من اختیاری نکردم. گفتم: هر چه تو میخواهی نیک آید. جامه سبز را در من پوشانید و سفید را خود پوشید. پس گفت: مرا می شناسی؟ من مصنف آن جزوهایم که طالب وی بودی، ابو یوسف همدانی و

آن را رتبه الحیاة نام است و مرا دیگر مصنفات است از آن خوبتر مثل منازل السائرین و منازل السالکین، چون از خواب درآمد عظیم حُرَم شدم" (۱).

دغه اوږد نقل قول په خزینه الاصفیا، جداول، ص ۵۲۹ چاپ لاهور کي د کلماتو په لړ، توپیر سره ټول رانقل سوی دی او د (رتبه الحیاة) پر حای ئی (زینة الحیات؟) کنبلی دی.

د اولیاء الله وو حیني خوبونه "رؤیای صالحه" بلل سوی دي خو زه نه پوهېږم چي د خوب لیدلو حواله به نو څومره مستنده وي؟

د سکندر خټک د چاپي شمایلنامې او پندنامې ښاغلي مرتب ته به زما په خیال په خزینه الاصفیا کي د دغه روایت د "... و دیگر تصنیفات هم مرا هستند از ان خوبتر مثل منازل السالکین و منازل السائرین ... " عبارت له ناسم لوستلو څخه داسي فهمول سوی وي چي گویا منازل السالکین او منازل السائرین هم د خواجه ابو یوسف همداني تالیفات دي؟ په دغه عبارت کي د "مثل" کلمه د مشابهت له پاره راغلي ده او مراد ورڅخه دا دی چي ابو یوسف همداني په خوب کي ورته ویلي وو چي دی نور تالیفات هم لري چي د موضوع یا اهمیت په لحاظ منازل السالکین او منازل السائرین ته ورته دي. خواجه یوسف همداني ته د دغه منسوب منازل السائرین څرک زموږ سره نسته او د رتبه الحیات د مصحح دکتر ریاحي له خولې: "... ظاهراً از میان رفته است" (مقدمه مصحح: ص ۱۷). یو بل منازل السائرین د شیخ الاسلام أبي أسماعيل عبدالله بن محمد الأنصاري الهروي (۳۹۶ - ۴۸۱ هـ ق) مشهور په خواجه عبدالله انصاري تالیف دی

(۱) په انټرنیټ کي د نفحات الانس له ۳۳۷ مخ څخه اقتباس سو چي "سایت فرهنگی، اجتماعی، خبری تربیت جام دات کام" تهیه او ترتیب کړی دی.

چي په عربي ژبه ئې کښلي دي^(۱). د دغه اثر فارسي شرح هم سته چي مرحوم استاد نفیسي (۱۲۷۴ - ۱۳۵۴ش) ئې د رتبه الحیات د مولف خواجه يوسف همداني ليکنه بولي^(۲).

رتبه الحیات د خواجه يوسف همداني يوازني اثر دي چي راپاته دي. يوازنی خطي نسخه ئې د ترکیې په ایاصوفیه کتابتون کي خوندي ده. چاپي متن ئې له همدې نسخې څخه د دکتر محمدامین ریاحي په تصحیح او مقدمه د لومړي ځل له پاره د توس انتشارات له خوا په ۱۳۶۲ش = ۱۹۸۳ع کال د نجم الدین رازي له "رسالة الطيور" سره يوځای چاپ سوی دي. په دغه چاپ کي د رتبه الحیات متن له ۲۷ مخ څخه پیل سوی او پر ۶۸ مخ پای ته رسېدلی دي. يوه نسخه ئې د پورتو پوهنتون د روبرتس په کتابتون کي په (BP ۱۸۸،۹ ۷۸۷) نمبر خوندي ده او ماکتلي ده.

د مؤلف بشپړ نوم ئې خواجه امام ابو يعقوب يوسف بوزنجردي همداني دي چي په ۴۴۰ يا ۴۴۱هـ ق کال د همدان په بوزنجردي کي زېږېدلی او په ۵۲۵هـ ق کال په "مرو" کي وفات سوی دي. مزار ئې مرو ته نږدې دي. خواجه يوسف په طريقت کي نقشبندي وو.

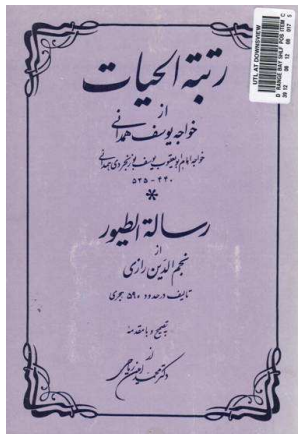
د خواجه يوسف همداني رتبه الحیات چي ما وکوت، داسي څرک مي پکښې ونه موند چي له مخي دي ئې د سکندر خټک پندنامه دهغه ترجمه وبولم. نتيجه دا چي د پندنامې د ماخذ مسئله نوره څېړنه غواړي.

د سکندر خان خټک د شمایل نامې او پندنامې تر بحث لاندي چاپي متن په باب له دغو پورته بيان سوو څېړنيزو ملاحظاتو سره سره، چي په راتلونکي چاپ کي بايد په پام کي ونيول سي، نور نو دغه متن د متنپوهني

^(۱) د دغه اثر د دوهم چاپ، طبع قاهره - ۱۳۸۶هـ ق = ۱۹۶۶ع يوه کاپي زما په کتابتون کي سته. م. ه.

^(۲) وگ: د رتبه الحیات د مقدمې ۱۷ مخ.

پر اصولو برابر تهیه سوی او متن د پوره اعتماد وړ دی.

۳۳- د ملالتار دېوان:

ملا لتار د هندوستان مېشتو پښتنو شاعرانو څخه دی چې د شاعرۍ زمانه ئې د دولسمې هجري پېړۍ له پای سره برابره ده او د روھیلکهنډ د لومړي نواب علي محمدخان روھيله (۱۱۶۲ھ ق = ۱۷۴۸ع مړ) د زوی نواب فيض الله خان معاصر وو. په ادبي تاريخو او تذکرو کي د ده نوم د پښتانه شاعر په توگه تر ۱۳۴۳ش = ۱۹۶۴ع کال دمخه نه وو ياد سوی. په دغه کال ارواښاد پوهاند رښتین د ډيلي موزيم د کتلو پر وخت د ده پر دېوان پېښ سو او په همدغه کال ئې په کابل مجله کي يوه مقاله پر وکښله. د دې نسخې مايکروفيلم هم د هندوستان پښتانه جمهور رئيس دوکتور ذاکر حسين افغانستان ته د خپل سفر په ترڅ کي پښتو ټولني ته د سوغات په توگه راوړی وو، چې له بده مرغه د نورو پښتو دېوانو د مايکروفيلمونو په شان ئې تر ډېره وخته پوري چا له مايکروفيلم څخه د استخراج ستونزي ته وخت نه وو ورايستلی. په ۱۳۶۲ھ ش = ۱۹۸۳ع کال چي د سرمحقق مرستيال ښاغلي عبدالرحيم څدران ته د هندوستان د پايتخت ډيلي د

موزیم د کتلو زمینه مساعده سوه، هورې ئې د دغه میکروفيلم له اصلي نسخې څخه یو نقل ترتیب او همدا نقل ئې چاپ ته تیار کړ. سريزه، لنمليکونه او لغتنامه ئې ورته وليکل چي په ۱۳۶۷ش = ۱۹۸۸ع کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو ریاست له خوا د ۲۰۰۰ ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سو. د اهتمام کار ئې ننګيالي بخر کي کړی دی. د دغه چاپ کومه نسخه چي همدا اوس زما (هوټک) تر کار لاندي ده، د صحافت یو څه گډوډۍ لري او د سر لومړي څلیرو ویشته مخه لیکنه ئې چي په دا اوسني ځای کي ورسره مل سوې ده، بېځایه وړلو بډلې ښکاري او باید تر سريزي وروسته راغلې وای. د دېوان په سر کي د "لتار د دیوان اجتماعي خواوي" په څلیرو ویشته مخو کي څپرل سوي دي، بیا "د ملا لتار د دیوان" تر سرلیک لاندي د ښاغلي زلمي هیوادم ل دوه مخه لیکنه راغلې ده، د هغې په تعقیب بیا تر همدغه مکرر عنوان لاندي دوه مخه نور بیان سته چي دا هم د ښاغلي هیوادم ل لیکنه معلومېږي. وروسته د "ملا لتار او د هغه دیوان" تر سرلیک لاندي لس مخه سريزه راغلې ده او بیانو له ۱۴ مخ څخه د دېوان متن پیل سوی دی او تر ۲۵۲ مخه پوري رسېدلی او پر همدې مخ تمام سوی دی. تر متن وروسته لغتنامه ده (اووه مخه). لغتنامه ئې د بیتو د نومرې په حواله ترتیب کړې ده. نسخه ئې په نوې بڼه مردف کړې او پر دوو برخو ئې وېشلې ده. غزلیات ئې یوه برخه او متفرقات (مخمسونه او رباعیات) ئې بله برخه ده. بیتونه ئې نومره بندي سوي هم دي. نسخه چاپي غلطۍ لري خو سمون لیک نه لري.

دا متن له واحدې نسخې څخه برابر سوی دی او تر مطالعې وروسته لوستونکي په دې قانع کېږي چي مرتب په ښه پوره دقت سره کار پر کړی دی. له واحدو نسخو څخه د متونو تهیه کول خورا مشکل کار دی. خو چاپ ئې، که څه هم نیمګړ تیاوي ولري، په خیر تمامېږي. اساسي خیر ئې

دادئ چي که د حوادثو توپانونه دا واحده نسخه ورسره يوسي نو بيا خو به نه شاعر پاته وي، نه به ئې دېوان. ښاغلي ځدران د دغه مشکل کار په اهميت پوه دئ او کوم ځايونه چي ئې د حدس و گومان له مخي سم کړي دي، ډېر ناموجه نه ښکاري. ځای ځای ئې د لتار کلام تنقيح کړی هم دئ.

مرتب د سريزي په لسم مخ کي د دېوان خطي نسخه (اصل) معرفي سوې ده او په دغه معرفي کي د نسخې د پاڼو شمېر، په موزيم کي د نسخې نومره، د نسخې د کتابت زمانه او د کاتب نوم او دا چي دانسخه موزيم ته له کومه ځايه راوړل سوې ده، بيان سوي دي. د نسخې پر ليکدود باندي خبري نه لري.

ما د دې دېوان هغه مخونه يو څه په دقت وکتل، چي لمنليکونه ورته ليکل سوي ول. په هغو کي مي ځيني ملاحظات وموندل او په دې نيامت ئې دلته راوړم، چي که د دغه دېوان په بل چاپ کي چا پاملرنه ورته وکړه، گټه به ښايي پر بناء سي. په دې ملاحظاتو کي مي تر چاپي غلطيو گام اړولی دئ. يوازي مي هغه چاپي غلطۍ رااخيستي دي چي زما په فکر ئې لوستونکي له سياقه څخه نه سي سمولاي.

په (۱۶مخ) کي يوبيت داسي دئ:

ونه لويه له ميوي کا

بياله وني کا پوا

"پوا" کلمې ته ئې کښلي دي چي په اصل کي "ميوه" ده. مرتب ته په دغه ځاي کي "مېوه" کلمه راوړل قافيوي عيب ايسېدلی دئ او پر ځاي ئې "پوا" وراچولی دئ چي زه د دې لغت په معنا نه پوهېږم خو دومره رامعلومېږي چي هماغه "مېوه" سمه ده په دې شرط چي "ميوا" ئې تلفظ کړو. د هندوستانيو پښتنو په آثارو کي ما ته په الف سره د کلماتو د وروستۍ غير ملفوظي (ه) اړول بل ځای هم په نظر راغلي دي. د سپه سالار

نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان پريخي زوی نواب محبت خان د خپل شهيد پلار د شهادت په تاريخي قطعه کي د "خانه دلې راشه" ماده "خانا دل راشا" ثبت کړې ده^(۱). په دغه تاريخي ماده کي د "خانه" او "راشه" کلمو پای ته الفونه يوازي د ابجدي قيمت د پوره کولو له اسیتنه نه دي وړلوېدلي، بلکي په محاوره کي ئې همداسي وینگ عام وو. د ملا لتار په کلام کي نور ځايونه هم سته چي د کلماتو د پای "ه" په الف اليشه سوې ده. په (۱۹مخ) کي "ډپوه" د "ډپوا" په شکل، په (۴۶مخ) کي "مطالعه" د "مطالا" په شکل، په (۱۴۰مخ) کي "منه" د "منا" په شکل کارول ټول پر دې خبره باندي دليل کېدلای سي چي د دغو کلماتو تلفظ په همدې ډول رواج درلود، يا لږ تر لږه ملا لتار دغه راز تلفظ کول. لتار د عامه تلفظ لېوال بنکاري. يو بل ځای ئې "بې رحمې بې د درست عمر فراموش کړم" له عوامي تلفظ سره سم "بې رامې بې د درست عمر فراموش کړم" راوړې ده (۶۳مخ). او په (۱۰۴مخ) کي ئې بهرام د "بارام" په شکل کېنلی دی. د دغو تلفظونو خوندي کول د ژبپوهاند له پاره د څېړني ښه مواد برابرولای سي.

په (۲۰مخ) کي د اصلي نسخې "ندارڅي" په "ندارچي" اړول سوی دی، چي بايد نه وای سوی. په (خ) سره د (چ) تلفظ د پښتو د منځنۍ لهجې ځانگړتيا ده. د ملا لتار په کلام کي د دغي ځانگړتيا څرک تر هندوستان مېشتو پښتنو پوري اوږدېدلای سي او ژبني اهميت لري.

په (۵۷مخ) کي يو بيت سته چي وايي:

د غفلت شونتۍ په لاس کي

پرې سيزې د خاطر کور

(۱) (وگ: رشاد، عبدالشکور، علامه اکاډميسن پوهاند، حافظ الملک حافظ رحمت خان پرېڅی او د هغه کورنۍ، ۷۷مخ، چاپ ۱۳۸۵ش)

"شونٽی" ته ٽي په حاشيه کي کنبلي دي چي "اصل: شوشي".
 شونٽی خو د بيت له معنا سره سر خوري مگر که د (شوشي) کلمه
 تحقيق سوې وای، د بدلولو اړتيا ٽي ليري کېدله. "سسي، سوسي" يو
 دښتي څر بې اغزو بوټي دي چي د اور بلولو پر وخت د "درگيران" کار ځني
 اخیستل کېږي. ظفر اللغات او پښتو - پښتو تشریحي قاموس ضبط کړی
 دی. ما ته د لتار د دیوان د اصلي نسخې "شوشي" همدغه "سوسي، سسي"
 ایسي چي کاتب د لهجوي شینیت تر اغېزې لاندې مسخه کړی دی.
 "سوسي" د معنا په لحاظ کټ مټ د "شونٽی" په شان لغت دی.
 دا لغت ټي بل ځای هم راوړی دی:

په ظاهر به سره یو تر بل زاریري
 گرزوي د اور ټوټې په اندرون

مرتب په حاشيه کي ليکلي دي چي په اصل نسخه کي د "ټوټې" پر
 ځای "شوشي" ثبت دی. ده ته چي د "شوشي" په پوهېدلو کي مشکل پېښ
 دی، دلته ټي پر ځای "ټوټې" راوړی دی. په دغه بيت کي هم "شوشي" د
 اور لگولو وسيله معنا ښندي. دغه راز پر حدس باندي ولاړي لاسوهني د
 متنپوهني پر اصولو نه سمېږي. تر دغه تصرف به بهتره دا وای چي د
 "شوشي" کلمه ټي په عين شکل په متن کي ثبت کړې وای او په لمنليک
 کي ورته کنبلي وای چي "کټ مټ وليکل شوه" يا د دغه لغت معنا راته
 څرگنده نه سوه، حل غواړي.

د (۵۷ مخ) په يوه بل بيت کي هم د "تبی توکي" د "تبی تورکي"
 سوی دی چي پر "توکي" باندي د (ر) زیاتولو ته اړتیا نه وه. د "تبی توکي"
 سمه معنا ورکوي.

د (۶۱ مخ) په څلرم بيت کي د شاعر له خوا کار سوې کلمه "دوران"
 په "گردون" ایشه سوې ده چي لازمه نه وه. (دوران) او (گردون) يو

مفهوم لري. په اصلي نسخه کي کاتب "ددورانہ" پر ځاي "ودورانہ" ليکلی دی او له امکانه ليري نه ده چي د سر (دال) دي مرتب ته (واو) ايسېدلی وي. دغه دال به ئې ورسم کړی وای. په خطي نسخو کي د (دال) او (واو) توپير کله کله مشکل وي.

په (۶۲ مخ) کي ئې هم د اصلي نسخې د ثبت سوي "ورندي" پر ځای "اورندي" ضبط کړی دی، چي لازم نه وو.
په (۹۹ مخ) کي يوبيت دی:

بينايي ئې د چشمانو ده را کړې
هم په غور و شنو او د هر گفتار يم

"شنا" ته ئې په لمنليک کي کنبلي دي چي "اصل: شنوينده. په دې صورت کي د نيم بيتي هجزياتيري". تر دې به غوره دا وای چي په حاشيه کي ورته کنبلي وای: "شنوينده بايد درې خپې ولوستل شي". په دې صورت کي به په متن کي د تصرف ځای نه وای پاته سوی.

ما د نورو ملاحظاتو يادابنتونه هم اخیستي دي. خو په همدې به ځکه بسنه وکړم چي د متن په برابرولو کي راته د مرتب دقت بېخي څرگند دی او حدسيات ئې، که څه هم متنپوهان په جدي توگه ترې ډډه کوي، تر يوې اندازې پوري موجه ښکاري.

زما خپله رایه داسي ده چي د متن په برابرولو کي چي د چا وس کېږي، له حدس وهلو دي پرهېز کوي.

۳۴- د عبدالقادر خټک دېوان:

د عبدالقادر خان خټک دغه دېوان په چاپي دېوانو کي وروستی متن دی چي له تر دې وړاندي له ټولو چاپي او يو شمېر خطي نسخو سره مقابله سوی دی. د مقابلې، تحشېې او تصحيح کار ئې د افغانستان د علومو

اکاډمۍ غړي ښاغلي نورالله ولسپال د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې سر ته رسولی او دېوان د کابل په دولتي مطبعه کې د دوو زرو ټوکو په تېراژ په ۱۳۶۸ ش = ۱۹۸۹ع کال چاپ سوی دی. پر دغه چاپ باندې پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصدیق روهي لنډې یادونې لري او سریزه ئې نورالله ولسپال کښلې ده. د دغه متن په برابرولو کې ئې له خو خطي نسخو او چاپي نسخو څخه کار اخیستی دی.

خطي نسخې ئې یوه د افغانستان د ملي آرشیف، بله د افغانستان د علومو اکاډمۍ نسخه او دریمه د پوهاند ډاکټر عبدالاحمد جاوید د شخصي کتابتون نسخه وه. دغه راز د گلدستي له هغې خطي نسخې څخه استفاده سوې ده چې د روھیلکهنډ په انوله (رامپور) کې عبدالنبي نومي لیکلې او اوس د هند په رضالائبریري پښتو کولکشن کې خوندي ده.

چاپي نسخې ئې د کندهار چاپ (۱۳۱۷ ش = ۱۹۳۸ع)، د سید انوارالحق ترتیب سوی چاپ (۱۹۶۹ع پېښور)، د همېش خلیل مرتبه چاپونه (۱۹۶۷ - ۱۹۷۲ع) او دغه راز د مېجر هنري جورج راورټي په گلشن رو، د توماس پاټریک هیوز په کلید افغاني کې د عبدالقادر خان خټک د کلام چاپ سوي برخي او د گلدستي هغه چاپ چې د پېښور پوهنتون پښتو اکاډمۍ په ۱۹۶۱ع کال کې بشپړ کړی دی.

دا متن د متن څېړنې پر اصولو باندې سم څېړني مگر د "خو" ځایونه پکښې ډېر دي چې ما ئې کره کتنه د همدې کتاب په تیرو مخونو کې کړې ده او په مشخصه توگه ئې پر لیکدودي گډوډیو باندې په څلرم څپر کې، د لیکدود د عدم تجانس په بحث کې ږغېدلې یم. لوستونکي دې هورې ولولي.

۳۵- د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼ:

د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼ ارواښاد پوهاند عبدالشکور رشاد تهیه کړی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ د پښتو څېړنو نړۍ وال مرکز په ۱۳۵۷ش = ۱۹۷۸ع کال د یوزر ټوکو په تېراژ په کوچنۍ قطع چاپ کړی دی. سریزه ئې ارواښاد محمد ابراهیم عطایي کښلې ده او د اهتمام چاري ئې ارواښاد عبدالهادي هاند سر ته رسولي دي. د غورچاڼ په سر کي د پښتو څېړنو د نړۍ وال مرکز د هغه وخت مشر پوهندوی دوکتور مجاور احمد زیار په دوو مخو کي یو یادښت کښلی دی او بیا سریزه پیل سوې ده چي ۲۸مخه ئې نیولي دي. ورپسې متن پیل کېږي (۹۱مخه).

په سریزه کي د احمدشاهي دولت په باب تاریخي څېړنه سوې ده چي د احمدشاه بابا پر علمي او ادبي آثارو باندي بحث هم ورسره مل دی.

د احمدشاه بابا د دېوان دغه غورچاڼ له هغي خطي نسخې څخه د انتخاب سوو مخونو افسیت چاپ دی، چي د تاشکند د ختیخ پېژندني د انستیتوت په کتب خانه کي خوندي ده. د نسخې عکس د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختیا او پیاوړتیا د امریت په وسیله برابر سوی دی. د همدغه غورچاڼ په سریزه کي ئې د دغي نسخې په باب کښلي دي چي: "د تاشکند د ختیخ پېژندني د انستیتوت په کتب خانه کي خوندي ده. لیکونکي یې محمد حامد درانی دی. دغه لږ معلومات د تاشکند د خطي کتابو د کتلاک تر ۲ - ۱۵۹۴ لمبر کتاب لاندي راغلي دي". دا نسخه د لوی احمدشاه بابا په ژوند کي استنساخ سوې ده او دلیل ئې دا دی چي د نسخې په پای کي لوی احمدشاه بابا ته د "خلد الله ملکه وسلطانه" او "... ابدالله دولته الی یوم الدین" دعائیه خطابونه سته چي د

ژونديو شاهانو په باب ليكل كېږي^(۱).

د غورچاڼ په سريزه كې د نسخې داستنساخ د وخت په باب په دغه صراحت سره خبرې نه دي سوي او يو څه ابهام لري. هورې (۲۵مخ) داسې لولو: "د دې قلمي نسخې زيات ارزښت دا دی - چې ليكونكې يې په خپله د احمدشاه معاصر دی او دا نسخه يې په خپله د احمدشاه په ژوند كې ليكلې ده. د ديوان كار يې په ۱۱۶۳هـ ق كال سر ته رسيدلى دی او احمدشاه د ديوان په پاي كې داسې ويلي دي:

كتاب ختم په دوشنبې
مور به څو تاس دلې
په وروستي ورځ د روژې
هزار صد و شصت و سې"

له دغو پرله پسې جملو څخه د لوستونكي ذهن ته واردواره داسې تداعي كېږي چې گويا د نسخې داستنساخ كار په ۱۱۶۳هـ ق كې رسېدلى دى. د دې څلور يځي تر اغېزې لاندې نورو كسانو هم دا فكر كړى دى چې داسنه به د دېوان داستنساخ كال وي^(۲).

دا غورچاڼ په ډېر زيار تهيه سوي دى او ځاى ځاى پكښې د بابا په كلام كې د تنقيح نخبني هم په سترگه كېږي. متن د پوره اعتماد وړ دى. ما چې "د لوى احمدشاه بابا دېوان مشهور په دېوان هرا" تر تيباوه، د دغه

(۱) د دغې خطي نسخې بشپړه پېژندگلوې بناغلي زلمي هيوادمل په خپل يوه اثر (۲۵مخ) كې كړې ده. دا اثر "د پښتو د ادبي تاريخ خطي منابع" نومېږي او په ۱۳۶۶ش كال د افغانستان د علومو اكاډيمۍ د ژبو او ادبياتو مركز چاپ كړى دى. ما (هوتك) هم د لوى احمدشاه بابا ديوان، مشهور په ديوان هرا - ۱۴مخ كې د دغې نسخې يادونه كړې ده.

(۲) د تفصيل له پاره وگورئ: "د لوى احمدشاه بابا دېوان، مشهور په دېوان هرا"، ۱۲ - ۱۳مخونه، صحاف نشراتي مؤسسه، كوتبه، ۲۰۰۹ع.

غورچان ثبت ته مي زيات ارجحيت ورکړی دی.

۳۶ - خلاصه المريدین:

خلاصه المريدین د کندهار د کشکنخود اوسېدونکي شمس الدين غلجي ليکلی دی. شمس الدين غلجي د ديرلسمي هجري قمري پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي ژوندکړی دی. او دا کتاب ئې په ۱۲۲۰هـ ق کښلی دی.^(۱)

د خلاصه المريدین چاپي متن د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي له خوا د کابل د پوهني په مطبعه کي چاپ سوی دی. سريزه ئې استاد پوهاند مير حسين شاه کښلی ده او متن د بسم الله خير من "په مقابله، تصحيح او اهتمام" تهيه سوی دی.^(۲)

د کتاب په سر کي تر "فهرست مندرجات" (۲مخه) وروسته د ادبياتو پوهنځي د خپرونو مدير محمد حسين راضي يو مخ "يادونه" کښلی ده، بيا سريزه (۱۳مخه) راځي، ورپسې په شپږو مخونو کي د کتاب د

(۱) وگ: رشاد، عبدالشکور (پوهاند)، تيروتنې، لومړی ټوک، ۴۱مخ، د ۱۳۸۲ش چاپ. په دغه رساله کي علامه مرحوم د نورو پوهانو تيروتنې سموي، خو دغه شپږشپيته مخيزه رساله په داسي بې غورۍ سره چاپ سوې ده چي د طباعتي غلطيو شمېر ئې تر سلو اوږي چي په هغو کي ئې پورته ياده سوې سنه هم ۱۳۲۰هـ ق کښلی ده؟.

(۲) پوهاند مير حسين شاه د مير عبدالجواد شاه زوی، د مير نجف شاه لمسی، د مير حسين شاه کړوسې او د سيدمير جعفر شاه اغا کوسې دی. سيد مير جعفر شاه او ورور ئې سيد مير احمد موسوي د لوي احمد شاه بابا په عصر کي کندهار ته راغلي دي. د دغو دوو وروڼود نسب سلسله د امام موسي کاظم عليه السلام و زوی احمد (مشهور په شاه چراغ) ته رسېږي. د شاه چراغ مزار په شېراز کي واقع دی. (د تفصيل له پاره وگورئ: گلزار قندهار، تاليف حاج شيخ محمد حسن قندهاری، ۱۷ - ۱۸ فصلونه، چاپ مطبعه النعمان نجف اشرف، او د ليکونکي اثر "احمدشاهي کندهار، دوهم ټوک، ۲۵مخ، چاپ ۱۳۸۵ش.

مصحح خبري راغلي دي چي سرليک ئې "د خلاصه الميريدين دوه قلمي نسخي" دئ. تر دغو خبرو وروسته په يوه مخ کي "يادگيرنه" سته او بيانو متن شروع کېږي (۱۰۸مخه). تر متن وروسته "فهرست اعلام" (۳ مخه) او ورپسې د سريزي انگرېزي ترجمه (۱۲مخه) راغلي ده.

په سريزه کي ئې د کتاب مؤلف له شمس الدين کاکړ سره مغالطه کړې دئ او د دغي تېروتنې سمونه واردواره په "فرهنگ زبان و ادبيات پښتو" کي خپره سوه ورپسې ما (هوټک) د ۱۳۶۵ش کال د زيري په جريده کي تفصيلي خبري پر وکړې او علامه رشاد مرحوم هم په خپل نوي چاپ سوي اثر "تېروتنې" کي مقاله پر کښلې ده. په دغه سريزه کي د خلاصه الميريدين پر محتواياتو او په هغو کي د راغلو ماخذو په باب محققانه او گټوري خبري سوي دي.

د دغه کتاب متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوي دئ چي يوه ئې د ادبياتو پوهنځي او بله ئې د پښتو ټولني د کتابتون ده^(۱). دواړي نسخې او هغو ځانگړتياوي په نسبتاً مفصله توگه د مصحح په قلم معرفي سوي دي او د متن په برابرولو کي د ادبياتو پوهنځي نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې او له دا بلې نسخې سره مقابله سوې ده. اختلافي موارد ئې په لمنليکونو کي راوړي دي او دغه راز ئې د لغاتو هغه معناوي چي د خطي نسخو په متن کي پر زياتي سوي دي، هم په لمنليکونو کي پر زياتي کړي دي. متن ته مستقله لغتنامه نه ده جوړه سوې.

د اصل نسخې کاتب د چاپي متن په سريزه کي "سيد کريمداد" بلل

^(۱) د پښتو ټولني نسخه د کندهار د غريک له کتابتون څخه پښتو ټولني ته رسېدلې ده. د متن مصحح د خپلو خبرو په "ف" مخ کي وايي چي د دې نسخې پر لومړي مخ باندي "کتاب خلاصه الميريدين في ملک محمد عبدالاحد عفي عنه...." عبارت سته. محمد عبدالاحد د غريک نوم وو.

سوی دئی او وایي چي "د سيد شیرشاه په کلي کبني اوسیده" (م مخ). د مصحح په خبرو کي دغه کاتب "سيد کریمداد بن سيد شیرشاه د سيد شیرشاه د کلي اوسیدونکي" بلل سوی دئی (س مخ). د چاپي متن د پای عبارت داسی دئی: "... تمت تمام شد بتاریخ... شهر محرم الحرام در بلد قندهار در قریه سیادت پناه سيد شیرشاه غفرالله له ولوالديه ۱۲۳۶".

په دغو عبارتو کي که د خطي نسخې ثبت ته اعتبار ورکړه سي، نو د نسخې کاتب دغه نسخه په کندهار کي د سيد شېرشاه په کلي کي کبلي ده. د کاتب نوم او ولدیت ئې باید د نورو منابعو له مخي ليکل سوي وي چي نه ئې د کتاب د سريزي ليکوال او نه ئې د کتاب مصحح مور ته څرک په لاس راکوي. په کندهار کي د سيد شېرشاه کلي موقعیت ما (هوتک) ته په همدې مشخص نامه دقيق نه دئی معلوم، خو امکان لري چي مراد به ئې سپېروان ته نژدې د سيد شېر قلندر جلگه وي.

د سريزي په ("و" مخ) کي راغلي دي: "له ځينو ځايو څخه معلوميري چي بنايي خلاصه المريدین د آداب المريدین ترجمه وي. په يو فصل کبني چي د پير او مرشد رابطه بيان شوي ده مولف وایي: په سير الطالبين کبني شيخ علي همداني ښه بيان راوړي دا کتاب دی شمس الدين بنده له دويه تالیف کړي..."^(۱). که د رانقل سوي روايت له مخي څوک د خلاصه المريدین کتاب د علي همداني د کوم اثر ترجمه وبولي، نو باید د "سير الطالبين" ترجمه وي، نه د "آداب المريدین" ژباړه. د سريزي په ورپسې جملو کي دا نظر بيرته رد سوې او خلاصه المريدین ترجمه نه، بلکي "يو جلا کتاب او مطلق تالیف" گڼل سوی دئی.

پر دغه متن باندي تر سره سوی کار د متنیپوهني له زیاترو اصولوسره

^(۱) د سريزي "و"، "ز" مخونه.

سم بلل کېدلای سي خو دا چي متن به خومره د مؤلف خپلي ليکني ته نزدې وي، هغه وخت څرگندېدلای سي چي د شمس الدين غلجي له نورو مؤلفاتو سره مقابله سي. حاضر دمه ئي متن د قناعت وړ دى.

۳۷- خير البيان:

خيرالبيان د بايزيد روښان تر ټولو مهم اثر دى. تر ۱۹۸۳ع کال پوري محققينو ته د دغه اثر يوازنى نسخه معلومه وه چي هغه د المان د تيوبنگن پوهنتون په کتابتون کي ساتله کېږي. دا نسخه ارواښاد مولانا عبدالقادر په تلابن وموندل سوه او په ۱۹۶۷ع کال ئي متن له سريزو او حاشيو سره د پېښور د پښتو اکيډيمى له خوا خپور سو. د دغي نسخې يوه کاپي د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په هڅو او تلابن له جرمني څخه افغانستان ته راوړسېدله. د دغي کاپي، چي د سر او پاي يوه يوه پاڼه ئي کنډو وه، افسيت چاپ د پښتو ټولني په سپارښتنه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا د بايزيد روښان د بين المللي سيمينار په وياړ په ۱۳۵۳ش = ۱۹۷۴ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي د يو زر ټوکو په شمېر خپور سو. د اهتمام چاري ئي د حبيب الله رفيع او زلمي هيوادمل له خوا بشپړي سوي او کنډو پاڼي ئي د پېښور چاپ په مرسته د اصلي خطي نسخې ليک ته په ورته خط خطاطي سوي دي. ما اورېدلي دي چي د دغو کنډو پاڼو خطاطي د ارواښاد عبدالهادي هاند په گوتو سر ته رسېدلې وه.

د دغه عکسي چاپ په پيل کي د ادبياتو پوهنځي رئيس پوهاند مير حسين شاه دوه مخه ليکنه راغلې ده او په هغې کي پر بايزيد روښان او د خيرالبيان د دغه چاپ پر اهميت باندي ږغېدلې دى. تر دغي لنډي يادوني وروسته د ادبپوهنځي د پښتو خپرونو د هغه وخت چلوونکي دوکتور مجاور احمد زيار دوه مخيزه يادونه لري چي په هغې کي ئي د خيرالبيان د

خطي نسخې د موندلو جريان، د پېښور پر چاپ او دغه راز د کابل پر چاپ باندي رغېدلی دی. د کابل چاپ ښېکښې ئې تر هابل چاپ زياتي بللي دي. تر دغو لنډو يادونو وروسته د فاضل استاد پوهاند عبدالحي حبيبي په قلم "د روښان پير عصر او د ده غورځنگ" په نامه په ۳۴ مخو کي د دغه عصر پر سياسي وټوليزو حالاتو، د روښان پير پر ژوند او د هغه د سياسي مبارزو پر لارو چارو، د روښان پير پر ادبي فعاليت او تاليفاتو باندي ژوري څېړنيزي خبري سوي دي او د تاليفاتو په لړ کي د ده د يوه نوم ورکي تاليف په باب خبر راکوي. تر دغي تحقيقي ليکني وروسته د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په قلم "د بايزيد روښان يادونه" تر سر ليک لاندي هغه آثار د الفې په ترتيب معرفي سوي دي چي د روښان پير يادونه پکښې سوې ده. ورپسې "د خيرالبيان ليکدود" او "خيرالبيان نظم دی که نثر؟" رساله گوټي دي چي په ترتيب سره ۲۵مخه او ۱۸مخه لري او د پوهاند عبدالشکور رشاد په قلم ليکل سوي دي. تر دغو تحقيقاتي او ابتکاري ليکنو وروسته د خيرالبيان فهرست (۶مخه) او بيا ئې د متن عکسي چاپ راغلی دی. تر متن وروسته "د خيرالبيان لغتونه" (۱۲۲مخه) رساله ده چي په سر کي ئې پنځه مخه سريزه او د لغتنامې لارښود پر زيات سوي دي. دغه ژور لغوي تحقيق هم د علامه رشاد په قلم ليکل سوي او د نصير "روي" په هنرمندو گوټو خطاطي سوي دي. نصير "روي" هماغه نصير هنر پښتون دی چي د پښتو يو شمېر دېوانونه، قاموسونه او نور آثار هم د ده په ښکلي خط خطاطي سوي دي.

څرنگه چي دغه چاپ د خيرالبيان انتقادي متن نه دی، ځکه نو زه پر هغه باندي د بحث څه نه لرم. البته د کتاب په سر او پای کي د راغلو تحقيقي مقالو علمي اهميت تر اندازې زيات دی. دوکتور مجاوراحمد زيار د دغه چاپي خيرالبيان په باب د کتاب په سر کي کښلي دي چي: "دا

چي د دې چاپ نويوالی او خپوروالی تر ټولو دمخه د پوهاند عبدالشکور رشاد په نوچار او ابتکار پوري اړه لري، نو زموږ کورودانی لومړی په همدې پورې اړه پيدا کوي. د پوهاند حبيبي دهر اړخيزې سريزې او پياوړې بڼو ادخلیک د مني او پاسلوني خو له هره پلوه پوروړي يو. او په پای کې دواړو پښتو مینو ملگرو حبيب الله رفيع او علمي هيوادمل څخه په دې خوښنه کوو چي يي يواځي او يواځي د پښتني وياړ او پناو له مخي، بي له کومې توکيزې اسرې، د دغې چاپوني واره ستونزې پر ځان ومنلي او په پوره برياليتوب يې په ډيرو لږو ورځو کې له توغه ووتل ". پښتانه حق لري چي د دغو فاضلو محققينو په کار او زيار باندي تل ووياري.

۳۸ - اسماء الحسنی :

اسماء الحسنی د حضرت حاجي ميا فقير الله جلال آبادي (۱۱۹۵هـ ق = ۱۷۸۰ع مړ) منظوم اثر دی چي په پښتو ژبه ئې د پاک خدای اسماء الحسنی شرحه کړي دي. د دغه کتاب انتقادي متن بناغلي زلمي هيوادمل له څورلسو خطي او چاپي نسخو څخه برابر کړی دی. سريزه، تعليقات او لغتنامه ئې علامه پوهاند رشاد ليکلې ده. دغه متن د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا^(۱) د ميا فقير الله جلال آبادي د وفات د دوه سوم تلين په مناسبت د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کې په ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال چاپ سوی دی. متن خطاطي سوی او د خطاطي کار ئې د سيد حمايت الله حسيني په لاس سر ته رسېدلی دی.

د کتاب په پيل کې د ژبو او ادبياتو پوهنځي د هغه وخت رئيس پوهنوال دوکتور مجاور احمد زيار يو يادښت (۲مخه) کښلی دی او په

(۱) د کتاب د سر پر پاڼه باندي ئې خپروونکی "د فلا لورې پوهنځی" ليکل سوی دی.

تعقيب ئې سریزه شروع سوې ده (د استدراک په گډون ۱۴مخه). په سریزه کې علامه رشاد په ښو نومونو سره د پاک خدای ﷻ د یادولو پر موضوع او د دغې منظومې پښتو رسالې پر محتوا تو باندې ږغېدلی دی او د یوه بل میا فقیر الله نومي په باب ئې چې د حضرت حاجي میا فقیر الله جلال آبادي معاصر دی، لوستونکو ته معلومات ورکړي دي. تر دغې سریزې وروسته د متن د ترتیبونکي خبرې راځي (۲۲مخه). په دغو خبرو کې د لر او بر پښتنو لیکوالو له خوا د متونو د خپرولو جریان په محققانه توگه بیان سوی او د دغه حاضر متن د تهیه کولو په باب ږغېدلی دی. تر دغو گټورو خبرو وروسته د کتاب متن شروع کېږي (۱۱۰مخه). په هر مخ کې نسخه بدیلونه په لمنلیکونو کې راوړل سوي دي چې د حجم له مخې تر متن زیاتېږي. ورپسې تعلیقات راځي (۴۶مخه). په دغو تعلیقاتو کې د متن پر راغلو نومونو بر سېره د "حضرت میا فقیر الله جلال آبادي د طریقت ځیني شجرې" هم خپرل سوي دي. د کتاب په پای کې لغتنامه سته (۱۶مخ) چې د متن گران لغتونه ئې د الفبې په ترتیب په مشر حه توگه معنا کړي دي.

متن سمون لیک نه لري او د نه راوړلو عذر ئې په (ت) مخ کې کښلی

دی.

لکه پورته چې مو یادونه هم کړې ده، دغه متن له څورلسو خطي او چاپي نسخو څخه ترتیب سوی دی. د متن له پاره د افغانستان د علومو اکاډیمي د کتابخانې نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده. د دې نسخې د پېژندنې له پاره ئې د میا فقیر الله صاحب د بل اثر (فوايد فقير الله) پر چاپ (ک، ن مخونو) باندې حواله ورکړې ده. دلته ئې یوازي د نسخې د لیکلو کال (۱۲۲۲هـ ق) ته په "ر" مخ کې اشاره کړې ده. فوايد فقير الله هم په همدغه وخت کې په همدغه مناسبت د همدغه مرتب له خوا په انتقادي

توگه تهیه سوی او چاپ سوی دئ. د یوه انتقادي متن د اصل نسخې معرفي کول باید له همدې متن سره مل چاپ سي. پر بل کتاب باندي ئې حواله ور کول د متنپوهني په اصولو کي نه حائېري او "نادر المثال" کار دئ. له اصل پرته ئې نوري هغه نسخې چي د متن په برابرولو کي ئې استفاده ځني کړې ده، په لنډ ډول راپېژندلي دي. د متن د برابرولو روش ئې هم دلته نه دئ بيان کړی او د فوايد فقير الله پر چاپ ئې حواله ور کړې ده (ت مخ). که له کوم لوستونکي سره د ميا فقير الله صاحب د فوايد دغه چاپ سوی متن موجود نه وي، د اسماء الحسنی د متن روش باید په خپله د متن له مطالعې څخه پيدا کړي. دغه ټکي د اسماء الحسنی د دغه چاپ په نیمگړ تياوو کي راځي. نور نو متن د بشپړ ډاډ وړ دئ. سريزه، تعليقات او لغتنامه خو ئې د مستقلا آثارو په اندازه علمي ارزښت لري.

۳۹- فوايد فقير الله :

فوايد فقير الله د حضرت ميا فقير الله جلال آبادي منظوم پښتو اثر دئ چي دوې برخي لري. يوه برخه ئې (فوايد دعا) او بله برخه ئې (فوايد دوا) ده. دا دواړي برخي ئې په يوه مجلد کي د انتقادي متن په توگه د ميا فقير الله صاحب د دوه سوم تلين په مناسبت د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کي په ۱۳۵۹ ش = ۱۹۸۰ع کال چاپ سوی دئ. د متن ترتيبوونکی بناغلی زلمی هیوادم او خطاط ئې سيد حمايت الله حسيني دئ او پر متن باندي سريزه، تعليقات او لغتنامه د علامه پوهاند رشاد په قلم ليکل سوې ده.

د دغه چاپي انتقادي متن په سر کي پوهنوال دوکتور مجاور احمد زيار دوه مخيز يادښت کښلی دئ. دوکتور زيار صاحب په دغه وخت کي د ژبو او ادبياتو پوهنځي رئيس وو. تر دغه يادښت وروسته د کتاب سريزه

راغلي ده (۴۰مخه). په دغه سریزه کي د متن پېژندگلوي، د کيميايي سعادت او فوايد فقير الله په باب هر اړخيز تحقيق او د فوايد د ناظم حضرت ميا فقير الله رحمته الله عليه پر ژوند او آثارو باندي محققانه خبري راغلي دي.

تر سريزي وروسته (د متن لارښود) راغلی دئ چي د انتقادي متن د مرتب ښاغلي زلمي هيوادمل په قلم ليکل سوی دئ (۱۶مخه). په دغه لارښود کي د پښتو کتابو د چاپ پر لرغونې سابقه باندي رغېدلی دئ او دغه راز ئې د قديم هندوستان پر مطابعو او په هغو کي د پښتو آثارو پر چاپولو باندي تر لنډو خبرو وروسته په افغانستان کي د مطبعې د تاسيس او دوام موضوع څېړل سوې ده او بيا نو د دغه حاضر انتقادي متن د برابرولو جريان بيان سوی دئ.

د فوايد فقير الله دغه انتقادي متن له دوو خطي او دوولسو چاپي نسخو څخه برابر سوي دئ (د لارښود "ي" مخ). له خطي نسخو څخه يوه د اکاډيمۍ نسخه او بله د پوهاند رشاد د شخصي کتابتون مخطوطه ده. د انتقادي متن له پاره د اکاډيمۍ نسخه د اصل په توگه انتخاب سوې ده او نسخه د پوهاند رشاد په سریزه (اووم، اتم مخونو) او د مرتب په لارښود (ک، ل مخونو) کي معرفي سوې ده. د نورو نسخو پېژندنه هم د مرتب په لارښود کي سته. تر لارښود وروسته متن پيل سوی دئ چي د مخونو شمېر ئې يو سلو درې دئ. تر متن وروسته د الفبې په ترتيب مشرّحه لغتنامه (۶۶مخه) راځي چي د طبي مفرداتو د څېړني په باب په پښتو ژبه کي ابتکاري اثر دئ. د لغتنامې په پای کي پنځلس مخه تعليقات پر زيات سوي دي.

د فوايد فقير الله دغه انتقادي متن د متنپوهني پر لارولیکه سم برابر تهيه سوی دئ او سریزه، تعليقات او لغتنامه ئې خورا ډېري نوي خبري لري.

۴۰- فراقنامه:

فراقنامه د خوشحال خټک منظوم اثر دی چې تر دغه چاپ دمخه په مستقلة توگه چاپ سوې نه وه. دغه چاپ ئې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا د راحت زاخيلي د زوکړي د سلمې کاليزي په وياړ د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کي د يو زر ټوکو په شمېر په ۱۳۶۳ش = ۱۹۸۴ع کال سر ته رسېدلی دی. د متن مرتب او د سريزي، خرگندونو او ويبي پانگي ليکوال ئې بناغلي زلمي هيوادمل دی.

د چاپي فراقنامې په سر کي د پوهاند دوکتور مجاوراحمد زيار په قلم دوه مخه (يادښت) مخي ته راځي چې په هغه کي ئې د فراقنامې پر ارزښت او د هغې د چاپ پر اړتيا خبري کړي دي. ورپسې د علامه حبيبي په قلم ليکنه (۲مخه) او بيا په پارسي ژبه د پوهاند مير حسين شاه ليکنه (۲مخه) او تر هغې وروسته د کتاب د مرتب بناغلي زلمي هيوادمل په قلم (د سر خبرې) او (سريزه) ده چې دواړو دوپنځوس مخه نيولي دي. په دغه برخه کي د خوشحال خان خټک پر ژوند او فراق باندي ښه مغزن بيان سوی دی د خان د بند پر عواملو باندي ږغېدلی دی او په دې باب ئې متعدد روايتونه راقل کړي دي خو پر هغو باندي ئې نتيجه نه ده بناء کړې او دا کار ئې د نورو پر غاړه اچولی دی (د سريزي "خليريشتم" مخ). او د څپرني په پای کي ئې د فراقنامې پر دغه متن باندي د خپل کار پر روش هم ږغېدلی دی. تر دغو گټورو خبرو وروسته د فراقنامې متن شروع کېږي او پر دواويایم مخ پای ته رسېږي. بيا نو تعليقات (۴۴مخه) پيل کېږي چې ورپسې ئې لغتنامه ده (۱۱مخه) او بيا د ماخذونو فهرست دی (۶مخه). د وقايې (پشتي) پر دريم مخ يوه يادونه سته او په هغې کي ئې د سمون ليک د نه ليکلو له بابته عذر غوښتی دی او دغه راز ئې ويلي دي چې "د متن په ترتيب کي ئې د فراقنامې د خطي نسخې ضبط ته ډير رجحان ورکړی دی"

خو زیاتوي چي: "بنايي په ځينو ځايونو کي د کليات ضبط مرجح وي". د فراقنامې دغه چاپ "سپين بريري ليکوال عقاب خټک ته" اهداء سوی دی.

د دغه انتقادي متن په ترتيبولو کي د هغي خطي نسخې نقل د اصل په توگه ټاکل سوی دی چي د پېښور په موزيم کي خوندي ده او کاپي ئې مرتب ته د بناغلي همپش خليل له خوا رسېدلې ده (د سريزي "ط" مخ). مرتب د سريزي په اووه يستم، اته ويستم مخ کي وايي چي په دغه نسخه کي "يوه غزله، يوه ټوټه، يوه څلور يځه^(۱) يو دوې نيمگري غزلي او د مثنوي يوه محدوده برخه داسي ده چي د خان په نورو چاپي آثارو کي نسته^(۲). خطي نسخه د سريزي په څلور څلوېښتم مخ کي معرفي سوې ده.

دغه متن په ډېر دقت تهيه سوی دی، خورا گټوري حاشيې پر کښل سوي دي خو مرتب د سريزي په اته څلوېښتم مخ کي وايي چي: "د دوو دريو ځايو په صحت يي خو زه اوس هم شکمن يم". دغه ځايونه ئې ښوولي نه دي او که ئې ښوولي وای، د راتلونکو څېړونکو پام به ژر وراوښتی وای. د متن ځيني چاپي تېروتنې (د خطاط غلطی) ئې د متن له سياقه سمېدلای سي خو دانه مانه داسي غلطی هم سته چي سمېده غواړي د مثال په توگه د سريزي په "دريم مخ" کي د خان په يوه بيت کي لاهور ته د خان د رسېدلو نېټه "عقد" راغلې ده چي سم شکل ئې "عقد" دی چي ابجدي ارزښت ئې

^(۱) د سريزي په اته ويستم مخ کي راغلي دي چي: "په دې کتاب کي د خان دوې څلوريزې هم راغلي...". ما (هوټک) چي دغه حاضر متن دوه واره تر نظر تېر کړ، صرف يوه څلور يځه مي پکښې وموندله (۲۵مخ).

^(۲) بناغلي همپش خليل له همدغي نسخې څخه د فراقنامې متن په پېښور کي هم خپور کړی دی (وگ: دستارنامه، د پيژندگلو "ط" مخ، چاپ ۱۹۹۱ع پېښور).

(۱۰۷۴) کبېري^(۱). د تعليقاتو په "پنځه دېرش" مخ کي د سکندر خان خټک د دوو ځوانيمرگو زامنو نومونه "انور او منور" بلل سوي دي. په دې نومو کي ما ته "منور" د تامل وړ ايسي او دلايل مې زما د همدې کتاب د "شمایل نامې او پندنامې" په برخه کي ويلي دي.

د فراقنامې دغه ترتيب سوی متن د متنپوهني په تاله دروند خپړي او په ښو متونو کي راځي.

۴۱- د یونس خیبري دېوان:

د یونس دېوان د ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال په مني کي د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختيا او پياوړتيا آمریت له خوا د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د متن د نقل، مقابلي، سمون، مقدمې او حاشيې کار ئې د څېړندوی عبدالله خدمتگار له خوا سر ته رسېدلی دی. د خطاطۍ چاري ئې د نصير هنر پښتون په گوتو بشپړي سوي دي او نسخه هغه راز خطاطي سوې ده، لکه اصل خطي نسخه چي ئې درې پېړۍ وړاندي استنساخ سوې او نقاشي سوې وه. د دغه دېوان یوازنی نفیسه او ښکلې نسخه د افغانستان د جمهوري ارگ په کتابتون کي خوندي وه چي اوس د افغانستان په ملي آرشیف کي ساتله کبېري او پېژندنه ئې د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو د فهرست په ۷۵مخ کي راغلي ده.

د چاپي دېوان په سر کي د وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزیر پوهاند دکتور نوین په قلم "د یونس خیبري دېوان" تر سرلیک لاندې موجزه

^(۱) دغه تاریخي ماده د ارواښاد سرفراز خان عقاب خټک د مقالو په هغه مجموعه کي، چي د (خوشحال نامه) په نوم د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار په ۱۳۶۵ش کال په کابل کي خپره سوې ده، د "عند" په شکل ضبط ده. د "عند" ابجدی ارزښت (۱۰۵۴) کبېري چي تر مطلوبی سني شل کاله کم ښيي. (وگ: خوشحال نامه ۲۷مخ).

ليکنه (۲مخه) ده، بيا د متن د ترتيبوونکي په قلم اووه دېرش مخيزه سريزه ورسره مل سوې ده. په سريزه کي د يونس پر ژوند، شاعرۍ باندي د بېلابېلو منابعو په حواله اوږدې خبري سوي دي. د دېوان متن تر سريزي وروسته پيل کېږي او تر ۲۶۸مخ پوري رسېږي. د اصلي نسخې متن په پټه خزانه، کليد افغاني، د ملا بنايسته خان په جونگ کي د يونس د کلام له ثبت سوو نمونو سره مقابله سوې دى او اختلافي شکلونه ئې د هر مخ په لمن کي ورته ليکلي دي. د متن مشکل لغات ئې هم په حاشيو کي معنا او تشریح کړي دي او د مستقلي لغتنامې اړتيا ئې له منځه په وړې ده. د متن په پای کي د خطاط نصير هنر پښتون په قلم د قلمي نسخې (اصل) او دغه چاپي خطاطي سوي نسخې پر خطاطۍ او نقاشۍ باندي خبري سوي دي چي د هغو په ترڅ کي ئې د نسخې هراړخيزه معرفي کښلې ده. د چاپي متن په باب ئې ليکلي دي چي: "... دا هاند وشو خو تر ممکنه حده پوري د اصلي نسخې د نقاشيو فورم، اصالت، سبک او طرز خوندي شي. په دې توگه به نو، د دې کتاب د پوښ او د متن د لومړي مخ نقاشۍ وکولای شي چه د (رنگ آميزيو) نه پرته يو "کلي تصور" د اصلي نسخې نه موجود کاندي". د کتاب په پای کي د اشعارو فهرست د شعر د لومړي بيت د اول نيم بيتي په ترتيب اوډل سوې دى (۲۲مخه).

دا متن د متنيوهني له مروجو اصولو سره سم ترتيب سوې دى او د کار دقت ئې محسوس دى. خو د نسخه بديلونو تر مقابلې وروسته چي کومو ټکو ته زما سترگه وراوښتې ده، په ورپسې کرښو کي پرېغېږم. د دېوان د شپږم مخ اوومه غزل په پټه خزانه کي هم سته. دا غزل چي ما مقابله کړه، يو څه توپيرونه مي پکښې وموندل. ځينو ته ئې په لمنليکو کي اشاره سوې ده خو ځيني بيا ښوول سوي نه دي. په دې ډول:

د دوهم بيت اوله مصرع "که بنايست يې ستا له حسنه روزي نه وي"

ده. د دغې د پای کلمه احتمالي (واى) دئ چې په دريم او څلرم بيت کي د (... رهبر نه واى) او (... تر مشام شواى) په شکل ضبط دئ. په پټه خزانه کي د احتمال دا درې سره فعلونه الفونه نه لري خو د دېوان په چاپي متن کي ئې په دوهم بيت کي دغه الف نه دئ ورکړى خو په دريم او څلرم کي ئې ورسره راوړى دئ. (وي) او (شوي) په ختيځه لهجه کي ويل کېږي او (واى) او (شواى، سواى) د لوېديځي لهجې وینګ دئ. زما يقين دئ چې يونس په خپله په دغو دوو شکلونو کي يو پاله، نه دواړه. دا د کاتبانو او مصححينو بې توجهي ده چې په متن کي ئې مغشوش توب زېږولى دئ. که په اصل نسخه کي هم د ضبط دغه دوگانګي موجوده وي، نو بيا خو ئې يادونه لازمه ده. اوس چې د ژبي محقق په پټه خزانه او د يونس په چاپي دېوان کي د يوه شاعر د يوې غزلي دوه رازې ضبط ويني، هر ورو په څېر نه کي بې لاري کېږي. د دغه ناسم ضبط له اسسته دئ چې د چاپي دېوان مصحح داسي انگېرلي دي چې گويا د يونس "ژبه او قلم په دواړو لهجو چلېدلى دئ" (د سريزي يودېرشم مخ).

د همدې غزلي په اووم بيت کي هم د لاسوهنو څرګندي نخښي سته. د دغه بيت اول نيم بيتى په پټه خزانه کي "جدايي بې حلق ورتريخ لکه ګنډېر کا" دئ او په چاپي دېوان کي "جدائي به يې حلق تريخ لکه ګنډېر که". په لومړي بيت کي "... بې حلق ورتريخ..." د لوېديځي لهجې ترکيب دئ او د چاپي دېوان "..." به ئې حلق تريخ لکه "... د ختيځي لهجې د کوم ناسخ ثبت دئ چې غالباً ئې د (بې = به ئې) په پوهېدلو کي ستونزه درلوده او زموږ مصحح يا د اصل ناسخ بيا د (به يې) په ليکلو سره د مصرع د هجاوو عيب د (ورتريخ) پر ځاي د (تريخ لکه) په راوړلو سره له منځه وړى دئ. د پټي خزاني (ورتريخ) ته په حاشيه کي اشاره سته خو د (کا) او (که) خبره ئې بې تبصرې پرې ايښې ده.

د یوولسم مخ اووم بیت داسي ضبط دئ:

عشق وژلي ته وگوره

چه تداونه خون بها

په حاشیه کي ورته کنبلي دي: "کيدي شي چه مطلب (تداوي) وي". زه چي د یونس په کلام کي د کلماتو د محاوروي استعمال ډېرښت ته گورم، د (تداو) کلمه راته (نداو) ایسي او (نداو) بیا د هماغه وخت له معمول لیکدود سره سم (نه داو = نه داوه = نه دعوه) راته ښکاري. په زیاترو نسخو کي د کلماتو وروستی حرکت (ه) یانه لیکل کېږي، یا ئې په اعراب سره ښيي. شاعر وایي چي د عشق وژلي له پاره نه شوک دعوه کوي او نه خون بها غواړي. د دغه راز عامیانه وینګ نور مثالونه هم سته. په ۵۲ مخ کي ئې (لیمو = میوه) د (نیمبو) په شکل راوړی دئ، په ۱۷۱ مخ کي ئې (بایلاو) د (بایداو) په بڼه لیکلی دئ او نور.

د همدې مخ د وروستي بیت په دوهم نیم بيتي کي د قلمي نسخې "پڅي" کلمه (لڅې) سوې ده. په اول وار کتلو سره خو دغه سمونه پر ځای ایسي، خو (لڅې) د بیت له مفهوم سره سم نه وایي (سم نه لگېږي). بیت داسي ضبط سوی دئ:

هره چاره په اندازه سره باید ده

لڅې پښې برمنډي شي څیرې نمد ستا

د (لڅې) او (برمنډې) د بې ضرورته تکرار تمه د یونس غوندي قادر الکلام شاعر څخه نه سي کېدلای. د قلمي نسخې (پڅې) زه (نڅي = نه څې = نه چي) بولم. د لوېدیځي او منځني لهجې ځیني ویونکي (چه = چي) د (څي) په ډول تلفظ کوي. شاعر دلته وایي چي په هره چاره کي اندازه باید په پام کي و نیول سي، داسي نه چي پښې دي برمنډي او نمد دي څیري وي. د دوولسم مخ معما سمه نه ده محاسبه سوې. هورې ئې د (۲۳۸) عدد

نیمایي (۱۲۶) بللې ده. د دغه عدد نیمایي (۱۱۹) کېږي. دغي حسابي تېروتنې د (پټه خزانه في الميزان) ارواښاد مؤلف ته ښه دستاويز په لاس ورکړی دی او د دغه کتاب (چاپ ۱۹۸۸ع) په ۲۹، ۳۰ مخونو کې ئې د یونس د دېوان د مصحح له دغي حسابي تېروتنې څخه د پټې خزانې په جعلی ثابتولو کې کار اخیستی او ښه پوره شخوند ئې پر وهلی دی.

د ۵۱مخ لسم بیت داسي دی:

عراقي په اشارت سره پوهېږي

په کره وړه سره تعليم شي ويا بو ته

(کره وړه) ته ئې په حاشیه کې کښلي دي: "په قلمي نسخه کېښې: کروړه". مصحح ته د (کروړه) ويي معنانه ده څرگنده او له هغه څخه ئې په خپل زعم (کره وړه) جوړ کړی دی چې د بیت معنا ئې ورسره مغشوشه کړې ده. شاعر وايي چې عراقي آس اصیل آس دی په (اشارت) سره پوهېږي خو (يا بو) ته چې تعليم ورکوي په (کروړه) به ئې ورکوي. کروړه د (قمچين) په معنا هم ده خو اصلاً يو ډول اغزن بوټي ته ويل کېږي. يا بو ته چې تعليم ورکوي په دغه اغزي بوټي ئې وهي ټکوي او پر لار ئې سموي. کروړه د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دی چې پښتو - پښتو تشریحي قاموس ثبت کړی دی او په مثال کې ئې د یونس همدغه بیت راوړی دی. خو هلته ئې اوله معنا (متروکه، غمچینه، قمچين) لیکلې ده او دوهمه ئې (ازغن بوټي) راوړې ده. د دوهمي معنا په مثال کې ئې د عیسی شاعر دغه بیت راوړی دی:

د عاشق زړه په ختو پاره پاره کا

ولې درخته د عشق اړه تر کروړه

په زړه پانگه کې هم د (کروړه) لغت همدا دوي معناوي سته او هلته د خورا ډېرو شاعرانو له کلامه مثالونه راغونډ کړي دي.

په ۱۰۴مخ کي داسي لولو:

که څوک وکاندي له زړه سره تمیز

نه دنیا د آبرو شی ده نه یې څییز

(د آبرو شي) ته ئې په لمنلیک کي کنبلي دي چي دا ځای په قلمي نسخه کي (د بروسي) دئ. (بروسه) د اعتماد، ډاډ، حمایت په معناوو په پښتو کي دخیل لغت دئ. ریښه ئې هندي الاصله ژبو ته رسېږي. ظفر اللغات په همدې معنا ضبط کړی دئ. په پورتني بیت کي شاعر وایي چي نه دنیا د اعتماد وړ ده او نه ئې (څییز) چي مراد ئې د اولنو په ژبه (مافیها) ده. مصحح ته سره له دې چي د دغه لغت معنا معلومه ده او په ۲۶۷مخ کي د همدې معنا حاشیه ور کړې ده، خو دلته ئې دقت نه دئ ورته کړي.

په ۱۲۹مخ کي دوهم لمنلیک د بیت مفهوم ته ورنزدې دئ خو ابهام پکښې سته. بیت داسي دئ:

د ایام په شهبسوارۍ فراغت مه شه

اور میړونه ماتوي توسن ابلق

(ایام) د (یوم) جمع ده. یوم په عربي کي (ورځ) ته وایي. د شاعر مطلب دا دئ چي په ایام، یعنی شپه و ورځ، په دنیا باور نسته، لکه شوخ ابلق (برگ) آس، ورمیړونه ماتوي. همدغه مفهوم په حاشیه کي په کمزوري عبارت سره بیان سوی دئ او لوستونکی ژر نه په پوهېږي. هورې ئې کنبلي دي: " ابلق = برگ، مطلب ترې ورځ او شپه ده".

په ۱۶۴مخ کي یو بیت داسي دئ:

که دوزخ څه عذاب کم گڼي په کور کښې

نور دي پور کا د مینو له پبلستونه

د (کور) له پاره ئې داسي لمنلیک ور کړی دئ: "دا کلمه په قلمي نسخه کښې "کور" لیکل شوي؛ څرنګه چه په قلمي نسخه کښې د (گ) پر

ځای هم (ک) لیکل شوي نو "گور" هم لوستل کیدای شي، مگر تر دواړو "اور" ښه معنا ورکوي".

تر دغسي مستدلو خبرو وروسته ئې لاهم په متن کي دا کلمه "کور" ضبط کړې ده. مصحح ته چي معلومه ده چي په قلمي نسخه کي (ک) د (گ) له پاره هم کارېږي، د نورو خبرو ځای نه پاته کېدی، باید سمدلاسه ئې (گور) لیکلې وای. د (اور) له پاره حدس ته هیڅ اړتیا نه پاته کېدله.
د ۲۰۱ مخ دا بیت:

دا غمونه په مثال اینه چینجي وه

حواله مې اندرون په زړه کوگل شي

د دغه مخ په دریمه حاشیه کي وایي چي په قلمي نسخه کي د (اینه چینجي) پر ځای (اوینه چمچي) لیکل سوی دی.

لومړي خو باید د "چمچي" ویی په همدې شکل په متن کي ثبت سوی وای، ځکه دا د چینجي = چمچي یو بل لهجوي واریانت ښکاري. دوهمه خبره دا ده چي (اوینه) دلته د فارسي (موریانه) معادله پښتو کلمه ده چي په لس زره پښتو لغتونه کي ئې په "کویه چوب خورک" معنا کړې ده. د پښتو په لوېدیځه لهجه کي په همداسي شکل ژوندی کلمه ده او په نورو لهجو کي (وینه) تلفظ کېږي.

د ۲۰۲ مخ د دوهمي حاشیې له مخي داسي ښکاري چي مصحح ته د قلمي نسخې (ختپ = مغزي) لغت ناسم ایسېدلی دی او پر ځای ئې (سپت) لیکلی دی. دغه راز ئې د ۲۵۲ مخ په اوله حاشیه کي هم (مغزی) له (اورمېر، سپت، گردن) سره یو شان بللی دی. دا معناوي ټولې سمې دي خو د (سپت) تر لیکني ما ته (ختپ) غوره ایسي او د قلمي نسخې ثبت ته باید ترجیح ورکړه سوې وای. (سپت) د پښتو په ټولو مروجو قاموسو کي د (تبا، برباد) په معناوو ثبت دی.

په ۲۱۳ مخ کي يوبيت داسي دئ:

مظلومانو لره عار له غاو نشته

په درباريې د داد ده وشور بهتر دي

دې بيت ته ئې په حاشيه کي کنبلي دي: "د دې بيت په پوره معنا

پوره ونه رسېدم".

په دې باب زما عاجز رايه دا ده چي اول خو په لومړي نيم بيتي کي د

(غاو) کلمې پر (واو) باندي فتحه له کاتبه پاته سوې ده يا بنايي مصحح

سمه نه وي ليدلې. د دوهم نيم بيتي (په دربار ئې) هم په ډېر احتمال سره

(په دربار کي) وي. بل دا چي د دوهم نيم بيتي د (داد ده و) اوسنی ليکنه

به غالباً (داد دهو) وي. (داد ده = عدل ورکوونکی، عادل) معنا لري.

(دادهو) ئې مغيره جمع ده. د شاعر مراد دا دئ چي مظلومان بايد په (غاو،

چينغو او فرياد) ونه شرمېږي ځکه د عادلانو په دربار کي (شور بهتر) دئ.

هر څومره چي په دغه دربار کي ډېر شور وسي، هغومره دي بازخواست

کېږي. د دغې توجه پر اساس به نو ټول بيت داسي وي:

مظلومانو لره عار له غاو نشته

په دربار کي د دادهو شور بهتر دئ

د ۲۵۳ مخ دريم بيت داسي ثبت سوی دئ:

يا هغه چه سرنگون په اور کنبې پرېوځي

چه درست خوريې ويلي په اور سره ختلي

دوهمه مصرع ډېره گډه وډه ده او مصحح هم ورته ليکلي دي: "د دې

مصرع معنا غور غواړي. ما چي غور پکنبې وکړ، سم شکل مې داسي وباله:

"چي درست خورئې وي په اور سره ختلي"

د دغه بيت اړونده غزله د مصحح په تائيد د نورالدين عبدالرحمن

جامي دهغي غزلي ترجمه بنسکاري چي وايي:

به دندان رخنه در فولاد کردن
به ناخن راه در خار ابردن
(الخ)^(۱)

په پښتو ترجمه کي ښاعر وايي چي که څوک وغواړي په نوک سره په پولاد کي رخنه وکړي، په باڼوگانو سره کاني وکيندي، يا په اور کي سرنگونه پرېوځي،... دا ټولي سختی له "يوکمينه" څخه تر "خواست کولو" اسانه ښکاري. زموږ تر بحث لاندي بيت په دوهمه مصرع کي (خوږ) د لومړي او وروستي توري په سکون او د دوهم توري په زوږ (فتحه) سره د (پوست، قشر) معنا لري^(۲). د مصرع معنا دا ده چي د بدن ټول پوست ئې په اور سره ختلی وي.

ما نور واړه واړه يادانښتونه هم اخیستي دي خو د همدې ليکني له پاره دغونده بس دي.

۴۲ - اخلاقنامه

اخلاقنامه د خوشحال خان خټک او دهغه د کوم زوی گډ تالیف دی. د دغه زوی پر نامه باندي اوس تقريباً بشپړ اتفاق دا دی چي دا سپری صدر خوشحال دی. د صدر خوشحال نوم په کتاب کي په واضح ډول نسته خو دونه قدر څرگنده ده چي وروستي درې بابه د ده يوه زوی بشپړ کړي دي. د دغه زوی په باب واردواره علامه حبيبي مرحوم د "ښايي" په قيد سره د (صدر خوشحال) نوم واخیست. علامه مرحوم د همدې اخلاقنامې د سريزي په يوه لمنليک کي داسي کښلي دي:

^(۱) ما د حضرت جامي د دغه غزل د مطلع دوهمه مصرع داسي هم لوستې ده: "بناخن سنگ خارارا بريدن" هوتک.

^(۲) وگ: لس زره لغتونه ۳۳۴مخ، پښتو - پښتو تشریحي قاموس ۱۸۴۵مخ.

"ښايي چې دا بشپړوونکی د ده زوی صدر خان وي ځکه چې صدر خان خو د خپلو آثارو د لیکلو په باب له پلاره سره مشوره کوي او خپل تخلص هم صدر خوشحال ېږدي. له بلي خوا د ژوندانه په وروستيو وختو کي خوشحال خان ته د ده ټولو زامنو، مخ نه ورکاوه او يوازي صدر خان ئې په خدمت بوخت و، چې دا مطلب له هغې ويرني څخه چې صدر خان د پلار په مړينه کي ويلې ده، ښه څرگنديږي...".

د اخلاقنامې پر متن باندي ښاغلو حبيب الله رفيع او همېش خليل په يوه وخت کي کار پيل کړی دی خو همېش خليل په دې منډه! کي دمخه سوی دی او چاپي متن ئې په ۱۹۸۱ع کال کي خپور کړ. د ښاغلي رفيع په لاس تيار سوی متن د ده له خولې په دغه وخت کي خطاطي سوی وو خولا پوره تکميل نه وو او کله چې د همېش خليل صاحب ترتيب سوی متن خپور سو، ده د خپل کار له نشر څخه صرف نظر وکړ (وگ: د اخلاقنامې ۵مخ). دغه خطاطي سوی متن ئې شل کاله وروسته په ۱۳۸۰هـ ش = ۲۰۰۱ع کال په نيدرلينډ کي د افغاني کلتوري ټولني له خوا خپور کړ، چې اوس دغه چاپ زما مخ ته پروت دی او پر ږغېږم.

د کتاب په سر کي په نيدرلينډ کي د افغاني کلتوري ټولني مشر د ډاکټر محمدطارق رشاد په قلم دوه مخه خبري راغلي دي. ورپسې د ارواښاد پوهاند عبدالحي حبيبي په قلم پر اخلاقنامه باندي په څلورو مخونو کي بحث سوی دی. بيا د کتاب فهرست راځي (۲مخه). تر هغه وروسته د مرتب سريزه پيل کېږي چې ۴۵ مخه ئې نيولي دي او په هغې کي د اخلاقنامې د خطي نسخې د موندلو جريان بيانوي او پر چاپي نسخه باندي په تفصيل سره ږغېږي او هغو اعتراضونو ته جواب وايي چې ځينو کسانو خوشحال خان خټک ته د دغې نسخې د انتساب په برخه کي خپاره کړي ول. په پای کي د خپل استدلال نتيجه داسي راباسي چې اخلاقنامه د

خوشحال خان خټک او د هغه د زوی صدر خوشحال گډه ترجمه ده.

تر دې سريزي وروسته د اخلاقنامې متن شروع کېږي. ټول متن ۷۶ مخه دئ چې د نصير هنر پښتون په ښکلي خط خطاطي سوی دئ. تر متن وروسته ويی پانگه راغلې ده چې په هغې کې د متن لغتونه د الفبې په ترتيب په مشرح ډول معنا سوي دي. ويی پانگه ټوله ۳۹ مخه ده. د کتاب په پای کې درې مخه نوم ليک هم سته.

دا متن له هغې نسخې څخه برابر سوی دئ چې د پېښور د پښتو اکيډمۍ په خطي کتابتون کې په ۲۵۳ نومره کې خوندي ده او بشپړه پېژندنه ئې د سريزي په ۱۴ مخ کې راغلې ده. د نسخې ځينې برخې د اوبو رسېدلو، اوينو خوړلو او د گنډلو په وخت کې د پام نه کولو له اسيته کنډو سوي دي او دغه کنډو برخې مرتب په حدس و گومان سره پوره کړي دي او الحق چې ښې ئې پوره کړي دي. زما سره همدا اوس د همدې اخلاقنامې هغه چاپ نسته چې ښاغلي همېش خليل خپور کړی دئ. که دا چاپ راسره وای، نو به مي د کره کتنې له پاره د ويلو ډېر څه درلودلای. اوس چې پر همدې يوه چاپ باندي ښېږم، د استدلال تاداو به مي ډېر پوخ نه وي. خو همدا خبرې به ښايي د اخلاقنامې په بل چاپ کې يو څه په درد و خوړل سي.

- د متن په شپږم مخ لسم بيت کې (باسه) له قلمه لوېدلې دئ.

- د اووم مخ د پای له خوا پنځم مخ کې (لپرتور) چې (لپرتور) سي، محاورې ته به نژدې وي. (لپر) د (ککر) پر وزن ژوندۍ کلمه ده. په ويی پانگه کې د مرتب حدس پر ځای دئ. (لخ لپر، لوخ لپر) ترکيب هم ژوندۍ استعمال لري.

- په ۱۳ مخ اووم بيت کې (فوزونه) د کاتب لاسوهنه بولم. (فوجونه، فوځونه) ئې سهې بڼه ده. د ۱۴ مخ په نهم بيت کې بيا سم (فوځونه) راغلی دئ. - په ۱۴ مخ کې په لسم بيت او ۲۶ مخ اتم بيت کې "قيچاق" سم ثبت

نه دئ او په ويی پانگه (۱۰۶مخ) کي هم په همدغه شکل دئ خو د معنا په وخت کي بيا (قبچاق) ليکل سوی دئ. دا ويی (قبچاق) دئ. (وگ: غياث اللغات، دهخدا، او نور قاموسونه).

- په ۱۷مخ شپږم بيت کي (يوه يې توره) په گرامري لحاظ سهي دئ خو د بيت وزن ئې يوه خپه زيات کړی دئ. که داسي وای، ښه به وای چي:

يو يې توره) د زبان وه

بل يې (توره) پر اسمان وه

په ورپسې بيت کي:

(فاطمه باندې) اختر و

چې علي ددې شوهر و

"(فاطمې باندې) اختر وو" ښه ورسره وايي.

- د متن په دېر شلم مخ دوولسم بيت کي [دی] ته اړتيا نسته. بيت بې له هغه هم روان بيت دئ.

- په ۳۲مخ اول بيت لومړي نيم بيتي (په يوه ملک، په يوه ښهر) کي (ښهر) دوې خپې دئ او فشار ئې بايد د دوهم نيم بيتي د "اظهر" په حکم پر دوهمه خپه وي. له دې امله نو مغیره (يوه) بايد په (يو) سره ثبت سي يعني:

په يو ملک، په يو ښهر

دا خبره ده اظهر

- د ۳۴مخ په دوولسم بيت، اول نيم بيتي کي د "که په ځای کړې دا شکرونه" پر ځای "که پر ځای کړې دا شکرونه" سهي راځي. په (په ځای کړې) کي (په) ظرفي ادات دئ خو په (پر ځای کړې) کي استعلايي دئ. د شاعر مراد دلته استعلايي دئ، نه ظرفي.

- د همدې ۳۴ مخ په اتلسم بيت کي (ورځ) ليکل سوې ده خو په نور متن کي زياتره (روځ) ثبت ده. د ليکدود د تجانس له اسيته او د دغه عصر

د مروجي ژبې له خاطرې بايد دلته هم (روغ) ليكل سوې واى.

– د ۳۵ مخ اوولسم بيت داسي دئ:

چې كه ښه شكرمې نه زده

ته را[ته] وښيه ما څه زده

د دوهم نيم بيتي [ته] بې ضرورته زياتونه ده. له يوې خوا ئې د نيم بيتي وزن يوه خپه زيات كړى دئ او له بلې خوا (راوښيه) تر (راته وښيه) لنډ او محاورې ته نژدې دئ. دغه راز كه په همدې دوهم نيم بيتي كې د (ما) پر ځاى (زما) راسي، ښه به وي:

"ته راوښيه زما څه زده"

د همدې مخ د پاى له خوا په دوهم بيت كې دوهم نيم بيتي داسي دئ:

"په هرچا دې رحم (كاندې)"

كه په دې ډول ثبت سي، ښه به وي:

پر هرچا دې رحم كاندي

دلته بيا د ظرفي او استعلايي اداتو قانون سره گډ سوى دئ.

– د ۳۶ مخ دوهمه حاشيه په متن كې ښاني سوې نه ده.

– د ۴۵ مخ دوولسم بيت په دوهم نيم بيتي "هر يوه سوپرېرې (خپل)

ټټر كړ" كې چې (خپل) پر زيات سوى دئ د بيت وزن ئې دوه سپوڼه

ډېر كړى دئ. بې له (خپل) څخه بيت بالكل روان دئ:

د پسرپه بند ئې وركړ

هر يوه سوپرېرې ټټر كړ

– د ۴۸ مخ په لسم بيت كې [وته] زياتى دئ. وزن ئې وړان كړى دئ.

بې له هغه نيم بيتي سم روان لوستل كېږي.

– د ۴۹ مخ اووم بيت داسي بشپړ سوى دئ:

۳۳۸

په بخښل په (پخو) ل و

د یارانو په نمځل و

که زما اختیار وای، ما داسې بشپړ اوه:

په بخښل و په (باز) ل وو

د یارانو په نمځل وو

(بخښل) و (بازل) د خوشحال خان په کلام کې په سترگه کېږي.

- د ۵۳ مخ د پای له خوا په دریم بیت کې کنډو ځای په (زر و) ډک

سوی دی چې د اول نیم بیټي له (ناظر و) سره هماهنگي نه لري. که ئې پر

ځای (ځیر و) راغلی وای، سم به وای.

یو مرغه ورته ناظر (و)

و میږي ته گویا (ځیر و)

- په ۵۷ مخ، ۶۰ مخ، ۶۲ مخ کې په ترتیب سره (په عادل)، (په

غلیم)، (په شیطان) ثبت دی چې سم شکلونه ئې (پر عادل)، (پر غلیم) او

(پر شیطان) دي.

- په ۷۳ مخ کې د پای له خوا د شپږم بیت دوهم نیم بیټي کې (خور)

د پوست په معنا دی او په ویي پانگه کې باید معنا سوی وای. په اول نظر

لوستونکی د (خور = خپور) یا (خور = همشیره) گومان پر کوي.

- په ۸۰ مخ کې د (ادل بدل) ویي ښه او مروجه معنا (مخی) ده.

- په ۹۱ مخ کې د (توسن) سره د (آس) معنا پاته سوې ده.

په متن کې د کتابت نوري وړې وړې تېروتنې هم سته خو هغه له

سیاقه سمېدلای سي.

نور نو د اخلاقنامه نامې متن د متنپوهني پر اصولو برابر تهیه سوی دی

او د ډاډ وړ متن دی.

د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني اوبنکي - شعري مجموعه - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي - د مولوي صالح محمد هوتک - سريزه او حاشيې - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي دېوان - سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي - ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاني - پته خزانه يو واقعيت دئ - ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، پورتنيو.
۵. احمدشاهي کندهار - لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، پورتنيو.
۶. ميرزا عبدالودود هوتک - ۱۳۷۷ ل = ۱۹۹۸ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې - ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار - ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ع، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندي، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل - د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحرالعلوم د دوست محمد خټک - لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې - شعري مجموعه - ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۱۳. سل بگری، یو پورنی - د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي څېرې - ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شين سترگي مستخدمين په افغانستان کي. څو قسطه په گوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ ل، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۵. احمدشاهي کندهار - دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۱۶. د علامه رشاد د کندهار يادابنتونه، (ترتيب، سمون او لمنليکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۷. د عبدالروف بېنوا ميرويس نيکه، (سريزه او لمنليکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۸. پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۱۹. د سيد جمال الدين افغان تتمة البيان في تاريخ افغان، د پښتو ژباړي (د محمد رفيق حبيبي په قلم) ترتيب، سمون او لمنليکونه - ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۲۰. کندهاري وروڼه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۹ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۲۱. پښتو! ستا ميني بودا پيست ته بوتلم، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سريزه او لمنليکونه - پېژندنه او تعليقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد اکاډيمي، کندهار.
۲۳. د شمس الدين کاکړ دېوان، سريزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۴. د ميرزا حنان بارکزي دېوان (بشپړ کلام)، سريزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۵. د لوی احمد شاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتيب او مقابله، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۶. له (Erinn Banting) کاناډايي مېرمني سره د (Afghanistan) نومي کتاب په ليکلو کي مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په دريو برخو (Culture, Land, People) کي خپور سو، خو پر مطالبو باندي يې په ملگرو ملتو کي د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پوري سيوري و اچاوه، چي د لوی احمد شاه بابا عکس لاهم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوټک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.
۲۷. اديب شيخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۳۰. له کندهاره تراټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافيايي يادابستونه - سريزه، ترتيب او کمپوز.

ناچاپ اثار:

۱. د هوتکو نوميالي (دوهم ټوک).
۲. د بي ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتليز کليز، د هجري قمري او عيسوي سنو اړونه او راپړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښي).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه - ۶ ټوک.
۶. د افغانستان اتالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټايپ سوې نسخه يې د بيهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کي خوندي وه. اوس يې حال نه لرم.
۷. تعمير په پښتو ادب کي

زموږ نور چاپ سوي کتابونه

۱. احمد شاهي کندهار - لومړی ټوک / استاد محمد معصوم هوتک
۲. احمد شاهي کندهار - دوهم ټوک / استاد محمد معصوم هوتک
۳. د کوډو و سرنوشت د علمي پلټني په رڼا کي / استاد نوميالی
۴. د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي / استاد نوميالی
۵. انکار - شعري مجموعو / عبدالقديم پتتال
۶. شل مقالې - نهمه برخه / علامه حبيبي
۷. شل مقالې - لسمه برخه / علامه حبيبي
۸. شل مقالې - يوولسمه برخه / علامه حبيبي
۹. شل مقالې - دوولسمه برخه / علامه حبيبي
۱۰. شل مقالې - ديرلسمه برخه / علامه حبيبي
۱۱. د کندهار دودونه / عبدالخالق واسعي
۱۲. اوسني ليکوال / استاد عبدالرؤف پښوا
۱۳. پردېس پښوا / عبدالقديم پتتال
۱۴. کندهاري ورونه / استاد محمد معصوم هوتک
۱۵. په کندهار کي د کورنۍ جوړښت / ظاهر افق
۱۶. د لومړي افغان - انگليس جنگ مقدمه / د نسيم سليمي ترجمه
۱۷. د پلار ليکونه لورته / د نسيم سليمي ترجمه
۱۸. پښتو متلونه / د نسيم سليمي تاليف
۱۹. په افغانستان کي د يوه بندي خاطرات / د نسيم سليمي ترجمه
۲۰. پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه / استاد محمد معصوم هوتک
۲۱. د کندهار ښار / عبدالهادي ريشا
۲۲. ځوان کلونه ناځوان وختونه - شعري مجموعو / سعيد لودين

۲۳. د میوند فاتح/د عبدالنافع ثنا ترجمه
۲۴. پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه/د ډاکټر محمد صدیق ظهیر ترجمه
۲۵. نبوي کورنۍ/مولوي عبدالهادي حماد
۲۶. نبوي معجزې/مولوي عبدالهادي حماد
۲۷. اراکوزیا/استاد عبدالقدوس نجیب
۲۸. افغانان نه ژاري/حاجي محمد رزمي
۲۹. افغان شاغاسیان - انگلیسي/استاد محمد معصوم هوتک
۳۰. کشف شاهنامه قبل از دوره مغل/علامه حبیبی
۳۱. ملي هینداره/استاد محمد گل نوري
۳۲. له کندهاره تراټکه/استاد محمد معصوم هوتک
۳۳. د پېنوا پرېشانه افکار/استاد پېنوا
۳۴. نومورکي مؤرخین/علامه حبیبی
۳۵. د کندهار مشاهیر/محمد ولي زلمی
۳۶. پردېس عربي قاموس/د اختر محمد جهید ترجمه
۳۷. پښتو ستا مینې بودا پیست ته بوتلم/استاد محمد معصوم هوتک
۳۸. د پښتو ادب لنډ تاریخ/علامه حبیبی
۳۹. ستایني او وېرني/ارواښاد عبدالمجید بابی
۴۰. د پښتو ژبې نننۍ مسألې/محمد هارون خپل
۴۱. افغانستان، سیاسي کمزوري او بهرنۍ مداخله/ډاکټر نبي مصداق
۴۲. پټه خزانه/د محمد بن داود هوتک - د علامه حبیبی سریزه
۴۳. ادبي فنون/استاد عبدالرؤف پېنوا
۴۴. نړیوال نکلونه/د عبدالغفار ترین ترجمه
۴۵. گیدړه او انگور/د عبدالغفار ترین ترجمه
۴۶. د ډیپارچر ویکلېري، انگلیسي - پښتو/د نعیم قاسمي ترجمه
۴۷. لیک نښي/کاندید اکاډمیسیین ظاهر افق
۴۸. بین المللي سیاست ته یوه کتنه/د ډاکټر محمد صدیق ظهیر ترجمه
۴۹. پښتني قبیلې او روایتی شجرې/استاد محمد معصوم هوتک

۳۴۴

۵۰. د افغانستان د ایتنوگرافي په باب يوه پلټنه
۵۱. پند او عبرت / د عبدالباري جهاني منظوم داستانونه
۵۲. کليله او دمنه / د ډاکټر صالح محمد زېري ترجمه
۵۳. د پښتو د فوکلوري نکلونو لنډه تحليل / عبدالباري جهاني
۵۴. پښتو متون سمېدل غواړي (همدغه اثر)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**